

**BIBLIOTHECA CATHEDRAE HISTORIAE JURIS
UNIVERSITATIS CATHOLICAE
DE PETRO PÁZMÁNY NOMINATAE
BUDAPEST**

In Honorem Magistrorum

Neolife
Budapest, 2005.

IN HONOREM MAGISTRORUM

Dr. Botos Gábor tiszteletére

BIBLIOTHECA
CATHEDRAE HISTORIAE JURIS
UNIVERSITATIS CATHOLICAE DE PETRO PÁZMÁNY NOMINATAE
BUDAPEST

IUVENUM

IN HONOREM MAGISTRORUM

Dr. Botos Gábor tiszteletére

Neolife
Budapest, 2005.

Szerkesztette:
Dr. Hajdu Gábor és Dr. Ruzshti Hunor

Lektorálta: Dr. Horváth Attila

A kiadvány megjelenését támogatták:
Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Hallgatói Önkormányzat

Minden jog fenntartva!
Bármilyen másolás, sokszorosítás,
adattfeldolgozó rendszerben való tárolás
a Kiadó előzetes hozzájárulásához van kötve.

Kiadja: Neolife Bt.
Felelős vezető: Sipos László

Nyomta és kötötte:
PXP Első Magyar Digitális Nyomda Rt.
1106. Budapest Maglódai út 8.

A borítón:
Dósa Géza: Bethlen Gábor tudósai között. (1870)
Magyar Nemzeti Galéria

ISSN 1418-6489
ISBN 963 218 751 2

© Neolife Bt. 2005.

Szerzők: © Dr. Deteky Gábor, Dr. Gerencsér Balázs, Dr. Hajdu Gábor, Dr. Jany János,
Dr. Koltay András, Dr. Pomeisl András József, Dr. Prekovits András, Dr. Ruzshti Hunor,
Dr. Szabó István, Dr. Tomasitz István, Dr. Tóth Zoltán József, Dr. Völgyesi Levente,
Dr. Zakariás Kinga, Dr. Zlinszky János 2005.

Szerk.: © Dr. Hajdu Gábor, Dr. Ruzshti Hunor, 2005.

Tartalom

Köszöntés	7
Szakmai életrajz	9
Dr. Deteky Gábor:	
Hatalmi ág? Szolgáltatás? Közigazgatás? avagy Néhány gondolat a felülvizsgálati eljárás és a Legfelsőbb Bíróság témaköréből.....	11
Dr. Gerencsér Balázs:	
Nyelvhasználati változások a délvidéki magyarság történetében.....	25
Dr. Hajdu Gábor:	
A magyar nép őstörténete és szervezete a honfoglalásig.....	45
Dr. Jany János:	
Az iszlám előtti Arábia társadalma és szokásai	53
Dr. Koltay András:	
A katolikus egyház és a sajtó szabadsága.....	73
Dr. Pomeisl András József:	
A magyar állam fejlődése a IX-X. században.....	85
Dr. Prekovits András:	
Az 1222-es Aranybulla Egy nemesi kiváltságlevél?.....	101
Dr. Ruzshti Hunor:	
A szerzői jogok büntetőjogi védelmének története.....	113
Dr. Szabó István:	
A Pragmatica Sanctio és az osztrák-magyar államjogi kapcsolat.....	125
Dr. Tomasitz István:	
Vázlat a részvénytársaságok egyesülésének jogi szabályozásáról.....	137
Dr. Tóth Zoltán József:	
Az „Eckhart-viták” anatómiájáról.....	145
Dr. Völgyesi Levente:	
A communio mint kánoni jogelv megvalósulása a plébániákon.....	151
Dr. Zakariás Kinga:	
A román vallási unió.....	159
Dr. Zlinszky János:	
Demokrácia az egyetemen	175
Mutatók	179

Köszöntés

*Azt a tanítót böcsüli nagyra az Isten, aki cselekszi, amit tanít,
és mind nyelvét, mind pennáját szíve gyökerének téntájába
mártván, úgy szól, amint szíve járása vagon.*

/Pázmány Péter/

Kedves kollégánk, Dr. Botos Gábor Tanár Úr 2005 nyarán ünnepli életének hetvenötödik, és jogászai életpályájának félszázadik évfordulóját. Ezen jeles jubileumokra íródott e tanulmánykötet, melyet szeretetünk és megbecsülésünk jeléül szeretnénk a Tanár Úrnak átnyújtani.

Dr. Botos Gábor tartalmas és szép pályafutást tudhat maga mögött. Pályája legnagyobb részében büntetőbíróként szolgáltattott igazságot előbb vidéken, majd 1966 -tól Budapesten. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán a Magyar Alkotmány- és Jegtörténeti Tanszék, majd a Jegtörténeti Tanszék munkájában 1996 óta vesz részt. Szinte természetesnek vehetjük tehát, hogy a Tanár Úr érdeklődését az alkotmány- és jegttörténet diszciplínáján belül is legnagyobb részt a büntetőjog és a büntető-eljárásjog története köti le, mely témakörökből több tanulmánya is megjelent az elmúlt években. Legfontosabb munkái a tankönyvként is használt „Esküdtbíráskodás az Osztrák Szövetségi Köztársaságban” és a „Büntetőeljárásai jog története”.

Jelen kötet a Jegtörténeti Tanszék munkatársainak és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola hallgatóinak összefogása eredményeképpen született meg. Minden szerző a saját kutatási területén belül ajánlotta fel írását e szép ünnep jegyében. A dolgozatok átfogják a magyar alkotmánytörténet és egyes szakjogok történetének jelentős részét, továbbá akad közöttük számos aktuális kérdést, problémamegoldást felvető tanulmány is.

Engedjessék meg, hogy a köszöntést néhány mondat erejéig köszönetnyilvánítással szakítsuk meg. Szeretnénk ugyanis köszönetet mondani azoknak, akiknek a munkája nélkül ez a szép ajándék sem jöhetett volna létre. Mindenek előtt a szerzőknek, akik időt és energiát nem sajnálva – és honoráriumukról lemondva – ragadtak tollat, vagy billentyűzetet. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának, amiért engedélyezte címerének használatát, és anyagilag is támogatta a saját sorozatának keretében való megjelenést. Továbbá a Kar és az Egyetem hallgatóinak, Hallgatói Önkormányzatának, amiért a finanszírozásban mellénk álltak! Végül, de nem utolsó sorban pedig mindazoknak, akik akár kisebb pénzüsszegekkel, akár munkájukkal vagy támogató szavaikkal segítették ennek a szép kezdeményezésnek a megvalósulását. A magunk részéről úgy érezzük, hogy nem is példázhatná jobban a Tanár Úr iránti szeretetet és megbecsülést más, mint ez a széles körű összefogás!

Ezúton kívánunk tehát Botos Gábor Tanár Úrnak további sok szép, eredményekben és sikeres munkában gazdag évet!

Budapest, 2005. június 12.

A szerkesztők

Szakmai életrajz

Dr. Botos Gábor 1930. június 22-én született Budapesten. 1948-ban érettségi bizonyítványt szerzett a Berzsenyi Dániel Gimnáziumban. Két éves várakozás után felvételt nyert a Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karára, ahol 1954-ben szerzett diplomát.

1954-től 1956-ig Veszprémben járásbírói fogalmazó, 1956-tól 1963-ig az adonyi járásbírói fogalmazó, 1963-tól 1966-ig a Tatabányai Városi Bíróságon, végül 1966-tól 1994-ig a Pesti Központi Kerületi Bíróságon teljesített bírói szolgálatot. 1994 és 1995 között átvilágító bíróként működött, majd 1996-tól a

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán, a Jogtörténeti Intézet docenseként oktatja a tanulni vágyó hallgatókat a mai napig is. Párhuzamosan a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola szociális munkás szakán is végez ugyanezen időtől fogva oktatói tevékenységet. Kandidátusi szakdolgozatát 1992-ben védte meg a Tudományos Akadémián – Esküdtbíráskodás a magyar és osztrák jogban címmel. 1999-től a VEAB büntetőjogi szakbizottságának titkáráként is működik. Legújabb kutatási témája a katonai bíráskodás története.

Jelentősebb publikációi:

Botos Gábor: Indokolt és szükséges-e az esküdtbíráskodás újbóli bevezetése Magyarországon? Magyar Jog, 1995. májusi szám.

Botos Gábor: Van-e a halálbüntetésnek visszatartó ereje? Belügyi Szemle, 1995. júniusi szám.

Botos Gábor: A polgári jogi igény érvényesítésének egyes kérdései a büntetőeljárás folyamán. Belügyi Szemle, 1996. áprilisi szám.

Botos Gábor: Büntetőjogi alapismeretek, 1998. tankönyv a Jel kiadó kiadásában. 239 oldal.

Botos Gábor: Esküdtbíráskodás az Osztrák Szövetségi Köztársaságban, Szent István Társulat, egyetemi jegyzet, 58 oldal.

Botos Gábor: A büntetőeljárás jog története 2000. tankönyv, Osiris Kiadó, 213 oldal.

Botos Gábor: Jogharmonizáció és jogalkotás az Európai Unió elvárásainak megfelelően a büntetőjog vonatkozásában. Előadás VEAB szekció ülésen, megjelent a Studia Wespremiensia tud. folyóiratban, 2003. szeptember.

Botos Gábor: Magzatvédelem a büntetőjog vetületében. Belügyi Szemle 1996. augusztusi szám.

Botos Gábor: Alkotmányosság a Szent Korona eszmeiségének tükrében szakkikk. Studia Wespremiensia tud. folyóirat 1999. szeptemberi szám.

Botos Gábor: A büntetőeljárás jog jövője a XXI. században szakkikk. Studia Wespremiensia 2002. szeptemberi szám.

Előkészület alatt a katonai büntető igazságszolgáltatás története című könyv.

Dr. Deteky Gábor:

Hatalmi ág? Szolgáltatás? Közigazgatás?

avagy

Néhány gondolat a felülvizsgálati eljárás és a Legfelsőbb Bíróság témaköréből

Az elmúlt évszázadokban a legfelsőbb perorvoslatok magyar eljárásjogi szabályozása tudományos, praktikussági és politikai érvek, indíttatások keresztüztében számos változáson, reformon és visszarendeződésen esett át, ment keresztül. A közelmúlt kodifikációs kísérletei és Alkotmánybírósági Határozatai, valamint a jogtörténeti előzmények tükrében a jelenlegi állapot egyes kérdéseiről igyekszik áttekintést nyújtani ez a dolgozat.

A felülvizsgálat „már a rómaiak” idejéből ismert jogintézmény (supplicatio a császárhoz¹, később Justinianusnál már a praetornál is előterjeszthető volt, miáltal elvesztette átszármaztatott jellegét²).

A német jogfejlődésben a felülvizsgálat (revisio) felfüggesztő, de nem átszármaztató hatályú jogorvoslat volt, s mint ilyen a XVI-XVII. században érdekes funkciót töltött be: mivel a fellebbezhető értékhatár folyamatosan nőtt (1654-ben már 600 ft³), fellebbezés helyett revisio került kezdeményezésre. Az 1753. évi bajor perrend a revisiot, mint harmadfolyamodású bíróságokhoz való apellatiot honosította meg. Hasonlóan járt el a legtöbb német állam, többször különböző feltételek, korlátok bevezetése mellett.

A francia forradalmi törvényhozás által bevezetett felülvizsgálat, mint második fellebbezés elvi indoka az államhatalmi ágak szigorúbb elválasztása, a bíróságok túlkapásainak megakadályozása volt, a gyakorlatban pedig azt kívánták ellenőrizhetővé tenni, hogy az új jogrendet a bíróságok megfelelően alkalmazzák e.⁴

Az 1808. évi francia büntető perrendtartás az intézmény kétféle formáját tartalmazza: az egyik törvénysértő jogerős ítéletek megsemmisítését tette lehetővé, a felekre kiható hatály nélkül, míg a másik a bíróságok által elkövetett hatásköri túllépés orvoslását szolgálta, kivételes esetben felekre is kiható hatállyal. A francia példa nyomán a 19. században néhány más ország (Belgium, Ausztria, Olaszország) is bevezetett hasonló jogintézményt.

A magyar jogirodalomban a témában már Kitionichon kezdve⁵ vannak előzmények. Nagy Frigyes 1793. évi „*Allgemeine Gerichtsordnung*”-ja, amely az abszolutizmus idején Magyarországra is kiterjedő hatállyal bírt, ugyancsak ismeri a

¹ ZLINSZKY IMRE: *A jogorvoslatok rendszere, tekintettel a jogfejlődésre és a különböző törvényhozásokra*, Budapest, 1879. 153. o.

² Lásd erről bővebben: BERTHMANN-HOLWEG: *Der Civilprocess des gemeinen Rechts* III. k. 161. §

³ Az 1654. évi *Jüngs. Reichs Abschied* 112. és 113. §§-i, In: ZLINSZKY IMRE: *A jogorvoslatok rendszere, tekintettel a jogfejlődésre és a különböző törvényhozásokra*, Budapest, 1879. 154. o.

⁴ CSATSKÓ IMRE: *A francia polgári törvénykezés, különösen a bírósági szervezet és annak alapelvei*, Pest, 1867. 20. és kk. o.

⁵ KITIONICH JÁNOS: *Directio methodica processus judiciarii Juris consuetudinarii Incltyi Regni Hungariae*, Nagy-Szombath, 1619.

jogintézményt. Az 1840. évi XV. törvénycikk⁶ („Váltótörvény”) egyértelműen és kizárólag a fellebbviteli bíróság által az elsőfolyamodású bíróság döntését felülvizsgáló ítélete esetén teszi lehetővé.⁷

Frank Ignác korszakos művében (*A közigazgatás törvénye Magyarhonban*, Pest, 1845) általános érvennyel számol a második fellebbvitel lehetőségével. A Magyarországon 1850-től (1853-tól) hatályban lévő osztrák eljárásjogi előírásokat, illetve ezek kasszációs rendszerét felváltó törvényként Gáspárdy László perjogtörténeti kismonográfiájában⁸ joggal kerül ’első’ magyar forrásként említésre az országgyűlés által a kiegyezést követő évben, 1868-ban elfogadott 1868. évi LIV. törvénycikk „*a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában*”. Figyelemmel az 1877. január 30-án elfogadott, hasonló kvalitásokkal rendelkező és módosításokkal a mai napig hatályban lévő „*Zivilprozessordnung für das Deutsche Reich*” (német) és 1895. évi augusztus 1-i osztrák perrendtartásra, túlzás nélkül megállapítható, az 1868. évi magyar törvény úttörő volt a maga nemében a térségben. Az 1868. évi törvényt a későbbiekben felváltó 1911. évi perrendtartási törvény a kereskedelmi-, váltó- és csekkjogi peres eljárásjogi kérdéseket immár átfogóan szabályozta⁹.

Mint ezt Schreyer Jakab monográfiája¹⁰ is igazolja, a perorvoslatok problematikája a kor jogász-géniuszainak körében részleteiben kimunkált terület volt.

1. A perorvoslatok szabályozása az „1868. évi LIV. törvénycikk”¹¹ tükrében¹²

Mint erről a törvény „*Első Czim*”-e alatt tájékozódhatunk, a polgári ügyekben való „*biráskodást elsőfolyamidásilag*” a szabad kir. és rendezett tanácsú mezővárosokban, a megyékben, a jáász-kun-, hajdu- és szepesi kerületekben, a kikindai kerületben és a marosvásárhelyi kir. ítélő tábla területén külön-külön néven nevezett, kétfokú bíróságok gyakorolják, míg a „*másod bíróságot*” két királyi ítélő tábla gyakorolja Pesten és Marosvásárhelyen, a legfőbb bírói hatóságot mind a két királyi ítélő tábla egész területére nézve *Magyar Királyi Curia* név alatt a legfőbb törvényszék gyakorolja Pesten. A Curia *egyik osztálya* a semmiségi esetekben, mint semmitűszék,

⁶ 1840. évi XV. törvénycikk (VÁLTÓ-TÖRVÉNYKÖNYV) II. RÉSZ-e (Váltói törvénykezés) 10.

FEJEZET (A perorvoslatokról) 142. §: „*Ha azonban a feltörvényszék az első törvényszéktől különbözően ítélte volna, s valamelyik fél azzal meg nem elégedvén, ügyét a legfelsőbb ítélőszéknél is kívánna megvizsgáltatni, azt szintén az első bíróságú törvényszéknél tartozik bejelenteni, melly ismét mindenben az első felebbvitelre nézve meghatározott szabályokat követve, a pernek eredeti jegyzőkönyvét s okleveleit, a feltörvényszéknek hozzá küldött ítéletét, a felebbviteli jelentéssel s a felebbvitt félnek netalán beadott ellenészrevételeivel, a hétszemélyes táblához küldi fel, hol ez haladék nélkül, sorkivülileg (extraserialiter), sőt törvényszünetek alatt is, azonnal meg fog vizsgáltatni, a hozott legfelsőbb ítélet pedig, a perrel együtt, az első törvényszékhez visszaküldetni.*”

⁷ ZLINSZKY IMRE: *A magyar váltó- és kereskedelmi eljárás párhuzamosan tárgyalva*, Budapest, 1877.

⁸ GÁSPÁRDY LÁSZLÓ: *Modern Magyar Perjogtörténet*, Budapest, 2000.

⁹ HELUT COING: *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren Europäischen Privatrechtsgeschichte*, München, 1982., 3. Band, 2. Teilband, 2825. p.

¹⁰ SCHREYER JAKAB: *A perorvoslatok teljes rendszere*, 1879.

¹¹ Szentestést nyert 1868. december 8-án. Kihirdettetett a Képviselőházban 1868. december 8-án, a Főrendek Házában 1868. december 9-én. Megjelent az Országos Törvénytárban 1868. december 12-én.

¹² BÓNIS GYÖRGY – DEGRÉ ALAJOS – VARGA ENDRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*, Zalaegerszeg, 1996. 216. és k. pp.

másik osztálya pedig az érdemleges kérdésekre nézve, mint „harmadfolyamodási ítélőszék” határoz.¹³

A törvény „Hatodik Czim”-e rendelkezik a perorvoslatról. „Általános szabály”-ként „A ki magát valamely birói határozat által sértve érzi, felebbvitel útján kereshet orvoslást, a mennyiben ezt a jelen törvény nem tiltja.”¹⁴ „A felebbvitel nemei: a felebbezés s a semmisségi panasz.”¹⁵ „Felebbezésnek csak ítéletek s a 294. §-ban kijelölt végzések ellen van helye.”¹⁶

Átlátható, a fellebbezéssel kapcsolatos szabályozás igen emlékeztet már napjaink szabályozására és gyakorlatára – az egyik alapvető különbség, hogy a törvény kétszeri, ítélet elleni fellebbezést tesz lehetővé.

„A másodbiróság ítélete elleni felebbezésnek a harmadbirósághoz, – akár helybenhagyatott, akár megváltoztatott legyen az elsőbiróság ítélete: mind a sommás, mind a rendes perekben helye van. Ilyen felebbezvényre nézve is úgy kell eljárni, mint az elsőbirósági ítélet elleni felebbezésnél.”¹⁷

A törvény által bevezetett „semmisségi panasz” joga taxatív felsorolással, 22 nevesített, mint alapvető (garanciálisnak minősített) jogot sértő, mint *formasértő* esetre¹⁸ (jogkérdésekre szorítkozva) kerül bevezetésre. Le kell szögezni, garanciák érvényesüléséről, illetve ennek esetleges hiányáról van szó. Külön figyelmet érdemel, valamennyi semmisségi panasz elbírálása kizárólag a Curia Semmisségi Tanácsa hatáskörébe¹⁹ tartozik. Ide kapcsolódó érdekesség, „ha semmisségi panaszra a végítélet nyújt alkalmat: szabadságukban áll a feleknek akár semmisségi panaszszal, akár felebbezéssel, akár eme jogorvoslatok mindegyik nemével élni.”²⁰

Rendkívüli perorvoslatként a törvény kizárólag a perújítást nevesíti – ezzel együtt, a kétfokú fellebbezés és a számottevő semmítőszéki lehetőségek mellett, túlzás nélkül állítható, a perorvoslatok tárháza igen széles jogorvoslati kört eredményezett a századforduló polgári peres eljárásai körében.

2. A perorvoslati rendszer változása a Polgári Perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk szabályai szerint

Az 1880-tól 1911-ig, széles körű²¹ tudományos vita keresztüzében megalkotásra került „régii Pp.”, más néven „Plósz-féle”²² perrendtartás”, amely intézményeiben

¹³ STIPTA ISTVÁN: *A magyar bírósági rendszer története*, Debrecen, 1997. 124. és kk. p.

¹⁴ 1868. évi LIV. törvénycikk, 274. §

¹⁵ 1868. évi LIV. törvénycikk, 275. §

¹⁶ 1868. évi LIV. törvénycikk, 285. §

¹⁷ 1868. évi LIV. törvénycikk, 292. §

¹⁸ 1868. évi LIV. törvénycikk, 298. §

¹⁹ 1868. évi LIV. törvénycikk, 301. §

²⁰ 1868. évi LIV. törvénycikk, 300. §

²¹ Lásd példának okáért:

ZLINSZKY IMRE: *A kisebb polgári ügyekben való eljárás rendszere, tekintettel a kisebb polgári perek különböző nemeire*, Budapest, 1878., ugyanó: *A bizonyítás elmélete a polgári peres eljárásban, tekintettel a jogfejlődésre és a különböző törvényhozásokra*, Budapest, 1875., ÖKRÖSS BÁLINT: *Javaslat a polgári perrendtartáshoz*, Budapest, 1880., PLÓSZ SÁNDOR: *A magyar polgári perrendtartás tervezete*, Budapest, 1885., ugyanó: *Törvényjavaslat a fellebbvitelről a sommás eljárásban*, Budapest, 1890., ugyanó: *Törvényjavaslat a magyar polgári perrendtartás tárgyában, miniszteri indoklással*, Budapest, 1901. etc.

immár kiforrottabb igazságügyi rendszerre építhetett. Hatáskörök tekintetében a járásbíróóság (ma: helyi bíróság), illetve a törvényszék jár el („a törvényszék hatáskörébe tartoznak mindazok a perek, a melyek a járásbíróóság hatáskörébe utasítva nincsenek”²³), míg felsőbbbíróóságok vonatkozásában²⁴ a kir. járásbíróóság felett az a kir. törvényszék, a melynek kerületébe a kir. járásbíróóság tartozik, a kir. törvényszék felett az a kir. ítélőtábla, a melynek kerületébe a kir. törvényszék tartozik, majd a kir. ítélőtábla felett a kir. Curia. (Mint látható, az ezredfordulón megvalósított igazságügyi reformmal Magyarországon sikerült elérni immár az 1911-es rendszer szintjét.)

A fellebbvitel szabályozása²⁵ közel áll a korábbiakban ismerttetett rendszerhez, azzal a különbséggel, hogy a másodfokú fellebbezés helyett, szűkítéssel, Magyarországon is immár bevezetésre kerül a felülvizsgálat intézménye.

Felülvizsgálatnak²⁶ a fellebbezési bíróságok ítéletei ellen, a következő szabályok korlátai között van helye:

- Ha a per tárgyának értéke ötszáz korona (más esetekben a 100 korona) értéket nem halad meg, a törvényszéknek, mint fellebbezési bíróságnak ítélete ellen felülvizsgálatnak nincs helye.²⁷
- A fellebbezési bíróságnak az illetékességét megállapító ítélete vagy ítéletének az illetékességet megállapító része ellen felülvizsgálatnak csak abban az esetben van helye, ha a törvény kizárólagos illetékességet állapít meg.²⁸
- A fellebbezési bíróságnak az elsőbíróóság ítéletét helybenhagyó ítélete, vagy ítéletének helybenhagyó része ellen az a fél, a ki az elsőbíróóság ítéletét, illetőleg ítéletének helybenhagyott részét fellebbezési kérelemmel vagy ellenkérelemmel meg nem támadta, felülvizsgálati kérelemmel nem élhet.²⁹
- A felülvizsgálat, korlátozással, az ítélet előtti eljárásban hozott *határozatokra* is kiterjed.

„A mi felülvizsgálati bíróságaink tehát a most kifejtettek szerint rendes harmadfokú bíróságok, amelyek ép úgy gyakorolnak *jurisdictiont*, mint az alsóbíróságok. Erre mutat az, hogy a felülvizsgálati bíróság nem szorítkozik minden esetben csak a fellebbezési bíróság ítéletének megsemmisítésére, illetőleg feloldására, hanem ha az ügy a fellebbezési bíróság ítéletében megállapított tényállás alapján *ítélhezatalra* megérett, az ügy érdemében is *ítél*.”³⁰

FODOR ÁRMIN: *Polgári peres eljárásunk története az utolsó ötven esztendőben*, Budapest, 1916.

²² PLÓSZ SÁNDOR (1846-1925), egyetemi tanár, igazságügyminiszter, akadémikus, közel 30 éven át dolgozott a polgári perrendtartás megalkotásán. Ötödik tervezetét végül 1911. évi I. tcz. néven emelte törvényerőre a parlament, s 1915-ben lépett hatályba. Ez a törvény 1925-ös és 1930-as módosításával 1952-i megmaradt a jogágazat vezető forrásának.

²³ 1911. évi I. tcz. 1.§

²⁴ 1911. évi I. tcz. 4.§

²⁵ a törvény ezen részének kidolgozásában jelentős szerepet vállalt a kor másik jelentős processzualisztikusa, EMMER KORNÉL

²⁶ BACSÓ JENŐ: *A felülvizsgálati eljárás*, Budapest, 1915. 87. és kk. p.

²⁷ 1911. évi I. tcz. 521.§

²⁸ 1911. évi I. tcz. 522.§

²⁹ 1911. évi I. tcz. 523.§

³⁰ *Az új polgári perrendtartás, az 1911. évi I. t.-cz.*; szerkesztő: TÉRFI GYULA, Budapest, 1914. 618. o.

A felülvizsgálati bíraskodást a kir. ítélőtáblának, mint fellebbezési bíróságnak ítélete felett a kir. Curia gyakorolja, míg a kir. törvényszéknek, mint fellebbezési bíróságnak ítélete felett a felülvizsgálati bíraskodást, a járásbíróság hatáskörébe utasított azokban a perekben, a melyek tárgyának értéke kétezeröttszáz koronát meghalad, a kir. Curia, minden más esetben az illetékes kir. ítélőtábla gyakorolja.³¹ Ebből a megoldásból is nyilvánvaló, a régi Pp. szerinti felülvizsgálat inkább hasonlatos egy 'emelt' szintű fellebbezéshez, mint a mai felülvizsgálathoz.

Az első vagy a fellebbezési bíróság előtt nem érvényesített tényeket és bizonyítékokat a felülvizsgálati eljárásban csak annyiban lehet felhozni, a mennyiben ezek hivatalból figyelembe veendő körülmények, vagy annak a megállapítása forog kérdésben, hogy a fellebbezési bíróság az eljárásra vonatkozó szabályt helytelenül alkalmazott vagy mellőzött. Ily tényállásokat és bizonyítékokat a felülvizsgálati kérelemben, illetőleg a válasziratban kell érvényesíteni. A szóbeli tárgyaláson ily előadások csak akkor pótolhatók, ha a fél valószínűvé teszi, hogy iratában hibáján kívül nem érvényesíthette azokat. Az utólagos előadások az iratokhoz mellékelés végett írásban is bemutatandók.³² A felülvizsgálati bíróság az ítéletet csak annyiban vizsgálhatja felül, a mennyiben az a felülvizsgálati, illetőleg a csatlakozási kérelemmel 'meg van támadva'.³³ Ha az ügy a fellebbezési bíróság ítéletében megállapított, vagy a felülvizsgálati eljárásban az 534-537. §-ok értelmében megállapítható tényállás alapján eldöntésre alkalmas, a felülvizsgálati bíróság magában az ügy érdemében ítélt, vagy pedig a fellebbezési bíróság ítéletének hatályon kívül helyezésével annak helyébe a megfelelő határozatot hozza. E részben a bíróság a felek kérelméhez nincs kötve. A mennyiben a felülvizsgálati bíróság az előbbi bekezdés értelmében nem határozhat, a fellebbezési bíróság ítéletét és eljárását egészben vagy részben feloldja és a fellebbezési bíróságot további eljárásra, és újabb határozathozatalra utasítja.³⁴ Tovább él a korábbi, igen tanulságos szabály, miszerint a felülvizsgálati bíróság, ha azt a felet, a ki két egyenlő ítélet ellen felülvizsgálati kérelemmel élt, kérelmével elutasítja, és azt találja, hogy a felülvizsgálati kérelem nyilván alaptalan volt, őt, mint konok perlekedőt, ezer koronáig terjedhető, és a per körülményeihez és a konokság mértékéhez képest kiszabandó birságban marasztalja. Ezer koronáig terjedhető birságban marasztalendő az is, a ki felülvizsgálati kérelmet nyújt be oly ítélet ellen, a mely ellen a felülvizsgálati kérelem a törvény szerint kétségtelenül ki van zárva. A birságért a felelősség elsősorban a felülvizsgálati kérelmet ellenjegyző ügyvédet terheli, a kinek visszkereseti joga saját fele ellen csak abban az esetben van, ha a félnek külön írásbeli utasítására élt a felülvizsgálati kérelemmel.³⁵ A jogegységi perorvoslatot a Kúria különleges, ún. jogegységi tanácsa bírálta el.

A régi Pp-ben találkozhatunk először (és máig utoljára) a választékos megoldással „*felfolyamodás*”-nak elnevezett, végzések elleni fellebbezést lehetővé tevő intézménnyel, amely esetben a közvetlen felsőbbíróság határoz.³⁶

³¹ 1911. évi I. tcz. 525.§

³² 1911. évi I. tcz. 535.§

³³ 1911. évi I. tcz. 541.§

³⁴ 1911. évi I. tcz. 543.§

³⁵ 1911. évi I. tcz. 544.§

³⁶ 1911. évi I. tcz. 550.§

3. A Polgári Perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk szabályainak³⁷ változásai – az 1925. évi VIII. törvénycikk

A polgári eljárás és az igazságügyi szervezet módosítása a fellebbvitel szabályainak módosulását is érintette. A törvény 18. §-a lehetővé tette, hogy az elsőbíróság ítélete ellen a fellebbezés elhagyásával egyenesen felülvizsgálati kérelem kerüljön benyújtásra, ha az ügyben a fellebbezési bíróság ítélete ellen felülvizsgálatnak lenne helye. A fellebbezés elhagyásához az ellenfél írásbeli beleegyezése volt szükséges, amelyet a felülvizsgálati kérelemhez kellett csatolni. A felülvizsgálati kérelmet ez esetben is az első bíróságnál kellett előterjeszteni. Ebben az esetben a felülvizsgálati kérelem nem alapulhatott az eljárásra vonatkozó valamely szabály megsértésén és sem a felülvizsgálati kérelemben, sem a válasziratban nem lehetett az elsőbíróság ítéletében előadott tényállást megtámadni.

Ha a felülvizsgálati bíróság az ügyet további tárgyalás és ítélethozás végett az alsóbírósághoz visszaküldte, az ügyet az ügyben eljáró elsőbíróság helyett ahhoz a bírósághoz is küldhette, amelynek hatáskörébe a fellebbezés elintézése tartozott volna. Ebben az esetben a fellebbezési bíróság eljárására ugyanazok a szabályok voltak az irányadók, mintha a per fellebbezés következtében került volna a fellebbezési bíróság elé. A további eljárásban és határozathozatalban az alsóbíróságok kötelesek voltak alkalmazkodni a felülvizsgálati bíróság álláspontjához.

4. A Polgári Perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk szabályainak változásai – az 1930. évi XXXIV. törvénycikk

A törvénykezés egyszerűsítéséről hozott törvény ismét érintette a felülvizsgálat intézményét. Egyfelől bevezetésre került (szűkítésként), hogy a fellebbezési bíróság ítélete ellen a felperes nem élhetett felülvizsgálattal, ha a fellebbezési bíróság ítéletével elutasított követelésnek vagy követelésrésznek – alperes pedig nem élhetett felülvizsgálattal, ha a fellebbezési bíróság ítéletével megítélt követelésnek vagy követelésrésznek értéke (felülvizsgálati érték) nem haladta meg a felülvizsgálat kizárására irányadó értékhatárt – kivéve az értékhatártól függetlenül első fokon a törvényszék hatáskörébe utalt ügyek. (37. §) Itt jelent meg először az a szabály, hogy a fellebbezési bíróság ítélete ellen a perköltség viselésének vagy mennyiségének kérdésében felülvizsgálatnak csak akkor van helye, ha a felülvizsgálat egyúttal az ítéletnek egyéb oly része ellen is irányul, amely ellen egymagában is felülvizsgálatnak van helye.

Szervezeti (hatásköri) szabályként a kir. törvényszéknek, mint fellebbezési bíróságnak ítélete felett a felülvizsgálati bíraskodást azokban a perekben, amelyekben a felülvizsgálati érték meghaladja a felülvizsgálati bíróság meghatározására irányadó értékhatárt, a kir. Curia, minden más esetben az illetékes kir. ítélőtábla gyakorolja. (38. §)

5. A felülvizsgálat története a II. világháború után - az új Pp. hatálybalépéséig

Mint korábban utaltam rá, a „régí Pp.”, módosításokkal, egészen 1952. december 31-ig hatályban maradt. A szocialista államrend kiépítése során új, ehhez megfelelőnek

³⁷ BACSÓ JENŐ: *A felülvizsgálati eljárás*, Budapest, 1915. 87. és kk. p.

ítélt „felülvizsgálati” jogintézmények kerültek bevezetésre. Ilyenek voltak a „közérdekű kifogás” és „a törvényesség érdekében előterjesztett perorvoslat.”

A Magyar Köztársaság kormánya az 1946. évi XVI. törvénycikk 1. §-ában foglalt és utóbb az 1948. évi LVI. törvénycikk 1. §-ával ismét meghosszabbított felhatalmazás alapján kvázi törvény erejű rendeleteket alkothatt, így került sor a 4071/1949. (VI. 4.) Korm. rendelet kihirdetésére „a polgári ügyekben használható közérdekű kifogás szabályozása ... tárgyában”, amelyet később a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény hatálybaléptetéséről, végrehajtásáról szóló 1952. évi 22. törvényerejű rendelet helyezett hatályon kívül.

„Mindaddig, amíg a népi demokratikus államrendnek megfelelő jogszabályok megalkotásával sikerül jogrendszerünkben eltávolítani azokat a jogszabályokat, amelyek akár szellemükénél fogva, akár rendelkezésük folytán a magyar népi demokrácia célkitűzéseivel ellentétben állanak, oly intézmény rendszeresítése szükséges, amelynek révén a polgári ügyekben eljáró bíróságok a jogalkalmazás alapvető szempontjaira nézve megfelelő elvi irányítást kapjanak. Evégből a jelen rendelet az alábbi rendelkezések szerint a polgári ügyekben közérdekű jogorvoslatot biztosít.”³⁸ A bíróságnak polgári peres vagy nemperes vagyoni jogi ügyben hozott, akár jogerős, akár nem jogerős határozata ellen az Igazságügyminisztérium Jogügyi Hivatala a Curiánál közérdekből kifogással élhetett. Ennek feltétele, hogy a határozat az 1944. évi december hó 22. napja előtt alkotott olyan jogszabályokra legyen alapítva, amely akár szelleménél fogva, akár egyes rendelkezései folytán a magyar népi demokrácia célkitűzéseivel ellentétben állt, vagy jogszabálynak olyan értelmezésén alapult, amely a magyar népi demokrácia alapvető jogelveinek nem felelt meg.³⁹

A kifogás felett a Curiának erre a célra alakított külön tanácsa határozott. A tanács elnöke a Curia elnöke vagy az általa kijelölt tanácselnök; a tanács hat tagját és hat póttagját a Curia ítéldbírái közül egy-egy év tartamára a Curia elnöke jelölte ki. A tanács a kifogás felett nyilvános tárgyaláson határozott; a tárgyalásról egyedül a Jogügyi Hivatalt kellett értesíteni, s a Jogügyi Hivatal kiküldöttének részvétele nélkül a tárgyalást megtartani nem lehetett. A Jogügyi Hivatal kiküldötte szóval indokolhatta a kifogást; egyébként felszólalásnak helye nem volt. A Curia elvi megállapítása vonatkozhatott arra, hogy a jogszabály, amelyen a kifogásolt határozat alapul, akár szelleménél fogva, akár egyes rendelkezései folytán a magyar népi demokrácia célkitűzéseivel ellentétben áll, és ehhez képest a maga egészében vagy megjelölt részében nem alkalmazható, vagy megállapíthatta, hogy a kifogásolt határozat alapjául szolgált jogszabályt a magyar népi demokrácia alapvető jogelveinek megfelelően miként kell értelmezni. A Curia döntésben az előbbi elvi megállapítás alapulvételével a kifogásolt határozatot egészben vagy részben hatályon kívül helyezhette és megfelelő új érdemi határozatot hozhatott, s ezt a határozatot az ügyet végső fokon jogerősen befejező határozatnak kellett tekinteni. A tanács határozatának elvi megállapítást tartalmazó rendelkező részét közzé kellett tenni a Magyar Közlöny – Törvények és Rendeletek Tárában, és indokolásával együtt az Igazságügyi Közlönyben is, ettől

³⁸ 4071/1949. (VI. 4.) Korm. rendelet 1. §

³⁹ 4071/1949. (VI. 4.) Korm. rendelet 3. §

kezdve a közzé tett elvi megállapítás a bíróságokra és más hatóságokra a közzétételtől kezdve kötelező volt.⁴⁰

Az időközben elfogadásra került az új Alkotmány, a Curia elnevezése Legfelsőbb Bíróságra változott, a LB Elvi Tanácsa hatáskörébe került a közérdekű kifogások elbírálása (4338/1949. (XII. 6.) MT rendelet a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának irányelvei és elvi döntései tárgyában – a vonatkozó eljárást kezdetben az igazságügyminiszter kezdeményezhette), s kiadásra került a 210/1950. (VIII. 20.) MT rendelet, amely bevezette a „*polgári ügyekben a törvényesség érdekében használható perorvoslatot*”, amelyet ugyancsak a LB Elvi Tanácsa hatáskörébe utalt.

Törvényességi jogorvoslatnak abban az esetben volt helye, amennyiben a határozat jogszabályt sértett. Átmenetileg (amíg a legfőbb ügyészi intézmény megszervezést nem nyert), előterjesztésére ugyancsak az Igazságügy minisztérium Jogügyi Hivatala volt jogosult. A kérelem előterjesztésének határideje a határozat jogerőre emelkedésétől számított hat hónap volt, a közérdekű kifogás előterjesztésére rendelkezésre álló idő fele. A perorvoslati kérelem tárgyában a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságnak Elvi Tanácsa határozott [4.338/1949. (XII. 6.) MT rendelet 2. §-a]. További különbség, hogy az LB ET a tárgyalásáról az Igazságügy minisztérium Jogügyi Hivatala mellett a feleket is értesítette (igaz, esetleges távolmaradásuknak következménye nem volt). Az eljárás kizárólag (!) szóbeli volt.⁴¹ Megváltoztatásra vagy hatályon kívül helyezésre kizárólag jogszabálysértés esetén volt mód, a perorvoslati eljárás költségeiben való marasztalásnak helye nem volt.

Mint látható, az „*új Pp.*” előhírnökeként számos jogszabály, különösen az 1949. évi XX. törvény megjelenése bírt jelentőséggel. Ez utóbbi lett az 1952. évi III. törvény, a Polgári perrendtartás hivatkozási alapja mind politikai, mind közjogi értelemben.⁴² A „szakavatott tollú szerkesztő” különleges vívmányként emelte ki az egyfokú perorvoslat általánossá tételét, a háromfokú elbírálás lehetőségének elejtését...

6. Az új Pp. hatályba lépése – 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról (kihirdetve: 1952. június 06, hatályba lépett: 1953. január 01.)

Az „*új Pp.*” a felülvizsgálat jogintézménye 'helyett', a 210/1950. (VIII. 20.) MT rendelet rendelkezéseit átvéve és kibővítve, felvette a „*Perorvoslat a törvényesség érdekében*” intézményét. Mint a MT rendeletben is, kizárólag az eddigre már feláll legfőbb ügyészség, a legfőbb ügyész élhetett ezzel a rendkívüli perorvoslattal, a jogerős határozat ellen, ha a határozat jogszabályt sértett. A perorvoslatot a Legfelsőbb Bíróságnak elnökből és négy szakbíróból álló tanácsa, ha pedig a perorvoslat a Legfelsőbb Bíróság határozata ellen irányul, elnökből és hat szakbíróból álló tanácsa intézte el. A tárgyalás a legfőbb ügyésznek vagy helyettesének részvétele nélkül nem volt megtartható. Amennyiben a legfőbb ügyész a perorvoslati kérelmet a határozat jogerőre emelkedésétől számított egy éven belül terjesztette elő, az eljárás hatálya a felekre is kiterjedt, ellenkező esetben nem. Előbbi esetben a tárgyalás hatámapjáról a perorvoslati kérelem másolatának közlése mellett a feleket is értesíteni kellett, elmaradásuk a tárgyalás megtartását és a határozathozatalt nem gátolta, írásbeli

⁴⁰ 4071/1949. (VI. 4.) Korm. rendelet 11. §

⁴¹ 210/1950. (VIII. 20.) MT rendelet 4. §

⁴² GÁSPÁRDY LÁSZLÓ: *Modern Magyar Perjogtörténet*, Budapest, 2000. 11. p.

észrevételek benyújtásának helye nem volt. Ha az eljárás hatálya a felekre nem terjedt ki, a Legfelsőbb Bíróság határozatában vagy azt állapította meg, hogy a megtámadott határozat jogszabályt sértett vagy – ha a perorvoslatot alaptalannak találta – azt határozatával elutasította. Ha az eljárás hatálya a felekre is kiterjedt, a Legfelsőbb Bíróság a jogszabálysértés megállapítása esetén a megtámadott határozatot egészen vagy megfelelő részében hatályon kívül helyezte és annak helyébe – feltéve, hogy a döntéshez szükséges tények az iratok alapján megállapíthatók voltak – a jogszabályoknak megfelelő határozatot hozott, egyébként pedig az ügyben eljáró első vagy másodfokú bíróságot új eljárásra, és új határozat hozatalára utasította. Ha viszont a megtámadott határozat a jogszabályoknak megfelelt, a Legfelsőbb Bíróság azt – a perorvoslat elutasítása mellett – hatályában fenntartotta. Egyebekben a MT rendelet előírásai érdemben beépültek. Az egy éven túli sikeres előterjesztés esetének jogkövetkezményeivel a törvény keveset foglalkozott...

Az 1954. augusztus 1-től hatályos módosítás „átkeresztelte” a jogintézményt „Törvényességi óvás”-ra. Törvényességi óvás benyújtására immár a legfőbb ügyész mellett a Legfelsőbb Bíróság elnöke is élhetett, a határozat törvényt sértő volta mellett megalapozatlansága esetén is. A törvényességi óvást a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának három hivatásos bíróból álló tanácsa bírálta el. Az ülésre a legfőbb ügyészt meg kellett hívni. Amennyiben a törvényességi óvás a Legfelsőbb Bíróság határozata ellen irányul, azt a Legfelsőbb Bíróság elnökségi tanácsa bírálta el. Az elnökségi tanács ülésén a legfőbb ügyész és az igazságügyminiszter is részt vett. Új vonásként a Legfelsőbb Bíróság a törvényességi óvásról zárt ülésben tárgyalt, határozatát azonban nyilvánosan kellett kihirdetni. Az egy éven belüli, illetve túli előterjesztés felekre kiterjedő hatása, valamint az egyéb eljárási előírások változatlanok maradtak.

Az 1958. március 1-től egészen 1972. december 31-ig hatályban volt harmadik módosítás a Törvényességi óvás során követendő eljárásban előírta, a Legfelsőbb Bíróság (az elnökségi tanács) a törvényességi óvás folytán az ügyet immár nyilvános ülésen tárgyalja. Az ülésen a felek felszólalhattak, s a távollevő fél írásbeli észrevételeit ismertetni kellett. Új elem, hogy a legfőbb ügyésznek, illetőleg a Legfelsőbb Bíróság elnökének a feleket érintő intézkedését a Legfelsőbb Bíróság az eljárás során módosíthatta.

Az 1973. január 1-től 1992. december 30-ig hatályban volt negyedik módosítás szerint a Legfelsőbb Bíróság a jogerős határozatot csak a törvényességi óvás keretei között vizsgálhatta felül. További újdonság, hogy csupán olyan eljárási szabály megsértéséről van szó, amelynek az ügy érdemi elbírálására lényeges kihatása nem volt, a Legfelsőbb Bíróság a határozatot - a törvényt sértés megállapítása mellett - hatályában fenntarthatta. Az eljárás költségmentessége a külön jogszabályban megállapított illeték lerovása, illetőleg visszatérítési kötelezettsége vonatkozásában megszűnt.

* * *

Az Alkotmány Bíróság felállása és az 1989-es rendszerváltozás revelisztikus hatással volt a Pp, így a rendkívüli perorvoslatok közül a Törvényességi Óvás (felülvizsgálat) intézményére is.

Ennek első megnyilvánulásaként az Alkotmánybíróság 1992. december 31-ével, a 9/1992 AB határozat a törvényességi óvás emelésére vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket 1992. december 31-i hatállyal, míg a Pp. 270. §-t a kihirdetés napjával megsemmisítette.

Az AB döntése indoklásában hivatkozott arra, hogy *„a törvényességi óvás gyakorlati alkalmazása során ez az elvileg csak rendkívüli esetben alkalmazható jogintézmény szinte harmadfokká vált az elvileg egyfokú perorvoslati rendszer „biztonsági szelepeként”, vagy egy másodszori fellebbevitel be nem vallott pótlékaként. Az eredetileg csupán kiegészítő, és nem is rendszeresen érvényesülő egyéni jogvédelem vált a gyakorlatban elsődlegessé ... az Alkotmánybíróság súlyának megfelelően értékelte azt a tényt, hogy ez az intézmény a töretlen bírósági gyakorlatban jogorvoslati funkciót is ellát.”* *„Önmagának mond ellent, ugyanis az intézmény, ha a törvényt sértés orvoslása és ennek a felekre kiható hatálya is két jogosított diszkrecionális döntésétől függ, s nyilvánvaló – és adott büntető ítéletben a vádlott kárára szóló – törvényt sértés esetében sem kötelező.”* A további indoklás szerint a törvényességi óvás intézménye a jogállamiság az anyagi igazságosság, a jogbiztonság és a jogerő követelményeivel nem egyeztethető össze, az óvás sérti a felek rendelkezési, önrendelkezési jogát, mert az ügy jellegére tekintet nélkül, bármely ügyben lehetséges óvást emelni, s óvás folytán a jogerős ítélet a fél akaratától függetlenül, sőt annak ellenére, a felekre kihatóan megváltoztatható, végül sérti a bíróságok és a bírák függetlenségének elvét is. Utal arra, hogy Magyarország azzal, hogy részese lett a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának, kötelezettséget vállalt annak biztosítására, hogy *„fejlessze a bírói jogorvoslat lehetőségeit”* [2. cikk 3. pont].

Számomra rendkívül sajnálatosnak tűnik, hogy a rendszerváltozás „bársonyos forradalmában” az Alkotmánybíróság – jellegéből adódóan is – nem foglalkozott, nem foglalkozhatott az igazságszolgáltatásra váró átalakulás, és az átalakulás követelményeinek való megfelelés garanciáival.

Az AB előbbieken utalt döntésének köszönhetően 1993. január 1-től az 1992. évi LXVI. törvény alapján felvételre került az „új Pp.”-be a „felülvizsgálat” intézménye.

A felülvizsgálat ezen első szabályozása szerint a jogerős ítélet felülvizsgálatát a Legfelsőbb Bíróságtól – jogszabálysértésre hivatkozva – a fél, a beavatkozó, az ügyész, valamint – a rendelkezés reá vonatkozó része ellen – az kérheti, akire a határozat rendelkezést tartalmaz. A törvényben rögzített esetekben nincs helye felülvizsgálatnak. A törvényben megfogalmazott eljárási szabályok, apróbb módosításokkal, kísértetiesen emlékeztetnek a „Plósz-féle Pp.” előírásaira, ezen túlmenően lehetőséget teremtettek a joggyakorlat széles körű egységesítésére, az alacsonyabb szintű bíróságok 'kívánságra' történő szakmai kontrolljára is.

Az 1/1994 (január 7.) AB határozat 1994. január 7-től az új 270. § (1) bekezdés szövegét megváltoztatta, megállapítva, hogy a polgári eljárásban az ügyész általános perindítási, fellépési, fellebbezési, és a jogerős ítélet felülvizsgálatára irányuló

általános indítványozási joga alkotmányellenes. Ettől az időponttól kezdve a jogerős ítélet felülvizsgálatát a Legfelsőbb Bíróságtól – jogszabálysértésre hivatkozva – immár csak a fél, a beavatkozó, valamint – a rendelkezés reá vonatkozó része ellen – az kérheti, akire a határozat rendelkezést tartalmaz.

Az 1995. VIII. 29-től hatályba lépett apróbb módosítás után 1998. január 1-től szűkült a felülvizsgálható határozatok köre, a kettőszázezer forintot meg nem haladó perértékű ügyekben felülvizsgálatnak csak akkor van helye, ha a felülvizsgálat iránti kérelem előterjesztését a Legfelsőbb Bíróság engedélyezi.

A 2000. január 1-től hatályba lépett normaszöveg szerint nincs helye felülvizsgálatnak olyan vagyoni jogi ügyben, amelyben a felülvizsgálati kérelemben vitatott érték az ötszázezer forintot nem haladja meg, s egyebekben is szigorodnak a felekkel szembeni elvárások.

Földrengés-szerű változást hozott a 2002. január 1-től hatályba lépett⁴³ módosítás. Drasztikusan szűkült a (korábban a fent idézett AB határozatban hivatkozott gyakorlat szerinti, praktikus „*második fellebbvitelként*” kialakult) felülvizsgálattal támadható határozatok köre. A szűk 10 éves múltú ’általános jogosultság’ helyébe lépett markánsan szűkítő szabályozás miniszteri indoklásában azonban nyomát sem találjuk semminemű olyan jellegű megfontolásnak, miszerint a jellemzően a korábbi rendszerben hivatásukat elsajátított és pozíciójukat elnyert bírák a jogi rendszerváltozás okán szükséges szemlélet-változás és szakmai ismeretszerzés feltételeinek eleget tettek volna...

Az új szabályozás szerint felülvizsgálati kérelem kizárólag akkor volt előterjeszthető, ha a felülvizsgálni kért határozat az ügy érdemi elbírálására kihatóan jogszabálysértő, és a határozat eltér a Legfelsőbb Bíróság jogegységi határozatától, vagy felülvizsgálata a joggyakorlat egysége, továbbfejlesztése érdekében szükséges, mivel a határozattal kapcsolatban elvi jelentőségű jogkérdés merül fel, és a Legfelsőbb Bíróság a jogkérdést illetően – a Legfelsőbb Bíróság határozatainak hivatalos gyűjteményében közzétett módon – még nem hozott döntést, illetve a határozat olyan elvi jelentőségű jogkérdést dönt el, amelyre vonatkozóan a Legfelsőbb Bíróság a Legfelsőbb Bíróság határozatainak hivatalos gyűjteményében korábban eltérő tartalmú elvi határozatot tett közzé. Az értékhatárhoz való kötöttség megszűnt, a felülvizsgálatból kizárt határozatok köre jelentősen bővült.

Az új törvényszövegben bevezetett „*elvi határozat*”-nak köszönhetően kialakult az a helyzet, amelyben a korábbi BH-k immár többé nem adtak jogalapot a felülvizsgálati kérelem előterjesztésére, a jogszabályban feltételként bevezetett „*elvi határozatok*” pedig nem léteztek (s a mai napig is csak néhány százas nagyságrendben kerültek közzétételre). A hatályos jogegységi határozatok, illetve az LB több iránymutatása szerint ebbe a körbe tartozó döntések a polgári jogi normák volumenéhez képest igen csekély számára tekintettel a felülvizsgálat valóban „*rendkívüli perorvoslattá*”, a hozzáférés az ’átlagpolgár’ számára kiszámíthatatlanná vált.

A helyzet rendkívüliségét támasztja alá az a szabályozás is, hogy a felülvizsgálati kérelem sorsa felől (a korábbi LB elnöki, legfőbb ügyészi, igazságügy-miniszteri hatáskör után) a mai napig immár a Legfelsőbb Bíróság egyetlen hivatásos bírāja, mint

⁴³ 2001. évi CV. törvény a Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény módosításáról

egyesbíró dönt, s dönt a vizsgálat során arról, megfelel-e az előbbieken ismertetett és a törvényben rögzített egyéb feltételeknek. Könnyen átlátható, annak eldöntése, hogy a határozat „felülvizsgálata a joggyakorlat egysége, továbbfejlesztése érdekében” szükséges-e, valóban nehéz és igen felelősségteljes feladat volt. Az egyesbíró döntése ellen a jogorvoslat kizárt volt.

A 2004. május 1-től hatályba lépett további módosítás szerint további terjedelmes körben került a felülvizsgálat lehetősége kizárásra. A folyamatban lévő igazságügyi reformmal összefüggésben az igazságügyi politika egyfokú fellebbezési rendszerben, a „törvényes” elsőfokú és fellebbviteli fórumoktól várta az igazságszolgáltatás elé kerülő ügyek törvényes eldöntését, a rendkívüli perorvoslatot háttérbe szorítása mellett.

A korábbi, fent hivatkozott alkotmánybíróági döntésre is hivatkozva, számos jogász fogalmazott meg súlyos alkotmányos és gyakorlati kétségeket a változtatással kapcsolatban. Az Alkotmánybírósnak címzett beadványok végül meghozták a várt eredményt: az Alkotmánybírósnak 180/B/2002. AB határozatában a jogszabálysértésen túli valamennyi fent idézett előterjesztési feltételt megsemmisítette, ugyanígy az LB egyesbírája által hozott határozat elleni jogorvoslat kizárását célzó törvényi rendelkezést is.

Az Alkotmánybírósnak 180/B/2002. sz. határozatának indoklásában rögzítette: „A jogorvoslat alapvető funkciója a jogsérelem orvosolhatósága, a jogszabálysértések kiküszöbölése. Mint rendkívüli jogorvoslat ilyen a felülvizsgálat jogintézménye is, amely hagyományosan a jogszabályokban biztosított alanyi jogok érvényesítésének rendkívüli eszköze, a jogszabálysértő jogerős döntések kiszűrének intézménye.” A funkcióknak a Pp. vizsgált szabályában való keveredése sérti a jogbiztonságot. Az Alkotmánybírósnak több döntésében kimondta, hogy „Ha egy, az anyagi igazságosság érvényesítésére vagy a törvényben való tévedés kiküszöbölésére szolgáló jogintézmény a rendes és rendkívüli jogorvoslatok feltételeihez hasonlíthatóan pontos eljárási garanciák nélkül működik, akkor a jogbiztonság sérelmet szenved.” [9/1992. (I. 30.) AB határozat, ABH 1992. 59, 66.] A vizsgált szabályozás a fentiek miatt az Alkotmány 2. § (1) bekezdésével ellentétes.” „Az Alkotmánybírósnak megítélése szerint az el nem döntött elvi jelentőségű jogkérdés felmerülésének igazolása, vagy az elvi jelentőségű jogkérdéstől való eltérés megjelölése a jogorvoslati funkciótól teljesen idegen, s mint a felülvizsgálat eljárási feltétele alkotmányos alapok nélküli. Az Alkotmánybírósnak rámutat arra, hogy ha a rendes jogorvoslati eljárás alapvetően az érintett jogának vagy jogos érdekének az érvényesítését szolgálja, ehhez valamilyen módon a rendkívüli jogorvoslatnak is illeszkednie kell. A rendkívüli jogorvoslattal való élés korlátozásának a jogbiztonság szempontjából nem alkotmányos eszköze az, hogy formálisan a jogsérelem orvosolhatóságát testesíti meg a jogintézmény, tartalmában mégsem ezt a célt – hanem meghatározó módon a jogalkalmazás egységét – szolgálja (amelynek biztosítása részben jogalakító jellegű).” „Az Alkotmánybírósnak jelen határozatában úgy ítélte meg, hogy a jogerő áttörésének a Pp. 270. § (2) bekezdés a., b., ba., és bb. pontjaiba foglalt módja sérti az előreláthatóság jogbiztonsági követelményét, bizonytalanságot eredményez, és a jogorvoslati funkcióval is szemben áll. A bírósági eljárás egésze bizonytalanná válik azáltal, hogy az érintettek számára egyáltalán nem kiszámítható: mely esetekben, milyen elvi kérdés lesz az, ami alapján a felülvizsgálati

kérelem befogadható, s ami alapján később új határozat meghozatalára vagy a jogerős határozat hatályon kívül helyezésére kerül sor.”

Végezetül az Alkotmánybíróság határozatában kifejtette: „Az Alkotmánybíróság a fentiekben azt állapította meg, hogy – a Pp. 270. § (2) bekezdés a., b., ba., és bb. pontja alkotmányellenessé nyilvánítása ellenére – az egyesbírói vizsgálatban az objektív, tárgyi követelmények vizsgálata mellett továbbra is jelen vannak érdemi, tartalmi elemek. Ezért az Alkotmánybíróság a Pp. 273. § (5) bekezdésének első mondatát (az egyesbírói döntés elleni jogorvoslatot kizáró rendelkezést) határozata kihirdetése napjával megsemmisítette, a Pp. 273. § (1) bekezdése alkotmányellenességének megállapítására vonatkozó (magát az egyesbírói jogintézményt támadó) indítványt pedig elutasította. Az Alkotmánybíróság úgy ítélte meg, hogy az egyesbírói döntés ellen biztosítandó jogorvoslat esetén mind az Alkotmány 47. § (2) bekezdésének, mind a 2. § (1) bekezdésének sérelme kiküszöbölhető.”

Figyelemmel arra, hogy a Pp. a mai napig nem biztosít a felülvizsgálati kérelmet érdemben elutasító egyesbírói végzés elleni jogorvoslati lehetőséget (bár nem is zárja ki ezt), a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában arra az álláspontra helyezkedett, hogy az elutasító végzés ellenbenyújtott bármilyen (kijavítás, kiegészítés, fellebbezés) kérelmet a támadott határozatot hozó bíró (!) 'hivatalból' elutasítja, megállapítván, hogy „A Pp. rendelkezései a Legfelsőbb Bíróság felülvizsgálati eljárásban hozott határozatai ellen nem biztosítanak jogorvoslati lehetőséget” (Pfv.E.22.231/2004/4).

Megítélésem szerint a Legfelsőbb Bíróságon követett e gyakorlat, a fentebb idézett Alkotmánybírósági határozat betűje és szelleme tükrében is, jog- és Alkotmányellenes. Felmerül a kérdés: a Legfelsőbb Bíróság állam-e az államban? Vonatkoznak-e rá jogszabályok, az Alkotmány, s ezek hogyan kérhetők számon? Kötelezőek-e rá eljárása során az Alkotmánybíróság határozatai? Az állam része-e a Legfelsőbb Bíróság vagy „állam az államban”? Kinek felel a Legfelsőbb Bíróság? Ki védi meg az állampolgár alkotmányos érdekeit a Legfelsőbb Bírósággal szemben?

Irodalom:

COING, HELMUT: Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte, München, 1982.

EMMER KORNÉL: A polgári peres eljárás reformja, Budapest, 1883.

FODOR ÁRMIN: A felülvizsgálatról a polgári perrendtartásban (In: Magyar jogászegyleti értekezések, 1905.)

FODOR ÁRMIN: Polgári peres eljárásunk története az utolsó ötven esztendőben, Budapest, 1916.

HERCZEG MIHÁLY: Magyar polgári törvénykezési rendtartás, Budapest, 1885.

MAGYARY GÉZA: A magyar polgári peres eljárás alaptanai (A perbeli cselekmények tana), Budapest, 1898. – Semmisségi panasz (382. oldaltól)

MAGYARY GÉZA: Fellebbvitel és felülvizsgálat a polgári perrend tervezetében (In: Magyar jogászegyleti értekezések, 1901.)

MAGYARY GÉZA: Felülvizsgálat a polgári perrend törvényjavaslatában (In: Magyar jogászegyleti értekezések, 1905.)

- MAGYARY GÉZA: Magyar polgári perjog, Budapest, Felülvizsgálat (556-557. oldal)
- MESZLÉNYI ANDOR: Bevezető a polgári perrendtartáshoz, Budapest, 1911.
- NÉMETH JÁNOS (szerk.): Polgári Eljárásjogi Füzetek 13. Gondolatok a polgári perrendtartás reformjához, 1985.
- NÉVAI LÁSZLÓ: A magyar polgári eljárás alapvonalai és a törvénykezési reform, Budapest, 1973.
- NÉVAI LÁSZLÓ: Fejezetek a törvénykezési szervezet és a polgári eljárás történetéből, Budapest, 1979.
- NÉVAI LÁSZLÓ: Magyar polgári eljárásjog, Budapest, 1959.
- NÉVAI LÁSZLÓ: Polgári eljárásjog (egy.-i tankönyv, társszerző Szilbereky Jenő), Budapest, 1968, 1980.)
- PAULER TIVADAR: Törvényjavaslat a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában, Budapest, 1879.
- PLÓSZ SÁNDOR: A kereset jogáról, Budapest, 1876.
- PLÓSZ SÁNDOR: A magyar polgári peres rendtartás tervezete, Budapest, 1885.
- PLÓSZ SÁNDOR: Törvényjavaslat a fellebbvitelről a sommás eljárásban, Budapest, 1890.
- SCHREIER JAKAB: A perorvoslatok teljes rendszere, tekintettel így az írásbeli mint a szóbeli eljárásra és összefüggésben a bírósági szervezettel, Budapest, 1879. – Semmisségi Panasz (270-332. oldal)
- TÓTH GYÖRGY: A felülvizsgálat a magyar polgári perrendtartásban, Kolozsvár, 1915.
- ZLINSZKY IMRE: A jogorvoslatok rendszere, Budapest, 1879.
- ZLINSZKY IMRE: A magyar váltó- és kereskedelmi eljárás párhuzamosan tárgyalva, Budapest, 1877.

Dr. Gerencsér Balázs:

Nyelvhasználati változások a délvidéki magyarság történetében

„A viharedzett magyar életfa egyik erős ágának dús hajtása vagyunk ...”

/Csuka János, 1941./

1. Felvezetés

A történeti Magyarország a déli országrészének a középkortól kezdve, különösen az észak felé törő ottomán seregek miatt, megkülönböztetett jelentősége volt. Mint Domonkos László írja¹ a „18-19. század folyamán kapta meg az ismert – újabban ismét használatos – „Délvidék” elnevezését Bács-Bodrog, Szerém és Torontál vármegye vidéke, azaz elsősorban (ha nem is teljes mértékben) a Bácska és a Bánát (Bánság).”

Az 1995-ben véget ért balkáni háború szinte „felrobbantotta” a Trianonban mesterségesen létrehozott Jugoszláv államot. A délvidék történelmi régiói ennek megfelelően három ország között oszlanak ma meg: Muravidék Szlovéniához, Dél-Baranya Horvátországhoz és a ma Vajdaságnak nevezett országrész Szerbiához tartozik.

A *Muravidék* a Dráva és Mura közötti részét (Muraszombat központtal) régi elnevezés alapján Vend-vidéknek is nevezik. A magyarországi köztudat Trianon után megkülönböztetett egy úgynevezett Murán-inneni vidéket is, amely erre a területre vonatkozott. Érdekesség, hogy az 1918-19-ben ide bevonuló délszláv megszállók ellen ezen a területen szerveződött meg az egyetlen ellenállás is, a híres 1919. január 3-i „muraszombati csata”, amely sikeresen szétzilálta a megszálló és okkupálni szándékozó délszláv csapatokat. „A *muraszombati csata nemcsak a Vend-vidék [történetében], hanem általános szempontból is nevezetes tény, melyhez hasonlót a világháborúban részt vett nemzetek egyikénél sem találunk.*”²

Ma a Mura-vidéken körülbelül 9.000 magyar él. Számuk azonban egyre fogy. A mintegy 15-20 kilométer hosszan fekvő területen a Kebele és a Lendva folyók között Dobronak (szokták Lendvavásárhelynek is nevezni) és Alsólendva a két legnagyobb magyar központ. A eredetileg hét község („*hétháza*”) elnevezést jelölő Hetés-vidéken a magyarok népi műveltsége, kultúrája sok vonatkozásban hasonlít az Őrség és Göcsej kultúrájára. Alsólendva és Murszombat területén (a korabeli járásokban) élő magyarok legfontosabb tevékenységi ága a mezőgazdaság.³

Dél Baranya avagy a Drávaszög, Drávaköz, a baranyai háromszög ma Horvátország észak-keleti része.⁴ Ahogy Domonkos László vezeti fel: „*Dél-baranya a történelmi Baranya vármegye elcsatolt részét jelenti: a trianoni határ, a Dráva és a Duna által határolt háromszög alakú területet. Lakossága a török hódoltság előtti időkben úgyszólván színmagyar. A török időkben is változik a helyzet, később pedig a*

¹ DOMONKOS LÁSZLÓ: *Magyarok a Délvidéken*. Budapest, 1992. 8. o.

² DOMONKOS 12. o.

³ vö. BOTLIK JÓZSEF - CSORBA BÉLA - DUDÁS KÁROLY: *Eltévedt mezsgyekövek - Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez 1918-1993*. Budapest, 1994. 69-72. o.

⁴ vö. BOTLIK-CSORBA-DUDÁS 62-65. o.

bécsi udvar németeket, Adria-parti és Gospic környéki horvátokat telepít be; hozzájuk csatlakoznak a közeli bácskából szerbek is. Az első világháború végén már erősen vegyes itt a nemzetiségi összetétel: mintegy négy százalék a magyarok aránya, ugyanennyi a németeké, s mindössze húsz százalékot alkot a délszláv lakosság. Dél-Baranyában a magyarság lélekszáma még 100 ezer fölött van, ám a második világháború végére már felére csökken. Ennek legfőbb oka az államfordulat után bekövetkezett magyarányú visszatelepülés Magyarországra – főleg Somogy megyéből ideszármazott szegényparasztok távoztak el. Az 1981-es népszámlálás 25 ezer magyart mutatott ki, más adatok szerint számuk már csak 15-20 ezernyi.”

Érdemes e terület néhány máig jelentős, a magyarság számára meghatározó és többségben lakott települését itt megjegyezni, a magyarság számarányával együtt: Csúza (86%), Kisköszeg (53%), Kopács (68,5%), Laskó (64%), Nagybodolya (67%), Sepse (92%) Újbezdan (95%), Várdaróc (72%), Vörösmart (78%). Nagyvárosok közül Eszék található itt, amely mára kulturális és oktatási, valamint politikai központtá nőtte ki magát. A Drávaköz két szűkebb területre osztható: a baranyai Hegyaljához tartozó északi községekre (Hercegszöllős, Karancs, Csúza, Kő, Vörösmart) és az úgynevezett Alfaluk déli részére (Kopács, Laskó, Daróc, stb.)

Történelmi jelentősége e területnek is van: *„innen Laskóról indult el a történelmi Magyarországon (...) a reformáció. Itt született a korszak országos jelentőségű írója, Janus Pannonius kortársa, az egyházi szónoknak és szépírónak egyaránt egyaránt kiváló Laskai Osvát.”*⁵ A református vallás a 16. században nagyon elterjedt a vidéken, olyannyira, hogy 1576. augusztus 16-17-én negyven református prédikátor zsinatot tartott Hercegszöllősön, ahol a baranyai református magyarság életét szabályzó egyházi előírásokat alkottak meg.

Ami ma *Vajdaság*. A Bácska, Bánát és a Szerémség területét manapság jelölő elnevezés, a „*Vojvodina-Vajdaság*” szerb eredetű szó, amelynek nincs történelmi, etnikai vagy földrajzi alapja. A VMDK 1992-es évkönyve szerint *„azért vezették be a geopolitikai fogalmuk közé, hogy e terület magyar jellegét megváltoztassák.”*⁶

Először Bácska földrajzi bemutatását veszem, amelyet *„három égtáj felől folyók – nyugaton és délen a Duna, keleten a Tisza – határolják, északi határa pedig majdnem teljesen megfelel a történelmi Bács-Bodrog vármegyét a régi Pest-Pilis-Solt-Kiskun, illetve Csongrád megyétől elválasztó vonalnak. Területének északi-északnyugati sávja – Baja, Jánoshalma, Mélykút, Bácsalmás környéke – maradt meg Trianon után Magyarországnak; erről számos, e vidéken máig használatos Bácska-elnevezés is tanúskodik.*

A Kárpát-medencei magyar történelem 1100 esztendeje alatt sok-sok magyarlakta vidék tapasztalhatta meg a nyugati ésszel szinte felfoghatatlan, végzetes mértékű pusztításokat, de annyira talán egy sem, mint a Nagyalföld két legdélibb része, Bácska és Bánát. A bácskai rónaságon az idők kezdete óta sűrűn váltogatták egymást a népek: első ismert lakók, a kelták után jöttek a géták, a dákok, Krisztus születése után alig három évtizeddel a rómaiaknak annyi fejfájást okozó jazigok, a hunok, az avarok. Szent István korában azonban már jól tudjuk, hogy az államalapító nagy király által létrehozott püspöki székhelyek közül kettő, Bács és Bodrog vára megalapított, s e

⁵ DOMONKOS 16. o.

⁶ *Magyarok Jugoszláviában – a magyar kisebbség helyzete a Vajdaságban.* VMDK évkönyv, 1992.

várok körül alakultak Bács és Bodrog („Bács-Bodrog”) vármegyék.”⁷ E terület első nagy pusztítását a mongol hordák végezték, majd vagy százötven évvel később a törökök. Ez utóbbit nyugodt szívvel mondhatjuk végzetesnek, hiszen Buda elestétől (1541) a zentai csatáig (1697) a magyar lakosság jószerivel teljesen eltűnik a tájról.

Az első délszláv népcsoportok, (szerb, illetve bunyevác és sokác) az 1400-as években települtek e térségbe – a terjeszkedő török elől menekülve. Később, a 16. században már Zápolya János adott engedélyt szerb harcosoknak, hogy Bács-Bodrog megyében telepedjenek le.⁸ A legnagyobb számban 1690-ben telepednek be szerbek Bácskába: III. Arsenije Carnojevic pátriárka vezetésével 30 ezer család költözik a Délvidékre, hogy I. Lipót engedélyével kellő munkaerőt és katonai védelmet biztosítson az elnéptelenedett vidéken.

Bácska a 19. század első felére a trianoni szerződésig elnyeri lényegében változatlan etnikai összetételét. Bács-Bodrog vármegyében az 1910-es népszámlálás 373.518 magyar anyanyelvűt regisztrál. A délvideki magyarság zöme máig Bácskában él. Az 1921-es – első jugoszláv –népszámlálás ezen a területen már csak 277.636 magyart mutat ki.⁹ „*Mostanra már az egész Délvidéken nyílt titokká lett a demográfiai tragédia ténye: tízévenként a magyarság átlagosan ötvenezer fővel kevesebb*” – írja tíz évvel ezelőtt Domonkos László, és ma már ki is tudjuk egészíteni – a 2003-as romániai népszámlálás adatainak tükrében – hogy ez a tendencia sajnos minden határon túli magyar régióra igaz.

Fontos itt megjegyezni a földrajzi területek bemutatásánál, hogy a Bácska és a Bánát mezőgazdasági jellegű vidék, az egész Kárpát-medence legtermékenyebb területe. A két világháború közötti, majd a második világháború utáni földreform, valamint a háború utáni (jellemző kommunista) iparosítás azonban teljesen megváltoztatta a terület arculatát. Ez időben több mint félmillió délszláv közösség települt be.

Bánát. A mai magyar nyelvhasználat Trianonban kettéosztott Bánság Romániához került nagyobbik részét hívja Bánságnak, a Jugoszláviához került vidéket (a Tiszától a román határig, délen a Dunáig, északon a magyar határig terjedő terület) Bánátnak nevezi. A régi magyar közigazgatásban Torontál vármegye területét alkotta.¹⁰

A Bánát sorsa „*sok tekintetben rokon vagy éppen azonos a Bácskáéval, azzal a különbséggel, hogy itt még nagyobb volt a pusztulás és nagyobb arányú a betelepítés: egész Európa egyik legvegyesebb területe jött létre itt a múlt századra.*” Az egykori Temesköz, a teljes Bánság sűrűn lakott magyar településeinek, gazdag, termékeny földjén virágzó élet folyt évszázadokig. Azóta a délszlávok mellett „*egymást követő »hullámokban« – románok, szlovákok, ruszinok, németek telepedtek a vidékre.*”

A bánáti magyarság szigetszerű településeken, szétszórva él. Legnagyobb számban a Tisza mentén, Csókán, Törökkanizsa, Törökbecse körzetében, valamint

⁷ DOMONKOS 20. o.

⁸ lásd: a szerbek *Jovan Nenad* cárja; Crni Jován, a Fekete Ember. A vezér Szabadkán való letelepedését követően tízezres sereget gyűjtött maga köré majd végigrabolta (és irtotta) a környék magyar földbirtokosait. 1527-ben a térség nemességét már teljes egészében rettegésben tartotta, majd – a monda szerint – Tornyospusztán sikerült elfogni és megölni.

⁹ Lásd még: DOMONKOS 23. o.

¹⁰ vö: BOTLIK-CSORBA-DUDÁS 58-60. o.

számos egyéb településen él, mint például Magyarcsernyén, Egyházaskéren, Kikindán, Muzslyán, Todán és Padén... stb. A magyarság itt elsősorban a Szeged-környékről való: az „ö”-zés ugyanúgy él itt, mint Szegeden.¹¹

A Szerémség egykor virágzó, gazdag magyar vidék, a középkori Magyarország egyik legértékesebb mezőgazdasági területe volt. Különösen híres volt nagyszerű bora. A vidék magyarlakta falvai, jelentős mezővárosai a török időben teljesen kipusztultak. A Szerémség lakossága ma 330 ezer lélek. Kevés a magyarok száma e vidéken, színmagyar község csak egy van: Dobrodolpuszta.

2. Trianontól 1940-ig

A forrongó balkán nem nyughatott a török elvonulta után sem. Példája ennek *Gavrilo Princip* nevezetes tette Szarajevóban. Az első világháború alatt már tudatos törekvést fedezhetünk fel a délszláv államok részéről, hogy területeket szerezzenek meg, országaikat növeljék. A „*belgrádi központ mellett 1915 májusában Londonban szlovén és horvát politikusok alakítják meg a horvát Ante Trumbic vezetésével a Jugoslenviski Odbort (a Jugoszláv Bizottságot). A bécsi birodalmi gyűlés délszláv képviselői 1917. május 30-án olyan értelmű nyilatkozatot tesznek közzé, amely követeli, hogy minden szerbek, horvátok és szlovénok által lakott vidéket önálló államtestben egyesítsenek Ausztria-Magyarország megfelelő területeivel (tehát a magyarlakta Délvidéket is). Ugyanezen év július 20-án Nikola Pasic szerb miniszterelnök és a horvát Ante Trumbic a görögországi Korfu szigetén közös nyilatkozatot ír alá, mely szerint a létrehozandó jugoszláv állam – a birodalmi gyűlés képviselőinek Habsburg-nosztalgiáit végképp elvetve – »alkotmányos népképviseleti« királysággént a szerb Karadordevic-dinasztia uralma alá kerüljön.*”¹²

A jugoszláv állam kialakulásának következő lépcsője már 1918 októbere, amikor létrejönnek a szlovénok, horvátok és szerbek nemzeti tanácsai. Ezek a szervezetek a monarchián belül élő valamennyi délszláv nép kizárólagos politikai képviselőjének minősítik magukat. Bár a háború még folyik, a monarchián belül – puccsszerűen – e szervezetek létrehoznak még e hónap közepén (19-én) egy ideiglenes alkotmányt, illetve egy „végrehajtó bizottságot”, amely jogosítványai tekintve megfelel egy (ideiglenes) kormánynak. Ezt követően 29-én a horvát sabor kimondta elszakadását Magyarországtól.

A szerb csapatok még 1918 novemberében egyre mélyebben behatolnak a Délvidékre, nem kímélve semmit. Ha a fenti történeti előzményeket tekintjük, ez a délvidéki magyarság harmadik nagy traumája (a tatár és a török után). Míg a katonai rablás és cenzúra (újságok elkobzása) folyt a magyarlakta területeken, 1918. december elsején kikiáltották az államot: az ún. SHS királyságot (Srba, Hrvata i Slovenaca). Ezen államalakulat alapvetően a területszerzéssel tölti az 1919. évet, amelyet gyakran kísér a magyarsággal szemben elkövetett erőszak. Mind a nemzetközi

¹¹ DOMONKOS LÁSZLÓ monográfiájában felhívja a figyelmet két ritkaságra is: egyik a Törökbecse melletti *Aracs Pusztatemploma*, amely jóformán az egész Délvidék egyetlen karakteres Árpád-kori romtemploma, valamint a dél-bánáti *Delibláti homokpusztára*, amely 30 ezer hektárnyi területet az ember hozta létre. Valószínűleg a be-betörő török égette fel a területet az 1770-1780-as esztendő környékén. A pusztá homokja meghaladja a 200 méteres mélységet, maga a homok roppant apró szemcséjű, ez is egyedülálló Európában.

¹² DOMONKOS 34. o.

tárgyalóasztalnál, mind a fronton sikeres harcot vív az SHS királyság: gyakorlatilag 1919 őszére minden lezajlott. Mire a románok Budapestről kivonultak, elveszítettnek volt tekinthető a Délvidék.¹³

Mirnics Károly egy politikai elemzésében az „első jugoszlávia, amely 1918-tól 1941-ig létezett, iparilag fejletlen és gazdasági viszonyaiban félfüzdős ország volt. Állami berendezkedése és politikai rendszere tekintetében monarchofasiszta ország volt, amely hatalom gyakorlásában a katonaságra és a nagyszerb (csetnik) eszmeiséggel áthatott katonai vezetésre és a paramilitáris (félkatonai) alakulatok megfélemlítő erejére támaszkodott. Jogrendszere mindenek előtt a nagyszámú nemzeti – így a magyar – kisebbséggel szemben diszkriminatív, megkülönböztetően jogfosztó és minden tekintetben elnyomó volt.”¹⁴

A két világháború közötti időszakot méltán jellemzi a Szenteleky Kornéltól vett 1930-as idézet: „Az állapotok nálunk a magyar szó és a szabad gondolat tekintetében napról napra rosszabbodnak. A végén, sőt már talán már hamarosan csak avval a bizonyos byroni mondással vigasztalódhatunk: a gondolkodás joga az utolsó menedékünk.”¹⁵

A délvidéki magyarság élete gyökeresen felfordult: „A város- és községházán idegen nyelven hangzott el a parancs, idegen csendörkéz fogta meg a magyar gallért és az iskolák fekete táblájára cirill betűket rajzolt a kréta. (...) Megsemmisültek a magyar élet emlékei, csörömpölve hullottak az utcára a magyar cégtáblák, a sírfeliratokon kívül minden más az államnyelvet népszerűsítette és már a kocsmában is idegen nótát húzott a cigány. Az összeomlás ilyen utórezgéseiben kezdte érezni a délvidéki magyarság, hogy mit jelent ez a szó: kisebbségben.” – idézi Domonkos László Lévay Endrét. Mirnics Károly írja recenziójában, hogy „a szerb diktátumú jogalkotás és jogrend sokkal kevésbé volt liberális, mint bármelyik más utóállamé. A magyar kisebbséget, mintha nem is létezett volna, egyszerűen ignorálták.”¹⁶

1920-as békekonferencián a királyság, mint két ábécét használó, toleráns állam, mutatkozott be, ahol nincs alapja a kisebbségi kérdésnek. A jugoszláv kisebbségvédelmi szerződés tartalmaz olyan rendelkezéseket is, hogy nemzetiségi hovatartozástól független törvény előtti egyenlőséget, hivatalviselési jogot, az elemi iskolában anyanyelven történő oktatást biztosítanak. A kisebbségek – saját költségükön – vallási, jótékonyági, jóléti intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket, továbbá különböző kulturális egyesületeket alapíthatnak, és tarthatnak fenn. Politikai pártok alapítása is engedélyezett.

A létrejött SHS királyság 12 milliós lakosságának mintegy 18,8 százaléka tartozott kisebbséghez, ám ebbe nem tartozott bele a lakosság majd' 10 százalékát kitevő macedón, albán, muzulmán vallású közösség.

A többségében magyar és német ajkú lakosságtól elvett földekre¹⁷ délszláv családokat költöztettek be, gondosan ügyelve az etnikai összetétel megváltoztatására.

¹³ lásd még BODONYI ILONA: *Idők szorításában...* Szentendre, 2002. 135. o.

¹⁴ MIRNICS KÁROLY: *A vajdasági magyarok politikai önszerveződése és a magyar politikai pártok egymás közti harca a VMDK megalakulásától 1996-ig.* (kézirat, háttéranyag, TLA: 4-2793/99) 1. o.

¹⁵ DOMONKOS 47. o.

¹⁶ MIRNICS KÁROLY *A Magyar Királyságból...* 7. o.

¹⁷ A kisajátított földek 49%-a volt magyar tulajdonban, 22% németben. (DOMONKOS 51. o.)

Mint láttuk fent, gazdag, jól termő vidék volt a Délvidék java része. E területre betelepülő új gazdák azonban nem művelték a földeket, a magyaroknak nem engedték, így a földet is felverte a gaz, a magyar lakosság is elszegényedett.¹⁸

Domonkos László így összegzi a közvetlenül Trianon után fennálló társadalmi helyzetet: *„Az ilyen mérvű gazdasági elnyomatás évei során a társadalmi viszonyok terén sem lehetett jobb a helyzet. Ami a kiszolgáltatottságot és az anyagi elesettséget illeti, valóban így is volt. Csakhogy a két háború közötti Délvidéken az ügyvédek, orvosok, mérnökök, tanárok, írók, újságírók, kereskedők, iparosok – idejekorán megtapasztalva a »kisebbségi sors« megannyi keservét – a korábbi tespedtségből fölocsúdtak, s a déli magyarság vezetői, kitartó harcosai lettek. Ez a folyamat nagyon nehezen indult el. Az első években a magyar vidékeknek egyszerűen nem is volt helyi társadalmi vagy kulturális életük mert máról holnapra elszakadtak Budapeستől, az anyaországtól. Az elszakított magyarlakta központok jó darabig nem lehettek elég erősek ahhoz, hogy háborús összeomlás viharában szétszúllott társadalmi-kulturális értékeket összevonjanak, felmutathassanak. A húszas évek elején a Délvidéken alig van társadalmi vagy kulturális közösség. Az olyan meg éppenséggel hiányzik, melynek vezetői rádöbbenének az ilyen szervezetek hallatlan fontosságára. Léway Endre így jellemzi ezt a helyzetet: »Akkor lehetett csak érezni igazán, hogy a bácskai s bánáti rónaságon élő magyarságnak soha nem voltak akár szellemi, akár politikai téren hősies szakaszai: nagyobb arányú megmozdulásra soha nem vállalkozott, újítást nem pártolt és csak nagyritkán cselekedett. Ezen a tájon minden időben a saját sorsukkal megelégedett, nehezen mozgó és nehezen gondolkodó emberek éltek. A tehetősebb lakosság túlnyomó része jómódú gazdálkodó, mindenbe könnyen beletörődő és meglehetősen szűkmarkú.(...)«»¹⁹*

A húszas évek végére sok magyar alól, munka és közösség hiányában kezdett a talaj kicsúszni. Erre „segített rá” az Aleksander Karadorodevic király által felfüggesztett alkotmány (1929. január 6.) és a katonai parancsuralom.²⁰ E diktatúra – többek között – közigazgatási változást is jelentett: bánóságokra osztották fel a területet, így a Dunai Bánóság létrehozásával csökkent az egy-egy közigazgatási egységben élő kisebbségek száma. Az egy állam - egy nemzet elv jegyében gyakorlatilag minden kisebbségvédelmi rendelkezést felfüggesztettek. *„Az összes közhivatalokban megtiltották a magyar nyelv használatát, a csekély számú magyar tisztviselőt kitették állásából...»²¹*

Ez a tízévnyi (első) szenvedés indította be a harmincas évekre a magyar társadalmi- és közéletet, ekkorra ébredt öntudatára a magyarság. Ez alapvetően két mozgalomnak volt köszönhető: az egyik az Egyesült Ellenzék, illetve a szerb vajdasági mozgalom magyar szárnyának politikai szervezkedése, a másik az újvidéki *Reggeli Újság* (a volt Délbácska) Közművelődési Tanácsának a kulturális életet élénkítő népnevelési akciója.²² Ezek alapozták meg az évtized végén a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetséget, a DMKSZ újjáalakulását is. Hosszas munka után

¹⁸ BÍRÓ LÁSZLÓ: *Magyarok Jugoszláviában*. In: *História*, 1991. nr. 2-3.

¹⁹ DOMONKOS 53. o.

²⁰ BOTLIK-CSORBA-DUDÁS 114. o.

²¹ BOTLIK-CSORBA-DUDÁS 115. o.

²² BOTLIK-CSORBA-DUDÁS 117. o.

Belgrádban beindulhatott az első magyar tanítóképző, ám a Karadorodevic-diktatúra alatt sorra zárták be a magyar iskolákat. Megdöbbenő adat, hogy ekkorra a magyarság által lakott területeken az írástudatlanság eléri a 34%-ot. A „kettősség évtizedében” elemi erővel tört fel a magyarság megmaradásának ösztönös vágya a diktatúra könyörtelenségével szemben.

A vajdasági magyar közélet és közművelődés legjelentősebb tényezője a sajtó volt.²³ A két világháború közötti időszak újságjai: első újságként jött létre a *Szabadkai Friss Újság*. Ezt követte a legjelentősebb vidéki magyar lapnak számító *Bácsmezei Napló* (1929-től csak *Napló*). Meg kell említeni továbbá a 48-as függetlenségi párt érdekeit képviselő *Bácskai Hírlapot*, és az újvidéki *Hírlapot*. Csuka Zoltán indítja útnak az 1925-ig megjelenő *Út* című irodalmi folyóiratát. Az ő nevéhez fűződik továbbá a két világháború közötti délvidéki magyar költészet első antológiája is.²⁴ Végezetül meg kell említeni a magyar öntudatot kifejezetten ápoló *Délbácska* című újvidéki lapot, amely szintén csak 1929-ig jelenhetett meg.

A korszak legjelentősebb magyar alakja egy szíváci orvos, Szenteleki Kornél volt. „Szenteleki munkássága csak a felvidéki Fábry Zoltán és az erdélyi Kós Károly heroikus teljesítményéhez mérhető.”²⁵ Az irodalmat ismerő és céltudatosan nevelő, irányító alakja volt korának. A diktatúra bevezetése után köré gyűlnek a kortársai, és a magyar irodalom céltudatos fejlesztésén munkálkodtak.²⁶ A kor két legjelentősebb irodalmi folyóiratát adták ki: a *Mi Irodalmunkat* és a *Kalangyát*. Az előbbi 1931-ben megszűnik, de később, 1934-től helyét átveszi a *Híd*.

Az 1920-21-ig tartó időszakban az egyesületek száma is fogyatkozott. A húszas évek végére – a Trianon előtti időknél mintegy fele – 101 egyesület működött.²⁷ Jellemző a kor cenzúrájára, valamint az állam általi anyagi megszorításokra, hogy a délvidéki magyarságnak a két világháború között egyetlen színháza sem volt.

A legnagyobb egyesület a szabadkai Népkör volt. 1941-re már ötezres tagsággal rendelkezett, így integráló erejével a délvidéki magyarság szellemi fellelegvéra lett. Később azonban a közművelődési egyesületek első igazi összefogását a Dévidéki Magyar Közművelődési Szövetség látta el, 1940-41-től.

²³ vö. BOTLIK-CSORBA-DUDÁS 105-107. o.

²⁴ *Kéve*, 1928.

²⁵ DOMONKOS 63. o.

²⁶ A kor öntudatos magyarságának szemléltetéseként álljon itt Csuka János újságírónak 1941-ben írt *Híg magyarok és szilárd magyarok* című cikkéből idézet: „A mi véleményünk szerint a híg magyar az, aki kibújik a munka áldozatkészség felelőssége alól, megakaszt minden lendületet s akkor veri a mellét nagy magyarságával, amikor az nem jár semmiféle veszéllyel és következményekkel. Például baráti összejöveteleken, kávéházi, stb. tereferéken s kedvező politikai konstelláció idején. Ha viszont csúnya szelek fújnak – ami elég gyakori eset – a magyarság kevésbé védett háza táján, akkor ügyes zsonglőrök módján esetleg idegen hangzású nevük felhasználásával igyekeznek megvédeni magukat. Szerencsére nincsenek sokan s személy szerint is ismerjük őket. Hosszú ideig szemléltük aknamunkájukat, összeférhetetlen gyűlölködésüket egyesületekben, pártokban, stb. Nem tudtak szürke egyéniségükkel kiemelkedni, s mivel lelki beállítottságuk hajlik a személyeskedésre, a legkönnyebb, de legvisszataszítóbb módját választották az egyéni munka értékelésének. Mindenkit, aki nehéz kisebbségi talajunkon dolgozott, s nem tapsolt nekik, megmártak a nemzetietlenség méregfogával.” (CSUKA JÁNOS: *Kisebbségi sorsban – a délvidéki magyarság húsz éve, 1920-1940*. Hatodik Síp Alapítvány, 1996. 69. o.

²⁷ A korabeli szerb statisztikát kritikával kell fogadni, hiszen az 1929-es adatok szerint 189 magyar egyesület működik, de e számba beleszámoltak olyanokat is, amelyek nem feltétlenül magyar szervezetek voltak: tűzoltó egyleteket, sport egyleteket, temetkezési egyleteket és vadászegyleteket is.

E korszak politikatörténeti megítéléséhez fontos azt is megemlíteni, hogy a magyarság a két világháború között rendkívül erős szakszervezeti életet élt és erős baloldali kötődése volt.²⁸

1922. szeptember 17-én alakult meg az *Országos Magyar Párt*. Ez lett az elszakított terület első politikai mozgalma. 1929-ig tevékenykedhetett, hiszen a diktatúrában mind a pártot, mind az eszméit hirdető pártlapot, az újvidéki Hírlapot betiltották.²⁹ Bár e párt sok kritikát kapott működése során,³⁰ tagadhatatlan, hogy hatalmas és heroikus munka, amit szélmalomharcként vívott a szerb többséggel. Több mint négyévi munkával sikerült elérni, hogy a magyarság nagyobb részét felvegyék a választói névjegyzékbe. Természetesen a választások sem voltak (még a magyar többségű településeken sem) egyszerűek, hiszen folyamatos megfélemlítésnek voltak kitéve a szavazók és a politikusok egyaránt. Személetes példa erre, hogy 1925-ben például egyszerűen letartóztatták a magyar párt szinte teljes vezetőségét, és a Hírlap szerkesztőségét. A délvidéki magyarság szervezkedésére felfigyelt az egész jugoszláviai sajtó. A zágrábiak azért üdvözölték, mert önálló alapra helyezkedett, és különféle ígéretések ellenében nem csatlakozott valamelyik szerb párthoz. „A horvát pártvezér, Radic – akinek közeledését a magyarsághoz korábban elmarasztalták – nyíltan kijelentette: a magyarság kisebbségi jogainak kivívásánál számíthat nemcsak pártja, hanem a Belgrád-ellenes horvát blokk támogatására is. A kormányzó két szerb párt – a radikális, illetve a demokrata – sajtója különféle frázisokkal igyekezett maga mellé állítani a Magyar Pártot, mondván, az SHS- királyság nem ismer szláv és nem szláv, csak jugoszláv állampolgárokat.”³¹ A királyi diktatúra éveiben – illegálisan bár, de – tovább működött az Országos Magyar Párt.³²

A magyar nyelv háttérbe szorítását a hivatalos életből (és a köznyelvből) már a húszas évek elején megkezdte a hatalom. 1922 tavaszán a Belügyminisztérium rendeletben szabályozta a Bánát, Bácska és Baranya területeken lévő városok és falvak hivatalos megnevezését.³³ Ezzel kezdődött hivatalosan a magyar elnevezések lefordítása szerbre.³⁴

A hatalom asszimilációs törekvése az oktatásügyben is komoly nyomot hagyott. Kötelezővé tették a szerb nyelv tanulását minden kisebbségi iskolában.³⁵ A magyar tankönyvekből kihagytak minden magyar vonatkozású tananyagot. Az okleveles magyar tanárok és tanítók egy részét a jugoszláv hatóságok átvették, de addig nem

²⁸ MIRNICS KÁROLY: *A vajdasági magyarok...* 3. o.

²⁹ BODONYI ILONA: *Idők szorításában...* 229. o., FALL ENDRE: *Jugoszlávi összeomlása - A Délvidék visszatérése.* Budapest, 1941. 145. o.

³⁰ Vö. HORNYIK 102. o., BOTLIK-CSORBA-DUDÁS 91-93. o., illetve A. SAJTI ENIKŐ: *Nemzettudat, jugoszlávizmus, magyarság* Szeged, 1991. 101. o.

³¹ BOTLIK-CSORBA-DUDÁS 91. o.

³² Feloszlásáról a korabeli tudósítások 1929. január 25-én adtak hírt. vö: HORNYIK MIKLÓS: *A Délbácska története 1920-1929.* Újvidék, 1979. 106. o.

³³ Megjelent a királyság hivatalos lapjában, a *Službene novine* 1922. május 30-i 117. számában. vö. BOTLIK-CSORBA-DUDÁS 101. o.

³⁴ ANDRIC EDIT: *Hivatalos helynévhasználat a két világháború közötti és mai Vajdaságban.* In: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében.* Budapest, 1992. 103. o.

³⁵ PÁLINKÁS JÓZSEF: *Walter magisztertől a tudományegyetemig – Iskoláink rövid története.* Újvidék, 1984. 104. o.

véglegesítették őket állásukban, amíg nem tették le a három fokozatú vizsgából álló ún. államnyelv-vizsgát.³⁶

1934. október 9-én megölték Sándor Jugoszláv királyt. Az ország irányítását a régenstanács vette át. A belpolitikai életet változatlanul a szerb-horvát ellentét hevessége határozta meg. A harmincas évek végére a „magyarságot kizárták a közhivatalokból.”³⁷ Mindezek mellett az egyetemet, főiskolát végzett magyar fiatalok nem tudtak elhelyezkedni. Az igazságszolgáltatásban a magyar nyelvű területekre olyan bírókat neveztek ki, akik nem ismerték a magyar nyelvet. „A magyar nyelv használatát a hivatalokban és a kereskedelmi életben megtiltották; a magyar nyelven megírt kérvényeket visszautasították; még a tiszta magyar falvakban is szerb nyelven volt szabad közzétenni, úgyszintén csak szerb nyelven történhettek meg a falvakban élőszóban közzétett hirdetések is. Minden magyar nyelvű plakát, vagy hirdetőtábla tiltva volt, s a magyar nyelvű filmeket csak 1940 óta engedélyeztek...”³⁸

3. A második világháború és Tito

Egy önmagát megtaláló de újult erővel le- és elnyomott magyarsághoz érkeznek el a második világháború évei. Történelemkönyvek hosszú sora boncolgatja a második világháborúhoz vezető utat, a Jugoszláv állam diplomáciai elszigeteltségét, a tervezett „sváb ütközőállamot”, az NSDAP által diktált feltételeket, végül az észérvek megtörését és Teleki Pál öngyilkosságát. 1941. április 6-a, virágvasárnap, azonban mégis egy új fejezet dátuma. Ekkor kezdődött ugyanis Belgrád bombázása.

Az elcsatolt területek Magyarországhoz történő visszavezetése természetes igény volt. Húsvét hétfőre (1941. április 14-re) már a magyar seregek birtokba is vették Újvidéket. Az anyaállamhoz visszakerült részeken (Bácska, Baranya-háromszög és Muravidék) katonai közigazgatást vezettek be. Szerb ellenállástól tartva elrendelték, hogy az 1918 után betelepülteknek el kell hagyni a régiót. Ez mintegy 150 ezer embert érintett. Az ő helyükre telepítették be az 1941-ben Bukovinából eljött csángókat – akiket majd szomorú soruk tovább üldöz 1944-ben Tolna megyébe.³⁹

A katonai közigazgatás 1941. augusztus 16-ig tartott. Ez idő alatt a legfőbb cél a személy- és vagyonbiztonság megóvása, valamint a közrend biztosítása volt. Majd egy kis ideig tartó „nyugodt élet” után ismét tragédiák övezik a délvidéki magyarság életét.⁴⁰

Az egyik 1942. január 21-23, a „hideg napok”,⁴¹ a másik 1944. október 15-december 1, a bevonuló szerb partizánbandák mészárlása.

A hideg napok előzményei 1941. nyárutóra és ősze nyúlnak vissza. A visszacsatolt területeken a szerb ellenállás egyre élesebb. Egyre több a gyújtogatás, a

³⁶ BOTLIK-CSORBA-DUDÁS 102. o., Egyebekben vedd össze e nyelvvizsga kötelezettséget az Erdélyben élő nem román közalkalmazottak vizsgakötelezettségével, amely szintén ez időszak szüleménye volt! (vö. MIKÓ IMRE: *Huszonkét év*. Budapest, 1941. 128. o.

³⁷ Vajdaságban ekkor mintegy 200 ezer köztisztviselő dolgozott, amelynek 1 százaléka (!) volt csak magyar. BOTLIK-CSORBA-DUDÁS 118. o.

³⁸ POGÁNY BÉLA: *A délvidéki magyarság élete az elszakítás alatt*. Budapest, 1941. 27. o.

³⁹ Lásd még: SÁRA SÁNDOR - CSÓRI SÁNDOR: *Sír az út előttem*. 1987., illetve A. SAJTI ENIKŐ: *Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában 1941*. Budapest, 1984.

⁴⁰ DOMONKOS 86. o.

⁴¹ Lásd Cseres Tibor azonos című könyvét.

csendőrökkel, katonákkal szembeni nyílt fegyveres támadás. Ősz végére vagy négyszáz támadót tartóztattak le a hatóságok. A partizánakciók egyre sokasodtak, több településen központot hoztak létre. A terrorakciók egyik csúcspontja volt az 1942. január 21-23-a közötti újvidéki mészárlás, aminek hivatalosan több mint háromezer áldozata volt.⁴²

A másik egy genocídiummal felérő megtorlás volt. Nem más, mint a magukat felszabadítónak nevező csetnyik hordák bosszúja a visszacsatolás miatt. Jellemző, hogy e véres tett is csak 1991-ben vált széles körben ismertté, Cseres Tibor könyve nyomán.⁴³

1944 őszén az orosz csapatokkal érkező partizánok október 14-én érik el Szabadkát, 20-án Zombort, 22-én Újvidéket. A bevonuló szerbek katonai közigazgatást vezettek be, élén Ivan Rukavina ezredessel. Domonkos László idézi könyvében a *Borba* 1945 január 4-i számát: „a vajdasági szerbek gyilkosait eléri a megérdemelt büntetés, s azok a magyar uraságok is befejezik a pályafutásukat, akik idegen földek elsajátításából éltek.”⁴⁴ – Ekkor a szerb állam élén Joszip-Broz Tito állt és főideológusa, Mose Pijade, aki a fenti idézetet papírra vetette.

Tito rendelete nyomán szabály szerű bosszúhadjárat folyt és véres megtorlás.⁴⁵ Szabadkán hirdetmény tudatta, hogy „a háborús bűnöket megállapító bizottság” megkezdte működését, valamint az ún. népfelszabadító bizottságoknak előírták, hogy „a leghatározottabban fel kell lépniük az ötödik hadoszlop ellen (...) különösen a svábok és a magyarok ellen (...) akik megsemmisítették, kirabolták, és durván bántalmazták népünket.”

A végeredmény elretentő: 40.000 magyar áldozat, a délvidéki 322 ezres németiséget – Domonkos László szavait idézve – a szó szoros értelmében felszámolták; alig egy-kétszázan maradtak meg hírmondónak. Ezen kívül pedig folyamatos menekültáradat zajlott a Délvidékről kifelé. Ilyen körülmények között veszítettük el másodszer a Délvidéket, és érkeztünk meg 1947. február 10-hez, amikor a magyar békeszerződést aláírták, és 1947. július 14-hez, amikor azt a nemzetgyűlés törvénybe iktatta.⁴⁶

Ez tehát a második Jugoszlávia korszaka. „A második Jugoszlávia 1945-től 1992-ig létezett, a kommunista párt hozta létre 1943. november 29-30-ai határozatával Jajceban. A helyét a nemzetközi életben csak 1945 után foglalta el, mint Európa tizedik legnagyobb országa. (...) Fennállása alatt hatalmas külföldi kölcsönöket élvezett, fejletlen, majd iparilag fejlődő ország volt. Politikai rendszere és államberendezkedése föderatív (szövetségi) elveken alapult, tulajdonviszonyaiban kommunista munkásönigazgatású és társadalmi igazgatású állam volt.”⁴⁷

⁴² Egyebekben lásd az 1960-an években Kovács András által rendezett filmet a „Hideg Napok”-ról, illetve SZABÓ JÓZSEF: *Kik fizettek meg a „hideg napok”-ért?* (Beszélgetés Mészáros Sándor újvidéki történésszel) In: *Népszabadság*. 1943. február 12. 8. o.

⁴³ CSERES TIBOR: *Vérbosszú Bácskában*. Budapest, 1991.

⁴⁴ DOMONKOS 96. o.

⁴⁵ Lásd még HARRACH GÁBOR írását *Idegen test – Magyarölés és konszolidáció a Délvidéken, vérbosszú kilencszáznegyvennégy őszén*. In: *Magyar Nemzet - Magazin*, 2004. október 30. 26. o.

⁴⁶ A Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában hozott 1947. évi XVIII. törvény.

⁴⁷ MIRNICS KÁROLY: *A vajdasági magyarok...* 1. o.

Joszip-Broz Tito vezette országban – a látszat ellenére némi túlzással lehet mondani, hogy – már csak „jugoszlávok” éltek. Meg is tett mindent a hatalom, hogy a régi emlékeket, a tradicionális identitást a jugoszláv kemencében olvassza fel.⁴⁸ Ennek egyik jele például, hogy a szerb megszállást követően a Bácska, Bánát és Szerémség területén új elnevezést vezetnek be: az 1848-as emlékü szerb „*Vajdaság*” szót. A nagy kommunista-szocialista testvériség jegyében gyakorlatilag egy lassú, de annál hatékonyabb asszimilációs tevékenység kezdődött el. A kommunista ideológián belül meghúzódó, és egyre erősödő állam nemzeti, illetve szerb nemzetállam mércék voltak a döntők, amelyek szerint azok a magyarok a legjobb magyarok, akik jugoszlávokká vagy szerbbé akartak válni, és nemcsak közönséges állampolgárok voltak. A jugoszlávnak ilyen értelmezése mögött egyre erősödött a nagyszerb ideológia.⁴⁹

A fentieknek látszólag ellentmond a tény, hogy Vajdaság autonómiát, önkormányzatiságot kapott a Szerb államtól, amelyet a korabeli sajtó nem kis optimizmussal és szocialista jelszavakkal övezett.⁵⁰ Ám, ha tüzetesebben megnézzük az autonómia intézményét, látjuk, hogy leginkább a „szocialista egység” dominanciája érvényesült.

1963. évi alkotmány JSZNK-t JSZSZK-ra változtatta (Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság). Az 1946-os és 1963-as alkotmányok elméletileg biztosították az anyanyelvi oktatást és a nemzetiségek nyelvének egyenjogúságát, azonban a nemzeti kisebbségek nyelvének használata nem honosodott meg a közéletben.⁵¹

1974. február 21-én elfogadott alkotmány az autonóm tartományokat állami jogokkal ruházták fel. Az alkotmány ugyan ellentmondásosan jelölte ki a két tartomány helyét, valójában azonban Vajdaság és Koszovó csaknem másfél évtizeden keresztül köztársasági jogállást élvezett. A tartomány az 1974-es jugoszláv alkotmány szerint megmaradt Szerbia részeként, de törvényalkotása végrehajtó, és bíraskodási hatósága önálló lett. A nemzetiségeket szövetségi, köztársasági és tartományi szinten is tagadhatatlanul szuverén jogokkal ruházta fel, és társult, részben szuverén jogi alanyként kezeli (a JSZSZK 1974-es alkotmányának 245. cikkelyében a részben szuverén elv jogi szempontból ellentmondást tartalmaz). A kisebbségek az ún. szuverén jogaikat közjogi testületek útján gyakorolják, amelyek összhangban az egész társadalmi-politikai rendszer alapjával, elsősorban a kommunális rendszerben juthatnak kifejezésre, és oly mértékben, amilyen mértékben a tartományi, köztársasági és szövetségi alkotmányok rendelkezései lehetővé teszik, felsőbb politikai szerveződési szinteken is. A nemzetiségek részben szuverén jogai nem korlátozódnak már csupán a kulturális és szabad nyelvhasználati jogokra, hanem kiterjednek a szociális és gazdasági helyzetet szabályozó jogokra is. A kisebbségek részben szuverén jogai azonban mégsem kollektív jogok, mert a nemzeti kisebbségek ezeket a részben szuverén jogokat a szerbek által megválasztott küldötteiken keresztül gyakorolják, akik részt vesznek a politikai rendszer intézményeiben.

Az Alkotmány 245. szakasza kimondja: „*A JSZSZK-ban a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúak, és egyenjogú nyelvük és írásuk is.*” Ebből az következik,

⁴⁸ vö. HTMH jelentése a vajdasági magyarságról (www.htmh.hu/jelentések2001/vajdasag2001.htm)

⁴⁹ MIRNICS KÁROLY: *A vajdasági magyarok...* 3. o.

⁵⁰ A sajtó visszhangot és a kialakulás körülményeit részletesebben lásd DOMONKOS 108. o.

⁵¹ Normaszöveg: *Constitution de la Republique Socialiste de Serbie*. Beograd, 1964. 129-139. §

hogy a nemzetiségeknek joguk van az állami szervek és közintézmények előtt anyanyelvüket szóban és írásban használni, joguk van az anyanyelvi oktatáshoz, kultúrájuk fejlesztéséhez valamint nemzetiségi hovatartozásuk szabad kinyilvánítására, de erre nem kötelezhetők.

A nemzetiségi jogegyenlőtlenség hirdetése és érvényesítése büntetőjogi tényállást valósít meg. Az akkor hatályos büntető törvénykönyv 134. szakasza tartalmazott rendelkezéseket a nemzeti, faji és vallási csoportok elleni gyűlöletkeltésről. Ezt a bűncselekményt egytől öt évig terjedő szabadságvesztéssel rendelte büntetni. Ezt követik azok a változatok, amikor a gyűlöletkeltés rongálással, valamint erőszakos cselekménnyel párosul a gyűlöletkeltés, ezekre a bíró akár tíz évi szabadságvesztést is kiszabhatott.

„Minden tartományi szerv munkájában érvényesült a nyelvi egyenjogúság. Nem fordult még elő, hogy az igazságügyi szervek előtt jogait érvényesítő állampolgár ne kapott volna lehetőséget anyanyelvének és írásának használatára. Vajdaság Legfelsőbb Bírósága előtt minden tartományunkban élő nemzet és nemzetiség érvényesítheti nyelvi jogait. Vajdaság Legfelsőbb Bírósága 1985-ben 151 eljárást folytatott le magyar nyelven. 1985-ben a beterjesztett 37.845 eljárásból 1053-at folytattak le magyar nyelven. A szabadkai és újvidéki felsőfokú bíróságok fordítószolgálatára összesen 27 fordítót alkalmaz, 24 magyart, 2 szlovákot, és 1 ruszin nyelvet beszélőt. A községi bíróságok jelentős előrelépést értek el a többnyelvű ügyintézéshez szükséges szakemberek biztosításában. A bíróságok 75% -a a saját szakemberei által teszi lehetővé valamennyi egyenjogú nyelven való szóbeli értekezést, 53% -uk az írásbelit, és 63% -uk az eljárás lefolytatását. A tartományi ügyészség a szerbhorvát mellett magyar és szlovák nyelven teszi lehetővé az eljárások lefolytatását, a szóbeli ügyintézését viszont ruszin nyelven is.”⁵²

A vajdasági vezetés kiállt ugyan a helyi, elsősorban gazdasági érdekek védelmében, de keménykezű elnyomó politikát folytatott a demokratizálásért küzdő értelmiségiek és nemzetiségiek ellen, megakadályozva nemzetiségi alapon létrehozandó ún. vertikális szervezeteik megalakítását, nehezítve anyanemzeteikkel fenntartott kapcsolataikat. A Vajdaság saját, mindenekelőtt a lakosság ¼-ét kitevő nemzetiségi polgárai kárára képezett ki egyetemeken és főiskoláin egy nagy létszámú, idegen mentalitású értelmiségi és vezető réteget, amely nem tért vissza az elmaradott déli területekre, hanem ott szerevezve állást magának, rontotta a vajdaságiak – elsősorban a nemzetiségi fiatalok – elhelyezkedési esélyeit, és magához ragadta a vezető posztokat. Ezt az autonomista vezetést söpörte el 1988. október 6-án az ún. „joghurtforradalom”⁵³, egy Belgrádból szervezett „spontán” tömegtüntetés, amelyhez autóbuszokkal, vonatokkal, főként déli telepések és leszármazottaikból, felsőbb utasításra szállítottak tömegeket. (A kivezényelt munkások természetesen arra a napra is megkapták fizetésüket.)

A titói rendszernek több káros hatása volt a délvidéki magyarság életére. Ilyen például a fiatalok kivándorlása, a mezőgazdaság leépítése és ezzel együtt az elképesztő

⁵² *Létünk*; 1987. 3-4 szám. A nyelvi egyenjogúság megvalósítása Vajdaságban; A nemzetek és nemzetiségek nyelvi és íráshasználati egyenjogúságának érvényesítése az igazságügyi szervek munkájában

⁵³ A kedélyes tüntetők között szendvicseket, üdítőt és joghurtot osztogattak – innen az elnevezés is.

iparosítás. Mivel az oktatás és a statisztika sok mindenről enged következtetnünk, a számok tükrében mindez úgy fest, hogy 1945-ben 732 magyar tannyelvű iskola volt a Vajdaságban, amelyben közel 35 ezer magyar diák tanult. 1966-ban már csak 197 iskola volt, amely szám 1986-ra 127-re csökkent. A hallgatók száma ekkor kicsivel több, mint 27 ezer volt.

Mindezekből láthatjuk, hogy egyre kevesebb az értelmiségi, a tanító a Délvidéken. A második világháborútól folyamatosan csökkent a helyi magyarság lehetősége az identitásuk ápolására. Hogyha volt is jó tanító, a munkásmozgalmi szempontok szerint vezényelt élet nem engedte érvényesülni. Domonkos László idézi egyik interjú-alanyát: „*Rengeteg féligazság, rengeteg mellébeszélés szötte át az életünket. 1945 után Jugoszláviában egy antisztálinista sztálinizmus jött létre. Egy olyan sztálinizmus, amely Sztálint tagadva valósította meg a sztálini gyakorlatot.*”⁵⁴ Olyannyira „tagadva”, hogy 1968 után illet szidni az oroszokat, sőt ezt így is tanították az iskolákban.

Az így mesterségesen fenntartott egységes „jugó” identitás azonban felszín alatt rejtegetett indulatokat, az évszázados népek közötti békétlenséget, amely nagy kitörését láttuk a 90-es évek közepéig tartó háborúban, és utórezgéseit tapasztaljuk ma a vajdasági magyarverésekben.

A második világháborút követően a magyar sajtó helyzete nem volt kevésbé sanyargatott. Napilap a *Magyar Szó* volt, amely hosszú évtizedeken át komoly cenzúrával jelenhetett csak meg. Több híres, ismert hetilap volt ebben az időben. Ilyen volt a *Hét Nap*⁵⁵, az *Üzenet*⁵⁶, a *Képes Ifjúság*⁵⁷, illetve a *Dolgozók*, amelyet *Családi Kör* címen adtak ki később. Horvátországban hetilapként a *Magyar Képes Újság*, Szlovéniában a *Népújság* jelent meg. 1970-től önálló útra lépő *Új Symposion*, egy irodalmi-kulturális folyóirat jelent meg, amely nagy hatással volt korára – még ha története elég viharos is volt. Hasonlóan nagy múltú lap volt a *Híd*, amely a baloldali gondolkodóknak volt az újsága. A fentebb említett, 1920-as években alapított *Napló* ez időszak alatt is változatlanul kiadatott.

A második világháború után fellendültek az önszerveződési törekvések is – mintegy két évig. Az 1945-ös jugoszláv alkotmány tetszetős nagyvonalúsága⁵⁸ meghozta gyümölcsét: már 1945-ben alakultak szervezetek. Az első Nagybecskerekben 1945 május 10-én, egy közművelődési közösség, később, 1945. július 22-én pedig Újvidéken a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség. Az ötvenes években indul a legtöbb magyar nyelvű lap is.

A drávaszögi és kelet-szlavóniai magyarság legrégebbi érdekvédelmi szervezete a Horvátországi Magyar Kultúr- és Közoktatási Szövetség is ezekben az években, 1949. november 29-én alakult meg. Megalakulásától kezdve főleg az anyanyelvápolás, a közművelődés, a színházi vendégszereplések, a néptánc, a néphagyományok, a

⁵⁴ DOMONKOS 134. o.

⁵⁵ Kezdetben a Népfront vajdasági megfelelőjének, a Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének volt a lapja. Később, 1992-től, Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőházának lett hetilapja.

⁵⁶ Irodalmi folyóirat.

⁵⁷ 1945-től, először mint Ifjúság Szava, majd Ifjúság, végül Képes Ifjúság címen jelenik meg.

⁵⁸ Az alkotmány 13. szakasza kimondja: „a nemzeti kisebbségek a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságban saját kulturális fejlődésük és szabad nyelvhasználatuk minden jogát és védelmét élvezik.”

helytörténet gyűjtése és bemutatása terén tevékenykedett. Azonban nem szabad elfelejteni a második világháború utáni diktatúrák jellegzetességét, amely alól Jugoszlávia sem kivétel: „*a kisebbségeknek, így a magyarságnak sem lehettek önálló, független intézményeik, illetve tiltott volt bármiféle szerveződés nemzeti vagy etnikai alapon.*”⁵⁹

Fordulat köszöntött be azonban, amikor Sztálin kitagadta Titót a kommunista blokkból. Ezt követően egyre elutasítóbb lett a hatalom a kisebbségekkel szemben is. „*Az 1952-ben megtartott palicsi Ünnepi Játékok már a hatyúdala volt a Vajdasági Magyar Kultúrszövetségnek.*”⁶⁰ Ettől az évtől kezdődő leépítések eredményeként gyakorlatilag két intézmény maradt meg a Vajdaságban: a Szabadkai Népszínház és az Újvidéki Rádió. Az állami tiltásnak ez a szigora a 60-as évek végére enyhült, de az állami jelenlét és a cenzúra mit sem változott.

A hatvanas, hetvenes, nyolcvanas évek csöndes asszimilációja megtette a hatását: egy elszakított régióban sem volt olyan mérvű a magyarság fogyása és kivándorlása, mint a Délvidéken.⁶¹

4. 1989, a fordulat

1989. március 28-án elfogadott alkotmány-módosítás megszüntette az autonómiák szuverenitását. 1990. augusztus 8-án a jugoszláv szövetségi parlament alkotmánymódosítása lehetővé tette az országban a többpártrendszert, így a magyar önszerveződést is. 1990. szeptember 28-án elfogadták Szerbia Alkotmányát.

A közép-európai rendszerváltozások ideje Jugoszláviában is roppant összetett folyamat volt. Mirnics Károly, délvidék-szakértő háttér tanulmánya mentén azonban a legkirívóbb logikai szálakat igyekszem itt tömören összefoglalni.⁶² Az 1980 (Tito halála) és 1986 közötti időszakban Jugoszlávia minden tekintetben állandóan fokozódó válságba került. A Kommunista Szövetségnek nem volt megoldása a gazdasági helyzet romlásának megakadályozására, ami elmélyítette a politikai válságot. A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia 1986-ban Memorandumot bocsátott közre. Ebben a szerb nép veszélyeztetettségéről, állami jogainak megcsorbításáról, és a többi délszláv nép részéről történő kizsákmányoltságáról történtek megállapítások. A szerb értelmiség Szerbiának ezért az állítólagos helyzetéért az 1974-es jugoszláv, szerb és tartományi alkotmányt tette felelőssé. A Kosovo-Metohija tartományban kialakult helyzet sürgős politikai megoldást követelt, azzal a céllal, hogy állják útját a szerbek elköltözésének és a további albán túlsúly erősödésének.

„*Szerbia Kommunista Szövetsége 1987-89 között már csak látszat-erőfeszítéseket tett a szerb nacionalizmus visszaszorítására. Valójában zöld fényt adott a terjedésének. A szerbiai állami- és pártvezetés kiélezte a viszonyait a vajdasági állami- és*

⁵⁹ *Magyarok Jugoszláviában – a magyar kisebbség helyzete a Vajdaságban.* VMDK évkönyv, 1992.

⁶⁰ A szerző idézi HERCZEG JÁNOST. (DOMONKOS 161. o.)

⁶¹ MIRNICS KÁROLY, a délvidéki magyarság demográfiai kérdéseinek szakértője a 80-as évek közepén mondta: „*a vajdasági magyarság létszáma az 1971-es népszámláláshoz viszonyítva 50-60 ezerrel csökkent. Ez az 1991-es népszámlálás eredményét is előre jelzi, ahogy további népességfogyást tapasztalhattunk: a Vajdaság lakosságának 16,5%-a magyar, éppen csak 340 ezer fő.*” (DOMONKOS 178. o.); továbbá lásd HTMH háttér tanulmány adatait: 1910-ben 29% a magyarság aránya a Vajdaságban, ez 431.874 fő, 1991-ben pedig 17%, 340.946 fő. (TLA: 4-2821/99)

⁶² MIRNICS KÁROLY: *A vajdasági magyarok...* 4. o.

pártvezetéssel, hogy meghátrálásra és behódolásra kényszerítse. Az azonban határozott ellenállást tanúsított.” Ennek folyománya lett, hogy az állami vezetés – hivatkozva a tartományokkal való tarthatatlan kapcsolatra – szorgalmazta az egységes, „nagy” Szerbia létrehozását, és a szövetségi berendezkedés megszüntetését. „A szerbiai állami és pártvezetés megelégtelt a vajdasági államai és pártvezetők ellenállását, és 1988. októberében megindította az úgynevezett »antibürokratikus forradalmat«, amelyet utólag a vajdasági polgári ellenzék »joghurt forradalom« csúfnévvel illetett meg.” Vajdaság-szerbe hatalmas tüntetéseket szerveztek, és végtére 1988. október 6-án elsöpörték Vajdaság „államiságát” és hatásukra lemondott a tartományi vezetőség.

1989. június 28-án Slobodan Milosevic, Szerbia elnöke a rigómezei ütközet hatszázadik évfordulójára a csata helyszínére érkezett (Gazimestan), és nagygyűlést tartott mintegy egymillió szerb részvételével. Ugyanebben az évben Belgrádban egy még nagyobb rendezvényt szervezett, amelyeken kifejezte „Szerbia politikai vezetősége eltökélttségét, hogy helyreállítja a szerb egységet.” A szerb sovinizmus gyűrűzésével törtek ki 1989. január végén Kosovo-Metohija tartományban a nagyméretű zavargások, amelyeken az albán lakosság követelte, hogy kiáltásuk ki a kosovói albán köztársaságot. Az azóta napvilágot látott vérengzés 1990. június 5-e után volt, amikor Szerbia képviselőháza feloszlatta a kosovói képviselőházat, majd az egész tartományt előzönlítették a különleges rendfenntartó, katonai és félkatonai alakulatok.

1990. július 16-án a Kommunista Szövetség párttá alakult, amelynek elnökévé Milosevicet választották. Augusztus 8-án módosították az alkotmányt, amely értelmében lehetőség nyílt politikai pártokat létrehozni – bevezették a többpárti rendszert.

„A harmadik Jugoszláviában a nemzeti kisebbségek megkapták az önszerveződés és szabad gyülekezés jogát, mint az egyetemes emberi jogok elidegeníthetetlen részét, de elvesztették a formális kollektív jogaikat.” A külső liberalizmus és pluralizmus alatt azonban a fent említett szerb sovinizta ideológia feszült. (Ennek jelét látjuk napjainkban a Vajdaság területén zajló tragikus magyarveréseken.) Érdekes párhuzam figyelhető meg napjaink és az 1990-es év eseményei között Mirnics Károly a 90-es évek második felében írt tanulmánya nyomán: „A kisebbségek megfélemlítésének valamennyi fellelhető módszerét igénybe vették az állami tárházból. A szerb tömegeket ismét bosszúra ingerelték a múltban rajtuk elkövetett igazságtalanságok miatt. A szerb hivatalos politikai körök egyetlen esetben sem ítélték el a magyarok elleni nacionalista kirohanásokat. Nem ítélték el a szerb nyelvű médiák, tudósok és művészek és a szerb pravoszláv egyház sem. Mindez nagyon nehéz közhangulatot teremtett a vajdasági magyarság mindennapi életében.”

„Megszűnt minden párbeszéd az állam és a területén élő nemzeti kisebbség képviselői között. Megszűnt minden párbeszéd a magyar és a szerb nemzetiség között is. A nemzeti kisebbségek nyílt és megoldatlan helyzete Jugoszláviában, Szerbiában és még konkrétabban Vajdaságban tartóssá vált. Ez nélkülözhetetlenné tette a politikai önszerveződést a magyarok részéről.”

..*

A titói rendszer végzetes öleléséből (egyidőben Közép- és Kelet-Európa más államaival) 1989 végén lépett ki a délvidéki magyarság. Láttuk, hogy 1920-tól csak rövid időre, vagy sehogy sem jöhettek létre politikai csoportok, érdekvédelmi szervezetek. Vajdaságban 1989. december 18-án (egy napon a Temesvári vérengzéssel) Ágoston András adott át egy dokumentum-gyűjteményt a Szocialista Szövetség Vajdasági Tartományi Választmányának, amelyben a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének megalakítását célozza.⁶³ A VMDK hivatalosan 1990. március 31-én, Doroszlón alakult meg. Ekkor választott tisztségviselői: Ágoston András elnök, dr. Hódi Sándor és Vékás János alelnök.⁶⁴

Az első vajdasági magyar párt megalakulását követően megindult a szerveződés. Helyi szervezetek jöttek létre, élettel telik meg az addig jugoszlávnak nevelt magyar öntudat. Az első kongresszusig (1990. szeptember 29.) a taglétszám eléri a húszezret, és a második, szabadkai kongresszusig a 30 ezret. Ez már új fejezet a délvidéki magyarság önszerveződésének történetében. A szervezet lapja a kéthetente megjelenő *VMDK Hírmondó*.

A felemelkedő kisebbségi tudat azonban zűrzavaros történelmi környezetben éledt újjá. A – mesterségesen létrehozott – jugoszláv állam szétbomlásának első jelei (Szlovénia elleni embargó és a szerb vezető szlovének felé irányuló dühe) 1991. június 27-én teljesedtek ki, amikor a Jugoszláv Néphadsereg megtámadta Szlovéniát. Így tört ki a háború, amely 1995-ig sok szenvedést okozott mindegyik utódállamban élő magyarságnak.⁶⁵

A délvidéki magyarság immáron három ország között oszlik el: Szerbia⁶⁶, Horvátország és Szlovénia. Mindhárom országban létrehoztak érdekvédelmi szervezeteket, hiszen a rendszerváltozás minden államban többpártrendszert és pluralizmust hozott magával – még ha sajátos balkáni jegyekkel is.

Szerbiában a már fent említett VMDK jött először létre.⁶⁷ Anyapártnak is lehet nevezni, hiszen belőle vált ki a vajdasági magyar pártok sora. Négy évvel a VMDK megalakulása után került sor az első nagy szakadásra, amelynek elsősorban személyi ellentétek voltak kiváltó okai. Így jött létre 1994 júniusában Zentán a Vajdasági Magyarok Szövetsége (VMSZ). Az első elnök, Csubela Ferenc halála után Kasza József vette át a szervezet vezetését.

A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) választási kudarcra újabb osztódást eredményezett. Páll Sándor alelnök kezdeményezésére a párt vezető testülete leváltotta Ágoston Andrást. Ágoston híveivel kivonult a pártból, és 1997 februárjában Szenttamáson megalakította a Vajdasági Magyarok Demokratikus Pártját (VMDP). Szintén a VMDK-ból vált ki – nagyobb nyilvános viták nélkül – a Vajdasági Magyarok Kereszténydemokrata Mozgalma (VMKDM).

⁶³ VMDK dokumentumok I. (TLA: 4/1511/95)

⁶⁴ A szervezet dokumentumaiból lásd: BÁRDI-ÉGER: *Útkeresés és Integráció*. Budapest, 2000. 351-479. o.

⁶⁵ A HTMH dokumentuma szerint a délszláv háború alatt 35-40 ezer magyar hagyta el a délvidéket. Helyükre kb. 300 ezer (!) menekült érkezett Horvátországból és Boszniából. 1945-től összesen cca. 700 ezer bevándorló került a Délvidéki területekre. (TLA: 4-2821/99)

⁶⁶ A harmadik Jugoszláviát, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságot 1992. április 27-én hirdették ki.

⁶⁷ ÁGOSTON ANDRÁS: *A vajdasági magyarok és a VMDK*. In: *Magyarság és Európa*. 1992. 87-96. o.

A VMSZ sem maradt azonban egészben. A kereszténydemokrata platform összeveszett a Kasza irányította elnökséggel, és 1997 júniusában zentai székhellyel önálló pártot alapítottak Kereszténydemokrata Tömörülés (KDT) néven. A Vajdasági Magyar Polgári Mozgalom (VMPM) az egyetlen olyan szervezet, amely nem a VMDK anyaszervezetéből származik.

Az 1997-es szerbiai parlamenti választásokon a külön-külön induló magyar pártok eredménye a következő volt: VMSZ: 50.960 szavazat; VM DP: 16.974; VMDK: 16.802; VMKDM: 2692; VMPM: 2181; KDT: 1772.

A pártok között a két jelentősnek: a VMSZ-nek és a VM DP-nek emelném ki a stratégiai együttműködési megállapodását, amelyet elsősorban az autonómiatervezet kapcsán kötöttek.⁶⁸

A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságának védelméről szóló törvényt a JSZK Szövetségi Képviselőháza 2002. február 26-án fogadta el. Ez alapján állt fel 2002-ben a *Magyar Nemzeti Tanács*⁶⁹, amely a vajdasági magyarság országos kisebbségi önkormányzata.

A 35 tagú Magyar Nemzeti Tanács a minisztérium szabályzata alapján 2002. szeptember 21-én megtartott elektori gyűlésen került megválasztásra. A Tanács 2002. október 19-én megtartott első alakuló ülésén fogadta el a testület az Alapszabályát és Ügyrendjét, választotta meg elnökét, alelnökeit és jegyzőjét. Az MNT végrehajtó szervének, az Intéző Bizottságnak, valamint szakmai bizottságainak a felállítására a Tanács második ülésén 2002. december 6-án került sor. A Magyar Nemzeti Tanács hatásköreinek gyakorlását konzultatív testületek is segítik. Elnöke Józsa László.

Horvátországban – mint azt fentebb említettük – 1949. november 29-én alakult meg a drávaszögi és kelet-szlavóniai magyarság legrégebbi érdekvédelmi szervezete a Horvátországi Magyar Kultúr- és Közoktatási Szövetség, amely 1997. június 4-én vette fel a Horvátországi Magyarok Szövetsége (HMSZ) nevet. A háborús években tapasztalható politikai polarizáció hatására 1993-ban a HMSZ vezetőinek egy része kivált, és új szervezetet hozott létre. A HMSZ és annak vezetősége a megváltozott körülmények között is igyekszik az évtizedes hagyományok megőrzésére, a magyar közösség oktatási és művelődési érdekeinek képviselésére elsősorban az eszékbaranyai régióban. A HMSZ adja ki a *Magyar Képes Újság* című lapot és az Évkönyvet.

A háború után, a pluralizmus jegyében a horvátországi magyar politikai élet is osztódni kezdett. A HMSZ elnöke Csörgits József lett, és megalakult a Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége (HMDK).

A háború kitörésével megfogalmazódott az igény egy VMDK mintájú egész országra kiterjedő szervezet létrehozására. A HMDK-t 1993 áprilisában hozták létre a HMSZ elnökségi tagjai. Eredeti céljuk, amelyet mára már megvalósítottak, hogy az élet minden területét felölelő érdekvédelmi szervezetet hozzanak létre.

A Horvátországi Magyarok Szövetségéből kivált vezetők egy része a zágrábi értelmiséggel karöltve 1993. április 6-án Zágrábban megalakította a Horvátországi Magyarok Demokratikus Közösségét, amelyet a horvát Igazságügyi Minisztérium 1993. május 17-én jegyzett be. A HMDK az elmúlt négy év során a horvátországi

⁶⁸ VMDK dokumentumok II. (TLA: K-1916/97)

⁶⁹ (www.mnt.org.yu)

magyarság országos szervezetévé fejlődött, ma már mintegy 2000 egyéni tagot tudhat magáénak. Tizenkét regionális szervezete révén lehetővé vált, hogy a Horvátországban élő tömb- és szórványmagyarság érdekeit egyaránt képviselje. Tevékenységének az a törekvés az alapja, hogy megőrizze a horvátországi magyarság identitását, és hogy nemzetközi téren is ismertté tegye a baranyai és kelet-szlavóniai magyarságot ért tragédiát. A szervezet egyik alelnöke, Jakab Sándor, 1995-től független képviselőként a horvát szábor alsóházának tagja. Az 1997. évi helyhatósági választásokon 13 képviselői helyet szerzett meg a horvát Dunamente három járásában. Kiemelt fontosságot tulajdonít az anyanyelvű óvoda- és iskolahálózat szavatolásának, működésének és fejlesztésének. Az anyanyelvi tájékoztatás fejlesztése érdekében 1996-ban létrehozta a HUNCRO Könyv- és Lapkiadó vállalatot, mely *Új Magyar Képes Újság* néven hetilapot, *Horvátországi Magyarság* néven havilapot, és *Rovátkák* néven évkönyvet jelentet meg.

Az 1997-es választások alkalmával mérkőzött meg a két legnagyobb politikai tömörülés. A választók a HMDK-t ismerték el, mint legitim képviselőjüket. Jelenlegi elnöke: Pasza Árpád, ügyvezető elnöke: Jakab Sándor.

Szlovéniában, hasonlóan a másik két országhoz, az 1989-es év hozott változást. Az 1989-es szlovén alkotmánymódosításokkal összhangban a lendvai és muraszombati magyar oktatási- művelődési öngazgatási érdekközösségek közgyűléseinek határozata alapján megszűntek az eddig működő Nemzetiségi Érdekközösségek. Helyükbe viszont megalakult a Muravidéki Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösség, valamint a két járási magyar nemzetiségi öngazgatási közösség.⁷⁰ Az említett alkotmánymódosítások eleget tettek a kisebbségek azon kérésének, hogy a legitim módon megválasztott szervezeteknek befolyásuk legyen a gazdasági kérdésekre, káderpolitikára, anyanemzettel való kapcsolattartásra is. Így a szervezeteket ezentúl már nem kellett ellátni az oktatási- művelődési megkülönböztető jelzővel, mert azok már az alkotmány által rögzített valamennyi kompetenciával rendelkeztek.

Még az érdekközösségek létezése idején vált általánossá az a követelmény, hogy a szlovéniai magyar nemzeti kisebbség esetében a járási szervezetek mellett, azok integrálásával szükség van egy muravidéki szintű nemzetiségi szervezetre. Feladata a globális kérdések megoldása, kezelése lenne, valamint az anyanemzettel való mindenoldalú kapcsolatok ápolása. Ilyen elképzeléssel alakult meg az MMNÖK. Elnöke Tomka György, alelnöke Bukovec János.

Irodalom:

- ARDAY LAJOS (ed): *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből*. Budapest, 1994.
ARDAY LAJOS: *Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában*. Budapest, 2002.
BEKE GYÖRGY: *Peremvidékek magyarsága. Horvátország, Szlovénia, Ausztria, Moldva*. Budapest, 1995.
BENCE LAJOS: *Hungarians in Slovenia*. Budapest, 1998.

⁷⁰ Részletesebben lásd: HAJÓS FERENC: *A szlovéniai magyarok érdekképviselete és önkormányzata*. In: *Regio*, 1/1991. 107-109. o., valamint vö. RADÓ PÉTER: *Magyar nemzetiségi önkormányzat a szlovéniai Mura-vidéken*. In: *Regio*, 3/1993. 68-76. o.

- BENCE LAJOS: *Irott szóval a megmaradásért. A szlovéniai magyarság 70 éve 1919-1989*. Győr-Lendva, 1994.
- BÍRÓ LÁSZLÓ: *Magyarok Jugoszláviában*. In: *Historia*, 1991. 2-3.
- BODONYI ILONA: *Idők szorításában: a magyar kisebbségek helyzete a szomszédos országokban 1920 és 1938 között*. Budapest, 2002.
- BOGNÁR ANDRÁS: *A horvátországi magyarok demográfiai jellemzői*. In: *Pinczés Zoltán – jubileum*, 2001.
- CSERES TIBOR: *Vérbosszú Bácskában*. Budapest, 1991.
- CSUKA JÁNOS: *Kisebbségi sorsban – a délvidéki magyarság húsz éve 1920-1940*. Budapest, 1996.
- DOMONKOS LÁSZLÓ: *Magyarok a Délvidéken*. Budapest, 1992.
- GÖNCZ LÁSZLÓ: *Gondolatok a muravidéki magyarság beolvadásának okairól*. In: *Népszámlálási körkép*, 2003.
- HEKA LÁSZLÓ - SZONDI ILDIKÓ: *Magyarok a Drávaszögben*. In: *Statisztikai Szemle*, 4-5/1994.
- HTMH háttér tanulmányok a Délvidéki magyarság helyzetéről* (TLA: 4-2821/99)
- KASAS, ALEKSANDAR: *Die ungarische Minderheit in Jugoslawien 1919-1941*. In: *First Millenium*, 2002.
- MIRNICS KÁROLY: *A magyar királyságból kiszakított utódállamokban élő magyar nemzeti kisebbségek összehasonlító története 1918-1938*. In: *Aracs*, 2003/3.
- MIRNICS KÁROLY: *A vajdasági magyarok politikai önszerveződése és a magyar politikai pártok egymás közti harca a VMDK megalakulásától 1996-ig*. (háttéranyag, TLA: 4-2793/99)
- VMDK dokumentumok I. 1989-1990*. (TLA: 4/1511/95)
- VMDK dokumentumok II. 1992-től* (TLA: K-1916/97)
- VMDK évkönyvek: Magyarok Jugoszláviában* (1990); *Sokáig éltünk némaságban* (1991); *Esély a megmaradásra* (1992); *A balkáni pokolban* (1993).

Dr. Hajdu Gábor:

A magyar nép őstörténete és szervezete a honfoglalásig

1. Történeti gyökerek

A magyar nép eredetét egészen a neolitikum idejéig lehet visszakövetni, bár az őshazában – ahová a nyelvi emlékek elemzése vezeti a kutatót – még nem beszélhetünk önálló magyarságról, hanem csak finnugor együttéléstről – amelynek részét képezte az az ún. ősmagyar népcsoport, amelyből a későbbi magyarság kialakult. Ennek a népközösségnek az életmódjáról szintén a nyelvi emlékek tanúskodnak – tárgyi leletek hiányában. A szókészletbe beépült elemek alapján megállapítható, hogy a társadalom vadászattal, halászattal és gyűjtögetéssel tartotta fenn magát. Értettek a fa- és csontfaragáshoz, bőr- és agyagmeggmunkáláshoz. Fémekhez csak ritkán és cserekereskedelemben jutottak. Háziállatuk még csak a kutya volt. A vadászat elsődlegességénél fogva a letelepedett életmód nem vált tipikussá, a téli szállások könnyen feladhatók voltak – ha például a vadak nyomát kellett követni. Az ősmagyar társadalom vérségi elven szerveződött, alapegysége a család volt, amelyhez a szűk férfi-nő-gyermek közösségen kívül a tágabb rokonság is csatlakozott. A nagycsaládok felépítése teljesen logikus pragmatikus szemléletet tükröz, hiszen a sikeres vadászathoz együttműködésre van szükség. A család élén a családfő állt, vagyis az a személy, aki leghatékonyabban volt képes a közösség irányítására. Ennél részletesebb szabályok nem is alakultak ki a családfő személyével kapcsolatban: sem az elsőszülötti öröklés, sem a legidősebb férfi családtag öröklésének elve nem volt önmagában elégséges alap a hatalom átvételéhez. Valószínűleg inkább a személyes tekintély, valamilyen kimagasló képesség – fizikai erő, bölcsesség, vadászati jártasság – alapozta meg a közösség hallgatólagos belenyugvását a családfő uralmába. Hasonlóan pragmatikus szemléletet tükröz, hogy a családfő élet és halál ura volt, hiszen az engedetlenség könnyen az egész család pusztulásához is vezethetett volna. Az is természetes, hogy a közösen megszerzett zsákmányt megosztották, tehát a családon belül vagyonszövetség alakult ki. Az önmaguk ellátására képtelen nők alárendelt szerepben voltak a családon belül, gyakorlatilag a család tulajdonaként kezelték őket.¹ A családnál nagyobb – de még mindig vérségi – társadalmi egység a had – más néven nemzetség – volt. A nemzetségbe tartozók vallották a közös származást, de már nem éltek szorosan együttműködve. A nemzetség élén a nemzetségfő állt, akinek a nemzetség tagjai alávetették magukat, ha konfliktushelyzet alakult ki. A nemzetségfő döntésével ugyanis elkerülhetők voltak a komoly véráldozattal járó belső harcok. Ebben a korban lassan kezdett megindulni a vagyoni tagozódás, ami azonban csak később vált meghatározóvá. A családi vagyonszövetség miatt a családfők esetében el sem kezdődött ez a folyamat, a nemzetségfő esetében azonban a kezdeti már megfigyelhetők. A vérségi rendszer feletti politikai szerveződésnek – törzsnek, törzsszövetségnek – még semmi nyoma nem volt ebben a korszakban, és a nemzetségi rendszer nagyon hosszú ideig megmaradhatott szinte változatlan formában.

¹ Ennek megfelelően alakult ki a levirátus szokása, amely szerint az özvegy nőt a család rangidős férfitagja vette feleségül, így a családon belül maradhatott.

Kr. e. 2000. körül a finnugor ősnép két részre szakadt. A nyugati – ún. finn-permi – ágra, amelynek tagjai a zürjén, votják, cseremisz, mordvin, finn és észt népek elődei voltak, és a keleti ágra, amelybe az ugorok, osztyákok és vogulok mellett a magyarok ősei is tartoztak. Ez a keleti ág feltehetőleg a Volga felől az Ural lejtői felé vonult. A korábbi vérségi társadalmi rend itt még nem sokban módosult, de jelentős életmódbeli változások következtek be. A vadászat, halászat lassan elveszítette elsődlegességét, és helyébe a földművelés és állattenyésztés lépett. A komplex gazdálkodás szükséges velejárója pedig a letelepedett életmód lett. Ekkor honosodott meg a szarvasmarha és juhtenyésztés mellett a lótarítás, amely a későbbiekben különösen fontossá vált. A ló a hitvilágban is egyre inkább felbukkant: „Az isteneik – amint ezt az obi-ugor népköltészet emlékei mutatják – lovon közlekedtek, méneseik voltak. Megjelent a lóáldozat és a lovas temetkezés.”² Szintén lényeges változást hozott, hogy a környéken élő iráni népekkel való kapcsolat folytán az ugor ősnép lassan a bronzkorba lépett. Az őn behozatala és a bronzfeldolgozás elterjedése kedvezően hatott a kereskedelemre is, ez pedig – a komplex gazdálkodáshoz hasonlóan – elősegítette a vagyoni különbségek növekedését. Ebben a korszakban a nemzetségfők már vagyoniilag is a nemzetség egyszerű tagjai fölé emelkedtek, és valószínűleg ennek megfelelően a nemzetségfői státusz kezdett dinasztikussá válni – vagyis egy vagyonosabb család szolgáltatja az egymást követő nemzetségfőket – bár továbbra is rendezetlen öröklési szabályokkal.

Az ugor népek együttélésében újabb változás következett be a Kr. e. I. évezred elején, amikor az éghajlat jelentősen megváltozott. Hosszú ideig tartó általános felmelegedés vette kezdetét, aminek következtében a sztyeppe északabbra húzódott, és a helyét félsivatagos területeknek adta át. Ebben a helyzetben az ugor nép egy része északabbra húzódott, hogy folytathassa addigi életmódját, a másik fele – amelybe a magyarok ősei is tartoztak – pedig helyben maradva az életmódját igazította a megváltozott körülményekhez. A komplex gazdálkodásra alkalmatlan területen maradók a nomád állattartásra tértek át, és feladták letelepedett életmódjukat. A Kr. e. 800-ban bekövetkezett éghajlati visszarendeződés végleg elválasztotta egymástól az ugor népeket, de a magyarság életmódját nem változtatta vissza. A nomád magyarság egyre erőteljesebb iráni hatásnak volt kitéve. Erről a „kard” szó mellett a visszacsapó íj használata, a ló mellett a szarvas, a vadkacsa helyébe a sas – turul – vallásos tisztelete tanúskodik.³

2. Törzsszervezet

Néhány évszázaddal később a magyarság tovább vándorolt az ún. magyar őshazába, amelynek pontos helyével kapcsolatban nincs egyetértés a kutatók között – a két legjelentősebb álláspont szerint az őshaza Baskíria vagy a Kubán vidékén lehetett. A pontos helymeghatározásnál e munka szempontjából lényegesebb, hogy erre az időszakra tehető a magyarság identitástudatának kialakulása, és magának a „magyar” szónak a megjelenése. Hasonlóan jelentős tény, hogy a magyarság az őshazában kezdte – feltehetőleg bolgár mintára – kialakítani a törzsi szervezetet.

A törzs a vérségi társadalomszervezéssel szemben politikai alapon szerveződik, mesterséges szervezés eredménye. A célja elsősorban katonai – védekezés és hódítás –

² KRISTÓ GYULA: *Magyarország története 895-1301*. Budapest 2003. 36. o.

³ HANÁK PÉTER (szerk.): *Egy ezredév*. Budapest, 1986. 20. o.

és e cél sikere érdekében a vérségi alapon szerveződött nemzetségek bizonyos döntési jogköröket átengedtek a mesterségesen szervezett törzsnak. A nemzetségfők alávetették magukat a törzsfő döntéseinek. A törzsfő ezáltal jelentős hatalomra tett szert, ami később csak jobban megszilárdult. A törzsfő ugyanis jobban részesedett a hadizsákmányból, ezért a gazdasági jelentősége nőtt. A feladatai ellátásához saját fegyveresekből álló kíséretet állított fel, ami megint csak a hatalmát biztosította, s végül mindezeknek megfelelően, és a stabilitás biztosítása érdekében a törzsfői státusz is örökletessé vált.⁴

Az ezt követő évszázadokról igen kevés forrás maradt fenn. Annyi biztos, hogy a magyar törzsek nagyobb törzsszövetségekhez csatlakoztak, így az onogurokhoz – akiknek a magyarság elnevezését köszönhetjük: Ungri (latin) – illetve később a kazárokhoz, akik közt a magyarság későbbi harcmodorát tanulta, s akiktől számos kulturális és társadalmi sajátosságot átvett. A magyar népekre hatott a bolgár népek félnomád, félig letelepedett életmódja, és feltehetőleg tőlük vették át a vashasználatot is.

A törzsi társadalom átment mindazokon a változásokon, amik a korabeli nomád államokat jellemezték. Ilyen jellemzők voltak:

- Az egymás mellett élő törzsek valamelyikéből időnként születik egy-egy nagy tekintélyű hadvezér, aki egyesíti uralma alatt a törzseket. Csakhogy a szövetség azonnal szétesik, ha a karizmatikus vezetőnek nincs hasonló kaliberű utódja.
- Ehhez társul, hogy a gyorsabban szaporodó törzsek könnyebben kerülnek a többi fölé – mivel több fegyverest képesek kiállítani.
- Új néptörzsek – önkéntes vagy kényszerű – csatlakozása gyakran megnöveli, leválása meggyengíti a törzsszövetséget.
- Az újonnan befogadott törzsek feladata a közös terület védelme volt, és a harcban ők vonultak az első vonalban, így ezek a törzsek – „mortaléknepek” – voltak a legnagyobb pusztulásnak kitéve.⁵

Mint látható egy új fogalom is megjelent ebben a korszakban: a *törzsszövetség*. Ez a törzsek szorosabb-lazább együttműködését jelenti egy – vagy több – uralkodó irányítása alatt. A kazár birodalomban ez a kazár kagán jelképes főhatalma alatt történt, de saját – nemzeti – vezetők által valósult meg.

A törzsszövetségről nomád államiságra való áttérés első jelei 750 vagy 830 táján figyelhetők meg. Ekkor szakadt szét ismeretlen okokból a magyarság a letelepülőkre – akiket Juliánusz barát később megtalált – és a későbbi honfoglalókra. A honfoglaló magyarság székhelyét a nem tisztázott helyű Levédiába tette át, amely Levediről, a magyarok első vajdájáról kapta a nevét.⁶ Levedi a kazár fennhatóság alatt álló törzsszövetség legmeghatározóbb törzsfője lehetett, avagy korai fejedelem – feltéve, hogy a magyarság eddigre átvette a kazár kettős fejedelemség rendszerét, és egyáltalán beszélhetünk fejedelemről. Ez csupán azért problematikus mivel nem maradt fenn semmi emlék, ami a másik fejedelem személyére utalna, míg Levedi neve több forrásban is felmerül.

⁴ MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest 1999. 21-22. o.; KRISTÓ 42. o.

⁵ ECKHART FERENC: *Magyarország története*. Budapest, 1933. 11. o.

⁶ BÖLCS LEÓ és BIBORBANSZÜLETETT KONSTANTIN császárok leírásai szerint. V. ö. KRISTÓ 42-43. o.

A kazár főhatalom következtében a magyarság vezette törzsszövetség háborúba keveredett a besenyőkkel. Az itt elszenvedett vereség következtében Levedi 889-ben Etelközbe vezette népét. Ebből a korból maradt fenn Konstantin császárnak hála a hét magyar törzs neve, ami a szövetségben betöltött szerepére is utal. Eszerint a Megyer – vagy Magyar – volt a főtörzs, amelyhez a többi csatlakozott, a Nyék feltehetően határvédő funkciót látott el, a Kürt-Gyarmat török-magyar összeolvadásból keletkezett. A Tarján alkirályt, a Jenő tanácsadót jelent, ami utalhat arra, hogy e posztokat a törzs tagjai töltötték be. A Gyarmat fáradhatatlant, a Kér roppant nagyot, a Keszi maradékot jelent. A szövetséghez csatlakozott a kabarok törzse, akik lázadásuk miatt menekültek a kazár birodalomból.⁷

3. A vérszerződés

Etelközben játszódtott le a magyar történelem egyik vitatott történelmi eseménye, az Anonymus által szemléletesen megörökített vérszerződés. Ennek révén a törzsek vezetői esküt tettek, amely szerint: *„Amíg az ő és utódaik élete tart mindig Álmos vezér ivadékából lesz a vezérük. Ami jószágot fáradalmak árán megszereznek, mindegyiknek része legyen abból. A törzsfők és utódaik a vezér tanácsában és az ország tisztségeiben mindig osztoznak. Ha valaki az utódok közül hűtlen lenne a fejedelemhez, vagy egyenetlenséget szítana a fejedelem és rokonai között, a bűnösnek vére omoljon. Végül azt, aki az esküt megszegi örök átok sújtsa.”*⁸ Ezután a törzsfők vérüket egy edénybe csurgatták, majd ittak belőle. A vérelegyítés szokása ebben az időben általánosan alkalmazott volt, és egy jelképes rokonságot hozott létre a törzsek között, kizárva ezzel a vérbosszú lehetőségét.⁹ Mivel a szerződést egyedül Anonymus írja le, megtörténtével kapcsolatban megoszlanak a vélemények. Eckhart Ferenc nem vitatja a vérelegyítés tényét, de véleménye szerint az ehhez kapcsolódó szerződés már Anonymus saját – és korának – nézeteit tükrözi.¹⁰ Hasonló álláspontra helyezkedik Csizmadia Andor, aki szerint a történettudomány nem zárja ki egy vérszerződés létrejöttét, de a leírt jogokat és a fejedelmválasztás tényét már megkérdőjelezi.¹¹ Timon Ákos egykorú forrásokra támaszkodva állítja, hogy az Anonymus által előadottak megfelelnek a kor alkotmányjogi viszonyainak.¹² Bonyolultabb történeti-logikai elemzéssel védi meg Anonymus hitelét Altorjay Sándor.¹³

Különösen érdekes a fejedelmválasztás kérdése, amelyet Anonymus mellett Konstantin is megemlít: *„a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén, fejedelemmé tették. Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más fejedelmük sohasem volt, s ettől fogva mindmáig ennek a nemzetségéből lesz Turkia fejedelme.”*¹⁴ Ez ismét felveti a kérdést, hogy amennyiben már Levedi fejedelem volt, mi szükség lett volna a választásra, és a törzsek ismételt megállapodására, hiszen ilyesmire a későbbiekben

⁷ ECKHART 13-14. o.

⁸ Az eredeti szöveg ezen összefoglalásának forrása: CSIZMADIA ANDOR (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 1972. 55-56. o.

⁹ ECKHART 16. o.

¹⁰ Eckhart: 1946... 13. o.

¹¹ CSIZMADIA 56. o.

¹² TIMON ÁKOS: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, 1910. 43-47. o.

¹³ ALTORJAY SÁNDOR: *Anonymus és a magyar ősalkotmány*. Budapest, 1932. 45-53. o.

¹⁴ KRISTÓ 46. o.

sem került sor. Érdekes még a pajzsraemelésnek – mint a főhatalom megszerzésével kapcsolatos jogszokásnak – az eredete, hogy ezt a magyarság türk-kazár vonalon szerezte, avagy az ural-altáji népek köréből hozta magával. Ez a kérdés azért tisztázatlan, mivel a főhatalommal kapcsolatos „pogány-kori” jogszokásokat teljesen elfedték a keresztény királyi hatalommal kapcsolatosak, így ezek csak töredékesen, visszamenőleg értelmezhetetlenül maradtak fenn.¹⁵

4. A kettős fejedelemség

Minden esetre akár megtörtént a vérszerződés, akár nem az etelközi magyarság már a kettős fejedelemség rendszerében élt. Eszerint két fejedelem uralkodott a nép felett, egy szakrális főfejedelem – a kende vagy kündü – és a hadvezér vagy helyettes fejedelem – a gyula.¹⁶ Kettejük közül – bár mindkettőjük az egész nép felett uralkodott – elméletileg a kende rendelkezett nagyobb hatalommal, de a gyula gyakorolta azt ténylegesen. A hagyomány tartalmazta a főfejedelem feláldozásának szokását is, amely érvényesülése felett szintén a helyettes örködött. Ibn Fadhlán leírása szerint a főfejedelem határozott ideig – negyven évig – uralkodhatott, mivel ennek eltelté után alkalmatlannak vélték a hatalomgyakorlásra, és kivégezték.¹⁷ Más arab szerzők viszont arról emlékeztek meg, hogy beiktatásakor a leendő főfejedelmet selyemzsinórral fojtogatták, s mikor közel került az ájuláshoz megkérdezték hány évig akar uralkodni. Amikor az általa mondott idő eltelt meg kellett halnia.¹⁸ Ha a főfejedelem uralkodása alatt valamilyen súlyos csapás érte a népet – természeti kár, katonai vereség... stb. – a helyetteshez fordultak, hogy döntsön a főfejedelem sorsáról. Ilyenkor a helyettes fejedelem dönthetett a főfejedelem kivégzéséről, amit vagy maga hajtott végre, vagy egyszerűen a haragos népnek szolgáltatta ki a főuralkodót.¹⁹ A szakrális királygyilkosság elterjedt szokás volt a korabeli társadalmakban. A nép ugyanis az uralkodó személyes varázsserejétől várta a védelmet, ha pedig ez nem tudta megvédeni, az annak bizonyosága volt, hogy a természetfeletti hatalmak elfordultak tőle. Ilyenkor a fejedelmet engesztelésül áldozták fel, hogy enyhítsék a felsőbb hatalmak haragját. Más megfontolások szerint a csapások a nép bűnössége miatt következtek be. Mivel az uralkodó magát a népet reprezentálta, a bűnösnek gondolt nép helyett, mintegy bűnbakként végezték ki, hogy meneküljenek a „kozmosz büntetés” elől.²⁰

Ettől a szokástól eltekintve fejedelmek hatalma ebben a korszakban szinte korlátlan volt, bár Anonymusnál több helyen is megjelenik a fejedelmi tanács

¹⁵ RÁCZ LAJOS: *Hatalmi szimbolikánk nomád gyökereiről*. Jogtörténeti Szemle, 1986/2. 24. o.

¹⁶ A kettős fejedelemséget egyes nézetek szerint a kazároktól vették át a magyarok – ECKHART FERENC és DIENES ISTVÁN szerint is a kazár kagán bizalmi embere a kende, a magyarság „saját” fejedelme pedig a gyula volt. Ezt IBN FADHLÁN leírása is megerősíti, amely szerint „a kende kazár méltóságnév volt, a kagán után rangban a harmadik helyen említve.” (Lásd. DÜMMERTH DEZSŐ: *Az Árpádok nyomában*. Budapest, 1996. 79. o.) Mások tagadják az összefüggést – például BARTHA ANTAL.

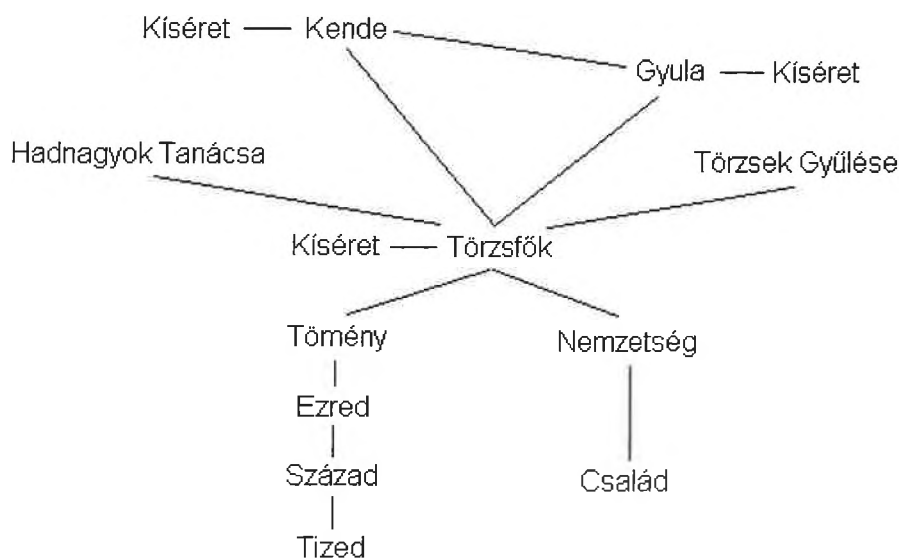
¹⁷ PAULER GYULA-SZILÁGYI SÁNDOR: *A magyar honfoglalás kútfoi*. Budapest, 1900. 219. o. V. ö. GYÖRFFY GYÖRGY: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról: Kortársak és krónikások híradásai*. Budapest, 1986. 98. o.

¹⁸ PAULER-SZILÁGYI 237. o.

¹⁹ PAULER-SZILÁGYI 259-260. o.

²⁰ DÜMMERTH DEZSŐ: *Az Árpádok nyomában*. Budapest, 1996. 72-73. o.

intézménye, amely a fontosabb kérdésben segítette a döntéshozást.²¹ Ennek a szervnek a megalapozása is a vérszerződésben keresendő, amely szerint „*azok a fejedelmi személyek akik tulajdon szabad akarattjából Álmost választották urokká, sem ők maguk, sem fiaik soha semmi esetre ki ne essenek a vezér tanácsából és az ország tisztjéből.*”²² Ez a felhatalmazás az ország ügyeinek vitelére sokkal inkább tanácskozási jogkört jelentett a fejedelmek – törzsfők – utódai számára, mint tényleges hatalomgyakorlást – amelyre inkább saját törzsükön belül volt módjuk. A fejedelmi hatalom centralizátlansága folytán ugyanis – a hatalom teljessége ellenére is – megmaradt a törzsfők bizonyos fokú autonómiája, mivel a fejedelmek általában csak a teljes nép sorsát befolyásoló kérdésekben – például háborúindítás, békekötés, más népektől adófizetés elfogadása – rendelkeztek, míg az egyes törzsek belső életét és önálló vállalkozásait – kalandozások, egyéni hadműveletek – továbbra is a törzsfők irányították. Ezt az önállóságot azonban nem szabad túlértékelni, mivel a fejedelmi hatalom támaszául szolgált – a szakrális meggyőződésen túl – a több törzs tagjaiból szerveződött fejedelmi kíséret is. Ez a fejedelem körül csoportosuló elit haderő engedetlenség esetén – éppen a törzsektől való függetlensége révén – bármelyik törzsfő ellen bevethető volt. Jól példázta a fejedelmek hatalmának tiszteletét, hogy ha a fejedelem halálra ítélte valakit, de nem akarta nyilvános kivégzéssel megszégyeníteni, akkor csak megparancsolta az elítéltnak, hogy ölje meg magát, és az meg is tette ezt.²³

*Magyar politikai szervezet a IX. században*²⁴

Az uralkodó, a nép fölé nőtt szakrális vezető maga is több funkciót tölt be, hogy megfeleljen a vallásos elvárásoknak. A szakrális vezető – főfejedelem – egyszerre pap,

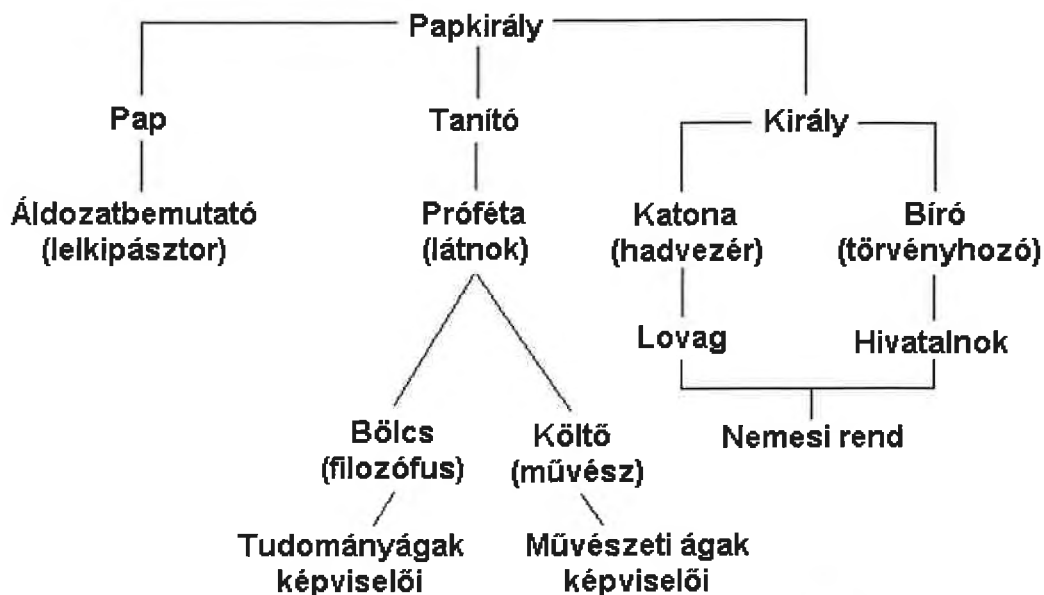
²¹ „Mikor ezután a ruthének a feltételek elfogadására – ha nem is önszántokból – hajlandóknak mutatkoznak, Álmos vezér és előkelői ... egymás között ismételtan tanácsot tartván a békét velök megkörik.” – ANONYMUS: *Gesta Hungarorum*. Budapest, 1977. 86-87. o.

²² ANONYMUS 83-84. o.

²³ RÁCZ 25. o.

²⁴ MEZEY 30. o.

tanító és király. Azt hogy melyik funkció kerül előtérbe, a vezető személyiségénél is jobban befolyásolja a társadalomfejlődés. Az egyes funkciók a fejlődés során elválnak egymástól, ezeken egyre többen osztoznak, a kifejlődő hivatásrendek pedig végül elválnak a szakrális háttértől is: feledésbe merül, hogy adott tevékenység csak a szakrális vezető egy bizonyos funkcióban való helyettesítése.

Királyi hivatásrendek származástáblája²⁵

A fejedelmek után a sorban harmadik méltóság a horka volt, aki talán igazságszolgáltatási funkciót tölthetett be, de ez nem tisztázott. Az egyes tisztségek törzsön belül öröklődtek, de nincs pontos információ arról, hogy melyik funkciót ki viselte. Etelközben Álmost, illetve fiát Árpádot választották a törzsek, máskor pedig Kurszán neve bukkan fel a forrásokban. Álmos későbbi feláldozása azt támasztja alá, hogy ő lehetett a főfejedelelem. Ebben az esetben az örökletesség miatt Árpád kellett legyen a kende. Más nézetek szerint azonban éppen fordítva volt.²⁶

Irodalom:

ALTORJAY SÁNDOR: *Anonymus és a magyar ősalkotmány*. Budapest, 1932.

ANONYMUS: *Gesta Hungarorum*. Budapest, 1977.

BARTHA ANTAL: *A magyar nép őstörténete*. Budapest, 1988.

CSIZMADIA ANDOR (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 1972.

DIENES ISTVÁN: *A honfoglaló magyarok*. Budapest, 1974.

DÜMMERTH DEZSŐ: *Az Árpádok nyomában*. Budapest, 1996.

ECKHART FERENC: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, 1946.

ECKHART FERENC: *Magyarország története*. Budapest, 1933.

²⁵ DÜMMERTH 74. o.

²⁶ Az egyes fontosabb szerzők álláspontjának részletes összevetése meghaladja e tanulmány kereteit, ezért ezek ismertetését lásd: MEZEY 24-25. o.

- GYÖRFFY GYÖRGY: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról: Kortársak és krónikások híradásai.* Budapest, 1986.
- HANÁK PÉTER (szerk.): *Egy ezredév.* Budapest, 1986.
- KIRÁLY JÁNOS: *Magyar alkotmány és jogtörténet.* Budapest, 1908.
- KISZELY ISTVÁN: *A magyarok eredete és ősi kultúrája.* Budapest, 2000.
- KRISTÓ GYULA: *Magyarország története 895-1301.* Budapest 2003.
- MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet.* Budapest 1999.
- PAULER GYULA-SZILÁGYI SÁNDOR: *A magyar honfoglalás kútfői.* Budapest, 1900.
- RÁCZ LAJOS: *Hatalmi szimbolikánk nomád gyökereiről.* Jogtörténeti Szemle, 1986/2.
- TIMON ÁKOS: *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Budapest, 1910.

Dr. Jany János:

Az iszlám előtti Arábia társadalma és szokásai

1. Politika történet

Az iszlám tudományosság, valamint a muszlim közvélemény az iszlám előtti korszakot a *gāhiliyya*, a tudatlanság korának tekinti. E felfogás mögött egy sajátos történelem és társadalom szemlélet húzódik meg: a muszlimok a világ népeit elsősorban vallásuk szerint különböztetik meg, s nem nemzeti hovatartozás, állampolgárság vagy más klasszifikáció alapján. A történelem szereplőinek is a vallási közösségeket, s nem egyes népeket vagy államokat tartanak.¹ E gondolatmenet alapján az arabok iszlám előtti történetét is egy egységes egésznek fogják fel, melynek lényege a tudatlanság, vagyis az iszlám, Allah és az ő prófétája által megfogalmazott isteni kinyilatkoztatás ismeretének hiánya. A pre-islám Arábia kifejezéssel a hazai és a nemzetközi szakirodalomban is találkozunk, ám a modern tudomány nem kezeli egységes egészként e kort, mivel ez a hosszú történeti periódus is több korszakra bontható, s ezeken belül is másképp alakult az északi és a déli területek története. A történelem során több különböző városállammal és egységes arab állammal is találkozhatunk, melyek politikai története, társadalomszerkezete, szokásrendszere egymástól is lényegesen különbözik. Megkülönböztethetők továbbá letelepült, mezőgazdaságon és kereskedelmen alapuló, valamint nomád pásztorkodásra berendezkedett közösségek is. Nem lehet tehát az iszlám előtti Arábia történetét egységes egésznek felfogni.

A *gāhiliyya* korszakához a muszlimok ambivalensen viszonyulnak. Vallási megközelítésben inkább negatív értékítélettel találkozhatunk, hiszen ez a kor a pogányság, a bálványimádás korszaka, melynek vallási gyakorlata élesen szemben áll a muszlim vallásosság teológiai, etikai és rituális felfogásával. Ugyanakkor ebben a korban született meg az arab nyelvű költészet számtalan, nagyra tartott alkotása, az erre a korra jellemző virtus bizonyos elemei manapság is a vallott értékek közé tartoznak.

Az arabok már a Kr. előtti első évezred során kapcsolatba kerültek az ókori Mezopotámia történetével, esetenként annak aktív szereplőivé is váltak. Az első, név szerint is ismert arab sejk *Gindibu* („sáska”) volt, aki részt vett Izrael királyának, *Ahābnak* asszír-ellenes koalíciójában, ezer tevés harcost bocsátván a közös csapat rendelkezésére.² A qarqari csatából (Kr. e. 853) azonban az asszírok kerültek ki győztesen, melynek hosszú távon végzetes következményei lettek a zsidó állam számára. *III. Tukultu-apil-Ēsharra* asszír király uralkodása alatt (Kr. e. 744-727) az arabok „ajándékokat” hoztak az asszíroknak. Ezen ajándékok számtalan olyan javakat foglaltak magukban (arany, ólom, vas, ezüst, elefántcsont), melyekhez az arabok kizárólag távolsági kereskedelem útján juthattak hozzá.³ *II. Sharrukīn* asszír király egy feliratában arról tudósít, hogy arabok törzseket legyőzésük után a palesztíni Samarria területére deportált Kr. e. 715-ben. Ezt követően a nomád arab törzsekkel való katonai

¹ WEISS, B. G.: *The Spirit of Islamic Law*. The University of Georgia Press, Athens and London, 1998, 148.

² GOITEIN, S. D.: *Jews and Arabs*. New York, 1955, 4.

³ KLENGEL, H.: *Nomádok az ókori Elő-Ázsiában*. Budapest, 1985, 95.

összecsapások folyamatosan az asszír katonapolitika részét képezték. *Sîn-ahhē-eriba* (Kr. e. 704-681), *Ashshur-ah-iddina* (Kr. e. 680-669) több katonai győzelmet is aratott Arábiában, melyekről felirataikban részletesen beszámolnak.⁴ *Ashshur-bān-apli* (Kr. e. 668-627) személyesen vezette a több évig tartó büntető hadjáratát a korábbi egyezséget megszegő arab törzsek ellen, melynek során a fogságba ejtett arab vezetőket kivégeztette. A katonai sikerek ellenére az asszírok nem tudták hatalmuk alá hajtani a „szomjúság és a pusztulás országát”⁵, így az arabok nem váltak az asszírok alattvalóivá. E harcok azonban csak az arab törzsek egy részét érintették, nem az arab lakosság egészét.

Az Újbabiloni birodalom egyik utolsó uralkodója, *Nabu-na'id* (Kr. e. 555-539) tizenhét éves uralkodásából egy évtizedet töltött az arab törzsek között. Erről maga a király számol be Harranban talált feliratain.⁶ *Nabu-na'id* meglepő viselkedésének indokai a mai napig talány maradt a tudomány számára. Vannak, akik úgy értelmezik az uralkodó mozgató rugóit, hogy az általa is említett nagy babiloni járvány elől menekült el. Mások az arabok katonai meghódításának célját vélik felfedezni *Nabu-na'id* döntésében. Ismét mások arra gondolnak, hogy a babiloni király katonai szövetségeseket keresett az arabok között az Iránból fenyegető támadások visszaverésére. Egyik hipotézis sem ad azonban magyarázatot arra, hogy miért maradt tíz esztendőn át a babiloni király Tema oázisában, ahol még palotát is építtetett magának. Egy korábbi magyarázat, mely szerint *Nabu-na'id* vallási fanatikus volt, aki a sivatagban akart a nomádok között népszerűségnek örvendő *Sîn* istennek áldozni (anyja *Sîn* isten templomának papnője volt), ma már nem elfogadott hipotézis. Bármilyen is vezette azonban az uralkodót, csapatai nyomására visszatért Babilonba, a várost azonban a perzsák *II. Kūrush* (*Cyrus*) vezetésével elfoglalták Kr. e. 539-ben.

A perzsa korban az arabok fontos szerepet játszottak az Akhaimenidák hódítási során, mivel a *II. Kambūgiya* (*Cambyses*) perzsa uralkodóval kötött megállapodás alapján szabad átvonulást engedélyeztek a perzsa seregeknek az Egyiptom elfoglalására indított hadjárat során. Sőt, ahogy Hérodotosz beszámol róla, az arabok vízzel teli tömlőkkel rakták meg tevéiket, így módon biztosítva a perzsa sereg ivóvíz-utánpótlását.⁷ Valószínű, hogy e hadi szolgálatok miatt nem sorolták be később sem az arabokat a perzsa birodalom közigazgatási struktúrájába, hanem biztosították számukra korábbi autonómiájukat. Hérodotosz mindenestre így tudósít bennünket.⁸ Ennek azonban ellentmond *I. Dārayavaush* (*Darius*) perzsa király behistuni felirata, aki tartományai között megemlíti az arabok földjét (*Arabāya*) is.⁹ Az ellentmondás legvalószínűbb feloldását az a széles körben elfogadott hipotézis adja, mely szerint a királyfelirat a birodalomhoz tartozó tartományokat és országokat sorolja fel, s nem az

⁴ KLENGEL (1985), 96.

⁵ KLENGEL (1985), 98.

⁶ KLENGEL (1985), 101-103.

⁷ HÉRODOTOSZ: *A görög perzsa háború* (ford. MURAKÖZY GYULA). Budapest, 1989, III. könyv, 1-9.

⁸ HÉRODOTOSZ, III. könyv, 88.: „Az arabokat sohasem igázták le a perzsák, nem voltak alattvalóik, hanem inkább vendégbarátok.”

⁹ *Ókori keleti történeti chrestomathia* (szerk. HARMATTA JÁNOS), Budapest, 2003, 321.

adófizetésre kötelezett adminisztratív egységeket, így Arábia része lehetett ugyan a birodalomnak, de nem mint adófizetésre kötelezett közigazgatási egység.¹⁰

A fenti rövid áttekintésből látszik, hogy az ókori Mezopotámia birodalmaival elsősorban az északi, nomád arabok kerültek kapcsolatba. A déli, jemeni területeken mindeközben egészen más irányú politikai fejlődés figyelhető meg. Egységes politikai struktúráról délen sem beszélhetünk, mivel e területen négy királyság alakult ki: Saba', Ma'in, Qatabān és Ḥaḍramaut. E királyságok élén kezdetben a *mukarribok* álltak, akiket feltehetően pap-királyoknak kell tekinteni, bár e terminus értelmezése jelenleg is vitatott. A *mukarribok* uralmát a királyok (*malik*) hatalma váltotta fel, ami az uralom deszakralizációjának eredménye. A királyi tisztség örökletes volt, az uralkodók nem ritkán társuralkodókat is emeltek maguk mellé. A hatalomban a törzsek nagyhatalmú vezetői (*qayl*) is osztoztak. A déli területen azonban a törzs elsősorban területi egység volt, melynek tagjai gazdasági és kereskedelmi szálakkal kötődtek egymáshoz, szemben az északi törzsekkel, mely elsősorban vérségi alapon szerveződött. Az említett királyságok közül Saba' volt a legjelentősebb, mely folyamatos expanzív külpolitika révén elfoglalta a rivális államokat, majd a Kr. u. 300 körüli években egyesítette a déli területeket. A saba'-i gazdaság alapját a luxuscikkekkel való kereskedelem jelentette, elsősorban tömjént és mirrhát szállítottak távoli vidékekre. A déli tengeri kereskedelem rendkívül jövedelmező üzletág volt, mely jólétet és biztonságot nyújtott az itt élők számára. E gazdasági prosperitás, valamint az itt található luxuscikkek keltették azt a romantikus illúziót, ami miatt a klasszikus szerzők *Arabia Felix*nek nevezték el e területet. Miután a Ptolemaiosok vezette egyiptomiak felfedezték a monszun titkát és erőszakos politikájuk következtében vörös-tengeri hatalommá váltak, a déli arab tengeri kereskedelem lehanyaglott.¹¹

A gazdasági hanyatlásnak politikai következményei is voltak, s a törékeny egyensúly megbomlásával a háborúkat sem nélkülöző belső feszültségek ideje következett. A belső hanyatlást a külső környezet lényeges átalakulása is elősegítette: a kereskedelem központja északabbra, Petra és Palmyra városaiba helyeződött át. E mellett feltűnt egy erős és rivális hatalom, Etiópia is, mely *ʿĒzānā* négus keresztény hitre való áttérését követően szoros szövetségest biztosított a bizánciak számára.¹² Keletről a hatalmas perzsa birodalom fenyegette a déli arab területeket, s e fenyegetés hamarosan valóra is vált.

Mindeközben az északi területeken gazdasági és politikai fellendülésnek lehetünk tanúi. A nabateusok hatalma, Petra központtal, nemcsak a gazdasági élet, hanem a kor nemzetközi diplomáciai életében is éreztette hatását. A nabateus uralkodók aktívan beavatkoztak a zsidók politikai életébe, melynek egyik első jele a Makkabeusok felkelésének támogatása volt.¹³ A későbbiek során is több alkalommal találjuk a nabateus királyokat a különböző trónkövetelők támogatói között, mely esetenként fegyveres összecsapásokhoz is vezetett, mint például *Heródes* és *Malichus* (a nabateus

¹⁰ DANDAMAEV-LUKONIN: *The Culture and Social Institutions of Ancient Iran*. Cambridge University Press, 1989, 98-99.

¹¹ SHAHĪD, I.: Pre-Islamic Arabia. In: *The Cambridge History of Islam*, vol. 1A, 3-30. Cambridge, 1970, 7-13.

¹² SHAHĪD (1970), 13.

¹³ I Makk. 5. 25-26.

uralkodó neve önmagában is királyt jelent) között.¹⁴ Miután a területet a rómaiak elfoglalták, és *Trajanus* császár Kr.u. 106-ban, Petra bevételét követően megszervezte Provincia Arabia-t, az önálló politika lehetősége beszűkült ugyan, de a római császárjelöltek harcaiban a nabateusoknak fontos szerep jutott. A legfontosabb az a támogatás, melyet *Septimius Severus*nak nyújtottak annak ellenére, hogy a környező államok mind *Severus* ellenfele, *Pescennius Niger* támogatói voltak.¹⁵

Palmyra felemelkedése is e korszakra esik. E hellénisztikus műveltségű város *Zenobia* királynő alatt érte el politikai hatalma csúcsát, mely a közvetítő kereskedelem okozta gazdasági fellendülés mellett a hódító külpolitikát is magában foglalta. A szaszanida Perzsia azonban mind nagyobb fenyegetést jelentett, mellyel a római politikának is számolnia kellett. *I. Shābuhr* (240-272) perzsa király a rómaiakra két alkalommal is komoly vereséget mért a III. század közepén. Mi sem jelzi jobban a terület fontosságát és az arabok befolyását, mint az, hogy a csatában (244) meghalt *Gordianus* császár utódjaként a római seregek *Philippus* személyében egy arab katonát választottak meg császárnak, s ez a perzsa uralkodó figyelmét sem kerülte el.¹⁶ *Philippus Arabs* gyorsan békét kötött a perzsákkal, ám politikájának folytatását hamarosan bekövetkező halála meggátolta. A perzsa király következő támadása (259) hasonló pusztítást végzett a római seregben, a szenvedő fél ezúttal *Valerianus* császár volt, aki maga is fogságba esett.¹⁷ A perzsa sereget végül a sivatagi hadviselésben jóval jártasabb palmyraiak verték vissza.¹⁸ A perzsák elleni sikeres védekező háborút követő egyiptomi és kisázsiai hadi sikerek azonban Róma számára is veszélyes ellenfélle változtatták Palmyrát, ezért *Aurelianus* lerombolta a várost és elfogta nagyhatalmú, és a források szerint gyönyörű királynőjét, *Zenobia*-t.¹⁹

A két nagyhatalom, a hamarosan kialakuló bizánci, valamint a perzsa birodalom egyre nagyobb mértékben támaszkodott az arabokra. Szíriában és Mezopotámiában ütköző államokat hoztak létre, melyek funkciója a nomád támadások elleni védekezés mellett e nagyhatalmak támogatása volt az egymás elleni összecsapásokban. A keresztény Ghassánidák a bizánciak, a később szintén kereszténnyé vált Lakhmidák a perzsák szövetségesei voltak.²⁰ A Lakhmida *al-Mundhir*, a Ghassánida *al-Ḥārith* királyok hadi teljesítménye az arab költőket is megihlették²¹, a hatodik század során azonban a nagyhatalmak megszüntették e királyságokat, mivel sem a bizánciak, sem a

¹⁴ BOWERSOCK, G. W.: *Roman Arabia*. Harvard University Press, 1994, 42.

¹⁵ BOWERSOCK (1994), 112-113..

¹⁶ *I. Shābuhr* Ka'be-yi Zardusht-i felirata: „*És Asuristān határán szemtől szembe nagy ütközet volt. Gordianus császárt megölték, a római hadsereg megsemmisült. És a rómaiak Philippust tettek meg császárnak. És Philippus császár könyörgésre jött hozzánk, és élete áraként 500 000 dīnart adott nekünk, adófizető lett.*” In: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, 363. A római szemszögből íródott krónikák negatívan írnak *Philippusról*, egy felkapaszkodott barbárnak festvén őt le, aki a császár elleni intrikák útján szerezte meg a hatalmat, lásd DODGEON-LIEU: *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars AD 226-293. A Documentary History*. Routledge, London, New York, 1991, 36-45.

¹⁷ *Ókori keleti történeti chrestomathia*, 365-366.

¹⁸ BOWERSOCK (1994), 135-137.

¹⁹ DODGEON-LIEU (1991), 68-110.

²⁰ LAPIDUS, I. M.: *A History of Islamic Societies*. Cambridge University Press, 1998, 16.

²¹ SHAHĪD (1970), 22.

perzsák nem bíztak hűségükben. A Ghassanidák bizánci támogatása 584-ben szűnt meg, a Lakhmidákat a perzsák 602-ben számolták fel.²²

A korábban felépített *Limes Orientalis*, mely Észak-Mezopotámiától a Vörös-tengerig húzódott, kettévágta a területen élő arab népeiséget. A limesen belül élőkét *Rhomaioin*ak, az azon kívülieket szaracénoknak hívták. A határőrizettel megbízott arab törzsekkel szerződést kötöttek (*foedus*), így ezen népek a *foederati* rétegbe emelkedtek. A bizánci oldalon harcoló *foederati*k komoly katonai segítséget nyújtottak a bizánciaknak a gót és a vandál háborúkban.²³

A harmadik nagyobb formáció, Kinda, a déli Ĥimyarita királyság szövetségese volt, ám 529-ben Kinda is felbomlott. Mind Kinda, mind a Ghassanidák állama törzsi konföderáció volt, amely nem mérhető sem a bizánciak, sem a perzsák jól szervezett királyságához. A Lakhmidák rendelkeztek ugyan fővárossal (Ĥīra) és királysággal, a perzsa királyok gyámkodásától azonban sosem tudtak megszabadulni.²⁴

Palmyra lerombolásával egy időben emelkedett fel délen a Ĥimyarita királyság *Šammar Yuħar^cish* vezetésével. A királyság két évszázados fennállásának az etiópok támadása vetett véget, melyet fél évszázados etióp uralom követett. Az etiópok a magát a négustól függetlenítő *Abraha* vezetésével további hadjáratot vezettek, melynek során eljutottak egészen Mekkáig. Az általuk bevetett harci elefánt és az okozott pusztítás emlékeit a Korán 105. szúrájának neve (Az elefánt) is örzi.²⁵ Az etiópok hatalmának a bevonuló perzsák vetettek véget, akik győzelmüket követően ellenőrzésük alatt tartották a déli területeket. A szaszanida Perzsia és az arabok között nem ez volt az első politikai és katonai érintkezés. *Ṭabarī* krónikája szerint *II. Šābuħr* (309-379) perzsa király több alkalommal is vezetett büntető hadjáratokat a letelepült lakosságot fosztogató arab törzsek ellen.²⁶ Ugyancsak *Ṭabarī* krónikája tudósít arról, hogy *V. Wahrām* (421-438) perzsa király arab törzsek között nevelkedett, s a hatalmat is az ő segítségével szerezte meg.²⁷ Walter Dostal véleménye szerint az eredetileg tevél harcoló arabok között a ló és a lovas harcmodor elterjedése is a perzsákkal való szoros kapcsolatnak tulajdonítható, s erre a lótarásra vonatkozó iráni kölcsönszavak szolgálnak bizonyítékul.²⁸

Palmyra pusztulása után a kereskedelem központja Arábia belső területére helyeződött át, utat nyitva ezzel Mekka felemelkedése előtt. E terület két szempontból is jelentőséggel bírt. Egyrészt kultikus funkciója miatt volt jelentős, hiszen itt található a *Ka^cba*, valamint az *‘Arafāt*-hegy, melyek az iszlám előtti korban is zarándokhelyek voltak. Másfelől a kereskedelmi útvonal közepén, *Yathrib*től és *Nagrāntól* egyenlő távolságra feküdt, ezzel kiváló lehetőség kínálkozott arra, hogy kereskedelmi központtá váljon.²⁹ E kedvező adottságok mellett fontos tényező, hogy e terület

²² LAPIDUS (1998), 16. A Lakhmidák történetéről és perzsa kapcsolataikról részletesen tudósít ṬABARĪ krónikája (NÖLDEKE, TH.: *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden. Aus der Arabischen Kronik des Tabari*. Leiden, 1879).

²³ DOSTAL (1997), 14.

²⁴ LAPIDUS (1998), 16.

²⁵ DOSTAL, w.: Die Araber in vorislamischer Zeit. In: *Der Islam*, Band 74, Heft 1, 1-61, 1997, 10.

²⁶ NÖLDEKE (1879), 52-56.

²⁷ NÖLDEKE (1879), 86-88.

²⁸ DOSTAL (1997), 17.

²⁹ SHAHĪD (1970), 24.

független volt mind a római-bizánci, mind a perzsa, mind az etióp hatalomtól, így önállóan, a nagyhatalmak befolyásától mentesen fejlődhetett.

A távolsági kereskedelem lebonyolítására több piac típus is kifejlődött: léteztek a heti piacok, melyeket mindig a hét egy meghatározott napján tartottak a szabad ég alatt a pusztában; az egyes hatalmi központok piacai; a karavánvárosok átrakodó helyei (Palmyra); valamint a szent hónapban tartott, játékokkal, költői vetélkedőkkel, esetenként házasságkötésekkel együtt megtartott éves piacok.³⁰

Mekka nevével először egy második századi egyiptomi térképen találkozunk, *Makoroba* alakban. E névben a *mukariba*, templom, szentély szó ismerhető fel, mely a hely szakrális funkciójára világít rá. Hosszú ideig állandó település nem alakult ki a szentély körül, először a már említett V. *Wahrām* perzsa király kortársának tekintett, a *Quraysh* törzshöz tartozó *Quşayy b. Kilāb* vezetésével telepedtek meg itt az említett törzs tagjai. *Quşayy* az általa betöltött papi tisztségen keresztül egyesítette a *Quraysh* törzset és megszilárdította hatalmát Mekkában. Utódai alatt azonban az egység felbomlott, és különböző, egymással szemben álló politikai érdekcsoportok jöttek létre. Ez a politikai fragmentáció az ötödik generáció, a próféta korában is éreztette hatását, és hozzájárult a későbbi Umayya-^cAbbāsida ellentétéhez is.³¹

2. Politikai intézmények

A fenti, igen rövid történeti áttekintésből is jól látható, hogy egységes állami és társadalmi struktúráról az iszlám előtti Arábiában nem lehet beszélni. Ebből következően a térben és időben eltérő fejlődést mutató államok és társadalmak egymástól különböző politikai intézményrendszerrel és társadalmi háttérrel rendelkeztek.

Arábia területén nomád és letelepült lakosság egyaránt található. A letelepültek olyan korábbi beduinokból alakultak ki, akik a jobb életkörülmények biztosítása céljából több oázist is birtokba tudtak venni. A letelepültek között mezőgazdasági műveléssel és kereskedelemmel foglalkozó csoportok egyaránt éltek.

A nomád családok klánokba, a klánok törzsekbe tömörültek. Közös politikai, katonai vállalkozások kivitelezésére a törzsek hosszabb-rövidebb ideig törzsi konföderációt is létrehoztak. Ezek élén a magát királynak (*malik*), vagy mint a Lakhmidák esetén, *dhū al-tāg*-nak (a korona birtokosa) nevező vezető állt, akit a perzsa király tüntetett ki e címmel.³² A törzsi konföderációkat a legerősebb nomád harcosok hozták létre és irányították. Amennyiben a hadi vállalkozások sikeresnek bizonyultak, az irányítók megbecsültsége megnőtt, s ezáltal egyfajta „katonai arisztokrácia” jött létre.³³

A törzs élén a *sayyid* állt, akinek hatalma az általa vezetett törzs ereje, valamint saját személyes képességeitől függött. A *sayyid* tisztsége egy, a törzsön belül legnagyobb autoritással rendelkező klánhoz (*ahl al-bayt*) kapcsolódott. A *sayyid* kifejezés mellett annak szinonimáit is használták a vezér megjelölésére, elsősorban a *shaykh*, *ra'īs*, *rabb*, *amīr* szavakat. E kifejezések azonban nem feltétlenül takarják

³⁰ DOSTAL (1997), 23.

³¹ DOSTAL (1997), 25.

³² NÖLDEKE (1879), 258-259.

³³ NOTH, A.: Die Hagra. In: *Geschichte der Arabischen Welt* (Hrsg.: HAARMANN). München, 1994, 13.

ugyanazt az intézményt. A *ra'īs* katonai parancsnok volt, akinek megbízatása meghatározott időre, egy adott feladat elvégzésének vezetésére szólt. Elsősorban hadi vállalkozások, egy-egy csata irányítása tartozott a *ra'īs* hatáskörébe. Előfordult, hogy több törzs közösen választott egy vezért a katonai akciók vezetésére.³⁴ A *ra'īs* helyzete tehát teljesen megegyezett a korai germán közszervezet idején működő *Herzogéval*, aki a törzsi vezető vagy a király mellé választott katonai vezető volt, s egyetlen feladata az adott háború vagy csata eredményes megvívásának megszervezése és vezetése volt. A *sayyid* is lehetett katonai vezető, amennyiben katonai erények és vezetői képességek birtokában volt. A katonai vezető szimbóluma a kard volt, melyet lakhelyük bejárata fölé akasztottak. Ezt hívták *sayf al-ri'āsa*-nak, azaz a parancsnokság kardjának.³⁵

A *sayyid* tisztsége az *ahl al-bayt*-on belül öröklődhetett. A *siyāda*, vagyis a vezetőség a nomád arab koncepció szerint a legkiválóbb klán előjoga volt, melynek alapja az adott klán, valamint annak tagjainak nemes (*sharaf*) tulajdonságai voltak. A klán nemes természetét a *sayyid*oknak négy generáción át kellett bizonyítaniuk. *Ibn Khaldūn* szerint a tekintély legfeljebb négy generációra terjed ki. Az első generáció tagja, a tekintély megalapítója a legkiválóbb, hiszen ő vívja ki magának a megbecsülést, s ez alapozza meg hatalmát. Fia, akinek apja tettei már csak hallomásból ismertek, elmarad tőle oly módon, ahogy a szemtanútól elmarad az, aki csak elbeszélés útján szerez tudomást egy dologról. A harmadik generáció tagja pusztán a nagy őseket követi, de elmarad tőlük, míg a negyedik generáció alatt a tekintély és a nemesség elporlad, mivel e generáció képviselője már nem rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, melyek a tekintélyt korábban megalapozták.³⁶

A *sayyid*oknak nemességen kívül politikai, gazdasági és társadalmi presztízzsel is rendelkezniük kellett, melyet a harcosok száma, a többi törzzsel való széles körű kapcsolatok és anyagi gazdagság útján lehetett bizonyítani. Mivel a legfontosabb ezek közül a klán és a törzs védelmére alkalmas és hajlandó harcosok számának felmutatása volt, nem meglepő, hogy a *siyāda* joga a legnépesebb klánokhoz tapadt a legtöbb esetben. A *siyāda* jogáért a törzsön belüli klánok között versengés folyt, s ezért nem volt ritka a vezetői hatalom átszállása egyik klánról a másikra. Mihelyst a korábbi vezető klán katonai hatalma lehanyaglott, egy másik, a törzsön belül erősebb pozícióval rendelkező klán vette át a vezető szerepet. E folyamat a *Quraysh* törzsön belül is megfigyelhető volt. A versengés a vezető tisztségért a *sayyid* halála, esetleg lemondása esetén következhetett be. A *sayyid*ot a törzs gyűlése, a *maglis* választotta ki. Ebből következően a vezetői tisztség nem volt tisztán örökletes funkció, ugyanakkor a választásnak korlátozott befolyása volt, amennyiben az adott vezető klán presztízse garantálhatta a következő klántag *sayyiddá* emelését.³⁷

A muszlim történetírók világos különbséget tettek az *ahl al-bayt*, mint törzsi vezetők és a királyi dinasztiák között. E különbség a vezető jogállásában és a tisztség örökletességében ragadható meg. Míg a királyi hatalom általában az uralkodó családon

³⁴ ATHAMINA, KH.: The Pre-Islamic Roots of the Early Muslim Caliphate. In: *Der Islam*, Band 76, Heft 1, 1999, 10-11.

³⁵ ATHAMINA (1999), 11.

³⁶ IBN KHALDŪN: *Bevezetés a történelembe*. (ford. SIMON RÓBERT). Budapest, 1995, 144.

³⁷ ATHAMINA (1999), 13-14.

belül öröklődött, a törzsi vezetés nem feltétlenül: a *sayyid*-jelöltnek a leszármazás nem volt elegendő jogalap a tisztség betöltéséhez: személyes kvalitással, társadalmi presztízzsel is rendelkeznie kellett, ellenkező esetben nem nyerhette el a *sayyid* rangját. A vezető családok ennek ellenére igyekeztek a tisztséget megtartani, melynek egyik eszköze a végrendekezés volt. Mivel az arab felfogás szerint a haldokló ember akaratát meg kell valósítani, a *sayyid* végrendeletében megjelölhette fiát, mint utódát a *sayyid* tisztségében. E törekvés azonban elsősorban dinasztikus érdekeket szolgált, s eltérés volt az eredeti felfogástól.³⁸

A *sayyid* tisztségéért folytatott versengésben nem vett részt mindenki, a harc csak a legerősebb családok tagjaira korlátozódott. Leggyakrabban a vezetés hatalma ugyanazon klánon belül maradt, pusztán egy másik ághoz vagy családhoz került át e jog gyakorlása. *Ibn Khaldūn* szerint e jelenség mögött az *‘aşabiyya*, a csoportszolidaritás jelensége áll. A vezetést ellátó klán vagy család belső szolidaritása erősebb, mint a többi csoporté, ezért a tekintély is ebben a családban a legnagyobb. Amennyiben egy adott család tekintélye lehanyatlik, a klánhoz tartozó másik család veszi át a hatalmat, hiszen az adott klán belső szolidaritása nagyobb, mint a többi kláné. Mivel a belső szolidaritás és a fölény egymással szorosan összefüggnek, olyan csoport, melynek a csoportszolidaritása gyengébb, nem veheti át a vezetést, hiszen tekintélye szükségszerűen kisebb. Ennek következtében a hatalom egy klán kezében összpontosul, legfeljebb másik családhoz, vagy annak másik ágához kerül át a vezetés joga, de kisebb *‘aşabiyya*val rendelkező klánok nem gyakorolhatják a *sayyid* tisztségét. Ez az oka annak is, hogy a csoporthoz kívülről csatlakozott idegen sem szerezheti meg a vezetést, hiszen nem tagja annak a csoportszolidaritásnak, amely a közös leszármazásból fakad, így fölényre sem tehet szert a csoport többi tagja felett.³⁹

A szolidaritás és a hatalom fent részletezett összefüggése magyarázza a leszármazás (*nasab*) és a család (*bayt*) kiemelkedő jelentőségét. Minél régibb egy adott család, minél kiválóbb ősöket lehet felmutatni egy ágon belül, a csoportszolidaritás és az abból folyó tekintély annál nagyobb. Ez magyarázza, hogy kiemelkedő vezetők még a kalifátus korában is vélt vagy valóságos leszármazásukra büszkéek, illetve azt hangsúlyozzák. A leszármazás, és a mögötte álló *‘aşabiyya* biztosítja a tekintélyt az uralomhoz. Ilyen szolidaritással azonban *Ibn Khaldūn* szerint csak a nomádok rendelkeznek, a városlakók nem.⁴⁰

A törzsi vezető és a király közötti alapvető különbségre *Ibn Khaldūn* is rámutat. A törzsi vezető, akinek hatalmát autoritása, társadalmi befolyása és leszármazása biztosítja, csak egy adott közösség felett gyakorolja a hatalmat részben tekintélye, részben a csoporton belüli konszenzus miatt. Arra azonban nincsen lehetősége, hogy uralmát más csoportokra is kiterjessze. A királyi hatalom, ezzel szemben, az erővel történő hatalomgyakorlás, amely mögött szintén az *‘aşabiyya* található: a legerősebb szolidaritással rendelkezők folyamatosan kiterjesztik uralmukat más csoportokra, s ezek tovább növelik a csoport létszámát és belső kohézióját. E folyamat addig tart, amíg egy csoport mindenki felett megszerzi az uralmat, s így az *‘aşabiyya*, s a hozzá

³⁸ ATHAMINA (1999), 15.

³⁹ IBN KHALDÚN (1995), 137-138.

⁴⁰ IBN KHALDÚN (1995), 141-143.

kapcsolódó tekintély végül elvezet a királyi hatalomhoz.⁴¹ *Ibn Khaldūn* ezen egyszerű képlete azonban nem minden esetben állja meg a helyét: a saba'-i királyság középső szakaszában például az uralkodó elvesztette a korábbi klánjához fűződő kapcsolatát, s korábbi „házából” a királyi „házhoz” kapcsolódó személynek tekintették.⁴²

A *sayyid* a társadalmi presztízsére alapvetően rá volt utalva hatalma gyakorlása során, mivel politikai vezetés mellett igazságszolgáltatási funkciót is ellátott: a törzsen belüli vitás ügyek eldöntése az ő hatáskörébe tartoztak. Tekintettel arra, hogy intézményes hatalommal a *sayyid* nem rendelkezett, ítéleteit kizárólag autoritásának köszönhetően fogadták el és hajtották végre. Egy alacsony presztízsű, csekély társadalmi elfogadottsággal rendelkező vezető ítéleteit a törzs tagjai nem fogadták el, ezért ez a törekeny belső egyensúly gyors erodáláshoz vezethetett. A belső kohézió fenntartása érdekében tehát mind a *sayyid*, mind a törzs tagjai számára alapvető fontosságú volt, hogy egy megfelelő autoritással rendelkező *ahl al-bayt* kiemelkedő tagja töltsen be a vezető tisztséget. A törzsi vezető döntéseit a szokásokra alapozva, praktikus megfontolások útján hozta, ugyanakkor legiszlatív funkciót nem látott el: új szabályok alkotására nem volt felhatalmazása.⁴³

A *sayyid* igazságszolgáltatási hatalma csak az adott törzsrre terjedt ki. Amennyiben olyan csoportok között alakult ki vita, akik nem tartoztak egy *sayyid* alá, a konfliktust vagy fegyveres úton, vagy egy arbitrátor segítségével rendezték. Arbitrátornak (*hakam*) általában olyan széles körűen ismert bölcs embert kértek fel, akinek pártatlanságában, élettapasztalatában és igazságosságában a felek megbíztak. E poszt örökölhető is volt az előkelő családokon belül. A *hakam* azonban nem bírói ítéletet hozott, hiszen döntését nem lehetett kikényszeríteni. A *hakam* döntése általában kompromisszumos javaslat volt, mely az eset körülményeinek részletes ismeretén és a szokásokon alapult. A *hakam* döntésének elfogadása a vitás felekre volt bízva. A *hakam* döntése, mely a *sunna* részévé vált, precedens értékű volt, s ezen keresztül új szokások is bevezethetőek voltak. Mohamed próféta, aki szintén tevékenykedett *hakam*ként, a szokások módosítása során élt is ezzel a lehetőséggel.⁴⁴

Ha a konfliktus rendezésének ez az útja bármilyen oknál fogva nem volt járható, két további lehetőség kínálkozott. Az egyik az eskü volt, melyet egy szent helyen vagy szentélyben, a *kāhin* jelenlétében kellett letenni. A másik lehetőség, elsősorban emberölés kapcsán kirobbant konfliktus esetén, a vérbosszú gyakorlása volt, melyet később az iszlám jog igyekezett korlátok közé szorítani vérdíj és kártérítés formájában.⁴⁵

Az igazságszolgáltatás mellett a *sayyid* feladata volt a külkapcsolatok irányítása is, ami a többi törzsszel való kapcsolattartást jelentette. Szerződéseket köthetett a többi törzsszel, mely nemcsak őt, hanem az egész törzset kötelezte. Feladata volt a foglyok kiváltása, illetve a vérdíj megfizetésének ellenőrzése. Az idegenek befogadása, illetve a szegényekről való gondoskodás szintén a *sayyid* társadalmilag elvárt kötelessége

⁴¹ IBN KHALDŪN (1995), 148-149.

⁴² KOROTAYEV, A.V.: *Pre-Islamic Yemen. Socio-political Organisation of the Sabean Cultural Area in the 2nd and 3rd Centuries AD*. Wiesbaden, 1996, 75.

⁴³ LAPIDUS (1988), 14.

⁴⁴ SERJEANT, R. B.: *Sunnah, Qur'ān, °Urf*. In: *Law and the Islamic World. Past and Present* (ed. TOLL-SKOVGAARD-PETERSEN). Copenhagen, 1995, 34-35.

⁴⁵ DOSTAL (1997), 41.

volt. E feladatok ellátásának anyagi alapjait a hadizsákmányból való részesedés (1/4) biztosította. A *sayyid* mellett a *maglis*, a törzsi gyűlés volt a másik fontos politikai intézmény. A gyűlésen elméletileg minden teljes jogú férfi részt vehetett, ám tanácskozási és döntési joggal pusztán a befolyásos családok vezetői rendelkeztek.⁴⁶ A gyűlés döntése kötelező volt, attól a vezető sem térhetett el. E fontos körülményt történeti adatok is alátámasztják.⁴⁷

Mint látható, e törzsi rendszer a vérségi kapcsolaton alapult, s a vezetői hatalom is ehhez kapcsolódott. Ha vezetői funkcióra nem is tarthattak igényt, idegenek mégis élhettek egy klánon vagy egy törzsön belül. Magánszemélyek és kisebb-nagyobb csoportok egyaránt csatlakozhattak egy-egy törzshöz. A csatlakozás formája lehetett egyfajta kliensi viszony létrehozása a befogadó és a befogadottak (*mawālī*) között, illetve ünnepélyes és a szokások által szigorúan meghatározott keretek között létrejövő szövetségi viszony.⁴⁸ Kevésbé tartós viszony alakult ki a szentnek tartott vendégjog által. Az idegen csoportok és egyének törzsbe való befogadásának több mechanizmusát ismerték. A *ħilf*nek nevezett forma olyan arabokra vonatkozott, akik másutt teljes jogú törzstagnak számítottak. A *ħalif* formailag egyenjogúnak számított, de amennyiben nem egy egész csoport, hanem csak egyes személyek kötöttek ilyen szövetséget, ezek függő viszonyba kerültek a törzsön belül. A „szomszédsági viszony” (*giwār*), ezzel szemben, formailag is függő viszonyt keletkeztetett a befogadó és a *gār* között. E formában fogadtak be többek között olyan személyeket, akiket korábbi törzsük kiközösített emberölés vagy más, a törzsre veszélyes magatartás miatt.⁴⁹ E szomszédsági viszony védelmi garanciát jelentett anélkül, hogy a *gār* politikai jogokat is kapott volna: a törzsi gyűlésen való részvételre e jogviszony nem adott alapot.⁵⁰

Mások, mint például az Arábiában élő zsidó törzsek *mawālī* rangúak voltak, azaz valamely arab törzs patronátusa alá kerültek, amennyiben nem voltak elég erősek ahhoz, hogy önállóságukat megőrizzék.⁵¹ A kliensi rendszer az iszlám terjeszkedésének korában emelkedett igen fontos intézménnyé, amikor az iszlámra áttértek valamely törzs védelme alá helyezték magukat. Így az első évszázadok kiemelkedő jogtudósai között is rengeteg *mawālī* található.⁵²

A fent elmondottak alapján, az *‘aşabiyya* figyelembe vételével a csoport funkciói az alábbiakban foglalható össze. Hűség, amely az atyán keresztül a családdhoz és az egész csoporthoz kötötte az egyént. A hűség felmondása, a hűtlenség (*‘uqūq*)⁵³ nagy bűnnek számított, ami akár a közösségből való kitzasztást is magával vonhatta. A hűség elsősorban a klánhoz fűzte az egyént, a törzshöz való tartozásnak kisebb

⁴⁶ WATT, M.: Badw. In: *The Encyclopaedia of Islam*, vol. I, Leiden, 1986, 892.

⁴⁷ Amikor *‘Uthman b. al-Huwayrih* a bizánciakkal kötött megállapodás alapján vazallus királyként Mekkában meg akarta magát koronáztatni, e kísérlete a tanács ellenállásán megbukott. (DOSTAL (1997), 40.)

⁴⁸ IBN KHALDÚN, 139. GOLDZIEHER, I.: Az iszlám vallása. In: *Az iszlám kultúrája II*. Budapest, 1981, 777.

⁴⁹ WATT (1986), 890.

⁵⁰ DOSTAL (1997), 41.

⁵¹ CRONE, P.: Mawālī. In: *Encyclopaedia of Islam*, vol. VI, 1991, 875.

⁵² MOTZKI, H.: The Role of Non-Arab Converts in Early Islamic Law. In: *Islamic Law and Society*, vol. 6, No. 3, 1999, 300-315.

⁵³ DOSTAL (1997), 44.

jelentősége volt. A klán szupremáciáját Albrecht Noth olyan erejűnek ítéli meg, hogy a klánt „törzsön belüli törzsként” határozza meg.⁵⁴ Segítségnyújtás és védelem, amely a napi együttműködés mellett a bajba jutott tag fegyveres vagy más úton való megsegítését, illetőleg erőszakos halála esetén megbosszulását is magában foglalta. Jogközösség: az egyének nem önmagukban, hanem egy elfogadott csoport tagjaiként lehettek csak jogalanyok (a kiközösítés éppen emiatt volt súlyos büntetés). Jogok és kötelezettségek csak egy csoport tagját illették meg, ezért bizonyos jogügyletek (pl. házasság) esetén a genealógiát előzetesen bizonyítani kellett. A csoport önálló jogközösségi mivoltát mutatja, hogy egyes csoportok saját szokásjoggal rendelkeztek, s a csoport tagjai felett a *sayyid* ennek alapján ítélkezett vitás ügyekben. Tulajdon közösség: a csoport tulajdonnal rendelkezhetett, amelynek közösségi használata kizárólag a tagokat illette meg. Közös tulajdonban a legfontosabb javak, esetenként a hadizsákmány, vagy annak egy része tartozott. Politikai közösség: egy-egy csoport saját vezetővel (*sayyid*) és tanáccsal rendelkezett, melyek joghatósága csak a csoportra terjedt ki. A politikai döntésekben kizárólag a törzs meghatározott tagjai vehettek részt, melyből még a szerződéses viszonyban álló idegenek is ki voltak zárva.

A törzsi berendezkedés mellett az államiság nyomait is fel lehet fedezni az ókori Arabiában. A déli államok alkotmányos berendezkedése a korai korszakban teokratikus volt, melyet a *mukarrib*, a pap-király hivatala fémjelez. A földtulajdon az állam és az istenség kezében volt. Fontos hangsúlyozni, hogy a szövegek az istenség, és nem a templom vagy a papság tulajdonáról beszélnek. A templom és annak papjai e földtulajdon „kezelői” voltak, akik az istenség orákulumok útján megnyilatkozó akaratát képviselték és valósították meg. Az elfoglalt területeket is az istenség védelme alá helyezték, amelyek ezáltal sérthetlenné váltak. E teokratikus korban született felfogás még az iszlám jog szabályai közé is utat nyert, melyben a közösség tulajdonától megkülönböztették az isten tulajdonát (*māl Allāh*).⁵⁵ Az állami földektől elkülönülten királyi földtulajdon is létezett. A királyi földek egy részét a királytól függő földművesek művelték meg, másik részét pedig az uralkodó az előkelő nemzetségek számára adományozta. E földbirtokos nemesség vezető tagjai képezték azt a király mellett működő tanácsot, amely az uralkodó mellett a legfontosabb politikai szereplője volt az államnak: a királyi jogalkotásban és a kormányzásban egyaránt fontos szerephez jutott. Qatabān államban e mellett működött egy szűkebb tanács is, melynek az előkelők mellett az állami bürokrácia vezetői is tagjai voltak. A tanács együttműködésével született dekrétumokat az állami archívumban őrizték meg, másolataikat azonban a nyilvános, szóbeli kihirdetést követően a déli városkapun is elhelyezték. Hasonló berendezkedéssel találkozhatunk a saba'-i államban is. E korai, intézményes érdekegyeztetésen nyugvó királyság hamarosan a bomlás jeleit mutatta, ami a királyi hatalom további gyengülésében érhető tetten. Egyre többször jelent meg a kettős királyság, az uralkodó és az általa kijelölt trónörökös közös kormányzása, s hamarosan két főváros is kialakult. E folyamat nyertese a földbirtokos előkelő réteg volt, mely a hatalom egyre nagyobb szeletét szerezte meg. Ennek következtében a királyság elvesztette dinasztikus jellegét, s a király személyéről választás útján

⁵⁴ NOTH (1994), 14.

⁵⁵ GROHMANN, A: *Arabien. Kulturgeschichte des Alten Orients, Dritter Abschnitt, vierter Unterabschnitt*. München, 1963, 125-126.

döntöttek. Hosszú utat járt be tehát a déli államok alkotmányos fejlődése a teokratikus királyságtól egy, feudális jellemzőktől sem mentes királyságig.⁵⁶ A királyok választása sem mindig érvényesült: a saba'-i királyságban nem az uralkodó leszármazója vagy más rokona, hanem valamelyik nemesember elsőszülött fia került a trónra, ahogy arról Strabón XVI. könyve is tudósít:

„A királyi méltóságot nem az apának a fia veszi át, hanem az előkelő családokból az a fiú, aki a király trónralépte után először született. Amikor tehát valaki az uralmat elnyerte, jegyzékbe veszik az előkelő férfiak terhes feleségeit, melléjük öröket állítanak, s aki először szül, annak a fia lesz a törvény értelmében az utód, s azt kell királyi nevelésben részesíteni.”⁵⁷

A király mellett különböző hivatalnokok is működtek, akik a napi kormányzásban vettek részt. A *kaḅīr* (tkp. „nagy”), mely eredetileg szintén papi funkció volt, több területért is felelősséggel tartozott: a papi kollégium vezetője, a királyi pálmaligetek előljárója és a katonák ellátásáért felelős tisztségviselő volt. E tisztséget az idő előre haladtával kiszorította a katonák és a földbirtokosok által választott *qail* (beszélő). Bírói funkciót töltött be a *ḥāfi nafs*, aki e mellett a királyi dekrétumok kibocsátásánál is segédkezett, valamint vízjogi vitákban is döntött.⁵⁸

Ibn Khaldūn fent idézett véleménye, amely szerint csoportszolidaritással a városlakók nem rendelkeznek, egy sokkal későbbi történeti fejlődés végeredményét tükrözi. A *gāhiliyya* korában a városok, és különösen Mekka politikai irányításának modellje a törzsi rendszerben gyökeredzett. A fontos döntések a tanácsban (*malā'*) születtek, mely egy erre a célra rendszeresített építményben (*dār al-nadwa*) ülésezett. A *sayyid* valamennyi fontos kérdést a tanáccsal egyeztetve döntött el. A *dār al-nadwa*-ban a városalapító *Quṣayy* rokonain kívül csak a *Quraysh* törzs 40. életévüket betöltött tagjai léphettek be. A fontos politikai és más vitás kérdések eldöntése mellett itt zajlott a fiúk és a lányok felnőtté avatásának szertartásai is. Lányok esetében e szertartás egyben a házassági képesség nyilvánosságra hozatalát és a lefátyolozást is jelentette. A *dār al-nadwa* adott otthont ezek mellett a házassági szerződések megkötésének, később pedig kereskedelmi áruk raktározásának helyszíné is lett.⁵⁹

A társadalmi differenciálódás előre haladtával a tanácsból a szegényebb rétegek ki voltak zárva, így a politikai döntésekben nem vehettek részt. Ez azonban nem változtat azon, hogy a város irányítása továbbra is a törzsi politikai modellen nyugodott. A mekkai társadalom törzsi jellegét mutatja, hogy sem kodifikált joggal, sem igazságszolgáltatási intézményrendszerrel, sem pontosan körülhatárolt felségterülettel, sem saját pénzzel nem rendelkeztek, hanem bizánci, perzsa és himyarita pénzérmekeket használtak. A várost „kereskedők köztársaságának” tehát csak annyiban lehet tekinteni, hogy a gazdag, befolyásos családok és klánok uralták a politikai intézményeket, és a gazdasági és politikai küzdelmekben is ők vettek részt egymással sokszor igen ellenséges csoportokba szakadva.⁶⁰

⁵⁶ GROHMANN (1963), 126-130.

⁵⁷ STRABÓN: *Geographika*. (ford. FÖLDY JÓZSEF). Budapest, 1977, 792.

⁵⁸ STRABÓN (1977), 131.

⁵⁹ DOSTAL (1997), 29-30.

⁶⁰ DOSTAL (1997), 39.

3. Szokások

Az *‘ašabiyya* nem csak a politikai intézményrendszert határozta meg, hanem a társadalom struktúráját és az arra épülő szokásokat is. Az egyén csak mint egy közösség tagja bírt jelentőséggel, s nem mint individuum. Ezt mutatja, hogy a mi személy fogalmunkhoz hasonló kifejezést nem is ismertek: a *qalb* (szív), *rūh* (szellem), *nafs* (lélek), *wagh* (arc) szavakkal jelölték az egyént.⁶¹

Mint láttuk, a leszármazásnak alapvető jelentősége volt a törzsi társadalomban. A leszármazást általában atyai ágon tartották nyilván, ugyanakkor nem beszélhetünk tisztán patrilineáris leszármazásról a *gāhiliyya* korának teljes történeti horizontján. A matrilineáris leszármazásnak ugyanis több történeti nyoma is van. Irfan Shahīd a matriarchátus bizonyítékaként értékeli az asszír feliratokat, melyek az asszírok különböző arab csoportok és királynők elleni hadjáratairól számolnak be. A Kr. e. első évezred említett királynői pedig előfutárai voltak a Krisztus utáni évszázadok sokkal híresebb királynőinek, mint *Zenobia* és *Mavia*.⁶² Hasonlóan nyilatkozik W. Montgomery Watt is, aki szerint még a próféta korában is éltek olyan törzsek, amelyek matrilineáris ágon tartották nyilván a leszármazást, s a matrilineáris modellt később váltotta fel a patrilineáris leszármazás. Bár a matrilinearitás elterjedtségét ma már lehetetlen megállapítani, Watt szerint a későbbi muszlim tudósok igyekezete, hogy mindenkinek patrilineáris leszármazást mutassanak fel, igencsak megkérdőjelezhető történeti hitelű.⁶³ Walter Dostal szerint mind az atyai, mind az anyai ág egyforma súlyú volt, legalábbis az északi arab törzsek körében. Bár a leszármazást atyai ágon tartottak nyilván, az anyai ág hasonlóan fontos volt. Véleménye szerint ezt a házassági feltételek kielégítően bizonyítják. Mindkét házasságnak *mu‘imn*nak és *mukhwil*nak kellett lennie, azaz patri-és matrilineáris úton is bizonyítani kellett az elfogadott genealógiát. Házasságot csak *šariḥ* („tisztá vérű”) férfi és nő köthetett, vagyis olyan személyek, akik egy elfogadott és elismert csoport tagjai. Ennek ellenére az atyai ág dominanciája nyilvánvaló: Szíriából előkerült feliratok éppúgy bizonyítják ezt, mint az arab költészet számtalan utalása, melyben az atyák szokásait, az atyai nagypapa családban betöltött funkciójának jelentőségét, valamint az atya és fia között fennálló, kötelező lojalitást hangsúlyozzák. A patrilineáris közösséghez tartozás biztosította azokat a jogokat, melyek a közösség fentebb részletezett funkcióinak gyakorlásából az egyénre háramlottak. Ez magyarázza a nők alávetett helyzetét is⁶⁴, mely nem csak Arábiában, hanem valamennyi, patriarchális társadalomban (ókori Babilon, Asszír, Perzsia, India, Izrael, germán törzsek, stb.) megfigyelhető.

A *gāhiliyya* korának szokásairól, „jogéletéről” keveset tudunk. Mivel az életviszonyokat a szóbeli szokásjog, valamint az ismert viselkedés-minták (*sunna*) szabályozták, kodifikációra, jogalkotásra alig került sor. E szabály alól csak a letelepült lakosság királyságai jelentenek kivételt, ám részletes joganyag e területről sem került napvilágra. A saba’-i királyság korai szakaszából ismert ugyan néhány uralkodói dekrétum, ám ezek egyfelől rendkívül töredékes formában maradtak ránk, másfelől inkább vitás kérdések rendezése kapcsán született megoldásoknak, mintsem

⁶¹ LAPIDUS (1988), 18-19.

⁶² SHAHĪD (1970), 21.

⁶³ WATT (1986), 890.

⁶⁴ DOSTAL (1997), 42-47.

jogi normáknak tekinthetők. E dekrétumok uralkodói jellege is kétséges, mivel inkább egy adott törzsön belüli, illetve különböző törzsek közötti vitákat rendeznek el, azaz a király e döntéseket elsősorban mint törzsi vezető, illetve mint törzsek közti arbitrátor hozta, s nem mint egy szuverén állam vezetője. E királyi dekrétumok között találunk még földadományokról szóló dokumentumokat, melyek olyan földek feletti tulajdonjogi garanciákat testesítenek meg, melyek nem tartoznak egyetlen klán hatalma és tulajdona alá sem. Ezeken túlmenően néhány büntetőjogi és öntözéssel kapcsolatos uralkodói szabályok ismertek e korból. A királyi dekrétumok mellett a gyűlések, valamint egyes istenségek dekrétumai maradtak fenn. Ez utóbbiak a templom tulajdonával való gazdálkodást és rituális kérdéseket szabályozták. A szokásjog néhány szabályát az úgynevezett anonim dekrétumok tartalmazták, melyek nem királyi dekrétumok, vagy helyi gyűlések normái voltak, hanem általában mindenki által ismert szabályokat foglaltak össze. E gyűjtemények anonimitása is valószínűleg a szokásjog általánosan elfogadott voltára utal, s ezért nem volt szükséges a jogalkotó nevesítése.⁶⁵

A qatabāni város, Timna^c városfaláról két bevéselt törvényszöveg olvasható le, melyek emberöléssel foglalkoznak. E szabályok jogtörténeti jelentőségét az adja, hogy ezekben nem szerepel vérbosszúra utalás (szemben az iszlám előtti korra vonatkozó sommás ítélettel), mivel az emberölési ügyek eldöntése kizárólag az uralkodó hatáskörébe tartozott. Aki azonban a király által hozott ítélet végrehajtását megakadályozta, halállal lakolt. A kötelmi jog köréből az adásvételre nézve ismerünk királyi dekrétumot. Ennek értelmében a vásárló számára egy hónap állt rendelkezésre, hogy az ügylet megkötését követően attól elálljon. Ilyen esetben a vevő a vásárolt állat bérleti díját köteles volt az eladónak megtéríteni. Ha az állat ezen idő alatt elpusztult, a kárt a vevő köteles volt megtéríteni, ha az az ügyletet követő hét napon túl következett be, ellenkező esetben a kárt az eladó viselte. Ismert volt a zálog intézménye is, az adós nemcsak anyagi javakat, hanem szolgálait és feleséget is zálogba adta, akiknek munkaerejét a hitelező használhatta. Mint láttuk, a föld az uralkodó és az istenség (templom) kezében összpontosult. A ránk maradt dokumentumok alapján nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy a földre vonatkozó ügyletek a föld tulajdonjogára, vagy csak birtoklására vonatkoztak-e. Egy királyi dekrétum mindenesetre forgalomképtelennek nyilvánította azt a földet, melyen sírhely is található volt. A földtulajdon határát egy határkövel jelölték, mely szentnek és érinthetetlennek minősült, és évente áldozatot kellett bemutatni mellette. A határkö átlépését büntették, az elkövető kiközösítettnek minősült. (Érdeemes rámutatni, hogy a kassú kori Babilonban (Kr. e. XVI-XII. század) is ismerték a határkövet, melynek *kudurru* volt a neve. Az istenség védelme alatt álló *kudurru* elmozdíthatatlan volt, másolatát az archívumban őrizték.) Qatabānból ismerünk egy, a Kr. e. 300 körül keletkezett piaci rendtartást is, mely sok tekintetben modern vonásokat is felmutat: a helyi gazdaság védelme és az adóbevétel biztosítása érdekében kötelező piaci árat vezetett be, s amennyiben egy kereskedő a helyben megszokottnál olcsóbban árusított, kártérítést kellett az államnak fizetnie. Az idegen kereskedők csak a város kijelölt kereskedő negyedében tartózkodhattak, személyesen intézhették ügyeiket, csak nagyban és a helyben szokásos árakon vásárolhattak. E szabályok betartása mellett a városba való

⁶⁵ KOROTAYEV (1996), 114-120.

belépésükkor egy, közelebről meg nem határozott nagyságrendű zálogot is adniuk kellett.⁶⁶

E dekrétumok mellett Strabón Arabia Felixről szóló tudósítása világít rá e terület szokásaira. Az ókori szerző szerint a „fűszervidéken” az oldalági rokonok, elsősorban a testvérek, fontosabbak voltak, mint a leszármazók. Ennek azonban ellene mond, hogy az öröklésben a primogenitúra elve érvényesült. Az anyagi javak nemzetségi tulajdonban álltak. Több férfinak egy felesége volt, s amelyik előbb ment be hozzá, a nő azzal hált, ám az éjszakát mindig a legidősebbel töltötte. Amennyiben az egyik férfi éppen a feleségénél tartózkodott, egy botot állított a bejárat elé, mivel minden férfinak botot kellett magánál hordania. A születendő gyermekek valamennyi férfi közös gyermekének számítottak. Strabón szerint e vidék lakói nem ismerték a vérfertőzés tilalmát, mivel a férfiak anyjukkal is együtt háltak, ugyanakkor a házasságtörést halállal büntették, amennyiben a házasságtörő fél egy másik nemzetségből származott. Az uralkodó felfogást Strabón egy folklorisztikusnak tűnő elbeszéléssel is kiemeli.⁶⁷

Az északi arab törzsek Kr. e. első évezredi szokásairól még kevesebb adat áll rendelkezésünkre, ezért Hérodotosz rövid közlése az arabok szokásairól akkor is figyelmet érdemel, ha tudjuk, hogy közléseiben a történeti tények és a folklór gyakran keveredik:

„Nincs még egy emberfajta, amely akkora tiszteletben tartaná a szerződést, mint az arabok, amelyet ők így kötnek meg. Ha két embernek az a szándéka, hogy szerződést köt egymással, oda áll közéjük egy harmadik, és egy éles kődarabbal vágást ejt tenyerükön, a hüvelykujjuk mellett. Majd mindkettőjük köpenyéből kiszakít egy-egy darabkát, átítatja a vérukkal, rákeni a vért arra a hét kavicsra, amelyet már előzőleg odatettek közéjük és közben fennhangon idézi tanúnak Dionüszoszt és Urániát. Végül az a fél, aki a szerződést kezdeményezte, bemutatja barátainak a másik szerződőt – már akár idegen, akár honfitársa –s a barátok elismerik a szerződés érvényességét. Dionüszoszt Orotalnak, Urániát pedig Alilatnak nevezik.”⁶⁸

E rendkívül egyszerű, ősi szerződés felfogáshoz képest a nabateusok államának jogrendszere igen kifinomultnak tűnik. A nabateus állam jogának néhány pontjára egy régészeti lelet, az úgynevezett *Babatha*-archívum világít rá. *Babatha* egy zsidó özvegy volt, aki Kr. u. 132-ben, *Hadrianus* császár hadjárata és a *Bar Kohba* felkelés alatt egy Holt-tenger környéki barlangba húzódott vissza élete és családi dokumentumainak megmentése érdekében. A magával vitt harmincöt dokumentum túlélte a katasztrófát, ő azonban nem. E dokumentumok apjának, Simeonnak tulajdonjogát, a fia feletti gyámság jogának gyakorlását, valamint második férjének követeléseit tartalmazzák. A

⁶⁶ GROHMANN (1963), 131-139.

⁶⁷ STRABÓN, XVI. 25. „Az egyik királynak a lánya, egy csodálatos szépség, akinek 15 fivére volt, akik mind szerették őt, s éppen ezért szüntelenül egyik a másik után ment be hozzá, minthogy már nagyon kimerült, kénytelen volt a következő cselfogáshoz folyamodni. Azokéhoz hasonló botokat készíttetett, s valahányszor elment tőle valamelyik, mindig kitett egyet az ajtó elé, mely hasonló volt annak a botjához, majd egy másikat, ügyelve arra, hogy ahhoz ne legyen hasonló annak a botja, aki éppen hozzá akart menni. Amikor egyszer mindnyájan a piacon voltak, az egyik odament az ajtajához és látta ott a botot, ebből tehát azt következtette, hogy van nála valaki; minthogy azonban valamennyi testvérét a piacon hagyta, házasságtörésre gyanakodott. Elszaladt tehát az apjához, azt odavezette, s ekkor kiderült, hogy hamisan vádolta a nővérét.”

⁶⁸ HÉRODOTOSZ, III. könyv, 8.

földtulajdonra vonatkozó legkorábbi dokumentumok 93-ból, a legkésőbbiek 99-ből származnak, azaz a nabateus királyság 106-ban a rómaiak által történt felszámolása előtti időből. A megőrződött kontraktusból egy igen kifinomult jogrendszer képe tárul elénk. Simeon földvásárlása a nabateus földnyilvántartás útján történt. Az eladó a szerződésben részletezett módon garantálta a vevőnek a föld használatát, birtoklását és a rendelkezés jogát. Az öntözés jogát is lefektették, meghatározva azokat a napokat és órákat, amikor a föld öntözhető volt. Szerződésszegés esetén a szerződésszegő félnek büntetést kellett fizetnie a másik félnek és a nabateus királynak egyaránt. A gyámsággal és második férje családjával kapcsolatos peres iratok a római hódítást követő időből származnak, s jelentős római jogi hatást mutatnak, mivel a római jogból jól ismert *actio tutelae* formulák görög nyelvű fordításai is előkerültek.⁶⁹

A római jogi hatások az évszázadok előre haladtával még jobban érvényesültek, melyet a szír-római jogkönyv bizonyít. E kompiláció a római joganyagot nem a klasszikus jogtudomány eredményei alapján, hanem a szerkesztő saját, elsősorban praktikus megfontolásai szerint tartalmazza. Ez magyarázza, hogy az átszerkesztett anyag belső rendezettségének színvonala messze elmarad a kor többi gyűjteményétől, és a római jogi eredetre visszamenő szabályokat meglehetősen rendezetlenül, és sok esetben homályosan adja vissza. Ennek következtében lényegesen különbözik a IV. és a VI. század római jogi gyűjteményeitől. A feldolgozott római jogi források alapján a gyűjtemény keletkezési ideje az V. század végére tehető. A mű eredetileg görögül íródott, majd ezt követte a szír fordítás. A gyűjtemény széleskörű hatását mutatja, hogy arab és örmény nyelvre is lefordították. A görög eredetiség ellenére a mű keleten, feltehetően Szíriában keletkezett. Összeállítója név szerint nem ismert, a szöveg kiadói a szerző személyét a mű szövegezése és tartalma alapján egy „bornírt keleti klerikusban” vélik felfedezni.⁷⁰ A jogtudomány eredményeinek és rendszerének mellőzése miatt kizárható, hogy a mű a berytosi jogi iskolában keletkezett volna. Tartalmát tekintve a gyűjtemény személyi jogot, szerződésekkel kapcsolatos alapvető szabályokat, házassági és öröklési jogot tartalmaz.⁷¹

A *gāhiliyya* korából a legjobban a házasságra vonatkozó szokások ismertek, mivel az iszlám jog ambivalensen viszonyult e korszak hagyatékához: egyfelől fenntartotta azokat a szokásokat, amelyek összeegyeztethetőek voltak az iszlám erkölcsi követelményeivel, másfelől megtiltott olyan formákat, melyek nem illettek bele az új jogfelfogásba. Ez a kettős viszonyulás azonban ráirányította a figyelmet az iszlám előtti kor szokásaira, ezen belül is elsősorban a házassági szokásokra.

A házasságnak (*nikāh*) több formája is ismert volt, a monogámia, a polygynia (egy férfi több feleséggel rendelkezik), a polyandria (egy nőnek több férje is van), az özvegyi házasság, az unokatestvérek közötti házasság, valamint az „élvezet-házasság” (*mutʿa*). Valamennyi házasság érvényességi feltétele a már említett genealógia-bizonyítás, a szabad státusz (*hurr*), valamint a *kafāʿa*, az azonos társadalmi ranghoz tartozás volt. Házasságokat törzsön belül és azon kívül is kötöttek, az exogám házasságok aránya azonban magasabb volt. A polyandriát, melyet a kutatók többsége a

⁶⁹ BOWERSOCK (1994), 76-79.

⁷⁰ BRUNS-SACHAU: *Syrisch-Römisches Rechtsbuch aus dem fünften Jahrhundert*. Leipzig, 1880, 329.

⁷¹ BRUNS-SACHAU (1880), 317-337.

korábbi matrilineáris leszármazás továbbélésének tart⁷², pontosan nem szabályozták, de a férjek száma nem haladhatta meg a tíz főt.⁷³ A polygynia ezzel szemben inkább a társadalmi befolyással és a gazdagsággal függött össze. Több feleség vásárlása nemcsak a vételár kifizetése miatt volt komoly anyagi megterhelés, hanem elsősorban azért, mert a feleségek teljes eltartásra tarthattak igényt, ezen felül pedig a gyermekek felneveléséről is az apának kellett gondoskodnia.⁷⁴

Nem lehet tudni pontosan, hogy a házasságkötéshez a nő beleegyezése szükséges feltétel volt-e. Néhány történeti elbeszélésben szerepel ugyan olyan eset leírása, melyben a lány megtagadta a házasságot az adott férfival, de ezekből messzemenő következtetést nem lehet levonni. A lányok szüzessége fontos érték volt, de annak hiánya nem jelentett házassági akadályt. E tény a nők szexuális szabadságának kérdéséhez vezet el minket, ám sokat erről sem lehet tudni. Az arab poétika ugyan sokszor választja témájaként a szenvedélyes szerelmet, ám ez nem ok arra, hogy ebből a nők szabadosságára következtessünk. Mindenesetre érdekes fényt vet a kérdésre az a prófétának tulajdonított figyelmeztetés, amelyben követőit arra hívja fel, hogy utazás vagy ima után ne siessenek rögtön haza, hogy időt adjanak a szerető eltávozásához, valamint a feleségüknek, hogy eltüntesse az árulkodó nyomokat.⁷⁵ A nők (az iszlám korhoz képest) szabadabb szexuális viselkedését bizonyíthatja az is, hogy a prostitúció általánosan ismert és tolerált volt: sátrukon megkülönböztető zászló lengett, mely az invitáció szimbolikus kifejezésére szolgált. Az esetlegesen megszületett gyermek apját fiziognómiai hasonlóságok alapján a sátorban többször megfordult férfiak közül választották ki.⁷⁶

A *mut^a* házasság olyan, meghatározott időre létrejövő házasság, melyet egy férfi és egy házasságban nem élő nő (elvált, özvegy) köthet. A házasságról szerződést készítenek a felek, ám ehhez tanúk nem szükségesek. A házassági szerződésben meg kell határozni a házasság időtartamát (egy órától 99 évig terjedhet), valamint a nőnek járó juttatást. A házasság válás és minden egyéb formális cselekmény nélkül a határozott idő lejártával megszűnik. A későbbi muszlim jogászok közt komoly vita tárgya lett a *mut^a* érvényességének megítélése, mivel a Korán összesen egy alkalommal utal rá (4.24), ám e vers értelmezése vitatott, főként, mivel a próféta is élt a *mut^a* házassággal. *Umar* kalifa később megtiltotta a *mut^a* gyakorlását, ám ezt a sííták nem fogadják el. Ez az oka annak, hogy míg a szunnita államokban a *mut^a* tiltott házassági forma, addig a sííta államokban, például Iránban, a mai napig is elismert intézmény.⁷⁷ Ugyanakkor az iszlám jogtudomány kialakulásának korában a kérdés körüli vitát nem lehet egy sííta-szunnita szembeállásra visszavezetni, hiszen a nyolcadik századi muszlim tudós, *Ibn Guraygr*ról fennmaradt hagyomány szerint élete

⁷² DOSTAL (2002), 47.

⁷³ FYZEE, A.: *Outlines of Muhammadan Law*. Oxford, 2002, 9.

⁷⁴ DOSTAL (1997), 47.

⁷⁵ SERJEANT, R.B.: *Zinā*, some forms of marriage and allied topics in Western Arabia. In: *Studies in Oriental and History* (ed. GINGRICH). Frankfurt, New York, 1993, 150.

⁷⁶ FYZEE (2002), 8.

⁷⁷ HAERII, SH.: *Mut^a*: Regulating Sexuality and Gender Relations in Postrevolutionary Iran. In: *Islamic Legal Interpretation* (ed. MASUD-MESSICK-POWERS). Harvard University Press, 1996, 252-253. A *mut^a* részletes leírását adja DENFFER, D.: *Mut^a*: Ehe oder Prostitution? *Zeitschrift der Deutschen Morgänlandischen Gesellschaft*, 128, 1978.

folyamán kilencven nővel kötött *mut^ʿa* házasságot.⁷⁸ Ebből következően a vita ebben a korban még nem dőlt el véglegesen *Umar* kalifa tilalma ellenére sem.

Sajátos intézmény volt a *nikāh al-istibdā'*, mely egy nemzőképtelen férfi felesége, valamint egy harmadik személy között jött létre. A *nikāh al-istibdā'* feltétele tehát egy korábban létrejött törvényes házasság volt, amelyből azonban nem születtek utódok. Ebben az esetben a férfi jogosult volt arra, hogy feleségét egy általa kiválasztott – feltehetően vele rokoni kapcsolatban álló – férfival való együttélésre bírja rá. A kapcsolatból született gyermek a férj legitim örökösének számított. A férj tehát jogi és társadalmi értelemben átvette az apaságot, míg a biológiai apa nem tarthatott igényt a gyermekekre.⁷⁹ E kiegészítő formára más kultúrákban is találunk példákat: a kölcsön-házasság bevett és elismert intézmény volt a Szaszanida Perzsiában⁸⁰, sőt a tradicionális magyar jogban sem teljesen ismeretlen a nemzótárs fogalma.⁸¹

Az özvegyi házasság (*nikāh al-maqt*) alapján a fiú elvehette elhunyt apjának özvegyét, kivéve saját anyját. Látható, hogy ez az intézmény eleve a polygyniát feltételezte. Az iszlám jog azonban az özvegyi házasságot a Korán 4. 16. alapján megtiltotta.

A házasságkötés minden esetben anyagi javak cseréjével volt összekötve. A menyasszony családját minden esetben megillette a *mahr* („vétélár”), míg a menyasszony jegyajándékra (*šaduqa*) volt jogosult. A *šaduqa* összege nem volt meghatározva, mivel ez a felek társadalmi rangjától függött. A menyasszony hozománnyal érkezett a házasságba, azt azonban nem tudjuk, hogy a hozomány örökségének előre kiadott része, vagy azon felüli juttatás volt-e. Az mindenesetre tény, hogy a nő saját vagyonával önállóan rendelkezett, a vagyon elkülönítés elvét tehát a házasfelek között alkalmazták. A női vagyon kezelése felett a kontrollt a nő bátyjai, mint a nőági rokonság képviselői gyakorolták, akik jogosultak voltak beavatkozni a vagyon felhasználásába, amennyiben úgy ítélték meg, hogy testvérük nem megfelelően gazdálkodik vele. A nők öröklési képessége vitán felül áll, mértéke azonban nem ismert pontosan. Mindenesetre *Khadīga*, a próféta első felesége, aki *Abū Hāla b. al-Nabbāsh* gazdag mekkai kereskedő özvegye volt, komoly vagyont örökölt férje után, mely későbbi gazdagságát – és a próféta jólétét is – megalapozta.⁸² Amennyiben ezen egyszeri, de dokumentált esetből messzemenő, de legalábbis az adott eseten túlnyúló következtetéseket le lehet vonni, úgy azt kell mondani, hogy a nők – esetenként legalábbis – nagyobb vagyónrészt is örökölhettek.

A válás meglehetősen könnyen és formakényszer nélkül valósulhatott meg. Az iszlám előtti korban a nők is kezdeményezhették a válást, sőt szimbolikus úton a válás tényét egyszerűen férjük tudomására is hozhatták. Ez vagy úgy történt, hogy a sátor bejáratát eltorlaszolták (a házastársi kötelezettség megtagadásának szimbólumaként), vagy a sátor bejáratát máshová helyezték: ha a sátor nyugatra volt tájolva, keletre, ha

⁷⁸ MOTZKI, H.: *The Origins of Islamic Jurisprudence. Meccan Fiqh before the Classical Schools*. Leiden, 2002, 284.

⁷⁹ DOSTAL (1997), 48.

⁸⁰ MACUCH, M.: Die Zeitehe im Sasanidischen Recht – ein Vorläufer der sī'itischen Mut^ʿa-Ehe in Iran? In: *Archeologische Mitteilungen aus Iran*, 18, 1985, 187-203.

⁸¹ TÁRKÁNY-SZÜCS, E.: *Magyar Jogi Népszokások*. Budapest, 1981, 142.

⁸² DOSTAL (1997), 48-49.

keleti irányba volt fordítva, nyugatra helyezték át a bejáratot. A hazaérkező férj ebből tudta meg, hogy felesége elvált tőle. A nők szabad válási joga nyilvánvalóan összefüggésben áll vagyoni jogképességükkel, melynek segítségével szabadabban dönthettek személyes sorsukról, hiszen anyagi függésük nem volt jelentős akadálya ennek.⁸³

Végezetül érdemes egy, a térségre igen jellemző intézményt, a *qasāma*-esküt megemlíteni. Ennek alapján, ha egy településen vagy egy adott törzshöz tartozó területen egy holttestet fedeznek fel, a lakosok-törzsi tagok közül ötven embernek esküt kell tennie, hogy a gyilkossághoz nincsen közüik, és az elkövetőt sem ismerik. Így a büntetőjogi felelősségtől megmenekülnek, de a vérdíjat az áldozat hozzátartozói részére meg kell fizetniük.⁸⁴ A *qasāma* egy rendkívül ősi keleti jogintézmény, melynek gyökerei az óbabiloni korig vezethetők vissza: Hammurabi törvénykönyve is tartalmaz már ilyen szabályokat (23.-24.§), a feltehetően a Kr. e. XVI. századból származó hettita törvénykönyv is ismeri (6.§), sőt az Ószövetség is részletesen szabályozza (Deut. 21. 1-9) a kérdést.

Irodalom:

ATHAMINA, KH.: *The Pre-Islamic Roots of the Early Muslim Caliphate*. In: *Der Islam*, Band 76, Heft 1, 1999.

BOWERSOCK, G. W.: *Roman Arabia*. Harvard University Press, 1994.

BRUNS-SACHAU: *Syrisch-Römisches Rechtsbuch aus dem fünften Jahrhundert*. Leipzig, 1880.

CRONE, P.: Mawlā. In: *Encyclopaedia of Islam*, vol. VI, 1991.

DANDAMAEV-LUKONIN: *The Culture and Social Institutions of Ancient Iran*. Cambridge University Press, 1989.

DENFFER, D.: *Muḥa: Ehe oder Prostitution? Zeitschrift der Deutschen Morgänlandischen Gesellschaft*, 128, 1978.

DODGEON-LIEU: *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars AD 226-293. A Documentary History*. Routledge, London, New York, 1991.

DOSTAL, W.: *Die Araber in vorislamischer Zeit*. In: *Der Islam*, Band 74, Heft 1, 1-61, 1997.

FYZEE, A.: *Outlines of Muhammadan Law*. Oxford, 2002.

GOITEIN, S. D.: *Jews and Arabs*. New York, 1955.

GOLDZIHHER, I.: *Az iszlám vallása*. In: *Az iszlám kultúrája II*. Budapest, 1981.

GROHMANN, A.: *Arabien. Kulturgeschichte des Alten Orients, Dritter Abschnitt, vierter Unterabschnitt*. München, 1963.

HAERII, SH.: *Muḥa: Regulating Sexuality and Gender Relations in Postrevolutionary Iran*. In: *Islamic Legal Interpretation* (ed. MASUD-MESSICK-POWERS). Harvard University Press, 1996.

HALLAQ, W. B.: *A History of Islamic Legal Theories*. Cambridge, 1997.

HÉRODOTOSZ: *A görög perzsa háború* (ford. MURAKÖZY GYULA). Budapest, 1989.

IBN KHALDÚN: *Bevezetés a történelembe*. (ford. SIMON RÓBERT). Budapest, 1995.

⁸³ DOSTAL (1997), 50-51.

⁸⁴ HALLAQ, W. B.: *A History of Islamic Legal Theories*. Cambridge, 1997, 6-7.

- KLENGEL, H.: *Nomádok az ókori Elő-Ázsiában*. Budapest, 1985.
- KOROTAYEV, A.V.: *Pre-Islamic Yemen. Socio-political Organisation of the Sabean Cultural Area in the 2nd and 3rd Centuries AD*. Wiesbaden, 1996.
- LAPIDUS, I. M.: *A History of Islamic Societies*. Cambridge University Press, 1998.
- MACUCH, M.: *Die Zeitehe im Sasanidischen Recht-ein Vorläufer der sī'itischen Muṭ'a-Ehe in Iran?* In: *Archeologische Mitteilungen aus Iran*, 18, 1985.
- MOTZKI, H.: *The Origins of Islamic Jurisprudence. Meccan Fiqh before the Classical Schools*. Leiden, 2002.
- MOTZKI, H.: *The Role of Non-Arab Converts in Early Islamic Law*. In: *Islamic Law and Society*, vol. 6, No. 3, 1999.
- NOTH, A.: *Die Higra*. In: *Geschichte der Arabischen Welt* (Hrsg.: HAARMANN). München, 1994.
- Ókori keleti történeti chrestomathia* (szerk. HARMATTA JÁNOS), Budapest, 2003.
- SERJEANT, R. B.: Sunnah, Qur'ān, ʿUrf. In: *Law and the Islamic World. Past and Present* (ed. TOLL-SKOVGAARD-PETERSEN). Copenhagen, 1995.
- SERJEANT, R.B.: *Zinā, some forms of marriage and allied topics in Western Arabia*. In: *Studies in Oriental and History* (ed. GINGRICH). Frankfurt, New York, 1993.
- SHAHĪD, I.: Pre-Islamic Arabia. In: *The Cambridge History of Islam*, vol. 1A, 3-30. Cambridge, 1970.
- TÁRKÁNY-SZÜCS, E.: *Magyar Jogi Népszokások*. Budapest, 1981.
- WATT, M.: Badw. In: *The Encyclopaedia of Islam*, vol. I, Leiden, 1986.
- WEISS, B. G.: *The Spirit of Islamic Law*. The University of Georgia Press, Athens and London, 1998.

Dr. Koltay András:

A katolikus egyház és a sajtó szabadsága

1. Egyház és cenzúra

Nem mondhatni, hogy a könyvek tömeges elterjedésének lehetősége, mely az új találmány, a nyomtatás révén lehetővé vált, osztatlan lelkesedést váltott volna ki a katolikus egyházból. Az esély, hogy az íratlan privilégiumot – mely a hit tételeit, a társadalmi élet eseményeit és szinte minden fontos kérdést kizárólagos értelmezési körébe utalta – elveszítheti, aggodalommal töltötte el képviselőit. Véleménymonopóliumuk és társadalmi befolyásuk megőrzése érdekében különböző eszközök kerültek felhasználásra.

Már a 325-ös niceai zsinat elrendelte az arianusok könyveinek elpusztítását, a tiltott könyvek jegyzékének első listáját Gelasius pápa pedig már 496-ban elkészítette. A nyomtatványok feletti ellenőrzés jogát magának követelő Egyház és az erősödő, modernizálódó világi hatalom olykor összetűzésbe került, a kialakulófélben lévő abszolutista kormányzat nem engedte át a könyvek ellenőrzését hatalmi vetélytársának, hiszen gyakorlásához komoly politikai, gazdasági és erkölcsi érdekei fűződhetek. Az üzleti lehetőségek megsejtésében mindig élen járó velencei szenátus már 1469-ben kibocsátotta az első, könyvnyomtatásra vonatkozó privilégiumot (Cicero műveinek kiadására).

Máshol, például Spanyolországban ugyan szintén az állam gyakorolta a felügyeletet, de az Egyház instrukciói alapján, mindazonáltal a cenzúra legolajozottabban a pápaság birtokában lévő fejedelemségekben működött, de ezek között sem teljesen egységesen.¹

A hírhedt VI. Sándor pápa az engedély nélküli nyomtatás elleni kiadott, 1501-ben kelt bullájával lényegében megteremtette a sajtó-cenzúrát.² Az *Inter multiplices* kezdetű bulla az előzetes ellenőrzés mainzi, kölni, trieri és magdeburgi érdekségre vonatkozó irányelveit adta meg, melyek érvényességét X. Leó 1515-ben, az ötödik lateráni zsinat alatt kiadott *Inter sollicitudines* kezdetű bullájában a teljes keresztény világra kiterjesztette: „*Senki ne merészeljen olyan könyvet kinyomtatni, (...) Rómában vagy más városban, amelyet előzetesen nem vizsgált meg római helynökünk, a bíboros, a püspök vagy annak megbízottja.*”³ Ennek ellenére számos államban továbbra is a világi hatalom tartotta kézben az ellenőrzést.

III. Pál 1542-ben adta ki *Licet ab initio* kezdetű bulláját, amely a római inkvizíciós bíróság hatáskörébe utalta a könyvek ellenőrzését, az egyházi hatóságok pedig az ő ideje alatt adták ki először a tiltott könyvek indexét (*Index librorum prohibitorum*).⁴ A mintegy háromezer felsorolt művet három kategóriába sorolja: nem katolikus szerzők, akiknek minden műve tiltott; tiltott könyvek listája, köztük a tiltott bibliakiadások; bizonyos könyvtípusok (a kiadáshoz szükséges adatok feltüntetése

¹ FRÉDÉRIC BARBIER: *A könyv története*. Budapest, 2005. p. 143. és 159.

² J. B. BURY: *A gondolatszabadság története*. Budapest, 1915. p. 77. és 84.

³ BARBIER: *op. cit.* p. 144.

⁴ Készítői szívesen idézték az Apostolok cselekedeteiből a következő passzust: „Azok közül pedig, kik a varázslást űzték, sokan összehordták könyveiket, és elégették mindenki szeme láttára” (ApCsel 19,19).

nélkül, vagy engedély nélkül kiadott könyvek) általános tiltása.⁵ V. Pius pápa 1571-ben hozta létre az Index Kongregációt (*Congregatio Indicis librorum prohibitorum*), mely azután a lista összeállítását végezte. Természetesen nem tudott mindenhol egységes ellenőrzés megvalósulni, az államonként változó gyakorlat az Index kötelezővé tételétől, sőt további kiegészítésétől az ellenőrzés saját, állami hatáskörben történő gyakorlásáig terjedt. Az államok és az Egyház közös erőfeszítései nem valósíthatták meg a teljes ellenőrzést, de a nyomdászat és a könyvkereskedelem fejlődését erőteljesen lelassították.

A Kongregációt XV. Benedek pápa 1917-ben szüntette meg, ügyeit a Szent Officium – a korábbi Inkvizíció, mai nevén a Hittani Ügyek Kongregációja – hatáskörébe utalta.⁶ A könyvek feletti ellenőrzés gyakorlása az Egyházban ezzel véget ért.

2. Egyházi megnyilatkozások a médiáról

A írott és elektronikus sajtó villámgyors terjedését és nyomasztóan megnőtt társadalmi befolyását látva, a XX. század két pusztító diktatúráját megtapasztalva a II. világháború után az Egyház is kialakította hivatalos álláspontját a tömegkommunikációról és szórakoztatásról, bár a három legfontosabb megnyilatkozásnak már korábbi előzményei is vannak.

A pápák közül elsőként 1931-ben XI. Pius szólalt meg a rádióban, ő *Divini illius Magistri* című enciklikájában (1930) már szólt a filmről, majd *Vigilanti cura* című enciklikájában (1936) – melyek hasonló témában az első főpásztori megnyilatkozások – az amerikai püspökökhöz fordult a filmgyártás etikai kérdéseivel kapcsolatban. Utóbbiban a filmalkotók erkölcsi kötelezettségeire és felelősségére figyelmeztetett, legfőbb feladatként a befogadók (nézők) nevelésének, nemesítésének, épülésének elősegítését határozta meg.

XII. Pius pápa 1948-ban létrehozott egy pápai bizottságot, mely teljes feladatkörét és végső elnevezését 1954-ben nyerte el: ez lett A Film, a Rádió és a Televízió Pápai Bizottsága. A pápa *Miranda prorsus* címmel 1957-ben enciklikát adott ki a tömegkommunikációról, mely az első olyan egyházi dokumentum volt, amely a kérdésről átfogóan nyilatkozott. Az enciklika üdvözlö az új eszközök elterjedését, de óvatosan figyelmeztet is veszélyeikre. Kiemeli az Evangélium hirdetésének szolgálatát, mely a tömegkommunikáció fejlődésével új lehetőségekhez jutott. Szimbolizálva a média növekvő társadalmi befolyását, 1958-ban XII. Pius Szent Klárát a rádió, televízió és a film védőszentjévé választotta.

A fent említett pápai bizottságon belül hozta létre VI. Pál pápa a II. Vatikáni Zsinatot előkészítő szervezetek egyikét 1960-ban. „A sajtó és a színház titkárságá”-nak elnöke a bizottság elnöke, Martin John O’Connor érsek, feladata pedig egy, a tömegkommunikációs eszközökről szóló szövegtervezet elkészítése lett, melyet a zsinat elé terjesztenek majd. A többször átdolgozott, de még végső formájában is

⁵ BARBIER: *op. cit.* p. 373-374. A listán szerepeltek pl. Boccaccio, Machiavelli, Erasmus és Rabelais művei.

⁶ ADRIÁNYI GÁBOR: *Prohászka és a római index.* Budapest, 2002. p. 21-22.

jelentősen bírált dokumentumot a zsinati atyák 1963. decemberében fogadták el: ez lett az *Inter mirifica* című dekrétum a tömegtájékoztatási eszközökről.⁷

A dekrétum bevezetője leszögezi, hogy a „tömegtájékoztatási eszközök” helyesen alkalmazva „nagyban hozzájárulnak a szellem pihenéséhez és kiműveléséhez, illetve Isten országának megszilárdításához”, de helytelen használatuk következtében sok kárt is okozhatnak.⁸ E fontos kérdésben tanúsított „éber őrködés” kötelességét teljesítve tárgyalja meg a zsinat a tömegkommunikációs eszközökkel kapcsolatos főbb kérdéseket.

A határozat két részre oszlik: az első ezen eszközök használatának normáit, a második az Egyház számára történő felhasználásuk lehetőségeit taglalja.

Az első rész elején leszögezésre kerül, hogy az Egyház jogosult birtokolni a tömegkommunikációs eszközöket, amennyiben azok tevékenységéhez szükségesek, bár elsősorban a világi hívők gondoskodnak a működésükben jelen lévő keresztény szellemtől [3.]. Az Egyháznak joga van tehát ahhoz, hogy megjelenjen a médiában.

Meg kell valósítani az erkölcsi rend normáit, helyes lelkiismerettel kell használni a tömegkommunikációs eszközöket, és a vitatott kérdésekben megfelelően kell dönteni. Ilyen vitatott kérdés az információhoz való jog is, melynek helyes gyakorlása megköveteli, hogy a közlés igaz és teljes, illetve tisztességes és megfelelő legyen [4., 5.].

A művészi szabadság nem jogosít fel az objektív erkölcsi rend áthágására [6.].

Az erkölcsileg rossz, elítélendő jelenségek leírása, megjelenítése, elbeszélése is az erkölcsi törvényekhez alkalmazkodva történjen, nehogy több kárt okozzon, mint hasznot [7.].

Törekedni kell a helyes közvélemény kialakítására és terjesztésére. A „helyes” itt az igazságosság és a szeretet által vezérelt közvéleményt jelenti [8.].

Kötelezettségei azoknak is vannak, akik a befogadói oldalon állnak: ez a helyes választás, az értékes tartalom választásának kötelessége [9.].

A gazdasági, politikai és művészeti szempontokat minden esetben egyeztetni kell a közjőval, melynek kikényszerítése a szakmai szervezetek erkölcsi kódexeinek útján is elősegíthető [11.]. A közhatalom (ideértve a jogszabályalkotót) feladata az eszközök (a sajtó), az információ szabadságának biztosítása, a vallás, kultúra, művészet pártolása, a befogadó közösség szabadságának védelmezése, a szabadsággal való visszaélés, a közérkölc sérelmének meggátlása [12.]. A szabadság gyakorlása tehát nem értékeslegesen történik: a közjót, kultúrát, közérkölcöt szem előtt kell tartani.

A második fejezet azt taglalja, hogy a médiát hogyan, milyen módon lehet felhasználni „*az apostolkodás legkülönfélébb munkáiban*”. Mindez egyszerre a lelkipásztorok és a világi hívek feladata [13.]. A katolikus sajtót, ideértve a katolikus szellemben működő világi sajtót is, támogatni kell [14.]. A médiában való

⁷ A sajtóval kapcsolatos egyházi megnyilatkozások előtörténetét, a rájuk vonatkozó vitákat, és a dokumentumok áttekintő elemzését ld. LUKÁCS LÁSZLÓ: *Inter Mirifica – Határozat a tömegtájékoztatási eszközökről* (1963). In: KRÁNITZ MIHÁLY (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai negyven év távlatából 1962-2002*. Budapest, 2002. p. 65-88.

⁸ Az *Inter mirifica*-t ld. *Egyházi megnyilatkozások a médiáról*. Budapest, A Magyar Katolikus Püspöki Kar Tömegkommunikációs Irodája, A Magyar Katolikus Újságírók Szövetsége, 1997. p. 7-15.

munkálkodásra ki kell képezni papokat, szerzeteseket is, de a feladatok java része a világiakra hárul [15.].

A közönség, a befogadók nevelése is elengedhetetlen [16.]. Ezután konkrét feladatokat is meghatároz a dekrétum: a hívek támogassák anyagilag a katolikus sajtót; minden egyházmegyében határozzanak meg a püspökök egy napot, melyet a tömegkommunikációnak szentelnek; a Szentszék állítson külön hivatalt, mely a sajtó ügyeivel foglalkozik; jöjjön létre minden országban is egy hasonló hivatal; valósuljon meg ezek nemzetközi együttműködése.

A határozat kritikái kiemelik, hogy 1. kevésbé hangsúlyozza az igazság szolgáltatásának feladatát; 2. a sajtót csak a tájékoztató szerepe felől közelíti meg, és nem a társadalmi dialógus eszközének látja, amelyet a befogadók is jogosultak használni álláspontjuk megjelenítésére; 3. elégtelen a keresztény emberformálás kifejtése; 4. túlságosan háttérbe szorúlnak a világiak, pedig a feladat java az övék; 5. számos témában nem lehet általános rendelkezéseket hozni, a döntést az adott püspöki karra kell bízni. A kritikus hangok szerint a dekrétum szemlélete elmarad a zsinat egészének szellemétől.⁹

Mindezek ellenére elmondható, hogy nagy előrelépést jelentett már maga a tény is, hogy az Egyház ilyen magas szinten, első ízben átfogó jelleggel foglalkozott a média egyes kérdéseivel. A fejlődés útja megnyílt, és az 1964-ben létrejött Tömegkommunikáció Pápai Tanácsának munkája által, a dekrétum második fejezete rendelkezései alapján meghozott lelkipásztori határozat, a *Communio et Progressio* (1971) elhallgattatta a panaszos hangokat.¹⁰

A határozat számos átfedést is tartalmaz az *Inter mirifica*-val, de annak mondanivalóját kiegészítve, bővítve, lényegében három évtized elteltével is érvényes megállapításokat tartalmaz. Időtállóságának egyik oka, hogy főképp általános elveket fektet le, és nem bonyolódik a gyors fejlődés és az országonkénti eltérő állapotok miatti gyors korszerűtlenedés csapdájába.

Az első rész a tömegkommunikációs eszközök keresztény szemléletéről, annak teológiájáról szól. A fő kérdés, amelyik a kommunikációban megjelenik, az emberiség egysége és testvérisége [8.]. Ez a kiindulópont. Krisztus volt „a legtökéletesebb »kommunikátor«”, tanítványainak pedig mindig és mindenütt hirdetniök kell az örömhírt, „fényes nappal”, „a háztetőkről” [10.].¹¹ A kommunikációs eszközök a szeretet ápolásának, az igazság keresésének, a fejlődés felgyorsításának hatékony eszközei lehetnek. Teljesítményük aszerint ítélandó meg, mennyiben szolgálják a közjót [12., 13., 16.].

A második rész a kommunikációs eszközök emberi haladásban betöltött szerepéről szól. Felteszi a kérdést: „*hogyan lehet meggátolni, hogy a médiumok a népszerűségért, a kiterjedt hallgatóságért folytatott versenyben az emberi természet kevésbé nemes hajlamait próbálják felcsigázni? Hogyan lehet elkerülni, hogy a kommunikáció fölötti hatalom túl kevés ember kezében koncentrálódjon, ami a valódi dialógust lehetetlenné teszi?*” [21.]. Mindezek a kérdések napjainkban már jóval fokozottabban jelentkeznek. A profittermelés mindenek felettsége – és ez nemzetek

⁹ LUKÁCS (2002) *op. cit.* p. 67-68.

¹⁰ A határozat szövegét ld. *Egyházi megnyilatkozások a médiáról.* p. 19-79.

¹¹ Mt 10,27, Lk 12,3.

feletti, globális folyamat – ellehetetleníti a média közfeladatainak megvalósítását. A társadalmi párbeszéd, az olyan közvélemény kialakítása, ahol mindenki úgy érezheti, ő is tevékeny részese a dialógusnak, akár csak azáltal, hogy az ő álláspontját is megjeleníti valaki, nem valósul meg.

A köz- és magánérdek egyeztetésének feladatáról is szól a határozat, a szólás szabadságát csak a közjó és a közérkölc veszélyeztetésének pontjáig adja meg az egyéneknek [26.]. A köz érdeke elsőbbséget élvez tehát. Manapság, amikor a mindent átható individuális szemlélet uralkodik, amely nem vesz tudomást a társadalommal szembeni felelősségről, a közérdek pusztá felvetése is értetlenkedést vált ki.¹²

A média szabadsága egyszerre jelenti a tájékozódás és a tájékoztatás szabadságát. Aki tájékoztat, az tehát mások tájékozódási jogára figyelemmel tegye ezt. Ebből ered a kiegyensúlyozott, az igazságot kereső, pártatlan tájékoztatás kötelezettsége. A vélemény kifejtése azonban nem csupán jog, hanem társadalmi kötelezettség is [45.].

A média nem igazodhat a népesség legalacsonyabb kulturális szintjéhez: a mérce leszállítása ártóan hathat a többiek ízlésére is. A kultúra minőségének fenntartása igényének és a nevelés szándékának érvényesülniük kell [53.].

A reklámok dömpingje is káros lehet: azt a látszatot kelti, hogy a média csupán eszköz a vásárlási étvágy fokozására [62.]. Ma, amikor azt látjuk, hogy a műsorok gyakorlatilag már csak a reklámok közötti időkitöltésre szolgálnak, és amikor már nem a műsorokat adják el a nézőknek, hanem sokkal inkább a nézőket a hirdetőknél, ez a figyelmeztetés is egyre érvényesebb.

Szó esik még a kommunikáció két oldalán állók lehetőségeiről és köteleességeiről. A befogadóknak kifejezésre kell juttatniuk véleményüket, és szert kell tenniük olyan fokú képzettségre, mely alkalmassá teszi őket a média használatára [65., 81.]. A tájékoztatás szakembereinek elő kell mozdítaniuk a párbeszédet, etikus hozzáállást kell tanúsítaniuk feladatuk ellátásában [73., 79.]. Együttműködésre is szükség van: a polgárok és az államhatalom között a szabadság biztosítása tekintetében; nemzetközi összefogásra a hátrányosabb helyzetű országokat támogatandó; keresztények, hívők és minden jóakarató ember együttműködése az igazság, a béke, a szabadság és az emberi fejlődés szolgálatában.

A határozat harmadik, utolsó része a katolikusok feladatairól szól a tömegkommunikáció területén. Kiemeli itt is az együttműködési köteleességét, minden katolikus között, az Egyház erősítése, a nevelés és a társadalommal folytatott párbeszéd megvalósítása érdekében. Külön szól az Egyházon belüli párbeszéd fontosságáról is. Az Evangélium hirdetésében is szükséges felhasználni a média kínálta lehetőségeket. Külön is szó esik az egyes médiumokról, úgy mint: írott sajtó, televízió, rádió, film és színház, majd néhány konkrét feladat kerül meghatározásra.

A határozat megszületésének huszadik évfordulójára – egy év késéssel – került közzétételre a Tömegkommunikáció Pápai Tanácsának *Aetatis Novae* című

¹² Manapság jól érzékelhető törekvések figyelhetők meg arra nézve, hogy a „közjó” fogalmát erőteljesen relativizálják, értelmezhetetlennek állítsák be. Az Egyház tanítása szerint a közjó „a társadalmi élet mindazon feltételeinek összessége, amelyek által az ember teljesebben és könnyebben elérheti tökéletességét” – XXIII. JÁNOS pápa *Mater et magistra* c. enciklikájából (1961). A közjó, a közérdek tehát nem az egyéni jogok ellenében értelmezendő, sőt, éppen ellenkezőleg, csak azzal együtt nyer értelmet.

lelkipásztori határozata (1992).¹³ Kibocsátásának indoka a bevezetőjében is jelzett „kommunikációs forradalom”, mely húsz év alatt lezajlott. Szövege gyakorlatilag megújítja a *Communio et Progressio* tételeit, néhány új kiegészítéssel és feladat meghatározásával.

Igényli az állami beavatkozást a média működésébe, de csak a megfelelő szabályozás meghozatalának mértékéig. Enélkül a szinte kizárólagos (szellemi és anyagi) befolyást elért kereskedelmi média nem képes ellátni társadalmi feladatát [5.]. Új észrevételként említi a kritikus véleményalkotás szükségességét a médiumokról és hatásukról [12.]. Figyelmeztet arra, hogy a társadalmi szolidaritás hiánya, a szekularizmus, a fogyasztói gondolkodás, a materializmus, az emberi elidegenedés is elősegíthető a média által [13.]. Vannak társadalmi csoportok, amelyek nem jutnak hozzá a tömegkommunikációs eszközök használatához, ezért sem véleményük nem jelenhet meg a társadalmi nyilvánosságban, sem a megfelelő információkhoz nem juthatnak hozzá [14.]. „*Tarthatatlan, hogy a kommunikáció szabadságának gyakorlása a gazdaságtól, a neveléstől, vagy a politikai hatalomtól függjön. A kommunikációhoz való jog mindenkit megillet*” [15.].

A határozat utolsó részében egyes, konkrét lelkipásztori feladat kerül meghatározásra (az emberi kultúrák védelme, az Egyház tömegkommunikációs eszközeinek fejlesztése és támogatása, keresztény kommunikációs szakemberek képzése, a kommunikációs szakemberek lelkipásztori gondozása).

A Tanács két utolsó jelentős, átfogó dokumentuma az *Etika a reklámokban* (1997) és az *Etika a kommunikációban* (2000) címmel látott napvilágot. 1967 óta – a zsinat határozatának értelmében – minden évben megrendezésre kerül a Tömegkommunikáció Világnapja.

3. Az Egyház és a média kapcsolata

Az egyház és a sajtó-, illetve véleményszabadság kapcsolatának alapos vizsgálata szétfeszítené e tanulmány kereteit, ezért csak néhány felvetésre szorítkozhatunk. A szabadságot többféle filozófiai nézőpontból is lehet igazolni, az eltérő álláspontokat két fő csoportra oszthatjuk.

A véleményszabadság *individualista* felfogása az egyént állítja a középpontba, a beavatkozás mérlegelést nem tűrő tilalmát tekinti az egyetlen szabálynak. Ez mozdítja elő az egyén autonómiáját, melynek egyetlen korlátja kizárólag mások jogainak – megtörtént, vagy ténylegesen fenyegető – sérelme lehet. Ez mozdítja elő leginkább a vélemények piacán az igazság kiderítését, de még ha a szabadság gyakorlása azt éppenséggel akadályozza is, az egyén önmegvalósításának értéke fontosabb szempont, és igazolja a beavatkozás tilalmát. A sajtó-tulajdonjog is legfeljebb a monopóliumok megakadályozása érdekében korlátozható.

A *demokratikus (instrumentális)* igazolás(csoport) szerint az autonómia ugyan fontos, de nem a véleményszabadság legfőbb értéke, és az „anyajogon” belül elhelyezkedő sajtószabadság a nézetek sokszínűsége érdekében igenis korlátozható, bizonyos vélemények a sajtóhoz való hozzáférését biztosítva (olykor a sajtóban dolgozó, tulajdonosként szereplő egyének jogait csorbítva). A piac ugyanis tökéletlen szabályozó, a profit mozgatja, ezáltal a sajtószabadság legfőbb feladata, a

¹³ A határozat szövegét ld. *Egyházi megnyilatkozások a médiáról*. p. 83-108.

demokratikus döntéshozatal elősegítése szenved csorbát. Ez a kötelezettség pedig megelőzi az egyének autonómiához való jogát. Nem csak az állam, hanem a – piacon szereplő, profitot hajhászó, a demokratikus kötelezettségére fittyet hányó – magánszemélyek is képesek korlátozni a sajtó ezen eszköz-szerepét. A sajtószabadság kétoldalú jogosultság: egyszerre jelenti mindenki jogát a közlésre és a befogadásra. E kétoldalúság és a demokratikus vitában betöltött szerepe miatt azonban gyakorlása felelősséggel jár: aki tájékoztat, annak mások jogaira tekintettel kell cselekednie: a tájékoztatásnak egyfelől helyénvalónak (kiegyensúlyozottnak, az igazságra törekvőnek) kell lennie, másfelől mást (más véleményeket) is oda kell engedni a közlő pozíciójába.

A demokratikus nézeteken belül az egyik alcsoport kifejezetten *teológiai* szempontból igazolja a véleményszabadság szükségességét. Ezek a nézetek az állami cenzúrát a józan ész nevében bírálják, melyet Isten adott az egyéneknek, hogy éljenek vele.¹⁴ Legelső és máig leghatásosabb képviselője e nézetnek John Milton, aki *Areopagitica* című politikai röpiratában első ízben fejtette ki és támasztotta alá filozófiai szempontból a véleményszabadság szükségességét.¹⁵ A teológiai érvelés az Egyesült Államok *Függetlenségi Nyilatkozatában* is megjelenik (1776): eszerint az el nem idegeníthető jogok, az élet, szabadság, a boldogságra törekvés mind-mind a Teremtőtől erednek.

Ennek ellenére a nyomtatás elterjedésének kezdetétől, mint a rövid bevezetésben is láthattuk, az Egyház a szabadság erőteljes korlátozását kísérelte meg, nemegyszer sikerrel. Ezeket a kísérleteket általában a hit tételeinek egyedüli magyarázatához fűződő érdek, az Egyház álláspontja ellenében ható vélemények elcsendesítése, olykor pedig – az Egyház igazi céljaival valójában ellentétes szándék – a földi hatalom megtartása, megerősítésének igénye váltotta ki. A XX. századra azonban minden effajta korlátozás végleg tarthatatlanná vált. Az Egyház bocsánatot kért múltban elkövetett bűneiért, amelyek emberi tökéletlenségéből fakadtak, és immáron szövetségesévé kívánta tenni a sajtót, hogy céljai szolgálatába állíthassa. A korai szociális enciklikák, a *Rerum Novarum* (1891) és a *Quadragesimo Anno* (1931) elfogadták a véleményszabadságot, de inkább, csak mint megkerülhetetlen jelenséget, amelyet nem lehet feltartóztatni. XXIII. János pápa *Pacem in Terris* kezdetű enciklikája (1963) ellenben már igen előkelő helyen szerepelteti az emberi jogok között a véleménynyilvánítás szabadságát.¹⁶ Az Egyház és a véleményszabadság kapcsolata innentől kezdve nem az Egyház hozzáállása miatt nem felhőtlen.

Az Egyház ugyanis észleli a média egyre növekvő befolyását a társadalom életére, és ennek megfelelően immáron szövetségest próbál keresni benne. A viszonyhoz való hozzáállásnak ez a jelentős megváltozása, amely persze több évszázad alatt zajlott le, a körülményekbe – azok az Egyház eszközeivel való változtathatatlanságába – való beletörődésként is érzékelhető, de semmiképpen nem hozta magával a hit alaptételeinek módosulását.

¹⁴ JOHN KEANE: *Média és demokrácia*. Budapest, 1999. p. 17.

¹⁵ Magyarul csupán részletek olvashatók a műből, ld. MILTON, *az angol forradalom tükre*. Budapest, 1975. p. 69-88.

¹⁶ „Az emberi méltóság gondolata az istenképeség bibliai eszméjének örököse” – BITSKEY BOTOND és TORDAI CSABA beszélgetése MÁRTONFFY MARCELL teológussal. *Fundamentum*, 2000/3. p. 47.

A „baráti jobb” nyújtása a sajtó felé azonban nem bizonyult elegendő gesztusnak a kapcsolat rendezésére. A médiát meghatározó liberális szabadságeszmény klasszikus koncepciója ugyan aligha kívánta volna elősegíteni a mai – világszerte tapasztalható –, szélsőségekig fokozott individualizmus eszményének egyeduralomra törő megvalósulását, amely által mindenféle társadalmi felelősség, közösségi érték veszni látszik, mégis ez történt.

A média – és azt eszközként felhasználva a gazdasági hatalom birtokosai – szintén egyetemes rendezőelvként tűnik fel, hasonlatosan az Egyházhhoz. De, azzal ellentétben – látszólag erőszakmentes eszközökkel – világalomra tör. A média az egész keresztény világban, sőt, annak határain immár jócskán túlnyúlva egységes világrend kialakításában segítkezik. Ez a Rend pedig nem a szeretetre, az értékekre, az erkölcsre épül, sőt azokat, mint haszontalan gátló hatásokat, teljességgel figyelmen kívül hagyja.

A sajtószabadság, mint alapvető polgári és politikai jog mögött álló *eredeti* filozófia – a szabadság igényének megfogalmazódása idején fennálló társadalmi rend jellegéből természetszerűleg adódóan – elsődlegesen az államtól való függetlenséget hirdette. A cenzúra tilalmának követelése azonban soha nem öncélként tételeződött: a szabad sajtó a társadalom átfarmálásához, az igazságosabb politikai berendezkedés megvalósításához szükséges *eszköz* volt. E nemes eszmék mellé – azokat nem meghaladva, hanem kiegészítve! – a XIX. század második felében a liberalizmus eszméi által egyre erőteljesebben került hangsúlyozásra az *egyéni szabadság* fontossága. Az egyéniség kiteljesítéséhez való jog – amelynek nélkülözhetetlen eleme a vélemény- és sajtószabadság – nemcsak az állammal, hanem a többséggel, a közösséggel szemben is megilleti az egyes embert. A közösséggel szemben, de nem ellenében: a szabadság gyakorlásának lehetősége ugyanis véget ér ott, ahol az más, vagy mások jogait (a kellő erővel) sérti.

Az individuális alapú szabadságeszmény leggyakrabban idézett ideológusa, John Stuart Mill szerint az egyén szabadságainak biztosítása a társadalom érdekeit is szolgálja. Ha mindenki szabadon szólhat, a sok vélemény között ott lesz az üdvözítő, a helyes is, amely csak akkor tud felülkerekedni a „hamisságon”, ha a társadalmi vitában megmérettetve, abból győztesen kerül ki. A magánérdek és a közérdek ezen összefonódását, egymástól való elválaszthatatlanságát a klasszikus liberális filozófusok írásainak mai interpretációiból alig-alig olvashatjuk ki. Mintha egyöntetű törekvés lenne, hogy neveik védőpajzsot nyújtó tekintélye mögé bújva eszméiket azonosítsuk azok, napjaink társadalmában sikerületlenül és torzultan megvalósult változataival. A média fősodra (a tökéletlenül megvalósuló közszolgálatíságot leszámítva) nem törődik a közérdekkel, csak az egyéni jog, a szabadság individuális gyakorlásának jogát ismeri el.

A katolicizmus sem tagadja, sőt tanításainak egyik alapja az, hogy az ember, az individuum egyedi, utánozhatatlan, egyszeri érték: személyisége azonban csak másokkal összefüggésben bontakozhat ki. A véleményyszabadság gyakorlása is csak mások irányába, másokra figyelemmel, őket is meghallgatva, mást is odaengedve történhet. Ugyanakkor a közérdek figyelembe vétele megáll ott, ahol az az egyén kárára válhat: mindenfajta kollektivistá ideológia elvetésre kerül. „A *személy keresztény értelmezése tehát két irányban mond kritikát, s ezáltal kettős korrekciót hajt*

*vége: a személy és a szabadság emancipatorikus fogalmával szemben a személy relációs, kommunikatív jellegét állítja; a társadalmiságnak a személy rovására történő abszolutizálásával, mindenfajta kollektívizmussal szemben pedig a társadalom, sőt a lét perszonalista felfogását vallja.*¹⁷

De miért hajtaná a sajtó önként igába a fejét? Miért fogadná el, hogy tulajdonosai magánérdekét (a nyereség maximalizálását) olykor egyeztetnie kell a közérdekkel? A sajtó óriási üzlet. Ahol ma óriási üzlet van, ott vége az etikának. A sajtópiac hangsúlyos szereplői nem fogadják el, hogy bármiféle demokratikus feladatuk lenne. Álságos érvelésükben arra hivatkoznak, hogy maga a közönség a legjobb döntőbíró: a sajtótermékek és műsorok közül szabadon lehet választani. Amelyiket sokan választják, nézik vagy olvassák, az teljesíti leginkább a demokratikus küldetést. Mindeközben nem vesznek tudomást arról, hogy műsoraik nem a közízlés alakulására reflektálnak, hanem maguk alakítják (züllesztik le) azt. A profitnövelés kényszere pedig megszünteti a választási lehetőségeket: egymástól alig megkülönböztethető bugyuta szórakoztató műsorok kavalkádjává válik a demokratikus akaratképzés elősegítésében egykoron oly sokat ígérő televíziózás. Hiába fűznek a legújabb médium, az Internet elterjedéséhez hasonló reményeket, mint annak idején a televízióhoz: a demokrácia „görög” felfogásához hasonló ott sem valósulhat meg, csupán azon oknál fogva, hogy a világhálón is azok a tartalmak kerülnek majd – a megtalálható anyagok mennyiségének átláthatatlansága folytán behozhatatlan – előnybe, amelyek mögött komoly gazdasági erő, marketing-tevékenység áll.

Pedig ahhoz, hogy az ember ember maradhasson, nem elegendő a materiális javak élvezetének hajhászása. Mégis úgy tűnik, az olyan kifejezések, mint „igazság”, „haladás”, „közösség” egyre kevesebbeknek jelentenek valamit. Legalábbis, ha csak a médiából tájékozódunk, így látszik. Az Egyház és híveinek hangja sokkal halkabban hallatszik a közvéleményben, mint valós ereje, hatása alapján hallanunk kellene.

Még csak nem is kell azonban katolikusnak, kereszténynek sem lenni ahhoz, hogy ezen értékekre figyelemmel legyünk. Az erkölcsi normák (köztük a médiában is létező etikai kódexek), de még a jogszabályok maradéktalan betartása is biztosítaná a közösségi érdek kielégítését. A fentebb röviden bemutatott egyházi dokumentumok semmivel nem írnak elő több kötelezettséget, és semmivel nem *kérnek* többet, mint amennyit az erkölcsi rend egyébként is elvár. A jogrendünk, de egész demokratikus berendezkedésünk jelentős részben a kereszténység parancsaira épül, azokat magukba integrálta. Az emberi jogok első megfogalmazása Krisztus tanaiból olvasható ki. A hit, az erkölcs, a jogrend egymást jelentős részben átfedő, mégis eltérő normarendje közül bármelyik maradéktalan betartása megvalósítaná az egyén és a közösség közti egyensúlyi állapotot. Törvényeink azonban olykor tökéletlen alkotások, amelyeket lehet, vagy engednek szűkítően értelmezni, illetve szankció nélkül hagyják megsértésüket. Példaként hozhatnánk a közösségek védelmét szolgáló, az erkölcsvédelmi, személyiségvédelmi, közszolgálati műsorsugárzásra vonatkozó jogszabályok kijátszását, hátrányos jogkövetkezmények nélküli negligálását. Nem csak

¹⁷ LUKÁCS LÁSZLÓ: *Egyház és kommunikáció: szövetségesek vagy ellenfelek?* In: TERESTYÉNI TAMÁS (szerk.): *Médiakritika*. Budapest, 1997. p. 109.

a törvény írott betűjét, annak szellemét is illik tiszteletben tartani.¹⁸ A másik két normarend azonban nem válthatja fel, nem helyettesítheti az Egyház által előírt és meghatározott parancsok érvényességét, bár e kísérlet még jó szándékú embereknel is tetten érhető, mikor a kereszténység, mint pusztá értékrend továbbéléséről beszélnek, melyről idővel lehámlik minden „idejétmúlt” előírás.

A korszerűtlenség vádja sokszor felmerült már az Egyházzal, a vallással kapcsolatban. Pedig meghaladni elviekben csak azt lehet, amit már elértünk: ki állítaná, hogy itt, a földön már megvalósultak a krisztusi eszmék? Minden világnézet, ideológia és eszmerendszer, mely a kereszténység meghaladását, elavulását hirdette, maga vált meghaladottá. Szerencsés esetben csak kevesebb áldozattal, másszor tízmilliók halála árán. És bár ezen eszmék közül nem is egy hozott értékeket az emberi társadalomba (mint pl. a felvilágosodás és annak továbbfejlesztett eszméi, a liberalizmus), előbb-utóbb mindegyik legalábbis jelentős korrekcióra szorult. A kereszténység ezzel szemben kétezer éve állandó és változatlan.

A két, a lelkeket egyetemes szinten megnyerni kívánó rendező elv és eszme, a kereszténység és a média vetélkedésében utóbbi került tehát jelentős lépéselőnybe. Igaz ugyan, hogy az csupán önös érdekből kíván társadalmi hatást kifejteni, az Egyház mégsem hirdethet harcot a tömegmédiá ellen. Vannak ugyan, akik az elkülönülésben látják az Egyház megerősödésének egyetlen esélyét, az Egyház azonban nem „vonulhat ellenzékbe”. A visszásságokkal szembeni ellentmondás, az igazság terjesztésének kötelességét fenntartva is az Egyház a pozitív építés részese, és mint ilyen, nem fordíthat hátat a közhatalomnak és más hatalmaknak sem, legyen az bármilyen erős gazdasági hatalom. Az Egyház tehát együttműködik a médiával, követeli a maga megszólalási lehetőségeit, és jóindulatúan figyelmezteti a krisztusi tanok betartására. Időnként e lehetőségeket – bár korántsem súlyához mérten – meg is kapja. Egy-egy nagyformátumú személyiség, mint amilyen II. János Pál pápa volt (akit bulváryelven előszeretettel hívtak „médiapapának”), fel is tudta hatékonyan használni a médiát a hit terjesztésére. Bizonyos kérdésekben időnként az egyházi álláspont is győzhet.¹⁹ De nem elegendő letudni a közzolgálati kötelezettséget (ahol egyáltalán van) egy-egy egyházi műsorral: a tanításoknak a műsorfolyam egészét át kellene hatnia.

Mindeközben a média és az Egyház kapcsolatában végig ott lebeg a soha ki nem mondott feszültség. A két Rend egymással kibékíthetetlen ellentétben áll: amit az Egyház kíván megvalósítani, az a mai tömegmédiá halálát jelentené, a tömegmédiá ma is, egyre növekvő befolyása a lelkekre pedig az Egyház pozícióit gyengíti folyamatosan.

¹⁸ Időnként azért ma is előfordul, hogy egy-egy megnyilvánulás olyan heves társadalmi tiltakozást vált ki, hogy akár még kifejezett jogi tiltás nélkül is bekövetkezhet a hátrányos következmény. Ilyen volt pl. amikor a keresztények kiirtására karácsony estéjén felszólító rádiós műsorvezetőt – bár a közösségvédelmi szabályok az ilyen kijelentést nem szankcionálják – az adó a felháborodások hatására elbocsátotta.

¹⁹ A vasárnap tiszteletben tartása, melyből következően az üzletek Németországban nem nyitnak ki a hét utolsó napján, jórészt az egyházak nyomására maradhatott meg. Ld. BERNHARD FELMBERG: *Der Medienwert der Kirche. Vermittlung von Werten durch die Medien*. In: ZOLTÁN BALOG – KLAUS WEIGELT: *Medien in Ungarn. Historische Bedingungen, Orientierung und Auftrag*. Budapest, 2003. p. 45.

A tét és a ránc váró veszélyek nagyságára való figyelmeztetésképpen végül álljanak itt T. S. Eliot szavai: „Az egyes népek sajátos kultúráját közös kultúrává alakító domináns hatóerő: a vallás. [...] Nem vallási beszédet tartok, és senkit nem kívánok megtéríteni. Csupán megállapítok egy tényt. Nem a mai keresztény hívők lelki közösségére gondolok, hanem arra a közös keresztény tradícióra, ami Európát azzá tette, ami; azokra a közös kulturális éltető elemekre, amelyeket e közös kereszténység magával hozott. Ha Ázsia maholnap keresztény hitre térne, attól még nem lenne része Európának. A kereszténységben bontakoztak ki művészeink; a kereszténységben gyökereztek – egészen a legutóbbi időkig – Európa törvényei. A kereszténység az a háttér, amely előtt valamennyi gondolatunk értelme kirajzolódik. Lehet, hogy egy európai nem hisz abban, hogy a keresztény hit igaz, és mégis, mindaz, amit mond, létrehoz és cselekedik, a keresztény kultúra eme örökségéből sarjad és nyeri értelmét. Egy Voltaire-t, egy Nietzschét csak egy keresztény kultúra képes megteremteni. Nem hiszem, hogy a keresztény hit teljes elsorvadását az európai kultúra túlélné. [...] Ha a kereszténység elvész, egész kultúránk vele együtt vész el.”²⁰

Irodalom:

ADRIÁNYI GÁBOR: *Prohászka és a római index*. Budapest, 2002.

BARBIER, FRÉDÉRIC: *A könyv története*. Budapest, 2005.

BERNHARD FELMBERG: *Der Medienwert der Kirche. Vermittlung von Werten durch die Medien*. In: ZOLTÁN BALOG – KLAUS WEIGELT: *Medien in Ungarn. Historische Bedingungen, Orientierung und Auftrag*. Budapest, 2003.

BITSKEY BOTOND és TORDAI CSABA beszélgetése MÁRTONFFY MARCELL teológussal. *Fundamentum*, 2000/3.

BURY, J. B.: *A gondolatszabadság története*. Budapest, 1915.

Egyházi megnyilatkozások a médiáról. Budapest, 1997.

ELIOT, T. S.: *A kultúra meghatározása*. Budapest, 2003.

KEANE, JOHN: *Média és demokrácia*. Budapest, 1999.

LUKÁCS LÁSZLÓ: *Egyház és kommunikáció: szövetségesek vagy ellenfelek?* In: TERESTYÉNI TAMÁS (szerk.): *Médiakritika*. Budapest, 1997.

LUKÁCS LÁSZLÓ: *Inter Mirifica – Határozat a tömegtájékoztatási eszközökről (1963)*. In: KRÁNITZ MIHÁLY (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai negyven év távlatából 1962-2002*. Budapest, 2002.

MILTON, *az angol forradalom tükre*. Budapest, 1975.

²⁰ T. S. ELIOT: *A kultúra meghatározása*. Budapest, 2003. p. 142-143.

Dr. Pomeisl András József:

A magyar állam fejlődése a IX-X. században

Ha feltesszük azt a kérdést, hogy miként nézhetett ki a magyar állam a IX.-X. században, igen sokféle választ kaphatunk. Lesznek, akik szerint magyar államiságról ebben a korszakban nem is beszélhetünk, mivel ennek társadalmi feltételei ekkor még nem voltak meg. Mások esetleg csak a honfoglalást megelőző időre tagadják a magyar államiság létét, legalábbis abban az értelemben, hogy a kárpát-medencei magyar állam azonos lenne az „etelközivel”.¹ Lesznek aztán olyanok is, akik elismerik a magyar államiság létét, azonban ezek között is igen eltérő álláspontokat fogunk tapasztalni arra vonatkozóan, hogy milyen is volt ez a magyar állam.

1. Nomád népnek nincs állama?

E sokféle elképzelés csak részben magyarázható a források hiányosságaival, mivel háttérben az állam mibenlétével és a IX-X. századi magyar társadalom jellegével kapcsolatos viták húzódnak meg. Azok ugyanis, akik a jellineki államfogalmat fogadják el, mely szerint az állam három összetevője az állandó terület, népesség és főhatalom, nyilvánvalóan nem tarthatnak azonosnak egy a Duna-Don között, illetve a Kárpát-medencében létrejövő hatalmi alakulatot. Akik ezen túlmenően a magyarokban valamely, az ősközösség viszonyaiból éppen csak kilépő, a primitív katonai demokrácia viszonyai között élő, nomád népeiséget látnak, nyilvánvalóan okkal és alappal vitatják az „etelközi” állam létét.

Ezek a vélekedések, bár a maguk korában minden bizonnyal megalapozottaknak tűnhettek, ma már tarthatatlanok. A fent említett pozitívista államfelfogás túlságosan kötődik a nyugat-európai, újkori abszolút monarchiák viszonyaihoz, amelynek ideálja a statikusan felépülő, minden részletében előzetesen meghatározott jog- és államélet, s valójában az okozatból eredezteti az okot. Ha ugyanis az állam funkciójából és legfőbb jellemzőjéből, a szuverenitásból indulunk ki, akkor meg kell állapítanunk, hogy igenis létezhet változó népességű és területű állam. Az állam ugyanis a legfőbb jogi tekintély (szuverenitás) hordozója, lényege tehát az, hogy az adott emberi közösség számára *per definitionem* felette áll minden más jogi tekintélynek. Ebből adódik aztán, hogy az államnak tartós alakulatnak kell lennie (nem elég tehát, ha csak esetenként helyeződik a többi tekintély fölé), illetve, hogy állam népesség nélkül (s mivel a népességnek valahol tartózkodnia kell, terület nélkül) nem létezik.²

Mindebből azonban az is következik, hogy ha létezett ilyen tekintély a magyar népesség számára, akkor az állam volt, ha ez alakult aztán át keresztény állammá, akkor az a mai magyar államunkkal – a Magyar Köztársasággal – azonosnak

¹ Mi a Duna és Don közötti területen fekvő szállásterületet nem nevezzük Etelköznek, mert kétséges, hogy valóban így nevezték. Ez a megnevezés ugyanis a KÓNSZTANTINOSZ PORPHÜROGENNÉTOSZnál szereplő Lebedias mondából ered (DAI [38.]), amely azonban valószínűleg nem az egész magyarságról, hanem csak a kabarokról szól. Vitatott az is, hogy ekkor az „Etyl” szót közszóként ’folyó’ értelemben használták volna, valószínűbb, hogy Etelközű nem más, mint a Don-kanyar, ahol ezek a kabar törzsek éltek, és az *Etyl* – mint sok más helyen – a Don.

² Az állam fogalmára l.: POMEISL ANDRÁS JÓZSEF: *Szabad mozgás a Kárpát-medencében a Magyar Köztársaságnak az Európai unióhoz csatlakozása után tekintettel a Schengeni Egyezményre és a kisebbségvédelmi követelményekre* (szakdolgozat) 26-38. o.

tekinthető.³ Ez felveti annak a kérdését, hogy milyen társadalmi viszonyokat feltételezünk a honfoglaló magyarságra vonatkozóan.

A régészeti és történeti kutatások szerint – ami megfelel az egykorú görög források leírásának is – a magyarok honfoglalást megelőző szállásait az Al-Duna és a Don között kell keresnünk, amely ebben az időszakban a szaltovó-majaki kultúra területére esik.⁴ E kultúra nem tekinthető teljes egészében nomád kultúrának, letelepedett földművelők, fejlett mezőgazdaság emlékeit őrzi. A magyar nyelv ősi, csuvasos török eredetű jövevényszavai is azt támasztják alá, hogy a magyarság már a honfoglalást megelőzően – legalább részben – földművelő nép volt.

A magyar társadalom valós viszonyainak feltárása a honfoglalást követően azért is nehéz, mert mindeközéig nem sikerült a honfoglalók tárgyi hagyatékát azonosítani; László Gyula szerint az ún. griffes-indás csoport a továbbélő késő-avarok hagyatéka, míg az újonnan megjelenő leletanyag „Árpád magyarjaié”;⁵ ezt fogadja el egyébként Kristó Gyula is, aki ennek megfelelően a magyarokat nomád pásztoroknak tartja.⁶

Ha azonban jobban szemügyre vesszük, László Gyula érvelésében fellelhetünk egy ellentmondást is: ha igaz a kettős honfoglalás elmélete és a VII. században megjelent griffes-indás leletanyag az ekkor beköltöző magyarok hagyatéka, akkor felmerül a kérdés, hogy – tekintettel arra, hogy az egyes nemzetségek emlékéanyagát e csoporton belül még mindig nem sikerült elkülöníteni – vajon meg lehet-e különböztetni ezektől a IX. századi betelepülők hagyatékát?

Ugyanis e szerint az elmélet szerint a IX. században a Kárpát-medencében újonnan megjelenő népesség nem a magyarok, hanem a kabarok népe volt; „Árpád magyarjainak” temetői pedig zömmel éppen azokon a területeken sűrűsödnek, ahova Anonymus kun (kabar) nemzetségeket helyez.⁷ Ha elfogadjuk, hogy az „Árpád magyarjai”-ként megnevezett csoport a kabarokkal azonosítható, sok kérdés megoldódik, így például az is, hogy a törzsneves települések miért a griffes-indás csoport hagyatéka közelében tűnnek fel, és miért osztották fel egymás között a területet a griffes-indások és „Árpád magyarjai”. Ebben az esetben a magyarokat már a régészeti leletek fényében sem tekinthetjük félnomádoknak, hanem zömmel letelepedett földműveseknek, illetve állattenyésztőknek.

2. Minden feledésbe merült?

Sokan a XIX. századi pozitivizmus hiperkritikai álláspontját magukévá téve úgy gondolták, illetve gondolják ma is, hogy a XII-XIII. századból származó, legkorábbi krónikáink csupán a honfoglalásról mit sem tudó, regényes képzeletű barátok

³ A Magyar Köztársaság és a Magyar Királyság lényegi azonosságára I: POMEISL ANDRÁS JÓZSEF: „Szabad-e adót fizetni a császárnak?” In: *A Szent Korona-eszme időszerepése*, Budapest, 2004. 105-172. o.

⁴ A szaltovó-majaki kultúráról I.: KRISTÓ GYULA - MAKK FERENC: *A kilencedik és a tizedik század története*, Magyar Századok, Budapest, 2001. 43. o., ERDÉLYI ISTVÁN: *A magyar honfoglalás és előzményei*, Népszerű történelem, 1986. 38-43. o.

⁵ Ezt fejti ki pl. I.: LÁSZLÓ GYULA: *Árpád népe* In: *Múltunkról utódainknak II.*, Budapest, 1999. 866., 872-873. o.

⁶ Ezt fejti ki KRISTÓ GYULA - MAKK FERENC: *A kilencedik és a tizedik század története*, Magyar Századok, Budapest, 2001.

⁷ I.: LÁSZLÓ GYULA: *A „kettős honfoglalás”* In: *Múltunkról utódainknak II.*, Budapest, 1999. 699. o.

koholmányai.⁸ Ennek alátámasztására ezek ellentmondásait, egyszerűségét és sematizmusát szokták felhozni.

Ez az álláspont azonban téves. Ha jobban szemügyre vesszük legkorábbi krónikáinkat, különösen a leginkább támadott Anonymust, akkor megállapíthatjuk, hogy itt nem egyszerű regényről van szó, hanem különböző mondák egybeszerkesztéséről. P. mester valójában úgy dolgozott, hogy a nagy, törzsszövetségi mondák szövegébe beillesztette az egyes, általa ismert és hitelesnek tartott nemzetségi mondákat, helytörténeti anekdotákat ott, ahová tartozónak vélte őket. E szerkesztési munka során nyilvánvalóan sok hibát vétett, azonban ez nem változtat azon a tényen, hogy módszere történettudományos módszernek tekinthető.

Maguk a nemzetségi mondák sem tekinthetők szépirodalmi elbeszéléseknek – mint azt a XIX. század romantikus, majd pozitivistá-realista felfogása gondolta: ezek ugyanis –bármilyen furcsa – valójában jogi dokumentumok. Az írásbeliséget megelőző korban ugyanis a birtokhoz fűződő jogcím úgy volt bizonyítható, hogy a jogosult a leszármazási névsor segítségével visszavezette magát az eredeti szerzőhöz, akinek szerzési jogcímét egy általánosan ismert monda rögzítette.⁹

Ugyanez a magyarázata annak is, hogy a nemesi nemzetségek magukat valamelyik honfoglalóhoz vezették vissza; az a sajátosság pedig, hogy e nemzetségek neveiket a honfoglalást követő második-harmadik nemzedék tagjairól kapták, a családon belüli osztálytétel szokására utal.

Valójában a források nem olyan szűkszavúak, mint amilyenek elsőre látszanak; egyfelől Anonymus, másfelől Kézai és a vele szorosan összefüggő budai krónikacsalád összevetésével rekonstruálni lehet azt, hogy az első krónikák mit tartalmaztak a magyarok IX-X. századi történetéből a Szt. Istvánt megelőző korra vonatkozóan.¹⁰ Ezek a következők voltak:

1.) Regino leírása Scithiáról;

2.) A bolgár háború története: ez Álmosnak a hun nagykirállyal rokon származásáról, a fejedelmválasztásról, a Kiev melletti vonulásról, a Felső-Tisza-vidék megszállásról, Erdély elfoglalásáról, a bolgárokkal kötött egyezségről, a bolgárok legyőzéséről és az ország felosztásáról, továbbá a bolgárokkal való békekötésről; célja a bolgárokkal szembeni szerzés jogszerűségének igazolása. Ez két korábbi, önálló monda összeolvasztásával keletkezett:

– A Hetumoger-monda: ez szólt a fejedelmválasztásról, Erdély elfoglalásáról, a bolgárok legyőzéséről és az ország felosztásáról. Jellemzője, hogy a hét vezér együtt jelenik meg a történetekben, ezzel is hangsúlyozva a vállalkozás közös jellegét; ez tehát eredetileg a törzsfők jogait volt hivatott bizonyítani.¹¹

⁸ I. Például GYÖRFFY GYÖRGY bevezetőjét In: ANONYMUS: *Gesta Hungarorum*, Budapest, 1977. 7-23. o.

⁹ Nem véletlen, hogy krónikáink, mondáink egyetlen, a korábbi hazában lejátszódó hőstettet sem ismertetnek (a vérszerződés ugyanis már a honfoglalással szerzett területekre vonatkozik!), és csupán három, a honfoglalás korát már meg nem érő személy nevét ismerik (Emesu, Ugec, *unedubelianus dux): az átköltözéssel a korábbi mondák értelmüket veszítették.

¹⁰ A levezetést I. DR. POMEISL ANDRÁS JÓZSEF: *Igazságot Anonymusnak!* (kézirat) 63-69. o.

¹¹ Ez arra utal, hogy ténylegesen Álmos és Árpád irányították a hadműveleteket és a letelepedést.

- A Fehérló-monda: ez szólt Álmosnak a hun nagykirállyal rokon származásáról¹² és személyes kiválóságáról, a Kiev melletti vonulásról, a Felső-Tisza-vidék megszállásáról, Árpád örökösödéséről, a bolgárokkal kötött egyezségről, a bolgárok legyőzéséről és a békekötésről. Jellemzője, hogy a történetben a szultán (Álmos, majd Árpád) mellett a többi vezér mellérendelt szerepbe kényszerül; a fejedelem a maga személyében válik jogosulttá a terület birtoklására, egyrészt a hunok örököséeként, másrészt a bolgárokkal szerződő félként;¹³ ez tehát eredetileg a fejedelmi hegemoniát volt hivatott alátámasztani, egyben az avar kagán örököséeként feltüntetni a magyar szultánt. [Ebbe a történetbe illeszkedett bele utóbb a „*hungarus*” név népies magyarázata.]

3.) Pannónia elfoglalása: ez szólt a Dunán való átkelésről, egy Veszprém melletti csatáról, ahol a morvákat legyőzték, majd utalt Morvaország (*Marót*) megtámadására. Igen szűkszavú leírásra kell gondolnunk, amely Pannóniát a hun királytól származó örökségként kezeli, amelyet a magyarok visszavettek a morvaktól; ennek elsősorban külső legitimációs célzata lehetett.

4.) A bihari vezér története: ez szólt a bihari vezérhez küldött követségről, a bihari vezér elutasító válaszáról, a székelyek csatlakozásáról, Bihar elfoglalásáról, a bihari vezér békeajánlatáról, Zulta és a bihari vezér leányának házasságáról, illetve a bihari vezér végrendeletéről, amellyel országát Zultára hagyta. Sok tekintetben hasonlít a Fehérló-mondára, azonban különbözik is tőle, mivel itt a szerzési jogcím nem szerződés (az egyezséget ugyanis a bihari vezér – ősbibb jogaira hivatkozva – elutasítja), hanem a bihari vezértől eredő öröklés;¹⁴ ez Szultának és örökösének a Tiszántúlhoz fűződő jogait volt hivatott alátámasztani.

5.) A kalandozások története: ezek forrása a leírás tekintetében Regino *Chroniconja* és a *Continuatio Reginonis*, illetve egy ismeretlen forrás a balkáni hadjáratokról; négy részben sorolja fel a hadjáratokat,¹⁵ az első három részt egy-egy vereség zárja, a negyediket Botond halála és az a megjegyzés, hogy ezeket a hadjáratokat a magyarok Taksony vezér idejéig viselték. E rész eredetileg azt volt hivatott igazolni, hogy a magyarok nem a nyugaton elszenvedett vereségeknek (913, 924, 933), hanem Taksonynak köszönhetően hagytak fel a Nyugatot rettegésben tartó hadjárataikkal; ez az Árpád-ház uralkodásra érdemes voltát volt hivatott igazolni a nyugati keresztény fejedelmek előtt.¹⁶

¹² Ez a hun nagykirály eredetileg nem Attila, hanem az avar kagán lehetett; tényleges leszármazás, rokonság biztosan nem volt köztük, ugyanis akkor az Emesu-monda helyett egy leszármazási sornak kellene állnia; ez a mitikus nemzés a tényleges vérségi kapcsolat hiányát hivatott feloldani.

¹³ Igaz ugyanakkor, hogy alárendelten, követként megjelenik az itt letelepedő Keszti törzs és a kabarok képviselője is.

¹⁴ Így bár itt is megjelenik segédként egy érdekelt vezér (Kurszán), közreműködése nem keletkezett jogot, mert küldetése sikertelen!

¹⁵ I. rész (900-913): 901, 908, 909, 910, 913.; II. rész (913-924): 915., 917., 924.; III. rész (924-933): 932., de ide utóbb betoldották a 954-es bejegyzést; IV. rész (933-938): 934., 938.

¹⁶ A krónikákat magyar szerzetesek írták le, a magyar uralkodók igényeinek megfelelően, így teljesen alaptalan az a feltételezés, hogy a nyugatiak gyűlölete tartotta fenn a vereségek emlékét. Ezek, valamint a pogány magyarok vadságáról szóló megjegyzés (*C. Reginonis* 954 alapján) valójában éppen a magyar

Ez az anyag aztán az idők folyamán bővült: a Kézaival rokon krónikákba beszúrták az eredetileg önálló, Jordanes valamelyik kivonatából, helytörténeti anekdotákból és székely népmondákból szerkesztett hun-történetet,¹⁷ belekerültek népi eredetű mondák (Leel kürtje, Botond párviadala), illetve bizonyos nemesi nemek mondái, helytörténeti anekdoták; Anonymus az anyagot törzsi mondákkal (Nyitra elfoglalása, Glád földjének meghódítása), valamint nemzeti mondák és helytörténeti anekdoták sokaságával gazdagította.

Ezeknek a hozzátoldásoknak a történeti hitele igen vegyes képet mutat: a nagy mondákkal egy korú, megbízható mondáktól a XII-XIII. században keletkezett, naiv névmagyarázó anekdotákig terjed a skála. Mindez azonban nem változtat azon, hogy elkülöníthető a honfoglalás korából eredő, folytonos hagyományon alapuló réteg, amelyből hiteles értesülések szerezhetők.

3. Hét országra szóló uralom?

Milyen következtetéseket vonhatunk le mindebből a magyar állam szervezetére, felépítésére, politikai viszonyaira vonatkozóan? A régi magyar krónikák mind megemlékeznek a „*Hetumoger*”-ről, a „*VII principales persone*”-ről, akikben nem nehéz a Kónsztantinosznál szereplő hét magyar „*boibodos*”-t felismernünk. A Hetumoger-monda tartalmazta ezek nevét és tisztségét is; a krónikák ezt némiképp romlott formában őrizték meg, de összevetésükkel az eredeti névsor rekonstruálható:¹⁸

Törzs:	Tisztség:	Személy:
Nyék	Eleud	Zobolsu
Megyer	Arpad	Almus
Kürt- Gyarmat	Gyula	Huba
Tarján	Cundu	Curzan
Jenő	Jeneu	Zuard
Kér	Horca	Tuhutum
Keszi	Ursu	Ound

A kulcsot Anonymus szövege adja, amikor a régebbi krónikákhoz hasonlóan az egyes neveket „*X pater Y*” szerkesztésben hozza. Ez eredetileg „*az x, Y atya* (t. i.: az úri nemzetség feje és őse) formula latin megfelelője volt;¹⁹ mivel a latin nyelv nem ismeri a névelőt, így e szöveg úgy is fordítható, hogy „*X, Y apja*”. Egy-két évszázad múltán, amikor Kézai, illetve Anonymus megírták művüket, már nem voltak tisztában a honfoglaláskori viszonyokkal, azonban egyes nevek személynévként is ismertek voltak, ezért ez utóbbi, egyébként téves módon értelmezték a szöveget.²⁰

uralkodó megrendelésére került a történetbe, hogy igazolja: a magyarokat csak saját uralkodójuk tarthatja féken.

¹⁷ Részletesebben I. DR. POMEISL ANDRÁS JÓZSEF: *Igazságot Anonymusnak!* (kézirat) 38-63. o.

¹⁸ A levezetést részletesen I. DR. POMEISL ANDRÁS JÓZSEF: *Igazságot Anonymusnak!* (kézirat) 13-37. o.

¹⁹ A „*pater*” tiszteleti jelző megjelenik másutt is, így beszél ANONYMUS „*pater Ogmand*”-ról (Pdm. [25.]).

²⁰ Jellemző, hogy bár Eleud szerepel mindkét krónikacsatlásban, de semmilyen hőstettet nem kapcsoltak nevéhez, holott e mondáknak éppen az ősz szerzési jogcímét kellett igazolniuk; ez is annak bizonyossága, hogy Eleud nem személy-, hanem méltóságnév.

A névsor nem csupán a személyek azonosítására alkalmas, de megadja a rangok sorrendjét is; a névsorban közepén álló tisztség a legrangosabb, kifelé haladva csökken a rangja úgy, hogy középtől egyenlő távolságra álló tisztségek közül a középső tisztségnév előtt álló a rangosabb, így az emelkedő rangsorrend: (a kabarok vezére,) *ursu, eleud, horca, arpad, jeneu, gyla, cundu*. Ez megfelel a hadsereg vonulási rendjének, ahol a kevésbé előkelő törzsek védik és közrefogják az előkelőbbeket; az elővéd van a sor elején (Nyék/eleud, illetve később a kabarok), és az utóvéd a sor végén (Keszi/ursu).²¹

Nem lehet kétséges, hogy ez az elrendezés mesterséges, és a katonai mozgósítás igényeihez igazodik; valószínű, hogy a törzseket a különböző magyar nemzetségek megszervezésével a kazár helytartók hozták létre akkor, amikor a magyar nemzetségek birodalmon belüli önállósága megnőtt, valószínűleg azzal egyidőben, hogy a magyar nemzetségek elfoglalták az onogur-bolgárok szállásterületeit, és ezzel a birodalom nyugati határainak őrzőivé váltak 670 körül. Noha lehet, hogy az úr tisztsége eredetileg választott volt, azonban a dolog természetéből adódóan ez a választás előbb formálissá vált, majd megszűnt, helyébe a vezéri családon belüli öröklés lépett még a VIII. század folyamán.²²

Az egyes törzsfők szerepéről hozzátévelegesen elgondolásaink lehetnek: az előd az elővéd parancsnoka, valószínűleg a nyugati határt is ő védte; az örs az utóvéd parancsnoka, a keleti határt védhette; a harka feladata békebírói lehetett: a vérszerződés rítusát végezte a vérbosszú megakadályozása végett; a jenő talán tanácsadó, az árpád talán valamilyen katonai funkciót takarhat, a gyla és a kündü hatáskörére utóbb még visszatérünk.

Ezt a szervezetet a magyarok a függetlenségük kivívása után (830 k.) is megtartották; ebben az időszakban a törzsfők önállósága megnőhetett, hiszen az első vezér hatalmát már nem támogatta az idegen hűbérúr. Szintén változást jelentett, hogy a három kabar törzs (egyetlen törzsként) csatlakozott a törzsszövetséghez, és részben átvette a védelmi feladatokat, különös tekintettel a kazár határ védelmére.

Ezzel kapcsolatban szólnunk kell a kettős királyság kérdéséről. A Dzsajhani szövegére támaszkodó²³ Ibn Ruszta (930k) és Gardézi (950k) szerint: „*Főnökük neve k*nd*. Ez azonban csak névleges címe királyuknak, minthogy azt az embert, aki királyként uralkodik felettük, dzs*l'-nak hívják. Minden m*dzs*gh*r a dzs*l' nevű főnökük parancsait követi a háború dolgában, a védelemben és más ügyekben*”.²⁴ A szöveg a korábbi haza viszonyairól szólt eredetileg, ebbe a későbbiekben beleszúrták a

²¹ Nagy valószínűség szerint ez a korábbi hazában történő letelepülésben is megmutatkozott, legalábbis a Kárpát-medencében ezen az elven telepedtek le a törzsek.

²² Mivel a vezért illeti az első választás a zsákmányból, és a kíséret is hozzá csatlakozik, nyilvánvaló, hogy egy sikeres vezér örököse akkor is nagyobb eséllyel indul a következő választás alkalmával, mint más nemzetségfők, ha hatalmával nem él vissza.

²³ A Dzsajhani hagyományról lásd: ZIMONYI ISTVÁN: *A 9. századi magyarokra vonatkozó arab források*, In: *A honfoglaláskor írott forrásai* (szerk: KOVÁCS LÁSZLÓ és VESZPRÉMY LÁSZLÓ), Budapest, 1996. 49-59. o., valamint: NYITIRAI ISTVÁN: *A magyar őstörténet perzsa nyelvű forrásai*, In: *A honfoglaláskor írott forrásai* (szerk: KOVÁCS LÁSZLÓ és VESZPRÉMY LÁSZLÓ), Budapest, 1996. 60-75. o.

²⁴ IBN RUSZTA és GARDIZI, In: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról – kortársak és krónikások kiadásai*, Budapest, 1975., 84-94. o., illetve: IBN RUSZTA: *al-Mugf.riya* In: *A 9. századi magyarokra vonatkozó arab források*, In: *A honfoglaláskor írott forrásai* (szerk: KOVÁCS LÁSZLÓ és VESZPRÉMY LÁSZLÓ), Budapest, 1996. 57-58. o.

kárpát-medencei viszonyok leírását; ez a részlet a korábbi viszonyokra vonatkozik, a későbbi szerzők (Hudad al-Alam (982. k.), Muhammad-i Aufi (XII-XIII. sz.), Sükrüllah (XV. sz.)) már csak az egy uralkodót emlegetnek (általában a 'k*nd*' -t). A Hudad al-Alam az uralkodót 'xlt' néven említi.²⁵ Bár van olyan nézet, hogy ez a 'jlh' elírása, azonban valószínűbb, hogy ez a 'szulta' szó átírása. Ez nem feltétlenül vonatkozik Árpád fiára, valószínűbb, hogy a fejedelem tisztségneve volt.²⁶

Visszatérve Dzsajhani szövegére, ebből nem vonható le következtetés sem a vezérek számára, sem a vezérek tényleges jogkörére. Bár csábító párhuzamot kínál a kazár államberendezkedés, azonban óvatosnak kell lennünk a párhuzam értékelésénél. Az, hogy a függetlenedett magyar törzsszövetségben a kündü háttérbe szorult, nem feltétlenül jelenti azt, hogy eredetileg is olyan szakrális uralkodó lett volna, mint a kaszár-kagán. Ennek ellene szól egyrészt az, hogy a kazárok nyilván az első fejedelmen keresztül gyakoroltak hatalmat a magyarok felett, másfelől az a tény, hogy a kündü méltóságnév valószínűleg megfelel a kazár birodalom Ibn Fadhlán által is említett harmadik méltóságának, a k*n*d*r-kagán nevének, ez viszont nem volt olyan értelemben szakrális méltóság, mint a kaszár-kagán.²⁷

Valószínűbb tehát, hogy a kazároktól való függetlenedés rendítette meg a kündü helyzetét, először a gyilával szemben, aki valószínűleg a kazár modellt szerette volna meghonosítani, majd Ügyek előd családjával szemben, aki az előd tiszte mellé megszerezte az árpád és a jenő tiszteit is. Aligha járunk messze az igazságtól, ha arra gondolunk, hogy ezt a hatalmi gyarapodást maga a kündü támogatta, aki a tehetséges Álmost akarta ellensúlyként kijátszani a gyilával szemben.²⁸

A szultán tisztsége minden bizonnyal 893-ban született, és eredetileg nem volt örökletes. Mind Kónsztantinosz, mind a magyar krónikák hangsúlyozzák, hogy Álmos előtt a magyarok felett nem állt fejedelem (*arkún*);²⁹ Álmos megválasztásának Anonymusnál szereplő leírása is azt valószínűsíti, hogy a magyar urak csak ideiglenes jelleggel, az általunk honfoglalásnak nevezett hadművelet idejére kívánták magukat alávetni parancsainak, ugyanakkor az Anonymusnál szereplő esküjük már örökletes hatalomról beszél.³⁰ Persze el lehetne a kérdést azzal intézni, hogy Anonymus az esküben saját kora viszonyait vetíti vissza a honfoglalás korába, csakhogy a kérdés nem ilyen egyszerű: már Kónsztantinosz is arról beszél, hogy a magyarok első fejedelme az Árpád nemzetségéből sorban következő fejedelem,³¹ a Hetumoger

²⁵ HUDAD AL-ÁLAM (982), ugyanis a madzsgari országról azt írja: „Ország. Keleti részén egy nagy hegy van, déli részén a keresztények egy népe van, v.n.nd.rnak hívják őket. Déli és keleti részén Rúszt tartományai vannak. [...] Ennek az országnak a királyát xltnek hívják.” I.: NYITRAI ISTVÁN: *A magyar őstörténet perzsa nyelvű forrásai*, In: *A honfoglaláskor írott forrásai* (szerk: KOVÁCS LÁSZLÓ és VESZPRÉMY LÁSZLÓ), Budapest, 1996. 67. o.

²⁶ Ez nem meglepő, mert a honfoglalást kiváltó népmozgást Iszmail számánida emír győzelme váltotta ki, akinek címe 'szultán' volt.

²⁷ IBN FADLÁN In: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról – kortársak és krónikások kiadásai*, Budapest, 1975. 96-100. o.

²⁸ A kündü e három törzsfővel kiegészülve már döntő többségbe kerülhetett a vezérek tanácsában.

²⁹ I. Pdm. [1.], DAI [38.]

³⁰ I. Pdm. [6.]

³¹ L. DAI [40.]

mondának meg egyébként is az eskü a leglényegesebb eleme, tehát ezt koholmánynak ítélni nem helyes.

Valójában az ellentmondás csak látszólagos: a honfoglalást megelőzően ugyanis ez valóban csak eseti megbízás volt, azt követően azonban már örökletessé vált. Árpád kezdettől fogva örökletessé akarta tenni ezt a tisztséget, valószínűleg ezért kapta 894-ben született fia a Szulta nevet; e terv megvalósítását pedig – paradox módon – az tette lehetővé, hogy a vezérek szabadulni akartak a szultán hatalmától.

Anonymus csak utal Álmos halálára a tulajdonképpeni honfoglalás előtt, de a Képes Krónika kifejezetten megemlíti, hogy Álmost Erdélyben megölték; ez nem valami magasztos rítus (öreg, beteg szakrális király feláldozása) volt, hanem egyszerű politikai gyilkosság; erre utal, hogy a szultán hatalmát megalapozó aktus a vérszerződés, ez ugyanis a vérbosszú megakadályozásának rituális eszköze. Árpád 894 őszétől a Kárpát-medencében tartózkodott, 895 tavaszán pedig a bihari vezér ellen vonult; az ugyanekkor Erdélybe zúduló magyar seregek két úton juthattak ki az Alföldre: északra, a Meszesi-kapun keresztül, vagy délen a Maros völgyében haladva. A déli terület bolgár megszállás alatt állt, az északi útvonal pedig Árpád ellenőrzése alatt; e szorult helyzet magyarázza, miért köthetett ki Árpád a vérbosszúról való lemondás fejében ilyen súlyos kompenzációt.

Amint láttuk, a hatalmi viszonyok a függetlenedéstől kezdve igen ingatagok lehettek, a korábbi keretek bomlása megkezdődött. Sokakban felmerült a kérdés, vajon a törzsszövetségi modell túlélte-e a honfoglalást. A történészek egy része azon az állásponton van, hogy a honfoglalók törzsi szervezete az új hazában megszűnt, a honfoglalók nemzetségenként telepedtek le.³² Ezt egyfelől a bizánci források tanúságával (a.) és a területi törzsi szervezet nyomainak hiányával (b.) támasztják alá.

Ad (a.) A fő hivatkozási alapot Konsztantinosz egyik megjegyzése jelenti: „A türköknek ez a nyolc törzse nem engedelmeskedik a maga fejedelmeinek, de megegyezésük van arra nézve, hogy [...] együtt harcolnak.”, a törzsfők hiányát támaszthatná alá szerintük Bölcs Leó 904-ben írt Taktika c. munkája, amely szerint „ez a nép [t.i. a magyarok], amely egy fő alatt áll, fellebbvalóitól kemény és súlyos büntetéseket áll ki elkövetett vétkeiért”; hiszen ez is értelmezhető úgy, hogy a fejedelem és a nemzetségfők között nincs hatalmi szint. Ezt látszik alátámasztani Kézai egy megjegyzése is, mely szerint: „ezek a kapitányok az említett módon lakhelyet és szállást választottak maguknak, hasonló módon választottak a többi nemzetségek is ott, ahol nekik tetszett.” (KS. 33)

A fenti két bizánci idézet azonban egyáltalán nem tekinthető döntő bizonyítéknak: Bölcs Leó és Kónsztantinosz megjegyzése együttes értelmezhető úgy is, hogy a fejedelmi hatalom katonai jellegű, ezért csak háború esetén gyakorolható; Konsztantinosz szövegének folytatása alapján ugyanis már egyáltalán nem egyértelmű, hogy a magyarok fejedelmein, akiknek a magyarok nem engedelmeskednek, a szultánokat, vagy a törzsfőket kell-e érteni. A folytatás szerint ugyanis „Első fejük az Árpád nemzetségéből sorban következő fejedelem [...] de van fejedelme minden törzsnek is.”

Kézai idézete azért nem mond sokat, mivel a nemzetségek szabad választási jogáról valószínűleg késői betoldás, a XIII. században kibontakozó universitas-eszme

³² PI. I.: LÁSZLÓ GYULA: *Árpád népe* In: *Múltunkról utódainknak II.*, Budapest, 1999. 890-892. o.

hatására került a szövegbe, Anonymusnál például nyoma sincs, ott a fejedelem osztja ki a birtokokat. A törzsenkénti letelepedést támogatja egyébként a Hetumoger-monda léte is, ha ugyanis a törzsfői tisztség a honfoglalással megszűnt volna, ez a monda semmiképpen sem kerülhetett volna be az Árpádok krónikáiba.

Ad (b.) Sokan azzal érvelnek, hogy míg a nemzeti szállásterületek – megváltozott formában – továbbéltek a vármegyerendszerben, addig ennél nagyobb, törzsi méretű közigazgatási egység nem maradt fenn. Akik ezt állítják, figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy Szent István nem nyugati államot, hanem keresztény magyar államot alapított; a világi közigazgatás mellett megszervezte az egyházi közigazgatást is, ekként a továbbélés kapcsán ennek közigazgatási egységei is szóba jöhetnek.

A kisebb egységek (plébániák, kések, esperességek) méretük miatt nem jöhetnek szóba, de az egyházmegyék már igen³³. Ennek az egyházmegyék száma is megfelel: ha hét magyar és három kabar törzssel számolunk, akkor ez számban megfelel a tíz egyházmegyének. Jóllehet a kérdés nem ilyen egyszerű, mert a kabarok egyetlen törzsek számítottak, és az egyházmegyék határai nem felelnek minden tekintetben az eredeti törzsi szállásterületnek, azonban az egyházmegyei határok alapulvételével nem csupán az eredeti törzsi szállásterületek, de azok változásai is rekonstruálhatók.³⁴

E rekonstrukció elvégzéséhez két támpontunk lehet. Egyfelől az, hogy a törzseknek 895 és 900 között is rendelkezniük kellett szállásbirtokkal, amikor még a Kárpát-medence nyugati részét még nem szállták meg, tehát a keleti országrészben el kell tudnunk helyezni valamennyi törzset, még ha feltételezzük is, hogy egyik-másik törzs részben vagy teljesen átköltözött nyugatra 900 után. Másfelől az, hogy az egyházmegyei határok nyilvánvalóan nagyjából a legutolsó uralmi határvonalat tükrözik; azt az állapotot tehát, amikor az Árpádok kezébe került a terület.³⁵

A fentiekre tekintettel a magyarok a honfoglalást követően 895 között a következőképpen szállták meg a Kárpát-medencét:

Törzs	Püspökség	Terület
Kabarok	Eger	Tiszától északra, Zagyvától keletre
Nyék	Vác	a Duna-Tisza-köze Zagyvától nyugatra, az Alpár-Botva vonaltól északra
Megyer	Bihar	Körös-Maros-köze
Kürt-Gyarmat	Erdély	Észak-Erdély
Tarján	-	Tisza-Körös-köze
Jenő	Csanád	Bánát
Kér	Erdély	Dél-Erdély
Keszi	Kalocsa	a Duna-Tisza-köze az Alpár-Botva vonaltól délre

Ez a nyugati területek elfoglalásakor így módosult:

Törzs	Püspökség	Terület
Kabarok	Eger	Tiszától északra, a Zagyvától keletre
	Pécs	Tolna, Baranya és Valkó megyék
Nyék	Győr	Vértess-Bakony vonaltól nyugatra a Dunántúlon, Alsó-és Felső-Ausztria, Morvaország

³³ A püspökségek területére l.: *A magyarok krónikája* (Szerk.: GLATZ FERENC), Budapest, 1996. 55. o.

³⁴ A leveztetést l. DR. POMEISL ANDRÁS JÓZSEF: *Igazságot Anonymusnak!* (kézirat) 77-94. o.

³⁵ Ezt támasztja alá a csanádi, az erdélyi püspökség, illetve a pannonhalmi területi apátság megszervezése is.

Megyer	Bihar Vác Veszprém	Körös-Maros-köze; a Duna-Tisza-köze az Alpár-Botva vonaltól északra a Zagyváig; Dunántúl a Vértes-Bakony vonaltól keletre, a Balatontól északra
Kürt	Esztergom	Felvidék a Zagyva-Sajó vonaltól a Morva folyóig
Gyarmat	Erdély	Észak-Erdély
Tarján	-	Tisza-Körös-köze
Jenő	Csanád	Bánát
Kér	Erdély	Dél-Erdély
	Veszprém	Kolon és Somogy megyék
Keszi	Kalocsa	az Alpár-Botva vonaltól délre

Ha egy-egy törzs önállósága és a törzsfő tisztsége megszűnt, a terület és a rajta élő nemzetségek – ha a környező törzsek nem osztoztak meg rajtuk – a szultán közvetlen alárendeltségébe kerültek. Ez azt jelentette, hogy – tekintettel arra, hogy a törzs katonai egység is volt – a törzsi terület a katonai „közigazgatás” egységként megmaradt, azonban mint a polgári „közigazgatás” egysége megszűnt: a nemzetségek gyakorlatilag egymástól függetlenül éltek az életüket. Ez lehet a magyarázata annak, hogy bár ismerték az egykori törzsi határokat, és azt az egyházszervezésénél fel is használták, a közigazgatás legnagyobb egysége a vármegye lett.

Ha azt a kérdést tesszük fel, hogy mi lehetett az oka annak, hogy egy törzs önállósága, illetve egy törzsfői tisztség megszűnt, a Hetumoger-mondában szereplő eskü ötödik szakasza adhat választ, amely az eskü megszegőit örök átokkal sújtotta. A szolgasorba taszítást, mint a hadi kötelezettségek megszegésének szankcióját Kézai, sőt – a kazárokkal kapcsolatban – Ibn Fadlán is említi,³⁶ nyilvánvaló tehát, hogy súlyos esetben a fejedelemnek lehetősége volt akár saját személyében alkalmazni, akár a vezérek tanácsával kimondatni egy-egy törzsfőre a legszigorúbb büntetést, amivel egyidejűleg a törzsfő örökösét ki is telepítették a fejedelem uralma alatt álló területre, noha személyes szabadságát nem vesztette el.³⁷

A Hetumoger-monda tanúsága szerint a honfoglaláskor még nyolc törzzsel és nyolc törzsfővel számolhatunk;³⁸ ugyanakkor Kónsztantinosz már harmadik fejedelemként a karcast említi, ami azt jelenti, hogy 945-950 közötti időszakban – még ha az *árpádot* és a *szultánt* azonosnak véve az első helyre tesszük is – legalábbis két törzsfőnek, a *jenőnek* és a *kündünek* ki kellett esnie a sorból; hasonlóképpen tanúskodik 942/43-as ibériai kalandozásról tudósító Ibn Hajján.³⁹ Ez utóbbi tudósítás

³⁶ KS. [7.], IBN FADLÁN In: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról – kortársak és krónikások kiadásai*, Budapest, 1975. 98. o.

³⁷ Ennek köszönhető, hogy a törzsfők utódainak többsége a Megyer-törzs területén lakott, így a Kartal-Korcán-, és a Gyula-Zombor-nem Pest megyében, a Csák nem Fejér-megyében, de a Megyer törzs területéhez csatolták a Lád-Vérbulcsú-, és a Bor-Kalán-nem birtokait is. V. ö: Trip. I. 32.

³⁸ Az vitatható, hogy a kabarok élén Árpád állt-e, vagy volt más fejedelmük, de önállóságuk biztos.

³⁹ IBN HAJJÁN, aki szerint: „Hét vezér alá tartoztak; egyikőjüket, közülük a legtekintélyesebbet tyilahnak hívták, őt követte ’.h.r. (w).l.h.w.d.y, b.s.m.’.n, l.(x).s, ’.r.w.d, és h.d.h.d.y”’. l.: ELTER ISTVÁN: *A magyar*

két vagy három személynevet, és négy méltóságnévet rejt, ezek: gyula, örsúr,⁴⁰ 'Wulsudi', 'Basman'⁴¹, 'Taxis' 'arwad', 'harhadi'; eszerint tehát már 943-ban is csak a gyula, az örs (*karkasz*), az árpád és a harka méltósága állhatott fenn, az *előd*, *jenő* és *kündü* tiszte már megszűnt.

Ez a folyamat a *kündü* tisztségének megszüntetésével kezdődött, Kurszán *kündü* 904-ben bekövetkező halálát követően; lehet, hogy ekkor területét tulajdonképpen felosztották a kabarok, Zulta és a Gyarmat törzs között. Ennek legitimitását volt hivatva megteremteni a bihari vezér mondája, amelynek célja a Tarján törzs területéhez való jog biztosítása Zultának; ez arra utal, hogy nehéz lehetett ürügyet találni Kurszán ellen, ugyanakkor a tényleges hatalmi pozíció nyilván adott volt egy ilyen manőverhez.⁴²

A következő törzsfő, aki elvesztette tisztségét a *jenő* volt; Zuard *jenő* ugyanis – valószínűleg Zulta 907-ben bekövetkező öröklése kapcsán kirobbant családi viszály miatt – kíséretével együtt távozott az országból; területét feltehetőleg Ound örs kaparintotta meg.⁴³ Álmos, amikor szultánná választották, árpád volt, e két tisztség azonban halálával valószínűleg kettévált: fia, Árpád lett a szultán, unokája, Tarkancsu pedig az árpád. Tarkancsu az árpád tisztét Jutocsára, Árpád a szultán tisztét (907-ben) Zultára örököltette; ezt a másodszülött Jeleg fiai nyilvánvalóan nehezményezték.

A harmadik törzsfő, akinek tisztsége megszűnt, Zabalsu *előd* volt; erre a 933-as merseburgi vereség adott alkalmat, ahol feltehetőleg Zabalsu is elesett;⁴⁴ az ő területei már teljes egészében közvetlen szultáni irányítás alá kerültek. Ennek hátterében az állt, hogy Falicsi felvette a szultán tisztét; ennek ideológiai alapját az szolgáltatta, hogy a törzsfők maguk közül választottak fejedelmet, Álmos árpádként lett szultán, így az ő értelmezése szerint annak kell szultánnak lennie, aki az árpád tisztét birtokolja. Mivel Zulta hatalmának fenntartásában – a korábbi próbálkozások miatt – Zabalsu *előd* (Ound örs és esetleg Tuhutum harka mellett) döntő szerepet játszott, ezért Falicsi az őt „kiszemmiző” Zabalsut büntette meg.

Falicsi e célból összehangolta és egybeolvasztotta a Fehérló- és a Hetumogermondát, de nem járt teljes sikerrel; Ound fia Ete ugyanis kiállt Zulta mellett, akinek Bihart és Dél-Erdélyt is sikerült megtartania, így az első időkben Falicsi hatalma valószínűleg csak a Kárpát-medence nyugati felére korlátozódott. Uralmának két fő

kalandozáskor arab forrásai In: *A honfoglaláskor írott forrásai* (szerk: KOVÁCS LÁSZLÓ és VESZPRÉMY LÁSZLÓ), Budapest, 1996. 178. o.

⁴⁰ Az örsúr méltóságnév nem csupán az örs méltóságnévvel lehet azonos, de esetleg azonos lehet a kabarok vezérének nevével is; Maszúdi szerint ugyanis a kaszár-kagán testőrségében muszlim vallású kvárezmiek – akiket ő (I)arsija néven említ – is szolgálnak. E névből esetleg lehetett 'wrs' a magyar nyelvben, így az Wrsur-nem valóban egy kabar vezértől eredhetett.

⁴¹ Ez talán Tasra utal, ha hasonló kettős névről lehet szó, mint Ed és Edumen esetében; hozzá kell azonban tennünk, hogy az Edumen szóban a '-men' tag komoly fejtöréseket okozott már a nyelvészeknek.

⁴² Valószínűleg Huba gyula és Árpád szultán megegyezése állhatott a háttérben. Árpád legkisebb fiának és örökösének, Zultának akart szállásterületet biztosítani, Huba pedig valószínűleg arra számított, hogy a szultán előbb-utóbb felveszi a *kündü* címét, és akkor a kaszár-kagánhoz hasonló szakrális királlyá tehető.

⁴³ Erre utal legalábbis, hogy e terület csücskében található Ursova vára. Zuard elköltözéséről mind ANONYMUS [45.], mind KÉZAI [20.] – igaz a hun történetben, mint Chaba elköltözése – megemlékezik.

⁴⁴ Valószínűleg erre utal WIDUKIND I. 38., amikor a nyugati sereg vezéreinek haláláról ír.

támogatója Tas, (utóbb fia, Lelü) a Kürt törzs vezére⁴⁵ és Bulcsú harka volt, akiknek hatalmát jelentős mértékben megnövelték a sikeres nyugati kalandozó hadjáratok. Falicsi igényeit kivédendő Szulta fia, Taksony Ound fia Ete halála után, 938-ban megszerezte az örs tisztét, majd apja halála (941) után látszólag elfogadhatta a helyzete, mert a következő években két itáliai kalandozó hadjáraton (943, 946) is részt vett.

Ezután Taksony hátországában belháború tör ki; Ete kisebbik fia, Keán valószínűleg azt sérelmezte, hogy elesett az örs tisztének öröklésétől; bár Taksony Keán bátyja, Kulán helyett lett örs, de a fiúörökösrel nem rendelkező Kulán halála után Keán lett volna jogosult örökölni. Kulán azonban Taksony mellé áll, aki a gyila segítségével legyőzi Keánt: a gyila valószínűleg ekkor szerzi meg Dél-Erdélyt, és Glád, aki valószínűleg valamelyik fél által felfogadott zsoldosvezér lehetett, a Tiszántúl Marostól délre eső területeit.

Az 955-ös augsburgi vereség után, ami Lelü és Bulcsú halálát eredményezte, Taksony leszámolt Falicsival és rendszerével; Falicsit átok alá helyezte (ezért nem szerepel neve a hazai forrásokban), egyidejűleg megszüntette az *árpád* tisztét, a Megyer és a Kürt törzs területeit közvetlen irányítása alá vonta. A harka tiszte megmaradt ugyan, de ezt Szerénd, Velek fia (Hülek unokája) örökölte, Bulcsú nemzetségi szállásterületét pedig a Kér törzs területéről leválasztva a szultán közvetlen irányítása alá vonta. Ekkor alakul ki az a felosztás, amelyet majd uralma elején Szent István számol fel, azon az alapon, hogy a tartományok urai fellázadtak ellene, így megszűnik a *harka* és a *gyila* tisztsége is; a Keszi törzs különállása az egységes államszervezet kiépítésével, a kabar törzsé valószínűleg Aba Sámuel leverését követően szűnik meg, ezáltal létrejön az egységes ország.

A szultán hatalma eredetileg a védelmi, katonai jellegű feladatok irányítására terjedt ki, ezt azonban tágan kell értelmezni, hiszen a védelmi feladatok fogalma akkoriban a külső és belső béke biztosítását egyaránt magába foglalta. Nem csupán a hadseregszervezés, a háború és békekötés kérdése, a hadsereg irányítása és fegyelmezése tartozik tehát ide, hanem bizonyos, a törzsszövetség nyugalmát felforgató, súlyos bűncselekmények szankcionálása, a különböző törzshöz tartozó nemzetségek, illetve a törzsek közti határ- és birtokviták is.

Az egyes törzsfői tisztségek megszűnésével ez a kör tágult, hiszen a nemzetségek közti viták általánosságban kerültek át a szultán hatáskörébe, illetve a később említendő, a törzsfő birtokain élő szolgáló- és katonanépek tekintetében a szultán gyakorlatilag a nemzetségfő jogait gyakorolta. Ez a kiterjedt szultáni hatáskör lett aztán alapja a királyi hatalomnak, az első királyok törvényei ezért zömmel közjogi jellegű, igazgatási és büntetőjogi normákat tartalmaznak. Mindebből látszik, hogy a törzsszövetségi magyar állam fokozatosan egy egységes, keresztény királysággá alakult át.

⁴⁵ Tas úgy lett a Kürt alvezére, hogy kiszorította e tisztségből Tursocot, Huba fiát, aki az után, hogy Horca, Tuhutum fia Huba halála után megszerezte a gyila tisztét, kénytelen volt a Kürt törzs feletti uralommal megelégedni.

4. A nemzetségfők hatalma

Végezetül röviden néhány szót kell ejtenünk a nemzetségek szerepéről. A nemzetség – a törzsekkel ellentétben – természetes fejlődés eredménye volt, eredendően a nagycsaládból jött létre. E nagycsalád tulajdonképpen nem más, mint a családfő hatalma alá tartozó személyek közössége, akik közösen gazdálkodnak, közös a vagyonuk, akik felett a családfő fenyítési és utasítási jogosultsággal rendelkezik, és akiket más családok tagjaival szemben a családfő képvisel.⁴⁶

Ha a családfő hatalma alól úgy kerül ki egy vagy több személy, hogy nem kerül más családfő hatalma alá, új nagycsalád jön létre.⁴⁷ Ez az új nagycsalád a korábitól függetlenül gazdálkodik, tagjait már nem a korábbi, hanem az új családfő képviseli, megszűnik továbbá a régi családfő személyi hatalma, vagyis általános fenyítési és utasítási joga is. Ugyanakkor a régi és az új nagycsalád tagjai között nem szűnik meg minden kötelék, hiszen a vérrokonság fennmarad, annak minden következményével együtt: így közös marad a (közös) ősök tisztelete, a vérbosszú kötelezettsége, az öröklési igény a közös őstől háramló javakban⁴⁸.

A nemzetség tulajdonképpen több, rokon nagycsalád közössége, akiket a közös ős tisztelete, a vérbosszú kötelezettsége, az ági öröklési igény és a vérségi kapcsolatok tartanak össze.⁴⁹ A nemzetségfő, aki eredetileg annak a nagycsaládnak a feje lehetett, amelyből a többi kivált, hatalma ehhez igazodhatott: egyes kultikus feladatokon kívül – ideértve nagycsaládoknak a nemzetségbe való befogadást⁵⁰ – alapvetően katonai és békebírói szerepe lehetett, melynek célja a nemzetség tagjainak védelme. Így a nemzetségfő toborozást, erődítési munkálatokat rendelhetett el, vezette a nemzetség „hadát”⁵¹, a katonáskodók felett utasítási és fegyelmi jogosultsággal rendelkezett, katonai szövetségeket köthetett a nemzetség nevében, hadat üzenhetett, és békét köthetett; közreműködött továbbá a nagycsaládok közötti viták békés rendezésében, illetve – ahol voltak ilyenek – irányította a közös gazdasági létesítmények (pl: öntözőcsatornák, utak) kiépítését, karbantartását.

A nemzetségeken belül a nagycsaládok a származási kapcsolatok szerint, nemekbe, ágakba tömörültek. Ezek adott esetben kiválhattak a nemzetségből, és vagy más nemzetséghez csatlakoztak, vagy önálló nemzetséggé alakultak. Ennek több oka lehetett, így például az, hogy valamelyik egység idegen uralom alá került, elköltözött, a nemzetség többi részétől elszigetelődött, stb. A sztyeppe népeknél a nemzetségek elég rugalmas szervezeti formának mutatkoztak, gyakori, hogy egy-egy nemzetség hol ennek, hol annak a népnek a kötelékében bukkan fel; nemzetségek viszonylag nagy számban alakulnak és tűnnek el; ennek oka éppen ezek természetes eredete.

Amikor a magyar nemzetségekből kialakították a törzseket, akkor ez a rugalmasság jórészt megszűnt; mivel a cél a katonai erő biztosítása volt, így mind a

⁴⁶ V. ö.: Trip. I. 51. 4-9.§,

⁴⁷ V. ö.: Trip. I. 51. 1-3.§. Valójában tehát az öröklési jogból ismert osztálytétel intézménye indította el a nemzetség kialakulását.

⁴⁸ V. ö.: Trip. I. 47.

⁴⁹ Népesebb nemzetségek esetében az is gyakori, hogy a nemzetség tagjai a nemzetségen belül házasodnak.

⁵⁰ Ennek az volt a jelentősége, hogy az új nagycsalád is részévé vált az öröklési közösségnek és kiterjedt a vérbosszú kötelezettsége rájuk is.

⁵¹ A had jelentése eredetileg: nemzetség!

törzs, mind a nemzetség katonai egység is volt, ezért az egy törzshöz tartozó nemzetségek száma és az általuk kiállítandó sereglétszám rögzült. Ez azt is jelentette, hogy egyes kisebb lélekszámú nemzetségeket össze kellett vonni, a nemzetségek a továbbiakban nem válhattak szét, nem vándorolhattak át egyik törzstől a másikig.

Ibn Ruszta, a Hudad al-Alam, Gardizi és Aofi szerint a magyarok főnöke 20.000 lovas élén vonul. Ebből sokan arra következtettek, hogy ez lett volna a magyarok teljes hadereje; a szöveg azonban ilyen szempontból is félreérthető, hiszen ez a 20.000 lovas többféleképpen is értelmezhető.⁵² Ha figyelembe vesszük az utalásokat, amelyeket Maszúdinál, az Annales Fuldaensesben, a Velencei Krónikában, Liudprandnál és Widukindnál találhatók az ellenséges hadsereg létszámáról és a magyar hadseregnek az ellenséghez viszonyított arányáról, és azt, hogy a kalandozások nem igen lehettek többek egy-egy törzs vállalkozásainál, valószínűnek tűnik, hogy egy törzs egy *töménynek* (10000 fő) felelt meg.

A sereg összetételét tekintve a kazár sereghez hasonlíthatott, így a fele katonaköteles zsoldosokból állhatott (az ún. *kíséret*), míg a másik felét az „előkelők és gazdagok”, vagyis a *bőnek* nevezett nemzetségfők állították ki, nyilván a nemzetség tagjaiból toborozva őket, így valószínűleg egy törzsön belül 5-5 nemzetség lehetett, és egy nemzetség egy *ezred* kiállítására volt köteles.⁵³ Valószínű, hogy a törzsek megszervezésekor ez még általános hadkötelezettséget jelenthetett, de a nemzetségek számbeli gyarapodására tekintettel a honfoglaláskor valószínűleg nagycsaládonként már csak 1-1 embert kellett kiállítani.⁵⁴

A törzsek létrehozásával a nemzetségfő jogállása is megváltozott: többé már csak a törzsön belül képviselte a nemzetséget, a katonai szövetségek kötése, a háborúindítás és békekötés a törzsfő joga lett. Továbbra is ő vezette a nemzetség hadát, rendelte el a mozgósítást és a közmunkákat; a törzsfő azonban e körben utasíthatta a nemzetségfőt. A bő nem katonai jellegű jogosítványai azonban valószínűleg érintetlenül maradtak. E nemzetségfői jogállás nem változott akkor sem, amikor a törzsfői tisztség megszűnt, így a későbbi vármegyei hatáskörök forrásává vált.

A honfoglaláskor a telepítés valószínűleg a katonai szervezetet tükrözte, így a kíséret és a nemzetségek tagjai egymástól elkülönülten telepedtek le, ezen belül pedig az egy alakulatot (századot, tizedet) alkotó nagycsaládok egymás közelében, csoportot

⁵² Mivel a szöveg eleje a magyarokat a türkök egyik fajtájának tartja, lehet, hogy a magyarok ennyi katonai kiállítására voltak kötelesek a kazár birodalomban, de lehet, hogy ez a sereg a gyila által vezetett sereg, ami adódhat abból, hogy a kündü hadait is vezeti, vagy abból, hogy a Kürt-Gyarmat törzs kettős törzs, stb.

⁵³ A kazár hadsereg összetételéről l. *Ibn Ruszta és Gardzi In: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról – kortársak és krónikások kiadásai*, Budapest 1975. 90. o. Az, hogy 5 nemzetség volt egy törzsön belül, jól megfelel annak, hogy a magyar vármegyék száma a XI. században 45-55 között volt.

⁵⁴ Ez lehetőséget nyújt a magyarok létszámának meghatározására is: az általános hadkötelezettség esetén a teljes népesség a hadsereg létszámának kb. ötszöröse, míg az így sorozott hadseregnél kb. tizenkétszerese. Így a magyarok lélekszáma a VII. század közepén kb.: 400.000 fő, a honfoglaláskor – figyelembe véve, hogy a kabarokra és a kíséretre általános hadkötelezettség vonatkozhatott – kb. 830.000 fő, ami a magyar népességre vetítve évi 2 %-os növekedést jelent. E két adat (a tatárjárás embervesztését az általánosan elfogadott 40%-nak véve) nagyjából kiadja az Árpád-kor végére becsült kb. 1,5 milliós lélekszámot. v. ö.: KOVACSICS JÓZSEF: *A történeti demográfiai válaszai és nyitott kérdései az Árpád-kori népesség számára vonatkozóan* In: *A honfoglalás és az Árpád-kor népessége*, KSH, Budapest, 1995. 23. o.

alkotva. A kíséret tagjai valószínűleg a törzsfő tulajdonában álló földeken, hadi szolgálataik fejében éltek és gazdálkodhattak, egy-egy nagycsalád kihalásával, illetve a kíséretnek más úrhoz csatlakozásával ezek a földek a visszaszálltak az úrra. A nemzetség tagjai a nemzetség tulajdonában álló földeken éltek, így valamely nagycsalád kihalásával az adott ág, nem, illetve nemzetség örökölt, a törzsfő e földeket ily módon nem szerezhette meg; a hadkötelezettség sem az egyes családokat, hanem a nemzetség egészét terhelte.

Itt kell utalnunk arra, hogy Szent István II. Törvénykönyvében említett templomépítési kötelezettséggel kapcsolatban említett tíz 'villa' nem tíz falut jelenthetett; a tíz 'villa' *egyetlen* települést alkotott (szeres település),⁵⁵ a 'villa': a. m. szer (tanya, nagycsaládi szálláshely).

A törzsfői hatalom megszűnését követően a kíséret földjei és a belső gyepek a szultán kezébe kerültek; ez vált a későbbi várföldek magjává. Gyeücsa és István a vármegye kialakításakor minden, a kíséret tagjaiból álló ezred fölé egy-egy *comes* állított, aki igazgatta az adott területen lévő szultáni, illetve királyi birtokokat is. Egy-egy comes hatalma így vetekedett a helyi *bő* hatalmával, azonban teljes egészében az uralkodó akaratától függött, hiszen ezek a birtokok, illetve az azokon élő szolgál- és katonanépek az ő hatalma alatt álltak.

Gyeücsa szultán és Szent István király természetesen a comeseket általában a nemzetségek családjából választották ki,⁵⁶ de nem feltétlenül volt e személy azonos a nemzetséggel; mivel a comes hatalma folytán eséllyel pályázhatott ez utóbbi tisztre is, a nemzetségek igyekeztek a király kedvében járni, hogy e tisztséget nekik adja. Ez azt is jelentette, hogy a nemzetségek ebbéli minőségükben is a király kedvét keresték, ami ténylegesen a királyi hatalom kiterjesztését, elfogadottságának növekedését eredményezte.

Láthatjuk tehát, hogy a korai keresztény magyar állam szerkezetét és működését tekintve a korábbi, törzsszövetségi magyar állam természetes folytatása, és a gyökerei a VII. század közepéig, a Duna-Dnyeper-közének megszállásáig biztosan visszavezethetők. További, ígéretes kutatások tárgya lehet az, hogy ez az állam milyen sztyepei (hun-bolgár, onogur-bolgár, kaszár-türk, avar), illetve e korból származó közép-európai örökséget hordoz, és ez az örökség mennyiben maradt fenn a Magyar Királyság, esetleg a Magyar Köztársaság köz- és magánjogában.

Irodalom:

A honfoglalás és az Árpád-kor népessége, Budapest, 1995.

A honfoglaláskor írott forrásai (szerk: KOVÁCS LÁSZLÓ és VESZPRÉMY LÁSZLÓ), Budapest, 1996.

A magyarok elődeiről és a honfoglalásról – kortársak és krónikások kiadásai, Budapest 1975.

A magyarok krónikája (Szerk.: GLATZ FERENC), Budapest, 1996.

⁵⁵ LÁSZLÓ GYULA Felgyő kapsán megjegyzi, hogy a tíz település közül csak a templomosnak volt neve.

⁵⁶ Ezért lett e tisztség megnevezése a magyar köznyelvben a szláv 'zsupan' (=nemzetségfő) szóból eredő ispán.

- ANONYMUS: *Gesta Hungarorum*, Budapest, 1977.
- ERDÉLYI ISTVÁN: *A magyar honfoglalás és előzményei*, Népszerű történelem, 1986.
- KRISTÓ GYULA - MAKK FERENC: *A kilencedik és a tizedik század története*, Magyar Századok, Budapest, 2001.
- LÁSZLÓ GYULA: *Múltunkról utódainknak I-II.*, Budapest, 1999.
- DR. POMEISL ANDRÁS JÓZSEF: *Igazságot Anonymusnak!* (kézirat), 2003.
- POMEISL ANDRÁS JÓZSEF: *Szabad mozgás a Kárpát-medencében a Magyar Köztársaságnak az Európai unióhoz csatlakozása után tekintettel a Schengeni Egyezményre és a kisebbségvédelmi követelményekre* (szakdolgozat)
- POMEISL ANDRÁS JÓZSEF: „*Szabad-e adót fizetni a császárnak?*” In: *A Szent Koronaszme időszzerűsége*, Budapest, 2004.
- VÁSÁRY ISTVÁN: *A régi Belső-Ázsia története*, Magyar Őstörténeti Könyvtár, Szeged, 1993.

Dr. Prekovits András:

Az 1222-es Aranybulla Egy nemesi kiváltságlevél?

1. A kor

1143-ban II. Joannés halálát követően a Bizánci (Kelet-Római) Birodalom császára, az elhunyt uralkodó legkisebb fia, I. Manuél lett. Manuél kiváló képességű és sokoldalúan képzett uralkodónak bizonyult. *„Született hadvezér és bátor harcos volt, aki nem rettent vissza semmi személyes veszélytől, mindenekelőtt azonban találékony diplomataként, nagy és merész gondolatokat megvalósítani kész államférfiként ismerjük. Igazi bizánciként áthatotta az egyetemes császáreszmény gondolata, és szenvedély vezette a teológiai vitákban is.”*¹ Nagysága – többek között – abban érhető tetten, hogy legtöbb elődjével ellentétben, nem csak beszélt az egyetemes Római Birodalom helyreállításáról, hanem elég tetterősnek bizonyult ahhoz, hogy ezen elképzelését meg is valósítsa. Uralkodásának 37 esztendeje alatt birodalmát nyugaton Horvátországig, keleten Antiocheiáig terjesztette ki. Ezen időszak alatt a birodalom ismét régi fényében tündöklött, Konstantinápoly immáron nemcsak azzal büszkélkedhetett, hogy az antik-görög-keresztény műveltség miatt az európai kultúra fellegvára és egyúttal Európa kulturális központja volt, hanem azzal is, hogy a nyugati világ legnagyobb birodalmának fővárosává is vált. I. Manuél tudatosan törekedett arra, hogy hatalmát – Római Császárként – egész Európára kiterjessze. Kiváló vezetői képességét mi sem bizonyítja jobban, mint, hogy a *„római birodalom helyreállítása, mely a bizánci császárság végső és legnagyobb célja volt, elérhető közelségbe került. Két kard van: így írta már 1141-ben II. Joannés II. Ince pápának: a világi kardot ő akarja forgatni, a lelki kardot pedig átengedi a pápának, hogy ismét helyreállítsa az egyház egységét és megalapozza a földön az egyetlen római Impérium szupremáciáját.”*² Ezáltal a bizánciak ősi, kiolthatatlan vágya valósult volna meg, és a pápa segítségével az egység fejében megújítva, visszaállt volna Justinianus és Konstantin világbirodalma.³

1152-ben a Német-Római Császárság trónjára I. (Barbarossa) Frigyes került. *„Az ifjú uralkodó a Szent Birodalom és az Aranykor eljövételét hirdette meg, önmagát a római augustusok örökösének tekintette, s kijelentette, hogy hatalmát egyedül Istentől nyerte. 1154-ben Bolognában a pápaságtól független egyetemet alapított, melynek jogászai készek voltak jogi érvekkel is alátámasztani Frigyes világhuralmi törekvéseit. A császár szándékait világosan jelezte Nagy Károly általa elért szentté avatása 1165-ben. Ekkor már kezdtek kirajzolódni a pápa és a császár készülődjő újabb összecsapásának körvonalai.”*⁴

I. Manuélben és I. Frigyesben közös vonás volt, hogy világhuralmi ambícióik keretében egyre több országot igyekeztek az uralmuk alá hajtani. Így keltette fel érdeklődésüket, Közép-Európa akkori legerősebb állama, mely mindkét birodalommal határos volt: a Magyar Királyság. A Magyar Királyság élén a XII. században az Árpád-

¹ GEORG OSTROGORSKY: *A Bizánci Állam története*, Budapest, 2003. 331. o.

² I.m. 334. o.

³ u.o.

⁴ HERBER ATTILA, MARTOS IDA, MOSS LÁSZLÓ, TISZA LÁSZLÓ: *Történelem 3*, 1995. 48. o.

uralkodóház állt, kiknek tagjai büszkék voltak arra, hogy családjuk történelme messzi, dicsőséggel övezett időkig nyúlik vissza. Egyikük sem arról volt híres, hogy nyugodtan szemlélték volna, hogyha felettük idegen uralkodók gyakoroltak volna hatalmat. A királyi ház tagjai nagyon hamar a két császár méltó ellenfelévé váltak.

2. A téma

Ezzel a rövid kis bevezetővel megpróbáltam éreztetni, hogy milyennek képzeljük el azt a kort, amelyben az Aranybulla születését el kívánjuk helyezni. Ebből a korból nagyon kevés forrásunk van, és sok forrás gyakran ellentmond egymásnak. Ebből a forrásmennyiségből nagyon nehéz kiszűrni, hogy az Aranybulla alkotói a bulla megalkotásakor milyen célt tartottak szem előtt, mi vezérelte őket, amikor ezt a jogi dokumentumot hatályba helyezték. Jelen írásomban arra törekszem, hogy először bemutassa azt a társadalmi-gazdasági folyamatot, amely során egyáltalán felmerült egy ilyen jogi dokumentum kibocsátása. Amint sikerül a tisztelt olvasóval ezeket a körülményeket ismertetni, azután megvizsgálom, hogy az Aranybullában melyek azok a rendelkezések, melyek ezekre a társadalmi-gazdasági változásokra megoldásként szolgálhattak. Többre vállalkozom tehát mint egy jogi dokumentum pusztán tételes jogi elemzésébe. A kort kívánom felidézni, a maga problémáival, kihívásaival, melyek megoldására az Aranybullát életre hívták. A módszerem tehát, hogy először megvizsgálom az 1222-es állapototokat. Ezután szemügyre veszem az Aranybullát, hogy a rendelkezései mennyiben hozhatók összefüggésbe az 1222-es helyzettel. Végül pedig megpróbálok következtetéseket levonni, hogy az Aranybullával mit kívántak elérni, milyen célokat tűztek maguk elé, milyen módosításokat, változásokat kívántak eszközölni. A kérdés amit meg szeretnék válaszolni, hogy egy nemesi szabadságlevélről⁵ van-e csupán szó, vagy egy olyan dokumentumról, amely ennél többet hordoz magában, nevezetesen a király és nemesség közötti hatalommegosztás jogi keretekbe foglalását.

Az írásomban tehát arra törekszem, hogy közelebb kerüljünk az igazsághoz, nevezetesen, hogy megtudjuk, hogy milyen célt szolgált az Aranybulla megalkotása. Ha ezt megtudjuk, akkor ezáltal tudásunk fog gyarapodni a tekintetben, hogy látjuk, hogy elődeink egy társadalmi problémát, milyen jogi lépéssel próbáltak orvosolni, aminek során pedig a magyar közjogi gondolkodásunk lesz gazdagabb.

3. Előzmények

A Kr. u. 1150 és 1172 közötti időszak Magyarország történelmében egy súlyos mélypontot jelentett. Ennek az oka az, hogy a királyi család tagjai a hatalom megszerzése érdekében egymás ellen küzdöttek, mely küzdelem az egész nemzetet megosztotta. A harcokba – érdekeinek érvényesítése miatt – a Bizánci Birodalom is bekapcsolódott. 1141-ben II. Géza került a magyar trónra. 1150-től kezdődően szembe kellett néznie Bizánc hódító poltikájával, aminek következtében Magyarország éveken keresztül elhúzódó súlyos háborúba bocsátkozott Bizánccal. A helyzet akkor vált kritikussá, amikor 1154-ben meghasonlás támadt II. Géza és öccse (a későbbi IV.) István között, aki király akart lenni, és részt kívánt a hatalomból. Céljának elérése érdekében bizánci segítséggel tört be az országba, de Géza visszaverte, így Istvánnak

⁵ ECKHART FERENC: *Magyar Alkotmány- és Jogi történet*, Budapest, 1946. 28. o.

Konstantinápolyba kellett menekülnie. A sors fintora, hogy Gézának Manuél egyik rokona a nagytehetségű, de jellemtelen Komnenos Andronikos is hasonló ajánlattal élt a bizánci trónnal kapcsolatban, aki Nis-t és Branizovát ajánlotta fel a magyar királynak, ha segít neki a bizánci trónt megszerezni.⁶ A háború a status quo-t alapvetően nem érintette, rövid békekötések voltak, de a háború így is tíz évig tartott. Andronikost, Manuel 1155-ben elfogta, 1157-ben pedig (a későbbi: II.) László is követte öccsét, IV. Istvánt Konstantinápolyba.

1162-ben II. Géza halálakor Manuel II. Lászlót szerette volna Magyarország királyává választatni, azonban az udvar és a főemberek félték a bizánci befolyástól, ezért Géza fiát III. Istvánt koronázták meg, ki még gyermek volt. A nemzet nagy többsége azonban érett férfiút szeretett volna királyként a trónon látni, ezért Manuél nyomásának engedve II. Lászlót kiáltották ki királlyá. Mivel egyidőben két királya is volt az országnak, ezért a nemzet és a főurak megoszlottak. A helyzet akkor mérgesedett el igazán, amikor II. László félévi uralkodás után elhunyt, és helyén gyűlölt öccse, IV. István követte, aki a magyar urak szemében a bizánci császár kegyence volt. Felkelés tört ki, IV. Istvánt Manuél katonai segítsége sem tudta uralmon tartani, így a király 1163-ban kénytelen volt Bizáncba menekülni.

IV. István után a trónt ismét III. István foglalta el. Manuél csak abban az esetben volt hajlandó elismerni őt királyként, ha István öccsét Béla herceget Konstantinápolyba küldi és a hercegnek adja Dalmáciát és Horvátországot. Ez így is történt, Béla herceg Konstantinápolyba került, ahol, a bizánci trón várományosaként, testközelből ismerhette meg az antik-görög birodalmi kormányzás művészetét. Közel 10 évet töltött Konstantinápolyban Manuél mellett, amikor III. István halálakor hazatért, és 1173-ban királlyá koronázták.

4. III. Béla államszervezési reformja

III. Béla az Árpád-ház egyik legkiemelkedőbb uralkodója, mégis uralkodásával egy korszak egyszer és mindenkorra lezárul. Uralkodásáig a királyokat feltétlen „szakrális” tisztelet övezte, ő jelenti azt a fordulópontot, ahonnan a magyar királyok fokozatosan kezdik elveszíteni azt az alattvalói odaadást, ami egy Istentől kegyelméből uralkodó királynak kijár. Béla neveltetése, és ebből kifolyólag államszervezeti reformjai is nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a királyi méltóság egyre jobban csak világi tisztséggé vált. Ezt a hatást erősíti a pápaság-császárság háborúja is, melyben a pápaság azt a jelszót tűzte a zászlajára, hogy a pápa a királyok és a császár felett áll, a királyok a pápától kapják a felhatalmazást az uralkodásra. A királyok szakrális hatalmának térszűkítésével, az egyház hatalma arányosan megnövekedett az egyes országok lakosai felett.

Összegezve az eddigieket a következőket mondhatjuk Magyarországról.

1. Béla hatalomra jutásakor – tehát 1173-ban – kb. a földterületek 75%-a a király tulajdonában van, a többi 25% szállásbirtok, vagy adománybirtok. A király hatalma tehát nagy.
2. A király iránti tisztelet is Európában egyedülállóan kiemelkedő, azonban nem olyan feltétlen már, mint korábban. A nemesek részéről a király

⁶ Nagy Képes Világtörténet, forrás:

www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortene/europa/marcali/html/05/05r04f25.htm

elleni támadás csak akkor képzelhető még el, ha a támadást egy királyi vér, vagyis a király rokona vezeti. Ezt mutatják a testvérharcok, ahol a nemesség mindig valamelyik Árpád-házi oldalára állt, egyéni akciókba azonban nem kezdett, szemben például II. András korával.

3. A nemesség már, mint egy komoly és önálló hatalmi tényező jelentkezik, mutatja ezt, hogy a királyválasztásba komoly beleszólása van, adott esetben meg is tudja akadályozni a királyjelölt trónra kerülését. (Pl. IV. István első trónra kerülésének kísérlete.)
4. Ez a nemesség azonban megosztott, mind vertikálisan, mind horizontálisan. Az udvari főemberek például II. Géza halála után III. Istvánt koronázták meg, a többi nemes (nemzet) viszont II. Lászlót szerette volna királynak.⁷
5. Az árutermelő gazdaság kialakulásával egyre jobban meghatározó lesz a pénz, ami a földbirtok jelentőségének csökkenését eredményezi.

Béla ezekkel a társadalmi-gazdasági változásokkal tisztában volt, a Bizáncban tanultakat megfelelően tudta ezekre a viszonyokra alkalmazni. A legnagyobb újítása a magyar államszervezetben az volt, hogy bizánci mintára létrehozta a *kancelláriát*. „A kancellária volt a legelső középkori kormányzati hivatal, mely mint országos királyi oklevél-kiállító iroda működni kezdett.”⁸ „Ezzel az intézkedéssel tulajdonképpen szétválasztotta a kancelláriát és a királyi kápolnát, s ezzel csökkentette az ügyintézésben a korábban rendkívül erős egyházi befolyást. Az élet bonyolultabbá válása, az ügyek tömege egyébként is szükségessé tette az írásbeliség fejlesztését. Az uralkodó elrendelte, hogy minden eléje kerülő ügyet írásban rögzítsenek, ami természetesen a kancellária önállósulását segítette.”⁹

A kancellária révén tehát a király személyes részvételének szükségessége az ország ügyeinek vitelében csökkent. Ezentúl már az ügyek egy jelentős részében megszűnik annak a szükségessége, hogy a király személyesen vegyen részt az eljárásban. Ez azt is jelenti, hogy az uralkodó egyre jobban eltávolodhat a nemzettől és ezáltal a nemességtől is. Béla viszont nem kívánt elszakadni a nemességtől, ezért gyakran tartott megbeszéléseket velük, akár egy nagy fa alatt összegyűlve is.¹⁰

A másik jelentős újítása Bélának a királyi gazdaság átalakítása volt. Az igaz, hogy továbbra is a földbirtokokból származó természetbeni szolgáltatások álltak az első helyen, „de előtérbe kerültek a királyi felségjogon szerzett jövedelmek, az ún.: *regálék*. A királyi bevételek a következők voltak: pénzváltás, vámok, révek, só, vásárok, a 72 várispánság jövedelmének kétharmada, természetbeni juttatások, az ispánok ajándékai, az erdélyi telepesektől és a szlavón hercegségből származó bevételek.”¹¹ Egy valószínűleg megszépített jövedelemjegyzék alapján, a magyar király évi jövedelme az angol és francia uralkodóéval azonos lehetett.¹² Azon okból kifolyólag, hogy az árutermelő gazdaság kialakulásával királyi regálékból származó jövedelem

⁷ Nagy Képes Világtörténet

⁸ MEZEY BARNA: *Magyar Alkotmánytörténet*, Budapest, 2003. 138. o.

⁹ HERBERT-MARTOS-MOSS-TISZA: i.m. 182. o.

¹⁰ DÜMMERTH DEZSŐ: *Az Árpádok nyomában*, Budapest, 1987.

¹¹ HERBERT-MARTOS-MOSS-TISZA: i.m. 182. o.

¹² Béla második házassága (Capet Margit francia hercegnővel) előtt a francia és az angol uralkodó tájékoztatást kapott a férjjelölt vagyoni helyzetéről, u.o.

megnőtt, a királynak többé nem volt szüksége arra, hogy a földterület 75%-át birtokolja, hiszen a regálékból származó jövedelem az eladományozott földterületekből származó kiesett jövedelmet pótolta. Az adományozás által pedig a királyhoz hű nemesség is bővült. Ehhez viszont olyan uralkodóra volt szükség, aki a nemesség előtt kellő tekintéllyel rendelkezett, és elég jó diplomata volt ahhoz, hogy a megnövekvő nemesi hatalommal szemben erélyesen tudja saját érdekeit érvényesíteni. Ha valakiben, hát akkor III. Bélában megvolt ez a képesség, hiszen az ő korában, a Bizánci Birodalom volt az a hely, ahol a diplomáciát a legmagasabb fokon üzték, és ahol ő ezt mind megtanulhatta.¹³ Fiaiból ez a diplomáciai képesség már hiányzott, ez pedig előrevetítette, hogy az országnak hamarosan választania kell: a hatalmon lévők vagy kompromisszumot kötnek, vagy a belső harcok miatt az ország felaprózódik, és a környező nagyhatalmak zsákmánya lesz.

5. András trónra kerülése

III Béla egy nagyon erős államot hagyott mögött. Az ország erősségét jelzi, hogy sikerült új területeket csatolni a Szent István által elfoglalt területhez. A területi gyarapodás Bizánc rovására főleg déli irányban történt, de sikerült rövid időkre (a mai Ukrajna területén lévő) Halicsot is megszerezni. Béla még életében megesküdött a pápának, hogy keresztes hadjáratot fog vezetni a Szentföldre, ígérte azonban majd csak ifjabbik fia, András fogja teljesíteni, akit erre Béla a halálos ágyán meg is esketett.¹⁴

III. Béla 1196-ban halt meg, és a trónon idősebbik fia, Imre követte. Alighogy trónra került újból kísértetni kezdett a múlt, felszínre tört újra az Árpád-ház történetét végigkísérő testvérháború a hatalomért. A testvérháborút András kezdte, aki nem nyugodott bele abba, hogy édesapjuk csupán Halics kormányzását bízta rá, ezért fegyverrel támadta meg testvérét, és mivel győzött, Imre az ország megosztására kényszerült. András így kapta meg Dalmáciát és Horvátországot. András azonban nem érte be ennyivel, 1199-ben nyíltan a király ellen fordult, és az egész országot követelte. Mivel azonban veszített, távoznia kellett az országból. Nem kellett neki sokáig távol maradnia, mert Imre – miután a belső rendet megszilárdította – megbocsátott, sőt még Dalmácia és Horvátország kormányzását is visszaadta neki. A béke azonban nem tartott sokáig, András 1203-ban ismét Imre ellen támadt, és mivel megnyerő modorának és bőkezű természetének köszönhetően sokkal többen támogatták őt, mint Imrét, majdnem győzött is.

Imrét a vereségtől csak bátorsága mentette meg. A Dráva-parton ugyanis, ahol a két sereg farkasszemet nézett egymással, Imre egy szál magában, egy pálcával a kezében átment András táborába, majd András katonáinak odakiáltotta: „*Meglátom ki az, aki kezét fel meré emelni a koronás királya ellen!*”¹⁵ Azzal bement András sátrába, és kiráncigálta testvérét, vissza a saját táborába. Az ütközet így elmaradt, András pedig

¹³ Elég ha arra gondolunk, hogy micsoda államszervezés, kultúra és diplomáciai manőverezések sora kellett ahhoz, hogy a Bizánci Állam fenn tudott maradni 1100 éven keresztül, úgy hogy a birodalomnak minimum évtizedenként háborúznia kellett legtöbbször két, de gyakran három fronton is. A fővárosát, Konstantinápolyt – például – legalább tizenöt-ször ostromolták évekig ez idő alatt, és mindösszesen egyszer tudták bevenni.

¹⁴ VIRÁG BENEDEK: *Magyar Századok*, Budapest, 1983. 143. o.

¹⁵ DÜMMERTH: i.m. 388. o.

börtönbe került. Imre jónak látta, hogyha András feleségét, Gertrudist is eltávolítja az országból, mert tudni lehetett, hogy András tettei mögött Gertrudis ármánykodásai lapulnak.

Imre halálát követően, gyermekkorú fia, László került a trónra, de néhány hónapos uralkodás után a gyermek elhunyt, így András előtt minden akadály elhárult, hogy végre az ország királya lehessen.

6. II. András (1205-1235) uralkodása

Nehéz visszaadni azt a hangulatot, ahogy a Nagy Képes Világtörténet II. András uralkodásáról beszél. A több oldalas leírásból megdöbbenően tűnik ki, hogy az országban nagyon rövid időn belül – néhány év alatt – majdnem forradalom tört ki. Ezt a forradalmi állapotot volt hivatott az Aranybulla megszüntetni, azonban szilárd elhatározás nem állt mögötte, ezért az ország katasztrofális helyzetén jószerivel semmi sem tudott változtatni.

A problémát alapvetően András könnyelmű és befolyásolható természete jelentette. Az András és Imre között lezajlott testvérháborúban az ország ereje jelentősen megcsappant. Mindkét fél törekedett arra, hogy birtokadományozással annyi hívet állítson maga mellé, amennyit csak lehetséges. Ennek eredményeképpen, amikor András hatalomra jutott az ország földterületeinek jó, ha 50%-át birtokolta. Uralkodása során ez a földterület András könnyelmű természetének következtében tovább csökkent – ismét csak – jelentős mértékben. További súlyos problémát jelentett, hogy felesége hatására könnyelmű adakozásait felesége rokonainak irányában gyakorolta, ezért rövid időn belül hatalmas elégedetlenség ütötte fel a fejét a magyar nemesség körében. Az nem vitás, hogy András a sok adakozással sok hívet is szerzett magának, akikre az igen aktív külpolitikájához szüksége is volt, de, ezek a hívek – látva András gyengeségét – számos esetben visszaéltek hatalmukkal a nép sanyargatására.

A háborúhoz Andrásnak több bevételre is volt szüksége, ezért új adókat vezetett be (rendkívüli pénzadó, nyolcvanadvám), valamint a királyi regálék behajtását bérbe adta, sőt még a királyi várak is bérlők kezébe jutottak.¹⁶ Amire korábban nem volt példa, egész vármegyéket adományozott el. A már elajándékozott földek tulajdonjogával nem törődött, minden további nélkül vissza is vett földeket, melyeket aztán másnak juttatott. Mindez nem volt elég kiadásai fedezéséhez, ezért évente új pénzt veretett, amelyet meghamisított, és amely így egyre kevesebbet ért, valamint évenként kötelezővé tette a pénzbeváltást, aminek során újabb bevételekhez jutott. Szintén példátlan volt, hogy az egyházat is megsarcolta. A gazdasági folyamatok eredményeképpen a magyar pénz kiment a forgalomból, és helyette nyugati fizetőeszközt kezdtek használni. A helyzet rövid időn belül válságosra fordult, általánossá vált a nélkülözés és az elégedetlenség, mindeközben pedig a királyné családjának és híveinek szakadatlanul folyt az ajándékozás. András gazdaságpolitikájában a tisztán pénzbeli jövedelmekre kívánt áttérni, ehhez azonban az elmaradottság miatt még nem voltak meg a feltételek.

Ebben a forradalmi helyzetben döntött némely nemes úgy, hogy hazahívják Bizáncból Géza hercegnek, III. Béla öccsének görög földön született fiait. Ez a terv azonban 1210-ben megghiúsult. Nem hiúsult meg azonban 1213-ban, András

¹⁶ HERBERT-MARTOS-MOSS-TISZA: i.m. 193. o.

feleségének, Gertrudisnak a meggyilkolása. A helyzetben a királynő meggyilkolása jöttányit sem változtatott, sőt András az 1217-es keresztes hadjáratához, úgy eladósította magát, hogy még neki kellett 200 márkát kölcsönkérnie. Mindezek olyan időkben történtek, amikor Magyarországnak egyetlen császártól sem kellett tartania.

7. Az Aranybulla

Ilyen előzmények után, a helyzet rendezésének céljából, került megalkotásra az Aranybulla, melyet nemesi kiváltságlevélnek szoktunk nevezni, hiszen azt a kancellária bocsátotta ki, bulla formájában, mely dokumentumokat kiváltságok kiadására szoktak használni. Azonban ha megnézzük az Aranybulla tartalmát arra a következtetésre jutunk, hogy itt sokkal többről van szó, mint pusztán kiváltságok megadásáról. Erre már a bulla preambuluma is felhívja a figyelmet:

„(...) ezért megadjuk a Szent Királytól mind neked mind országunk más embereinek engedett szabadságot, valamint más, az országunk megjavítására vonatkozó dolgokról üdvösen ily módon rendelkezünk.”¹⁷

Bennünket elsősorban ezek a más, az országunk megjavítására vonatkozó dolgok érdekelnek, mert ezekben lehet elrejtve az a lényeg, amin is tulajdonképpen az egész Aranybulla nyugszik. Ugyanis az Aranybulla esetében egyáltalán nem arról van szó, hogy a király egy Isteni sugallattól eltelve, hirtelen elkezd úgy gondolkodni, hogy az államélet szempontjából az lenne az üdvös, hogyha Ő önszántából, a felebaráti szeretet jegyében hatalmát, alattvalói érdekeire tekintettel, korlátozná. Lehet, hogy II. András könnyelmű volt, de naiv azért nem. Könnyelműségével egy erős támogatói réteget tudhatott maga mögött az idegenek személyében, akikben nyilván jobban megbízott, mint azokban a magyarokban akik inkább apjában, III. Bélában, és testvérében, Imrében látták az igazi Árpád-házi uralkodótípus megvalósulását. Könnyelmű természetével támogatókat próbált szerezni magának, és ez sikerült is. Az már más kérdés, hogy német támogatói teljesen másként viszonyultak hozzá, mint adott esetben a magyarok egy magyar király iránt. Míg a magyarok hűséggel viszonyultak mindenkori királyuk iránt, addig a külföldiek esetében ilyen szoros kapcsolatról nem beszélhetünk. Őket elsősorban a haszon motiválta.

Az Aranybulla tehát egy jogi dokumentum, mely azt a célt szolgálja, hogy András mentse, ami még menthető, hogy király maradhasson saját országában. Erre a nyilvánvaló bizonyíték az Aranybulla VII. cikke:

„Ha pedig a király az országon kívülre hadsereget szándékozik vinni, akkor a serviensek vele menni csak az ő költségén tartozzanak, és visszatérte után sem szed be tőlük hadbírságot. Ha pedig ellenséges hadsereg jönne az országba, akkor mindnyájan egyetemlegesen menni tartoznak.”

Mitől olyan megdöbbenő ez a rendelkezés? Attól, hogy a magyar királynak írásba kellett foglalnia, hogy minden nemes honvédelmi kötelezettséggel tartozik, ha idegen uralkodó törne be az országba. Míg tehát néhány évtizeddel korábban magától értetődő volt, hogy minden nemes hadba vonul, ha a királya szólítja, most 1222-ben ezt a nemesi kötelezettséget írásba kellett foglalni, mert annyira megrendült a király

¹⁷ A II. András által 1222-ben kiadott Aranybulla szövege I. (Nagy) Lajos király 1351. évi átírásában (Eredetije: Magyar Országos Levéltár, Budapest, DI 4239). In: LAJOS BESENYEI, GÉZA ÉRSZEGI, MAURIZIO PEDRAZZA GORLERO: *De Bulla Aurea Andreae II Regis Hungariae MCCXXII*, Verona, 1999.

iránti bizalom, hogy a dokumentum hiányában lehet, hogy egy támadás esetén a király nem számíthatott volna senkire. Amikor tehát Cletus, András kancellárja az Aranybullát lejegyezte, nagyon is tisztában kellett lennie azzal, hogy az Aranybullának a lelke ez a VII. cikk, amelyik biztosítja a királynak, hogy hadi vállalkozásai esetén számíthat a nemességre. Haderő nélkül ugyanis egy király nem lehetett király, mert a haderő jelentette a hatalomnak az alapját.

Az Aranybullának ez a VII. cikke jelenti a királynak az alapvető garanciát, hogy hatalmon tudjon maradni. Ehhez jön még a XXVII. és a XXIX. cikk, melyek megfelelő jövedelmeket biztosítanak a királynak.

„XXVII. A nyestadót a Kálmán királytól származó szokás szerint fizessék.

XXIX. Az ispánok csak az ispánságuk jogán megillető részt élvezzék, a királyt illető többi jövedelmet, tudniillik a csöböradókat, a vámokat, az ökröket és a vár jövedelmének kétharmadát a király kapja meg.”

Az Aranybulla tehát egyfelől biztosítja a királynak az uralmához szükséges katonai és pénzügyi hátteret. Ennek ellentételezéseképpen a király bizonyos jogokat ad a nemességnek, melyek jelentősége majd a későbbiekben fog túlnőni az eredeti szándékon. Ezen jogok közül a legjelentősebbek:

„I. Évente a Szent Király ünnepén, hacsak sürgős dolog nem jön közbe, vagy betegség nem akadályoz benne, Fehérvárott tartozunk ünnepelni,”

Ez a rendelkezés lehetővé teszi a serviensek számára, hogy legalább egyszer a királlyal személyesen találkozhassanak. Ennek a rendelkezésnek a jelentősége abban van, hogy a kancellária egyre bővülő hatásköreinek következtében a király úgy is tudná kormányozni országát, hogy személyesen nem találkozik a nemességgel. Az írásbeliség és a kancelláriai ügyintézés ugyanis lehetővé tehetné az uralkodónak, hogy a kormányzati bürokratizmuson keresztül sokkal inkább a maga elképzelései szerint intézzen el egy ügyet. Személyes találkozók alkalmával, ilyen diplomáciai manőverekre nincs lehetőség. Dümmerth Dezső írja: *„Az abszolút hatalom az udvaroncok seregére, és azontúl biztonságos fegyverekre támaszkodik, túlerőre és diplomáciára, de kerüli a személyes tettet: a jellem cselekedeteit a kormányzás gépezetével helyettesíti, és így kockázat nélkül siklik ki a veszélyes helyzetekből.”*¹⁸

A jogok közül – továbbá a legmeghatározóbbak – a II., III., és VIII. cikkben foglalt mentességek, melyek biztosítják, hogy a nemeseket ne lehessen jogtalanul elfogni, birtokaik mentesüljenek az adófizetés alól, valamint, hogy fej- és jószágvesztés kérdésében a király tudta nélkül ítélet ne születhessen. Ezek a rendelkezések, mind a főurak (iobagiones), mind a köznemesek (serviens) részére biztosítja a személyi és vagyoni sérthetetlenséget, továbbá, hogy egyetlen nemes sem kerülhet más hatalmas úr olyan joghatósága alá, melynek során a nemes fejétől és jószágától megfosztathatnék. Ezt a jogosultságot erősíti a XVII. cikk, mely kimondja, hogy *„becsületes szolgálattal szerzett birtokaitól soha senkit se fozszanak meg.”*

Az Aranybulla tehát erre a – nemeseknek és a királynak járó jogokból, illetve kötelezettségekből álló – tengelyre épül. Ezenkívül található még benne számos rendelkezés, mely a kormányzat egyéb tisztségviselőire állapít meg kötelezettséget. Ilyen rendelkezések a következők:

¹⁸ DÜMMERTH: i.m. 391. o.

„XIV. Ha egy ispán nem viselkedik tisztességesen a saját ispánságának megfelelően, vagy a várnépeit tönkreteszi, akkor, ha ez rábizonyul, az elvett javak visszaadása mellett, az egész ország előtt fosszák meg rútul tisztségétől.

XV. Lovászok, pecérek és solymárok ne merjenek megszállni a serviensek falvaiban.”

Alkotmányjogilag szintén nagyon jelentős a XXX. cikk, amely egy összeférhetlenségi szabályt állapít meg:

„XXX. Szintúgy e négy jobbágyon kívül, tudniillik a nádoron, a bánon, a király és királyné udvarispánján kívül senkinek se legyen két méltósága.”

Ennek a rendelkezések az indoka az volt, hogy a méltóságok halmozásával komoly visszaélésekre került sor, mind a hivattal, mind az ország lakosságával szemben.

Az Aranybullában ezenkívül gazdasági rendelkezések is találhatók, többek között a pénz értékállóságával (XXIII.), és a só tárolásával (XXV.) kapcsolatban, valamint a bulla számos a magánjog területét – elsősorban az örökjogot – érintő cikket is tartalmaz.

A magyar nemzeti érdeket juttatja kifejezésre a XXVI. cikk, mely szerint:

„XXVI. Az országon kívülre birtokot ne adományozzanak, ha egyes birtokokat elajándékoztak, vagy eladták, akkor azokat adják vissza az ország népének, hogy kiváltsák.”

Az Aranybullának a végrehajtását a XXX. cikk biztosítja, mely ellenállásra jogosítja fel a püspököket, nemeseket, jobbágyokat (főnemes), hogy valamennyien és egyenként a király visszaélésével szemben ellenállhassanak.

„XXX. (...) Elrendeljük, hogy ha mi vagy valamelyik utódunk valaha is ezzel a rendelkezéssel szembehelyezkedni akarna, ezen oklevelünk alapján a hűtlenség minden vétke nélkül országunknak úgy a püspökei, mint más jobbágyai, valamint nemesei valamennyien és egyenként a jelenlegiek és utódaik nekünk és utódainknak mindörökre ellenállhassanak és ellentmondhassanak.”

8. Összegzés

A fentiek alapján látható, hogy annak ellenére, hogy az Aranybulla egy kiváltságlevél formájában került kiadásra, tartalmilag sokkal több annál. Benne öltenek testet a király a főnemesség, valamint a köznemesség közötti hatalommegosztás kezdeti csírái. Ez az első olyan írott jogforrás, melyben immáron már nem csak a király az egyedüli letéteményese a hatalomnak, hanem a nemesség is meghatározott jogosítványokat kap, melyeket a királynak a hatalomgyakorlás során tiszteletben kell tartani. Eckhart Ferenc úgy fogalmaz, hogy az Aranybulla „jelentősége nem abban rejlik, hogy vele kezdődik a rendi Alkotmány, mert erről még csaknem két évszázadon át nem lehet szó, hanem, hogy akkor ismerte el a király olyan társadalmi osztály fennállását, amelynek a maga részéről nem megsérthető jogai vannak. Ezek a jogok, a társadalom többi részével szemben élvezett kiváltságok szolgáltatták az alapját a nemesi rend kifejlődésének.”¹⁹

Amikor tehát az Aranybullát szemléljük, akkor egy olyan jogi dokumentumot vizsgálunk, mely alapvető kereteket ad a későbbi korok államszervezési és

¹⁹ Eckhart: i.m. 29. o.

államigazgatási elveinek. Egy bizonyos időnek azonban el kellett telnie, míg az Aranybullában leírtakat komolyan is kezdték venni. II. András könnyelmű természetét ugyanis nem zavartatta, hogy olyat tett, ami a korábbi ígéréteivel ellentétes volt. A birtokadományozások tovább folytak, az egyéb főúri hatalmaskodások és visszaélések sem szűntek meg. Egyedül a XII. századból megmaradt királytisztelet volt az az ok – amely jöllehet korántsem volt már olyan meghatározó, mint azelőtt – de mégis visszatartotta a nemeseket a nyílt felkeléstől. Ahogy az idő azonban egyre telt, úgy vált az Aranybulla a közjogi gondolkodásunk egyik legmeghatározóbb alapkövévé, és ezáltal vált egy 900 éves közjogi hagyomány olyan letéteményesévé, melynek elvei – a kor követelményeihez igazodva – a mai hatályos Alkotmányban is megtalálhatóak.

9. Zárszó

Írásomban megkíséreltem röviden bemutatni azokat az okokat, melyek az Aranybulla kiadását előidézték, valamint próbáltam rávilágítani arra, hogy az akkori hatalom, miként tudta hatalmát úgy megtartani, hogy közben egy olyan államszervezet alapját is lerakta, mely a kor társadalmi és gazdasági követelményeinek is megfelelt.

Munkám során két fontos tanulságra lettem figyelmes. Az egyik, hogy az írott jog önmagában üres beszéd, ha nem párosul hozzá a jogalkalmazóknak azon szándéka, hogy a leírtakat be is tartsák. Úgy tűnik, hogy az Aranybulla is megerősíti azt a történelmi tényt, hogy mire ez a jogalkalmazói szándék kikristályosodik, addig hosszabb-rövidebb időnek el kell telnie.

A másik tanulság, hogy a jogi dokumentumok mindig akkor születnek, amikor már baj van, vagyis amikor olyan társadalmi-gazdasági folyamatok burjánzanak el, amiket a jog eszközével próbálnak orvosolni. II. Endre az Aranybullával örökre beírta magát a magyar történelembe, és úgy tüntetjük fel, mint valamilyen alkotmányos királyt, pedig valójában ő volt az, aki a bulla kiadásának okait előidézte. Ezzel szemben apjáról, III. Béláról, kinek uralma alatt Magyarország Európa egyik leghatalmasabb államává vált, alig esik szó. Melyik a nagyobb kettejük közül? Aki előrelátóan megelőzi a bajt, vagy aki egy jogi dokumentummal megpróbálja – tűzoltásszerűen – orvosolni azt. A válasz: aki megelőzi a bajt, és ezzel vállalja, hogy neve ismeretlen marad. A megelőzés ugyanis a helyes kormányzás legfontosabb alapeleme. III. Béla – mint jogot tanult ember – tisztában volt ezzel. A tűzoltás már egy másik szakterület.

Irodalom:

DÜMMERTH DEZSŐ: *Az Árpádok nyomában*, Budapest, 1987.

ECKHART FERENC: *Magyar Alkotmány- és Jogtörténet*, Budapest, 1946.

GEORG OSTROGORSKY: *A Bizánci Állam története*, Budapest, 2003.

HAJNIK IMRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*, Budapest, 1899.

HERBER ATTILA, MARTOS IDA, MOSS LÁSZLÓ, TISZA LÁSZLÓ: *Történelem 3*, Reáltanoda Alapítvány, 1995.

LAJOS BESENYEI, GÉZA ÉRSZEGI, MAURIZIO PEDRAZZA GORLERO: *De Bulla Aurea Andreae II Regis Hungariae MCCXXII*, Verona, 1999.

- Marczali Henrik (szerk.): *Nagy Képes Világtörténet*, Arcanaum Adatbázis Kft., Magyar Elektronikus Könyvtár, Internet 1998-1999, (www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenele/europa/marczali/html/05/05r04f25.htm)
- MEZEY BARNA: *Magyar Alkotmánytörténet*, Budapest, 2003.
- TIMON ÁKOS: *Magyar Alkotmány- és jogtörténet*, Budapest, 1919.
- VIRÁG BENEDEK: *Magyar Századok*, Budapest, 1983.
- DEGRÉ ALAJOS: *Az ellenállási jog története Magyarországon*, In: *Jogtudományi Közlöny*, 1980.
- DIVÉKY ADORJÁN: *Az Aranybulla és a jeruzsálemi királyság alkotmánya*, Budapest, 1932.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ: *Az Aranybulla társadalma*, In: *Fejérpataky emlékkönyv*, Budapest, 1917.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *A királyi kancellária az Árpádok korában*, Budapest, 1885.
- FERDINÁNDY GÉZA: *Az Aranybulla*, Budapest, 1899.
- SZEKFÚ GYULA: *Serviensek és familiárisok*, Budapest, 1912.
- MAKK FERENC: *III. Béla és Bizánc*, In: *Századok*, 1982.
- KRISTÓ GYULA: *III. Béla*, Budapest, 1985.
- KRISTÓ GYULA: *Aranybullák évszázada*, Budapest, 1976.
- BOLLA ILONA: *Az Aranybulla-kori társadalmi mozgalmak, és a jogilag egységes jobbágyság kialakulása Magyarországon*, Budapest, 1982.

Dr. Ruzshti Hunor:

A szerzői jogok büntetőjogi védelmének története

1. Bevezetés

A szerzői jogok büntetőjogi védelmét nem nevezhetjük a jogterület unalomig tárgyalt részének. Ennek okát valószínűleg azon egyszerű ténnyel magyarázhatjuk, hogy a szerzői jog művelői magánjogias beállítottságuknál fogva kevesebb figyelmet szentelnek e szakjog pönális oltalmának, míg a büntetőjogászoknak e téma talán túlságosan is specifikus annak szerzői jogi háttérszabályai miatt. Reményeink szerint e dolgozat talán segíthet e problémakör mostohagyerek szerepén változtatni.

Vizsgálódásunk során áttekintjük a szerzői jogi jogsértések büntetésének történetét, külön tárgyalva az egyes terminológiai, eljárásjogi és szabályozási nehézségekre. A dolgozat végén röviden kitérünk a hatályos szabályozás problematikusabb részeire is.

2. Előzmények: a kiadók jogainak védelme

Kontinentális értelemben vett szerzői jogról akkor beszélhetünk, amikor az irodalmi, művészeti, tudományos művek alkotói kizárólagosan jogosultak műveik felhasználása felől rendelkezni. Ezen folyamat Európában megközelítőleg 300 évet vett igénybe, a XVII. század végén és a XIX. század első felében ismerték el, és védtek a művészek ebbéli igényeit.¹ Mindezt csak azért tartjuk fontosnak leszögezni, mert az ezt megelőző szabályozási megoldásokat részünkről nem tekintjük a mai értelemben vett szerzői jognak, hanem annak csak olyan előzményeinek, melyek nélkülözhetetlen stációi voltak ezen több évszázados fejlődés történetének.

A római jog már ismerte a szerzői honoráriumot, továbbá a szerzői jog megsértésének egyik alapvető esetét, a plágiumot is szankcionálták, melyet eredetileg idegen eszmék sajátként való feltüntetéseként értelmeztek, így az nem a lopás, hanem a hamisítás (*falsum*) fogalomkörébe esett. Gyalázatosnak tekintették és súlyos közmegítélésben részesült. Átfogó szabályozására azonban nem került sor, mivel a szerzők jogait sem biztosították a jogszabályok.²

Materiális szempontból a szerzői jog kialakulásának egyik legfontosabb előfeltétele a szerzői művek tömeges megjelenése volt az áruforgalomban. Ez a Gutenberg-féle könyvnyomtatás elterjedésével vált lehetővé, mivel így viszonylag gyorsan, egyszerűen és olcsón lehetett többszörözni az írói műveket. A kiadó ez esetben egyszerre volt kénytelen megrendelni a mű egy egész kiadását, és a könyv várható keresletét is meg kellett határoznia a nyomtatás megkezdése előtt. Az írók ekkor már kisebb-nagyobb díjazásban is részesültek az átadott kézirat ellenszolgáltatásaként. A piacra azonban törvényszerűen kisebb költségekkel tudtak lépni azok a nyomdász- és kiadó vállalkozók, akik egy már sikeres kiadványt adtak ki

¹ Az egyes nemzeti szerzői jogok kialakulásáról lásd bővebben DOCK, M.: *Etude sur le droit d'auteur*. Paris, 1963.; PATTERSON, L.R.: *Copyright in historical perspective*. Nashville, 1968.; VOGEL, N.: *Deutsche Urheber und Verlagsrechtsgeschichte zwischen 1450 und 1850*. Frankfurt, 1978.; BOYTHA, GY.: *Die historischen Wurzeln der Vierfaltigkeit des Schutzes von Rechten an Urheberwerken*. In: *Die Notwendigkeit des Urheberrechtsschutzes im Lichte seiner Geschichte*. Wien, 1991.

² Bővebben lásd: ZLINSZKY JÁNOS: *Római büntetőjog*. Budapest, 1995.

a fenti kiadások és kockázatok nélkül – ezt nevezte a korabeli szakirodalom németül Nachdrucknak, azaz utánnomásnak. A jogszerű kiadások vállalkozói ezért az uralkodóhoz fordultak segítségért, hogy nyújtsanak számukra védelmet az utánnomásokkal szemben. A monarchának kapóra jött a kiadók kérése, mert azt rögtön össze tudta kapcsolni a saját ellenőrzési, vagyis cenzurális céljaival, így ezen túl privilégiumot adott a kiválasztott nyomdászoknak a könyvkiadásra.³ A kiváltságlevélben meghatározott kiadó kapott jogot a könyvnyomtatásra és terjesztésre meghatározott művek tekintetében vagy meghatározott területre. Ezen okiratokban a kiváltságolt kiadó és művek megnevezése után deklarálták az utánnomás tilalmát, második részében pedig szankcionálták a cselekmény elkövetőit. A büntetés általában az utánnomás elkobzásából és pénzbírságból állott, melynek felét a kiváltságolt, másik részét pedig a privilégium kiállítója kapta.⁴ Az a visszás helyzet állt elő tehát, hogy a kibontakozó tőkés áruterelés és szabad verseny kapuzatán az uralkodók a feudalizmus gazdasági eszközeivel próbálták csökkenteni a könyvpiaci versenyt. Az előbb ismertetett rendelkezések azonban kizárólag a felhasználót, vagyis a kiadót védelmezték, hiszen ebben a rendszerben a szellemi alkotás, hanem annak anyagiasult formája (a könyvpéldány maga) részesült oltalomban, mivel a mű nyomdai előállítója nyert monopóliumot a kiadásra és a terjesztésre.⁵

Hazánkban a könyvnyomtatás technológiája 1473-ban honosodott meg; az első nyomtatási-privilégiumot 1584-ben kapta a nagyszombati főiskola a Corpus Juris Hungarici kiadására azzal a záradékkal, hogy a könyv utánnomása és jogtalan árusítása tíz arany márkával büntetendő.⁶ Sem ebben, sem a későbbi privilégiumokban nincs nyoma annak, hogy szabályozták volna a kiadó és a szerző jogviszonyát, azt rábízták a mindenkori szerződésre vagy szokásra. Mindez egészen a XVIII. századig megfelelt a kor igényeinek. A privilégiumrendszer szabályozására csak 1793-ban került sor. Ebben az évben történt ugyanis, hogy Takács Ádám gönyi református lelkésznek Paczkó pesti nyomdász által kiadott halotti beszédeit Landerer Mihály utánnomatta. Paczkó nem akarta kiadni a szöveggyűjtemény második kötetét, mert tartott attól, hogy Landerer ezt is utánnomátja. Takács attól félve, hogy elesik a kikötött honoráriumtól, bepanaszolta Landerert a Helytartótanácsnál, aki az uralkodóhoz fordult a helyzet orvoslása érdekében. I. Ferenc király ezért kiadta 1793. november 4-én 12157. számú rendeletét, mely az örökös tartományokhoz hasonlóan Magyarországon is pénzbüntetés terhe mellett tiltotta az utánnomást, és a tilalom

³ Az első ismert könyvnyomtatási privilégium kiadásának időpontjáról megoszlik a szakirodalom álláspontja. KELEMEN MÓR: *Adatok az írói tulajdonjog hazai történelméhez*. (Budapesti Szemle, 1869/XIV. kötet, Pest, 305-317. o.) című írásában például Johannes Speyert jelölte meg az első privilegizált könyvkiadóként, aki szerinte 1469-ben, Velencében kapott 5 évre kizárólagosságot, míg mások., pl. KENEDI GÉZA: *A magyar szerzői jog. Az 1884. évi XVI. törvénycikk rendszeres magyarázata, valamint a vele egybefüggő törvények és rendeletek*. (Budapest, 1908. 7. o.) és BOYTHA GYÖRGY: *A szerzői jog kialakulása*. In: BENÁRD A.-TÍMÁR A.: *A szerzői jog kézikönyve*. (Budapest, 1973.) című munkáik szerint Henrik bambergi püspök rendelkezett először monopóliummal a hamburgi miséskönyv kinyomtatására 1491-ben.

⁴ MOLNÁR ANTAL: *Az irodalmi szerzőjog*. Magyar Igazságügy, 1874/I. kötet, Budapest, 222-227. o.

⁵ VÉKÁS LAJOS: *Joseph Haydn „szerződésszegései” és a modern szerzői jogvédelem kezdetei*. Magyar Tudomány, 2002/4. szám, p. 394-401.

⁶ A későbbi egyetem 1779. november 5-én monopóliumot szerzett a tankönyvkiadás terén. KNORR ALAJOS: *A szerzői jog magyarázata*. Budapest, 1890.

megszegése esetén kártérítést irányzott elő a szerző javára. Kivételt képezett az az eset, ha az adott könyv elfogyott vagy magas ára miatt kapott a nyomdász engedélyt az utánnomásra. Ezen rendelet 1794-ben követte egy kiegészítés, melyben kölcsönösen megtiltották Magyarországon és az örökös tartományokban is egymás kiadásainak utánnomását. Más országok szerzőinek műveit – nemzetközi szerzői jogi szabályok hiányában – ugyanakkor büntetlenül kinyomtathatta bárki.⁷

3. Első kísérlet a szerzői jog szabályozására: a Szemere-féle javaslat

A századforduló után fellendülő irodalmi élet, és a külföldi könyvek folyamatos térnyerése is anakronisztikussá tették a monopóliumon alapuló írói jogi rendelkezéseket. A büntető és magánjogi védelem fejletlen volt azért is, mert a cenzúra intézményével függött össze, a politikai hatóságok hatáskörébe utalva azt; nélkülözötte a bíróság előtti rendes eljárást törvényes úton.⁸

A kezdeményezést a Kisfaludy Társaság vállalta fel, aki megbízta Toldy (Schedel) Ferencet, hogy dolgozzon ki egy törvénytervezetet az írói tulajdonjogról. Az írók csak kívánságaikat és elképzeléseiket dolgozták ki, ráadásul hiányzott e javaslatból az egységes szemléletmód is. Az országgyűlés ezért a hozzá benyújtott tervezetet Szemere Bertalan borsodi követnek adta, hogy dolgozza át tárgyalásra alkalmas formába. Szemere konstruktív módon nyúlt a feladathoz, hiszen számos egyedi, korát megelőző rendelkezést vitt munkájába.⁹ A tervezetet 1844. szeptember 23-án mutatták be a Karoknak és Rendeknek, amely azt kevés módosítással elfogadták. Elmaradt azonban az uralkodói szentesítés, mert Bécsben ekkor már dolgoztak egy összbirodalmi rendeleten, ami végül 1846-ban látott napvilágot.¹⁰

Szemere gyakorlatias szemléletét tükrözi azon tény, hogy a jogsértések szankcionálásának és a vonatkozó eljárás szabályainak összesen két fejezetet, javaslatának csaknem felét szentelte. Jelentésében széles körű nemzetközi kitekintést végzett a külföldi büntetőjogi védelem terén, és megállapította, hogy „*az álkiadások külföldön is mindenütt pénzbüntetéssel súlytatnak, mely fogsággá csak akkor változik át, ha annak megfizetésére az elmarasztalt tehetetlen.*”¹¹ A szerzői jog megsértését Szemere álkiadásnak¹² nevezi, melyet csak analógiával alkalmazza a szerzői jog nyilvános előadás útján elkövetett sérelmeire. Elkövetése esetén a Nemzeti Múzeumnak fizetendő 600 pengő forintig terjedő pénzbüntetést, és a jogbirtokos teljes kárának megtérítését javasolja. Álkiadásnak minősül Szemere szerint valamely hírlapból apróbb híreknek vagy tudósításoknak a forrás megnevezése nélküli átvétele,

⁷ BOYTHA GYÖRGY: *Szemere Bertalan és a jövő zenéje. Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára.* Budapest, 1994. 52. o.

⁸ KNORR ALAJOS: *A szerzői jog magyarázata.* Budapest, 1890. 12. o.

⁹ Elég csak annyit említenünk, hogy szakított az addig uralkodó tulajdonjogi koncepcióval, helyette irodalmi és művészeti jogokról írt; továbbá először indítványozott a szerzők halála után 50 évig tartó védelmi időt – Közbevetés a szerzőtől.

¹⁰ BOYTHA GYÖRGY: *Szemere Bertalan és a jövő zenéje. Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára.* Budapest, 1994. 52-53. o.

¹¹ Idézi: BOYTHA GYÖRGY: *Szemere Bertalan és a jövő zenéje. Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára.* Budapest, 1994. 57. o.

¹² E műszó Szemere invenciója. DR. SZALAI EMIL: *Szemere Bertalan szerzői jogi törvényjavaslata.* In: *Jogi dolgozatok a Jogtudományi Közlöny ötven éves fennállásának emlékére 1865-1915.* Budapest, 1916.

ugyanígy valamely mű címének átvétele. Mindemellett nem tekinti átkiadásnak a kiadott művek egyes helyeinek szószerinti idézését avégett, hogy „*általa valami bizonyíttassék, cáfoltassék, vagy felvilágosíttassék.*”

Bár Szemere büntető jogi keresetnek tekinti a szerzői jogi keresetet, azt a polgári eljárás szabályai szerint kívánja tárgyalatni, azonban az ügy büntető jellegét annyiban fenntartja, hogy ha megindítják a keresetet, akkor az hivatalból folytatandó és csak a kártérítésre nézve vonhatják vissza a panaszt. Egészen eredetinek tekinthető Szemere javaslatában az a rendelkezés, mely szerint a bíróság a jogsérelem kérdésében a Magyar Tudományos Akadémia tagjai által választott szakértő testület véleménye alapján döntene, mely szakvéleménytől el nem térhetne, ellenben a kártérítés mértékét maga állapítaná meg. A tervezet szerzője ugyanakkor a kártérítés megtérítésének elsőbbséget biztosít a büntetés felett.

4. Az 1884. évi XVI. törvénycikk, az első magyar szerzői jogi törvény anyagi büntetőjogi rendelkezései a bitorlásról

Az 1848-as szabadságharc alatt nem adódott lehetőség egy önálló szerzői jogi törvény alkotására. A neoabszolutizmus ideje alatt az 1852. november 29-i császári rendelet 1853. május 1-től kezdve az osztrák Polgári Törvénykönyvvel együtt Magyarországon is hatályba léptette az 1846. október 19-iki osztrák császári szerzői jogi pátenst. Ezen oktrojált jogszabály hatálya az Országbírói Értekezlet által kibocsátott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok kiadásáig tartott. Itt csak az I. rész 23. §-ában leszögezték, hogy „*az ész szüleményei is oly tulajdont képeznek, mely a törvény oltalma alatt áll.*” A szerzői jog részletes kifejtése azonban idő hiányában ezúttal is elmaradt. Az első ilyen témájú jogszabály szintén a Kisfaludy Társaság kezdeményezésére, Arany László vezette bizottság által kezdeményezett, és Kovács Gyula ügyvéd által megbírált szöveg alapján született meg 1884-ben, és az uralkodó azt 1884. évi XVI. törvénycikként (a továbbiakban: Szjt.) szentesítette.¹³

A törvény a tudomány akkori álláspontjának megfelelően a mű szerzőjének minden személyi és vagyoni jogainak megsértését bitorlásnak nevezte.¹⁴ A jogvédelem tárgya így már nem maga a műpéldány, hanem az abban megtestesülő egyéni, eredeti szerzői személyiségjegyek és gondolatok. A védett személy pedig végre már a szerző, illetve jogutódja lett.¹⁵

Taxatív felsorolást adott a törvény a bitorlásnak tekintendő cselekedetokről. A 6. § alapján ennek minősült a szerzői engedély nélküli többszörözés, közzététel és forgalomba helyezés; a kiadói szerződés megsértésével történt kiadás (a szerző részéről is elkövethető volt), valamint az abban meghatározott példányszám feletti publikálás; közös műnek az egyik szerzőtárs akarata ellenére történő gyűjteményes kiadása; nyilvános beszédeknek a szónok engedélye nélküli közzététel; végül a napilapokban megjelent tudósítások jogosulatlan átvétele egy másik újságba.

¹³ KENEDI GÉZA: *A magyar szerzői jog. Az 1884:XVI. törvénycikk rendszeres magyarázata, valamint a vele egybefüggő törvények és rendeletek.* Budapest, 1908. 11. o.

¹⁴ Arany László szóalkotása. ARANY LÁSZLÓ: *Az írói és művészi tulajdonjogról.* Budapesti Szemle, 1876/XX. Kötet: Ráth Mór, Budapest.

¹⁵ KENEDI GÉZA 27. o.

A szerzői jogok megsértésének szankcióit a törvény a 3. részben Büntetések címszó alatt tárgyalja. A 19. § az akkor hatályos büntetőjogi trichotóm rendszer szerint vétségnek tételezte a bitorlást az elkövető szándékától függetlenül, és a bűncselekmény elkövetése esetén a szerzőnek vagy jogutódjának nyújtandó kártérítésen felül 1000 forintig terjedő pénzbüntetéssel sújtották a bűnöst. A pénzbüntetés behajthatatlansága esetén fogházbüntetésre változott a cselekmény pönalizálása, mely esetében 1-10 forintig terjedő összeg helyett egy napi fogházbüntetést állapíthatott meg a bíróság. Ha az elkövetőt gondatlanság sem terhelte, úgy csak saját gazdagodása erejéig volt felelős a szerzőnek vagy jogutódjának. A törvényjavaslat indokolása úgy magyarázta a szándékosság és a gondatlanság büntetésének differenciálatlanságát, hogy azt csupán az akarat tevékenységének foka választja el; a vétlen elkövetőt ellenben csak kártérítésre kötelezte a műpéldányok elkobzása mellett. A szakirodalom egységes álláspontja szerint azért a pénzbüntetést állapította meg a jogalkotó elsődleges szankcióként, mert a bitorlás a kapzsiságban gyökerezik, amire legjobb az előbb nevezett büntetés, továbbá e bűncselekmény elkövetése sem olyan nagy mértékű erkölcsi romlottságot, sem olyan súlyos törvényszegést nem feltételez, hogy szabadságvesztéssel kelljen büntetni.¹⁶ A bitorlás magánjogi és büntetőjogi szankciói abban is eltértek, hogy míg a kártérítés teljesítéséért a vétkesek egyetemlegesen, míg a pénzbüntetés megfizetéséért (és esetleg a helyébe lépő fogházbüntetés letöltéséért) egyénileg feleltek. Hiányzott a törvényből viszont a pénzbüntetés helyébe lépő fogházbüntetés generális maximuma. A szakirodalom álláspontja alapján ilyen esetekben a háttérnormaként alkalmazandó 1878. évi V. törvénycikk a büntettekéről és vétségekről (Csemegi-kódex) 53. § rendelkezése alapján a pénzbüntetést, mint főbüntetést helyettesítő szabadságvesztés a 6 hónapot nem haladhatta meg.¹⁷

A felbujtó az általános szabályok szerint ugyanazon büntetés alá esett, mint az elkövetők, és azokkal megegyező módon egyetemlegesen felelt nemcsak a felmerült kár, hanem az elmaradt haszon megtérítéséért is. Egyes kommentárok felbujtónak a szerzői jogbitorlásnál leginkább azt az író tekintették, aki a könyvkereskedőt olyan mű kiadására bízta, amiről tudta, hogy annak többszörözése szerzői jogbitorlást eredményez.¹⁸ Bűnsegéd az a nyomdász lehetett, aki tudta, hogy a mű tiltott utánnomást tartalmaz, feltéve, hogy a bitorlás elkövetője szándékosan vagy gondatlanul cselekedett. Bűnpártoló pedig az a személy lehetett, aki a bitorlónak segédkezett a hatóság elől való menekülésben vagy abban, hogy a jogosulatlan többszörözésből származó előnyt biztosítsa – ilyenkor a Csemegi-kódex alapján egy, illetve két évig terjedő szabadságvesztéssel volt büntethető a bűnpártoló, azonban az Szjt. az elkövetőre csak pénzbüntetést szabott ki, ezért a bűnpártoló is csak ezzel a szankciófajtaival (és pedig kevesebbel, mint a tettesek) volt sújtható.¹⁹

Az Szjt. 21. §-a elkobzást rendelt el a jogsértő cselekmények materiális feltételét képező eszközökre, készülékekre. Ezt azonban nem tekinthetjük a bitorlás következményének, hanem a szerző kizárólagos jogából folyó jogosítványnak, ami a jogosulatlan többszörözött példányok minden birtokosa ellen érvényesíthető, de csakis

¹⁶ Például KENEDI GÉZA 24. o. és KNORR ALAJOS 86. o.

¹⁷ KNORR ALAJOS 91. o.

¹⁸ KNORR ALAJOS 96. o.

¹⁹ KNORR ALAJOS 98-99. o.

a terjesztésre szánt példányokra, azokra azonban semmiképpen sem, melyeket a bitorló saját használatra elidegenített. Az elkobzás megsemmisítés céljából vagy a károsított előnyére történt.

Mivel a szerzői művek többszörözése jelentős előkészületi cselekményeket feltételez, ezért a törvény úgy rendelkezett, hogy a szerzői jog bitorlásának bűncselekménye befejezett, amint a mű törvény ellenére többszörözött első példánya elkészült (22. §). A gyakorlat viszont egységesen úgy ítélte meg, hogy ha a tettes szándéka csak egy példány jogosulatlan elkészítésére terjedt ki, úgy e tettet csak kísérletként lehet értékelni.²⁰

Az, hogy a szerzői jog bitorlásához nem szükséges üzletszerűség, bizonyította az a tény, hogy a törvényhozó külön szakaszban szabályozta az ekként elkövetett jogsértéseket. Véleményünk szerint azonban vitatható az a megoldás, hogy az üzletszerűen elkövetett bűncselekményre ugyanazt a büntetési tételt rendelték alkalmazni, mint a bitorlás alapesetére. Az ilyen elkövetés módot ugyanis a „szokásos” módon elkövetett jogsértéssel szemben megkülönbözteti az a szándékbeli többtelelem, hogy haszonszerzési céllal valósul meg a vétség. Az Sztj. ráadásul csak a szándékos elkövetést rendelte büntetni ebben az esetben. A jogosulatlanul többszörözött mű példányainak gondatlan terjesztője nem büntethető, sem kártérítés fizetésére nem kötelezhető – hiszen nem várható egy átlagos könyvkereskedőtől el az, hogy meggyőződjön üzletében forgalmazott példányok jogszerű voltáról. A gyakorlat szerint a terjesztés akkor tekinthető üzletszerűnek, ha a könyvkereskedő, illetve házaló saját üzletében eszközli azt, vagy ha a terjesztés nyereségszerzés céljából állandó jelleggel történik, továbbá minden olyan cselekmény, ami a törvény tilalma ellenére többszörözött mű megszerzésének, megismerésének lehetővé teszi.²¹ Az „átlagos” bitorlás nem állhat halmazatban az üzletszerű elkövetéssel, hiszen ha a bitorló terjeszti is a jogosulatlanul előállított művet, ez nem képez rá nézve külön vétséget. Ha azonban a szerzői jogbitorlás tettese a felbujtó vagy részes jogerős marasztalásuk után az ítélet alapját képező művet újra iparszerűen terjesztik, úgy új bűncselekményt követnek el, és tettüket e szakasz alapján kell megítélni. Bár az üzletszerű terjesztésnél szándékosságot követel meg a törvény, elkobzásnak gondatlan elkövetés esetében is helye van.

A forrás, valamint a szerző megnevezésének elmulasztása vagy nevének akarata ellenére való feltüntetés a művön nem tekinthető szerzői jogi bitorlás vétségének, mert ezek csak veszélyeztető cselekmények és kihágásnak minősültek, így a kihágásról szóló 1879. évi XL. törvénycikk 17. §-a alapján csak 50 krajcárral szankcionálhatóak.

5. Az 1884. évi XVI. törvénycikk eljárásjogi szabályai a bitorlásról

Az Sztj. szerint a szerzői jogi jogbitorlás nem csupán magán deliktum, hanem közvétség, mindennek ellenére a kártérítési igények megállapításával együtt a büntetések kiszabását is polgári bíróságok (mégpedig a királyi törvényszékek) hatáskörébe utalta. A jogirodalomban megjelentek aggódó hangok is, melyek ajánlották, hogy ha eddig úgyis a német legiszlatúrát követtük, úgy tartsunk továbbra is velük és helyezzük át a szerzői jogi jogsértések pönalizálásának elbírálását büntető

²⁰ KNORR ALAJOS 104. o.

²¹ KNORR ALAJOS 106. o.

bírósági hatáskörbe.²² A törvényjavaslat indokolása viszont úgy okoskodott, hogy egyszerűbbé, gyorsabbá és szakszerűbbé teszi az eljárást az, ha a magán – és büntetőjogi szankciókról egy procedúrában, illetve ítéletben döntenek. A magyar szabályozás egészen az 1960-as évekig ellenállt a nyugati tendenciáknak, és a polgári bíróságok autoritásában hagyta a bitorlások büntetését, de ezzel részletesebben foglalkozunk alább.

Az eljárás kizárólag a sértett fél kérelmére indulhatott el, mert a jogalkotó a bitorlást lényegében egy magánjog megsértéseként értékelte, tehát az államnak nem állt érdekében az elkövető megbüntetése, ha azt a sértett maga sem kívánta.²³ A szerzői jogaiban megsértett személy ugyanakkor az elkövetők és részesek között nem választhatott, keresetét mindannyiuk ellen együttesen tartozott indítani. Ezen elvből vezethető le az a törvényi fogalmazási pontatlanság, miszerint a sértett az elsőfokú bíróság által hozott ítélet kihirdetése előtt kijelentheti, hogy a *panaszlott*nak megbüntetését nem kívánja.²⁴ A vádlott egyes számban említése nem jelentheti azt, hogy a sértett választhatna, hogy melyik vádlottat büntesse meg a bíróság.²⁵

Kártérítés és büntetés kiszabása iránti keresetet bárki indíthatott, akinek szerzői jogát megsértették vagy veszélyeztették. Kérdéses azonban, hogy kit illet meg a keresetindítás joga abban az esetben, ha a szerző átruházta jogát egy meghatározott felhasználóra; ilyenkor sok múlik az átruházás módjától. Négy eset képzelhető el a gyakorlat alapján:

- 1) ha a szerző a törvény által biztosított jogát feltétlenül ruházta át, úgy szerzői jogbitorlás esetén csak a felhasználó indíthatott keresetet
- 2) ha a szerző csak meghatározott példányszám erejéig ruházta át jogait, úgy az eljárást mind a kiadó, mind saját maga kezdeményezhette, hiszen mindkettejük jogát megsértették
- 3) ha a szerző feltétlenül ruházta át jogait, de a további kiadások után meghatározott tiszteletdíjat kötöttek ki, úgy szintén a kiadó és az alkotó is perelhetett
- 4) ha egyedül a szerző jogát sérti a jogosulatlan többszörözés, de a kiadó nem szenved kárt, úgy egyedül a szerző lesz a procedúra elindítója²⁶

A bizonyítékok szabad mérlegelésének elve alapján a bíróság saját belátása szerint határozhatott a szándékosság, gondatlanság, a kár és a gazdagodás ténye és mennyisége felett (29. §).

6. Az 1921. évi LIV. törvénycikk anyagi büntetőjogi szabályainak újdonságai

A századfordulót, majd a vesztes I. világháborút követően egy új szerzői jogi törvény megalkotására több okból is szükségesnek mutatkozott. Egyrészt a technikai fejlődés előrehaladtával olyan új találmányok terjedtek el, melyek egészen újfajta felhasználási módokat alakítottak ki, és újfajta szabályozást igényeltek.²⁷ Másrészt a

²² Pl. KENEDI GÉZA 45. o.

²³ KNORR ALAJOS 112. o.

²⁴ 27. § 2. bekezdés

²⁵ KNORR ALAJOS 114. o.

²⁶ KNORR ALAJOS 115. o.

²⁷ Elég csak a fényképezésre, a rádióra és a filmalkotásokra gondolunk – közbevetés a szerzőtől.

Grand Trianon Kastélyban aláírt békediktátum²⁸ kötelezte Magyarországot a Berni Unióhoz való csatlakozásra, ami pedig jogharmonizációs intézkedéseket igényelt. Végül a szakirodalom is erősen bírálta a hatályos törvény hiányosságait. Márton Miksa azt kritizálta, hogy a bitorlás esetei nem terjednek ki az írói művek zenei szövegül való felhasználására, ezért szabad prédának minősültek a magyar költők versei, mert az bármelyik zeneszerző felhasználhatja. Mindemellett a zeneszerzők munkája is közpréda az országban, hiszen bármilyen zenekar előadhatja a zeneművek nyitányait, jogaikat nem áll módjukban megvédeni.²⁹ Kenedi Géza a bitorlások büntetőjogi rendszerét egyszerűen nonszensznek minősítette. Nálunk a kiadót szokás perelni jogsértés miatt, pedig általában nem ő sérti meg a jogot, hanem az, aki a fordításnál vagy az átvételnél nem járt el kellő gondossággal. A kártérítés megállapításának intézménye szerinte a legszerencsétlenebb az egész törvényben, mert a rendszert bizonytalanná teszi, és sokszor megdöbbentő igazságtalanságokhoz vezet.³⁰ Szalai Emil pedig az egész büntetési rendszer átforgalmazását indítványozta. Hibásnak tekintette a törvény azon álláspontját, hogy a bitorlásokat többnyire büntetőjogi szempontból ítélte meg, holott elsősorban magánjogi érdekekről van itt szó, büntetésre csak másodsorban van szükség.³¹

Az 1921. évi LIV. törvénycikk több ponton is módosította az előző törvény bitorlásokra vonatkozó rendelkezéseit. Először is jelentősen kibővítette a jogsértések körét. Új elemként jelentkezett a közzé nem tett művek, továbbá az oktatás vagy szórakozás céljából tartott előadások szerzői engedély nélküli többszörözése, közzététele vagy forgalombahelyezése, közzététel alatt érve a mű lényeges tartalmának nyilvános közlését is. A mű közétett címének változatlan átvétele más mű címéül is szankcionálható cselekmény lett, ugyanúgy, mint a művek engedély nélküli átvitele mechanikai előadások céljára szolgáló készülékekre vagy a mű felhasználása mozgófényképszeti előadás (audiovizuális alkotás) céljára.

A pénzbüntetési tételeket a jogszabály „a szerzői jog hathatósabb védelme érdekében”³² jelentős mértékben felemelte. A szerzők védelmét azzal is fokozni kívánták, hogy ezen túl a vagyoni kár mellett nem vagyoni kárért is lehetett megfelelő kártérítést követelni. Nem vagyoni kártérítésnek volt helye a gyakorlat szerint különösen akkor, ha a bitorlás sérelmes lehetett a szerző hírnevére, mert például nem akarta abban az alakban nyilvánosságra hozni a művet. Különösen a szerző nevének jogosulatlan feltüntetése vagy mellőzése, továbbá a művön jogosulatlanul végzett változtatások esetén volt helye ezen jogalapon kompenzációt igényelni.³³ A pénzbüntetés behajthatatlansága esetén a törvény most már *expressis verbis* kijelentette, hogy az ekként kiszabott szabadságvesztés büntetés az egy évi fogházat nem haladhatja meg (24. §), ami súlyosabbnak értékelhetünk, mint az 1884-es törvény

²⁸ Beiktatta az 1921. évi XXXIII. törvénycikk.

²⁹ *A szerzői jogról szóló törvény reformja. A Magyar Jogászegyletben 1906. évi március havában tartott vita.* Budapest, 1906. 5-20. o.

³⁰ *A szerzői jogról szóló törvény reformja.* 22-32. o.

³¹ *A szerzői jogról szóló törvény reformja.* 41-43. o.

³² *Indokolás a szerzői jogról szóló törvényjavaslathoz. Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai.* Budapest, 1921. 134. o.

³³ ALFÖLDY DEZSŐ: *A magyar szerzői jog, különös tekintettel a M. Kir. Kúria gyakorlatára.* Budapest, 1936. 88. o.

megoldását. A Kúria gyakorlata ugyanakkor úgy értékelte, hogy a szándékosságnak és gondatlanságnak csak abban az értelemben van jelentősége a büntetés megállapításánál, amennyiben szándékosság esetén nagyobb összegű pénzbüntetést szab ki a bíróság.³⁴ A bírói gyakorlat a nemtevéssel megvalósuló bitorlás vétségére azt az esetet hozta példának, amikor a korcsmáros eltúrta, hogy a vendégek a magukkal hozott cigánymuzsikusokkal vendéglőjében jogosulatlanul védett műveket játszanak.³⁵

Kimondta a Kúria a P.I. 2614/1934. számú ítéletében, hogy a bitorló a gazdagodás összegét még gondatlanság hiányában akkor is kiadni tartozik, ha a sértettnek nem keletkezett kára. A gazdagodás fogalmát pedig úgy definiálták, hogy az az összeg, amelyet a kérdéses felhasználásért a szerzőnek fizetni szoktak.³⁶

Az elkövetők köréből a gyakorlat kizárta a jogi személyeket, mert e vétséget csak azok a természetes személyek követhetik el, akik a jogi személy nevében szándékosan vagy gondatlanul eljárak. Előremutató azon álláspontja a Kúriának azonban, hogy ha a jogi személy nevében eljárni jogosult személy munkaköri teendői ellátása közben követte el a bűncselekményt, akkor az Szjt. értelmében követelhető vagyoni és nem vagyoni kárért illetve gazdagodásért a jogi személy is felelősséggel tartozik.³⁷

Az új Szjt. továbbra sem büntette a bitorlás kísérletét, azonban a 21. § 2. bekezdése esetén kártérítésnek ez esetben is volt helye.

A forrás, illetve a benne megjelölt szerző megnevezésének elmulasztását ezen túl kivették a kihágások kategóriájából és vétségnek minősítették azokat, a bitorlás alapeseti büntetésének felét véve rá alapul.

7. Az 1921. évi LIV. törvénycikk eljárásjogi szabályai

Az 1921-es törvény továbbra is a polgári bíróságok hatáskörében hagyta a bitorlások büntetőjogi megítélését. Az eddigi „kártérítés” helyett azonban már a „magánjogi igények” kifejezést használta a jogszabály, az Indokolás szerint azért, mert a szoros értelemben vett kártérítési igényeken felül egyéb magánjogi igények is idetartoznak, mint például a bitorlás abbahagyása iránt igény.³⁸

Az új rendelkezések alapján a sértett kérelmére és igényének valószínűsítése esetén a bíróság biztosítási intézkedéseket rendelhetett el, nevezetesen a zár alá vételt vagy a folytatástól való eltiltást (28. §).

Úgy szintén új elemként szabályozta a törvény a büntetés kiszabásának szempontjait, amikor előírta, hogy a kár és gazdagodás tényét és mennyiségét minden körülménynek, nem vagyoni kárnál különösen a felek vagyoni viszonyait is figyelembe véve legjobb belátása szerint kell a bíróságnak megállapítania (30. § 1. bekezdés). Elrendelhetette a bíróság továbbá, hogy az ítéletet valamely belföldi időszaki lapban a vesztes fél költségén közzétegyék (30. § 2. bekezdés).

³⁴ ALFÖLDY DEZSŐ 88-89. o.

³⁵ ALFÖLDY DEZSŐ 89. o.

³⁶ ALFÖLDY DEZSŐ 91. o.

³⁷ ALFÖLDY DEZSŐ 92-93. o.

³⁸ *Indokolás a szerzői jogról szóló törvényjavaslathoz* 136. o.

8. Változások a szocialista jogrendszerben

Az 1921. évi LIV. törvénycikk egészen 1969-ig hatályban maradt, a bitorlások büntetéséről rendelkező szakaszokat azonban 1961-ben kivették a törvényszövegből. Pedig a szerzői jog egyik legnagyobb korabeli szakembere, Palágyi Róbert 1959-ben még úgy érvelt, hogy a szerzői jog körében jelentkező szakkérdések bonyolultságai és finomságai miatt kívánatos, hogy ezen a kivételes jogterületen, a sérelem büntetőjogi vonatkozásait is a hatáskörrel bíró polgári bíróság bírálja el. A büntetőjogi megtorlásra vonatkozó magánindítványt is a polgári bíróságnak benyújtott magánjogi igényt tartalmazó keresetlevélben terjesztette elő a sértett fél.³⁹ Az 1950-es évek bírósági reformjai következtében a szerzői jogi perek a megyei bíróságok hatáskörébe kerültek, azzal indokolva e változást, hogy a művészeti alkotásnak és értékesítésének számos olyan elméleti és gyakorlati kérdése van, ami egy magasabb fokú bírói fórum elbírálását kívánja.

Az 1961. évi V. törvényként hatálybaléptetett Büntető Törvénykönyv (Btk.) 306. §-a tartalmazta a bitorlás büncselekményét, mely ekként rendelkezett:

„Aki

a) más szellemi alkotását, találmányát, újítását vagy ipari mintáját sajátjaként tünteti fel, és ezzel a jogosultnak kárt okoz,

b) állami vállalatnál, más állami gazdálkodó szervnél vagy szervezetnél betöltött munkakörével visszaélve más szellemi alkotásának, találmányának, újításának vagy ipari mintájának hasznosítását vagy érvényesítését attól teszi függővé, hogy őt annak díjából, illetve az abból származó haszonból vagy nyereségből akár társszerzőként való szerepeltetésével, akár egyéb módon részesítsék, három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

Jól látható tehát, hogy a Btk. teljes terminológiai káoszban szenvedett az eddigi szabályozáshoz képest. 1961-ig ugyanis mint láttuk a bitorlás terminus technicus-a a szerzői jog bármiféle megsértését foglalta magában, mely általában a szerző vagy jogutóda engedélye nélküli vagyoni felhasználást jelentette. A Btk. rendszerében azonban a bitorlás jelentett egyrészt egy plagizálási (*a*) pont), másrészt egy zsarolás vagy hivatali visszaélés jellegű büntetőjogi tényállást (*b*) pont). A korábbi jogsértések pönalizálása tehát megszűnt, a jogosultak ezen túl kizárólag magánjogi igényt terjeszthettek elő. Szigorította ugyanakkor a törvény a jogsértések büntetését, hiszen az eddigi pénzbüntetésekkel szemben itt már három évig terjedő szabadságvesztéssel volt sújtható az elkövető. A törvényjavaslat indokolása ugyanakkor nem adott magyarázatot a keményebb szankcionálás indokaira.

E szabályozás azonban idővel elégtelennek bizonyult a rendszerváltozás után bekövetkezett kalózkodási hullámmal szemben, ezért és egyéb nemzetközi jogi kötelezettségvállalásaink miatt a 90-es évek közepén a Btk-ba iktatták 329/A §-ként a Szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése elnevezésű büncselekményt, mellyel tulajdonképpen a régi magánjogi értelemben vett bitorlásfogalmat hozták vissza generalizált formában.

³⁹ PALÁGYI RÓBERT: *A magyar szerzői jog zsebkönyve*. Budapest, 1959. 107-109. o.

9. Összegzés

A fent röviden ismertetett bitorlási szabályozás fejlődéstörténetével kívántuk érzékeltetni azt a folyamatot, ahogyan egy eredetileg magánjogias jellegű jogviszony büntetőjogi védelme a Büntető Törvénykönyv szabályozása alá került. Ezzel együtt természetesen a bíróságok büntetőjogi kollégiumai jogosultak már a szerzői jogsértések társadalomra veszélyes eseteinek megítélésére.

Kodifikációs szempontból akár szerencsésnek is értékelhetjük ezt a jogalkotói megoldást, hiszen így valamennyi bűncselekményt a Btk. szankcionálja, ami jelentősen növelheti a jogbiztonságot, és a jogkövető magatartást is. Nem feledkezhetünk meg ugyanakkor arról a tényről, hogy a XIX. század és a XX. század első felében az alkotókat a szerzői jogsértésekért legfőképpen polgári úton kompenzálták, és a büntetés lehetősége csak másodlagos eszköz volt a sértettek kezében. Mindemellett – ahogyan az előző pontban is kifejtettük – a csaknem száz éves bevált terminológiát a feje tetejére állította a Büntető Törvénykönyv rendezése.⁴⁰

Nem tartjuk továbbá jó megoldásnak azt sem, hogy a régi magánindítványra szankcionálható bűncselekményből hivatalból üldözendő cselekmény lett abból a szempontból, hogy gyakran bagatell súlyú jogsértések miatt indul eljárás, és szabnak ki felfüggesztett szabadságvesztés büntetéseket. A Btk. új, 1999. évi CXX. törvény által beiktatott tényállás ugyanis a vagyoni hátrányt okozó elkövetést is bünteti, véleményünk szerint azonban szükségtelen a büntetőjog eszközeivel fellépni olyan esetekben, amikor azt a károkozás mértéke nem indokolja – a polgári jogi instrumentumok ugyanis továbbra is a szerzők és jogutódaik rendelkezésére állnak.

Az illegális szoftverhasználat – és kalózkodás elleni küzdelem kísérőjeként lefolytatott látványos perek is igazolni látszanak Palágyi Róbert álláspontját, mely célszerűnek tartotta a polgári igények mellett elbírálni a sértett kérelmét az elkövető megbüntetésére. Nem lehet ugyanis elvárni egy büntetőbírától sem, hogy szakterülete mellett a szerzői jog avatott ismerője is legyen és meg tudjon ítélni nagy elméleti és gyakorlati tapasztalatot, és tudást igénylő kérdéseket. A jelen jogtechnikai megoldások mellett ugyanakkor nehezen képzelhető el, hogy a jogalkotó egy, a Btk. hatálya alá tartozó cselekményt polgári bíróság hatáskörébe utalna.

Irodalom:

A szerzői jogról szóló törvény reformja. A Magyar Jogászegyletben 1906. évi március havában tartott vita. Budapest, 1906.

ALFÖLDY DEZSŐ: *A magyar szerzői jog.* Budapest, 1936.

APÁTHY ISTVÁN: *A szerzői jogról szóló 1884: XVI. tc. méltatása jogi és gazdasági szempontból (szélfoglaló értekezés).* Értekezések a társadalmi tudományok köréből. Budapest, 1885.

APÁTHY ISTVÁN: *A szerzői jogról szóló törvény.* Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből, 8. kötet, Budapest, 1887.

ARANY LÁSZLÓ: *Az írói és művészi tulajdonjogról.* Budapesti Szemle, 1876/XX. kötet, Budapest, é. n.

⁴⁰ Talán szerencsésebb lett volna a 90-es évek során a bitorlás tényállásába foglalni a ma „Szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése” elnevezésű bűncselekményt.

- Ausztriai általános polgári törvénykönyv, kihirdetett az 1852. november 29. Nyíltparanccsal, Harmadik Rész, Bécs, 1853.*
- BACHER VILMOS: *A szellemi tulajdon büntetőjogi védelme, figyelemmel a jogsértő magatartások polgári jogi összefüggéseire.* Gazdaság és Jog 2002/12. szám.
- BALÁS P. ELEMÉR: *Szerzői jog.* In: Szladits Károly: *Magyar Magánjog I.* Budapest, 1941.
- BALÁS P. ELEMÉR: *Szerzői magánjogunk de lege ferenda.* In: *Acta Juridica: Menyhárt Emlékkönyv*, szerk.: TÚRY SÁNDOR KORNÉL, Szeged, 1938.
- BÓNIS GYÖRGY – DEGRÉ ALAJOS – VARGA ENDRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* Zalaegerszeg, 1996.
- BOYTHA GYÖRGY: *A szerzői jog kialakulása.; A magyar szerzői jog története 1948-ig.* In: BENÁRD AURÉL – TÍMÁR ANDRÁS: *A szerzői jog kézikönyve.* Budapest, 1973.
- BOYTHA GYÖRGY: *Szemere Bertalan és a jövő zenéje.* Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára. Budapest, 1994.
- Corpus Iuris Hungarici*, Budapest, 1897.
- KELEMEN MÓR: *Adatok az írói tulajdonjog hazai történelméhez.* Budapesti Szemle, 1869/XIV. kötet, Pest, é. n.
- KENEDI GÉZA: *A magyar szerzői jog.* Budapest, 1908.
- KNORR ALAJOS: *A szerzői jog magyarázata.* Budapest, 1890.
- KOVÁTS GYULA: *Az írói és művészi tulajdonjog.* Budapest, 1879.
- KOVÁTS GYULA: *Mi a jogunk s milyen legyen a törvényünk az írói és a művészi munka védelmében.* Különlenyomat a Magyar Igazságügy 1882. évi folyóiratából, Budapest, 1882.
- LONTAI ENDRE: *Szellemi alkotások joga.* Budapest, 2001.
- MOLNÁR ANTAL: *Az irodalmi szerzőjog.* Magyar Igazságügy, 1874/I. kötet, Budapest, é. n.
- SZALAI EMIL: *Szemere Bertalan szerzői jogi törvényjavaslata.* In: *Jogi dolgozatok a Jogtudományi Közlöny ötven éves fennállásának emlékére 1865-1915.* Budapest, 1916.
- TOLDY (SCHEDEL) FERENCZ: *Az írói tulajdonról.* Budapesti Szemle, 1840.
- TOLDY (SCHEDEL) FERENCZ: *Néhány szó az írói tulajdonról.* 1838.
- VÉKÁS LAJOS: *Joseph Haydn „szerződésszegései” és a modern szerzői jogvédelem kezdetei.* Magyar Tudomány 2002/4. szám.
- ZLINSZKY IMRE: *A magyar magánjog.* Budapest, 1891.

Dr. Szabó István:

A Pragmatica Sanctio és az osztrák-magyar államjogi kapcsolat

1. A Pragmatica Sanctio létrejötte

Az Ausztria és Magyarország közötti kapcsolat egészen 1526-ig nyúlik vissza, amikor I. Ferdinánd személyében az osztrák örökös tartományok és Csehország akkori uralkodóját magyar királlyá is választották. Ez azonban még vitathatatlanul csak perszonálunió volt, hiszen Magyarország és az örökös tartományok között közjogi kapcsolatot nem állapítottak meg. A török elleni harcban azonban hazánk rászorult a Habsburg segítségre, így egyes ügyek közös intézése számunkra is szükséges volt. Ez viszont még mindig nem jelentette azt, hogy az örökös tartományok és Magyarország között valamiféle megbonthatatlan államjogi kapcsolat jött volna létre. Ezt leginkább az fejezete ki, hogy a trónöröklési rend sem egyezett meg az örökös tartományokéval. Elvileg Magyarországon a Habsburg dinasztia más tagja is lehetett uralkodó, mint a Lajta másik oldalán. III. (VI.)¹ Károly (1711-1740) uralkodása idején a dinasztia magszakadása került kilátásba, hiszen fiúgyermeké Lipót csecsemőkorában meghalt, ő azonban a trónt leányának Mária Teréziának akarta biztosítani.²

A tervbe vett, s később be is vezetett új trónöröklési rend a Habsburg Birodalom államfejlődésének mérföldkőjévé vált. A Pragmatica Sanctio nem csak a leány általi öröklés elismerését tartalmazta, ennél lényegesen nagyobb jelentőséggel bírt. Célja a Birodalomhoz tartozó államok trónöröklési rendjének egységesítése volt, mert amint említettem eddig az osztrák tartományokban, Csehországban, illetőleg Magyarországon külön szabályok érvényesültek.³ Bár az örökös tartományokban és a Magyarországon beiktatott Pragmatica Sanctio között mutatkoztak kisebb eltérések,⁴ a korábbiakhoz képest ez mégis csak egy egységes trónöröklési rend volt. Mindez a birodalomhoz tartozó államok közjogi kapcsolatát is érintette, az azonos trónbetöltéssel párhuzamosan az államjogi kapcsolatok kötelező fenntartását is kimondták.

2. A Pragmatica Sanctio eltérő értelmezése

A Pragmatica Sanctio értelmezése azonban az osztrák, illetőleg magyar oldalon nem volt azonos. Az eltérések legélesebben Deák Ferencnek Lustkandl Vencellel folytatott vitájában domborultak ki. Az osztrák közjog professzor álláspontja szerint a Pragmatica Sanctio 1713-ban történt ausztriai kihirdetésével a Birodalom összes államában, többek között Magyarországon és Erdélyben is hatályba lépett, így annak 1723-as magyarországi megerősítése már nem is volt érvényességi feltétele.⁵ Ez a radikális vélemény azonban Ausztriában sem volt általánosan elfogadott, az érintett államok általi megerősítés szükségességét többen ott is elfogadták.⁶ Így a két felfogás közötti első, de csak részbeni különbség tehát az volt, hogy bevezetéséhez kellett-e az

¹ Károly (1711-1740), német-római császárként VI., magyar királyként III.

² HELLBING 276. o.

³ HELLBING 267-273. o.; BRAUNEDER 73. o.; HOKE 218-223. o.

⁴ FERDINANDY 1892. 76. o.

⁵ DEÁK 166-167. o.

⁶ LEHNER 123. o.; ULBRICH 25-27. o.; HOKE 227. o.

érintett állam megerősítése vagy sem. A magyar álláspont azonban még egy kérdésben eltért az osztráktól. Túllépett a Pragmatica Sanctio tisztán trónbetöltési szabályokként való értelmezésén, s abban két jelentős tartalmi elemet különített el. A trónbetöltés szabályozása mellett egy speciális nemzetközi jogi kapcsolat létrejöttét feltételezte Ausztria és Magyarország között.⁷

A magyar és osztrák álláspont közötti legfontosabb különbség tehát a két állam közjogi kapcsolatának megítélése. A Lajtán túli felfogás szerint Magyarország nem bírt önálló államisággal, a Habsburg Birodalom ugyanis egy reálunió volt.⁸ A magyar felfogás szerint azonban Ausztria és Magyarország között nem létezett reálunió, hanem csak perszonálunió.⁹ Arra is érdemes azonban rávilágítani, hogy a Pragmatica Sanctio előtti időszakban a perszonálunió tényét osztrák oldalon sem utasították el. Különösen nem arra az időszakra vonatkozóan (1526-1687), amíg a Habsburg uralkodók választással kerültek a trónra.¹⁰ Magyarország és Ausztria között az állandó kapcsolatot az 1687. évi II. törvénycikk hozta létre, amikor a trónbetöltés rendjénél Magyarország is elfogadta az elsőszülött fiú öröklési jogát (primogenitúra). Ezzel a magyar király és az örökös tartományok uralkodója mindig ugyanazon személy lett.¹¹ Ez azonban csak logikai következtetéssel állapítható meg, mert az említett törvénycikk az említett területek együttbirtoklásáról még nem beszél. Ezen túl meg kell azt is állapítani, hogy a két állam között az uralkodó azonossága egyértelműen perszonáluniót jelöl. A Pragmatica Sanctio a trónbetöltési rend kibővítésén kívül, kimondta az örökös tartományok és Magyarország kölcsönös és együttes birtoklását.¹² Az örökös tartományokban történt 1713-as kibocsátásakor ott is ezen területek oszthatatlan és együttes birtoklását mondták ki vele,¹³ amely 1723-tól így Magyarországra is vonatkozott. A Pragmatica Sanctio az idegen hatalmak támadásaival szembeni védelemről is szólt,¹⁴ amely közösen intézendő kormányzati ügyet jelentett.¹⁵ Kérdés, hogy ezzel olymértékben megváltozott az osztrák-magyar államjogi kapcsolat, hogy az perszonálunióból reálunióvá alakult volna át. A kérdés tisztázatlanságát az okozza, hogy a közös védelmet csak deklarálja, de annak tényleges intézési módját nem rendezi. Márpedig két állam közös védelmét perszonálunió és reálunió keretei között egyaránt meg lehet szervezni. Tisztázatlan volt, hogy a közös védelem magában foglalja-e a közös hadsereget, a közös hadügyi igazgatást, a hadügyekre vonatkozó közös jogalkotást...stb. Ezek gyakorlása az 1867-es kiegyezésig többször vita tárgyát képezte. Érdemes azonban áttekinteni, hogy a gyakorlatban ezek miként történtek.

⁷ CSEKEY 425-426. o.

⁸ LEHNER 123. o.; ULBRICH 27. o.; HAUKE 142. o.

⁹ FERDINANDY 1892. 76-77. o.; FERDINANDY 1911. 385. o.; KORBULY 364-366. o.; HANÁK 314-319. o.; KATUS 166. o.

¹⁰ HAUKE 136. o.

¹¹ TOMCSÁNYI 330. o.

¹² ECKHARDT 192. o.

¹³ BRAUNEDER 73. o.; HELLBLING 279. o.

¹⁴ ULBRICH 26. o.; TOMCSÁNYI 330. o.

¹⁵ TOMCSÁNYI 330. o.

3. Az államhatalmi funkciók közös gyakorlásának kérdése 1848 előtt

A kérdés nyitott voltát leginkább az mutatja, hogy a Pragmatica Sanctio 1723-as magyarországi ratifikálása a hadsereg szervezetét, igazgatását tekintve nem hozott jelentős változásokat. A korábbiakban láthattuk, hogy 1723-ig az örökös tartományok és Magyarország között vitathatatlanul perszónalunio állt fenn, hiszen a két állami egység között csak az uralkodó személye volt azonos. Az államhatalmi funkciók egyikét sem gyakorolták azonban közösen, vagyis pontosabban fogalmazva, ha ilyen történt, Magyarország az ellen általában tiltakozott. A közös közigazgatásra ugyanis már a Pragmatica Sanctio előtt is voltak törekvések. Mohács után találhatunk rá példákat, amikor az uralkodó a bécsi központi (birodalmi) közigazgatási hatóságokat Magyarországgal kapcsolatos hatáskörökkel is felruházta.¹⁶

Hasonló a helyzet a hadsereg szervezeti felépítésével is. A kérdéssel foglalkozó 1715. évi VIII. törvénycikk még a Pragmatica Sanctio becikkelyezése előtt, az 1741. évi LXIII. törvénycikk azonban már utána született. Mindkét törvény a haderő felállításáról és annak pénzügyi fedezetéről rendelkezett. Arról azonban egyik sem szólt, hogy a magyar hadsereg szervezeti önállósága megszűnt volna, a gyakorlatban viszont egyesítették a császári hadsereggel. Ennek alkotmányossága azonban erősen vitatható volt.¹⁷ Önálló szervezettel csak a nemesi felkelés maradt meg.

4. Az osztrák-magyar államjogi kapcsolat az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc idején

Az 1848. április 11-én szentesített ún. áprilisi törvények megvalósították Magyarország polgári átalakításának legfontosabb lépéseit. Magyarország és Ausztria közjogi kapcsolatának szabályozása azonban hézagossá maradt, a Pragmatica Sanctio által deklarált közös védelem szabályait nem pontosították. Az osztrák és a magyar értelmezése azonban az eddigieknél lényegesen élesebb eltérést mutatott, ami a viszony elmérgesedésének és a katonai konfliktus kialakulásának egyik fő oka volt. Az 1848 nyarán összeült népképviselői országgyűlés ugyanis igen rövid időn belül önálló magyar hadsereg felállításáról döntött. Az udvar azonban ezt nem fogadta el, s a király nem is szentesítette az erről szóló törvényt. A hadsereg szervezése azonban ennek ellenére megtörtént.

Az 1848 őszen megkezdődött fegyveres harc formálisan még nem szüntette meg az osztrák-magyar közjogi kapcsolatot, a gyakorlatban azonban a királyi hatalom gyakorlása megszűnt. Az 1849. április 14-i Függetlenségi Nyilatkozat viszont mindenféle államjogi kapcsolatot megszakított Ausztriával. Ez azonban Magyarország egyoldalú közjogi aktusa volt, amit a dinasztia részéről sohasem ismertek el.

5. Az 1849 és 1867 közötti időszak

A magyar és az osztrák alkotmányfejlődés szempontjából az 1848 utáni kronológiai periódusok nem esnek teljesen egybe. Magyarország tekintetében a fegyveres szabadságharc 1849. augusztusi bukása a Habsburg önkényuralom kezdetét jelentette. Ausztriában azonban az 1849. március 4-én kibocsátott oktrojált alkotmányt

¹⁶ ECKHARDT 195-207. o.; TOMCSÁNYI 330. o.

¹⁷ TOMCSÁNYI 330-331. o.

még a korai alkotmányosság időszakához sorolják, s csak ennek hatályaon kívül helyezését követően, 1851/1852-től beszélnek neoabszolútizmusról.¹⁸

Az osztrák-magyar közjogi viszonyt azonban már az 1849. március 4-i olmützi alkotmány jelentősen átírta, vagyis lényegében megszüntette azt. Az ezt megelőző alkotmányok közül az 1848-ban Pillersdorf nevéhez fűződő ún. áprilisi alkotmány¹⁹ Magyarországra és az itáliai tartományokra egyértelműen nem terjedt ki.²⁰ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Pillersdorf szándéka szerint ez egy a birodalom egészére kiterjedő alkotmány lett volna, hiszen néhány héttel kibocsátása előtt Magyarországon kívül Csehország²¹ is kapott önálló alkotmánylevelet. Ezen utóbbit hatályaon kívül is helyezték, a magyarországi áprilisi törvényekhez azonban nem nyúltak hozzá.²² Az 1849-es kremsieri tervezet – okulva a korábbi konfliktusokból – a kérdést nyitva hagyta.²³ Tekintettel azonban arra, hogy ez az alkotmány a tervezet szintjén maradt, a területi hatály tisztázatlansága a magyar alkotmányos rendet nem sértette. Összességében megállapíthatjuk, hogy ezek az alkotmányok elismerték, vagy legalábbis nem utasították el az árpilisi törvények által Magyarországon kiépített államszervezetet. Az olmützi alkotmányban azonban az uralkodó szakított ezzel a gyakorlattal, s annak hatályát Magyarországra is kiterjesztette. Eszerint speciális osztrák-magyar közjogi kapcsolat nem is létezett, hazánk egy örökös tartománnyá vált. Az 1851-es szilveszteri pátens azonban ezt a tartományi szintre süllyesztett autonómiát is megszüntette, s az uralkodó a birodalmat abszolút monarchiaként kormányozta.²⁴ Az 1860-as októberi diplomában fellelhetünk decentralizációra utaló jeleket,²⁵ amellyel Magyarország is egy korlátozott államiságot kapott volna. Ez azonban még mindig messze állt attól az államjogi kapcsolattól, amit Deákék a Pragmatica Sanctioból levezettek. Az alig néhány hónap múlva kibocsátott februári pátens azonban ismét a centralizációt erősítette,²⁶ így az udvar és Magyarország álláspontja csak távolodott egymástól. Ennek magyar részről ugyanis sarokpontja volt az önálló törvényhozás és kormányzat,²⁷ ezt pedig egyik alkotmány sem valósította meg. A neoabszolútizmus időszakát tehát annyiban összegezhethetjük, hogy Magyarországot az örökös tartományokkal azonos módon kezelte, így külön osztrák-magyar közjogi kapcsolatról egyik esetben sem beszélhetünk.

6. A Pragmatica Sanctio és a kiegyezés

Az 1867-es kiegyezés nagyrészt kitöltötte az 1848-ban megmaradt alkotmányos hézagokat. Mint említettem, az áprilisi törvények nagyrészt megvalósította Magyarországon belső államszervezetének polgári átalakítását, de nem rendezte az Ausztriához fűződő közjogi viszonyt. Így nem véletlen, hogy a kiegyezést magyar

¹⁸ LEHNER 203-216. o.; BRAUNEDER 137. o.

¹⁹ Kibocsátására 1848. április 25-én került sor.

²⁰ LEHNER 182. o.

²¹ Cseh Karta [1848. április 8.]

²² BRAUNEDER 117. o.

²³ LEHNER 188. o.

²⁴ LEHNER 207. o.

²⁵ HOKE 367-370. o.; LEHNER 209-211. o.

²⁶ HAUKE 138. o.; HOKE 371-373. o.

²⁷ KATUS 163. o.

oldalán becikkelyező 1867. évi XII. törvénycikk gyakran hivatkozik a Pragmatica Sanctiora, s az abból eredő osztrák-magyar államjogi kapcsolatokra. Ennek körében meghatározta, hogy a közös védelemből eredően milyen ügyeket kell együttesen intézni, amellyel a korábbi időszakban tapasztalható alkotmányos viták nagyobb részét kiküszöbölte. A kiegyezés értelmezése azonban továbbra sem volt egységes, ami abból is eredt, hogy az azt beiktató osztrák és magyar törvények szövege sem teljesen egyezett meg.²⁸ A közös ügyek tisztázása azonban mindenképpen szűkítette a konfrontációk lehetőségét. Teljesen azonban nem tudta megszüntetni, amelyre példa lehet az 1905/1906-ban kialakult alkotmányos válság is.

A kiegyezés kapcsán nem mellőzhető annak a kérdésnek a vizsgálata sem, hogy a Pragmatica Sanctio korlátozta-e a magyar állam szuverenitását. A szabadságharc bukása utáni abszolutista kormányzást a magyar társadalom nagy része elutasította. Arról azonban eltértek a vélemények, hogy az alkotmányosság helyreállítását miként kell megvalósítani. Deák Ferenc, a hazai passzív ellenállás szellemi vezetője mindig is ellenezte a fegyveres szabadságharcot, és a dinasztától való elszakadást. Kossuth azonban az 1849. április 14-i Függetlenségi Nyilatkozathoz ragaszkodott, amellyel Magyarország minden közjogi kapcsolatot megszakított a Habsburg-Lotharingiai házzal, és így természetesen Ausztriával is. A két politikus a Pragmatica Sanctio-ból eredő osztrák-magyar viszony tartalmát is eltérően ítélte meg. Kossuth meglátása szerint az korlátozta a magyar állam szuverenitását, s az szerinte csak a teljes függetlenséggel volt megvalósítható.

7. A Pragmatica Sanctio és a magyar állam szuverenitása

A hadsereg a dualizmus idején szervezetileg közös volt Ausztriával, ez azonban elsősorban az uralkodó közös személyéből eredt. Ezért nem mondhatjuk azt, hogy a katonai ügyekbe a magyar országgyűlés és a magyar kormány semmilyen módon nem szólhatott bele. Honvédelmi minisztere ugyanis az önálló magyar kormánynak is volt. Tovább élt az országgyűlés újoncmegajánlásra vonatkozó joga is. Így a közös hadsereg elsősorban a közös parancsnokolásra vonatkozott, a honvédelmi igazgatás már részben önálló ügy volt. A király ugyanis a végrehajtóhatalmat Magyarországon csak a magyar minisztériumon keresztül gyakorolhatta, így például katonai mozgósítást csak a magyar honvédelmi minisztérium útján lehetett elrendelni. A magyar országgyűlés hozzájárulása nélkül pedig senkit sem lehetett a közös hadseregbe behívni. Mindez azt jelentette, hogy Magyarország a hadügy terén fennálló jogosítványait nem ruházta idegen hatalomra.²⁹

A magyar kormány jogosítványai leginkább a külügyek tekintetében volt korlátozva, hiszen külügyminisztere nem is volt. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy többek között a két állam jogalkotásának szétválasztása miatt a közös külügyminisztérium sem bírt korlátlan hatalommal. A nemzetközi szerződéseket ugyanis Ausztriában és Magyarországon külön-külön kellett ratifikálni. A nemzetközi szerződések előkészítésére kiküldött tárgyalódelegációkban ezért általában mindkét állam kormánya képviseltette volt. Így a magyar országgyűlés és a magyar kormány nem volt teljesen kizárva a külügyek intézéséből sem, ugyanis a közös

²⁸ TOMCSÁNYI 334. o.; LEHNER 227. o.

²⁹ FERDINANDY 1892. 230. o.

külgyminiszternek a külügyeket a két állam minisztériumával egyetértésben kellett intézni.³⁰ A külügyek egyébként is csak annyiban voltak közösek, amennyiben a két államot együttesen érintették. Azon ügyeket, amelyek a két államot külön érintették³¹ – a közös külügyminiszteren keresztül – az osztrák és a magyar kormány egymástól elkülönülten intézte.³²

A harmadik közös ügy, a pénzügy, a magyar kormány és országgyűlés hatáskörét szinte egyáltalán nem érintette. Adó kivetési joga ugyanis a közös szerveknek nem volt, erre Magyarország területén csak az országgyűlés volt jogosult, s az adók beszedése is kizárólag a magyar pénzügyminiszter hatáskörébe tartozott.³³

Mindezt ki kell még egészíteni azzal, hogy a közös minisztériumok nem bírtak a két állam főhatalmától elkülönülő önálló hatalommal, azok a két állam egyező akaratából működtek.³⁴ Igazából véve a közös ügyek intézésére nem is lett volna feltétlenül szükséges közös minisztériumok felállítására.³⁵ Ez intézhetőek lettek volna közös minisztériumok útján, de ezek nélkül is.

A magyar állam szuverenitásának vizsgálata kapcsán meg kell még vizsgálni azt is, hogy a magyar kormánytól és a magyar országgyűléstől elvont jogosítványokat ki gyakorolta. A három közös ügy kapcsán ugyanis szándékosan beszéltem a magyar kormány és a magyar országgyűlés és nem a magyar állam jogköreiről. A magyar államhatalmi szerveknek ugyanis ezek mellett a király is szerves része volt, a közös ügyek gyakorlását pedig nem valami új államhatalmi szervre, hanem az uralkodóra ruházták. Márpedig a királyra ruházott jogok nem jelentik a magyar állami szuverenitás korlátozását. A magyar király és az osztrák császár ugyanis két külön uralkodó volt, csak mindkét tisztség egy személyre volt ruházva.³⁶

Azt sem érdemes elfelejteni, hogy a Pragmatica Sanctio és az ezen alapuló osztrák-magyar közjogi kapcsolat, mint már korábban is említettem, sok ellentétes értelmezést kapott. A hatályosságának közel kétszáz éve alatt osztrák és magyar oldalon is eltérően magyarázták, s így nem csoda, hogy a kiegyezés hazai megítélése sem volt teljesen egységes. Az viszont megállapítható róla, hogy a magyar alkotmányos rendbe beilleszthető volt, a magyar állami szuverenitást nem korlátozta. A sajátos helyzet elsősorban abból eredt, hogy hazánkknak nem volt önálló uralkodója. Azon állammal ugyanis, amelynek a magyar király még uralkodója, az ország mindenképpen valamilyen közjogi kapcsolatba kerül, így a kiegyezés körüli vita sem arról szólt, hogy helyreáll-e a magyar állami szuverenitás vagy nem. Kossuth célkitűzése az 1849. április 14-i Függetlenségi Nyilatkozattal megteremtett teljes önállóság helyreállítása volt, Deák viszont nem akarta az országot kiszakítani a Habsburg korona alól. Kossuth mélyen republikánus érzelmű volt,³⁷ s a Függetlenségi

³⁰ KORBULY 369. o.

³¹ Ilyen volt például a határrendészet. Az államhatárok ellenőrzése a két állam külön feladata volt, így ezekben a kérdésekben idegen államokkal – a közös külügyminiszteren keresztül – magyar kormány járt el.

³² FERDINANDY 1892. 119. o.

³³ KORBULY 370. o.; FERDINANDY 1892. 139. o.

³⁴ FERDINANDY 1892. 227. o.

³⁵ FERDINANDY 1911. 386-387. o.

³⁶ FERDINANDY 1892. 217-221. o.

³⁷ MEZEY 155-169. o.

Nyilatkozatból és a kütaya-i alkotmánytervezetből is kiolvasható, hogy az államforma kérdését az alkotmányos kormányzat helyreállítása után napirendre kell venni.³⁸ A Deák által elfogadott konstrukció azonban itt semmilyen mozgásteret nem engedett, Magyarország egyértelműen királyság maradt. Ezek viszont politikai kérdések és nem az állami szuverenitást érintő problémák voltak. Deáknak nem volt ellenérzése sem a monarchikus államformával, sem a Habsburg-Lotaringiai Ház uralkodásával szemben. Az sem lehet utolsó szempont, hogy a kossuthi elképzelés csak fegyveres harc árán volt megvalósítható, amivel ő maga is tisztában volt. Az emigrációban folytatott tevékenységének nem kis részét a szabadságharc újjáélesztésének áldozta. Deák higgadt gondolkodásától azonban ez teljesen távol állt. Ha kívülállóként elemezzük kettőjük vitáját, akkor is felvetődik a kérdés: ha a magyar állam szuverenitása helyreállítható békés úton, érdemes-e csak azért – egy nem kevés áldozattal járó – fegyveres felkelést kirobbantani, hogy a magyar uralkodók ne a Habsburgok legyenek, vagy netán Magyarország köztársaság lehessen.

A kiegyezéssel és a magyar állami szuverenitással kapcsolatban még egy alapvető dolgot kell tisztáznunk. Az Osztrák-Magyar Monarchia igazából nem két, hanem hárompólusú alkotmányos berendezkedést teremtett. Ausztria és Magyarország mellett a Habsburg dinasztia egy harmadik tényezőt jelentetett, akiket egyáltalán nem fűzött erősebb és szorosabb viszony Ausztriához, mint Magyarországhoz. Kossuth hazánkat nem Ausztriától, hanem a dinasztiaától akarta elszakítani. Az 1848 őszi kezdődő fegyveres harc még nem a dinasztiaától való elszakadásért, hanem az áprilisi törvények által kivívott alkotmányos jogok védelméért indult meg. Ugyanezt a harcot Ausztria is megvívta a dinasztiaival, elég csak a bécsi forradalmakra, s azok leverésére gondolni. Az 1849. április 14-i Függetlenségi Nyilatkozat nem volt elkerülhetetlen következménye a fegyveres harcnak. Abban Kossuth azon törekvése kerekedett felül, hogy Magyarországot elszakítsa a Habsburg koronától, valamint megnyissa az utat a republikánus államforma előtt.

A kiegyezés által létrehozott hárompólusú rendszerben a magyar állam szuverenitása akkor szenvedett volna csorbát, ha Ausztria államhatalmi szervei szólhattak volna bele a magyar államműködésbe. Erről azonban szó sem lehetett. A dinasztia azonban nem tartozott jobban Ausztriához, mint Magyarországhoz, így a rá ruházott jogok a magyar állami szuverenitást nem korlátozták.

8. A két világháború közötti hatások (a Habsburgok magyar trónhoz való joga)

Az I. világháború elvesztésével az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlott, s így megszűnt a két államnak – a Pragmatica Sanctio alapját jelentő – együttbirtoklása is, amelyet 1920-ban az alkotmányosság helyreállításáról szóló törvény is megállapított.³⁹ Az említett törvény azonban hallgatott arról, hogy a már megkoronázott IV. Károly közjogi állása hogyan alakul. Elveszette-e a magyar trónt, vagy csak a győztes hatalmak tiltása miatt nem gyakorolhatja uralkodói jogosítványait. A kormányzói

³⁸ SZABÓ 146. o.

³⁹ Az 1920. évi I. törvénycikk preambuluma kimondta: (A nemzetgyűlés) „Megállapítja továbbá, hogy Magyarországnak és társországainak a volt osztrák birodalmi tanácsban képviselt királyságokkal és országokkal fennállott feloszthatatlan és elválaszthatatlan együttbirtoklása a bekövetkezett események folytán megszűnt.”

tisztség felállítása kapcsán annyit mond ki, hogy az államfői hatalom gyakorlásának végleges rendezéséig, ideiglenes jelleggel kormányzót kell választani.⁴⁰ A törvény azonban mindkét irányba nyitva hagyja az utat, amely már maga is annak a közismert vitának az eredménye, amely az ún. szabad királyválasztók és a legitimisták között kialakult. Szabad-e egyáltalán a királyi trón? Lehet-e egyáltalán államfőt választani? Ez azt mutatja, hogy a két állam együttbirtoklásának megszűnése ellenére a Pragmatica Sanctionak 1918 után is voltak hatásai. A közjoggal foglalkozók jelentéktelennek egyáltalán nem mondható része egyértelműen állította, hogy IV. Károly továbbra is Magyarország királya. Így a Pragmatica Sanctionak – a trónöröklés szempontjából – az együttbirtoklás megszűnése után is fennmaradt a hatása.⁴¹

Álláspontjuk szerint IV. Károlynak az 1918. november 13-i Eckartsauban kibocsátott nyilatkozatával több érvényességi probléma volt. Először is nem a királyi trónról, hanem az államügyek viteléről mondott le, amely nehezen értelmezhető. Ebben az esetben a királyi hatalmat senki sem tudja gyakorolni, mert a trónörökös nem léphet a helyére, ő maga pedig nem viszi az államügyeket. Egy ilyen állapot az államműködés megbénulásához vezetne. Ezen túl a lemondásnak törvényben⁴² előírt formai érvényességi kelléke volt az országgyűlés általi elfogadás, amely ebben az esetben nem történt meg.⁴³ További formai probléma volt még, hogy miniszteri ellenjegyzés sem volt rajta, márpedig ez minden királyi intézkedés érvényességi feltétele volt. Az alkotmányosság helyreállításáról szóló törvény a forradalmak jogalkotó tevékenységét semmissé nyilvánította,⁴⁴ ennek logikus következménye, hogy az államfői hatalom gyakorlásában is vissza kell állnia az 1918 előtti állapotoknak.⁴⁵ Érvelésük szerint a király 1918. november 13-i nyilatkozatában mindössze arról értesítette a magyar nemzetet, hogy királyi jogainak gyakorlása vis major folytán egyenlőre lehetetlenné vált.⁴⁶ Ennek megfelelően a nemzetgyűlés királyt nem választhatott, csak az államfői hatalom ideiglenes rendezéséről dönthetett, s ideiglenes államfői tisztet létesíthetett, amely a kormányzó volt. Így az alkotmányosság helyreállításáról szóló törvény logikusan beleilleszthető a gondolatmenetbe.

A szabad királyválasztók azonban nem osztották ezt a véleményt. A király lemondásának érvénytelenségét persze ők sem vitatták, hiszen az országgyűlés elfogadó nyilatkozata törvényi előírás volt, ennek hiányában az érvénytelenség felett kár is vitatkozni. Az 1920. évi I. törvénycikk azon rendelkezését viszont, miszerint az államfői hatalom gyakorlásának rendezéséig kormányzót kell választani, nem úgy értelmezték, hogy ez IV. Károly visszatértét jelenti. Álláspontjuk szerint ez azt jelentette, hogy a királyi trón betöltését a nemzet szabadon rendezhette.⁴⁷ Nem lehet azonban arról sem elfeledkezni, hogy a trónbetöltési rend változása miatt a már megkoronázott király elveszítheti-e uralkodói jogosítványait? Volt olyan álláspont is, amely szerint az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása megszüntette a Habsburgok

⁴⁰ 1920. évi I. törvénycikk 12.§

⁴¹ TOMCSÁNYI 317. o.

⁴² 1867. évi III. törvénycikk 3.§.

⁴³ NAGY 222. o.

⁴⁴ 1920. évi I. törvénycikk 9.§

⁴⁵ PÖLÖSKEI 341. o.

⁴⁶ BÖLÖNY 1942. 208. o.

⁴⁷ TOMCSÁNYI 318-319. o.; PÖLÖSKEI 342. o.

örökösödési jogát, de a már megkoronázott IV. Károly ezzel nem veszítette el uralkodói jogait. Halála után azonban visszaszáll a királyválasztás joga a nemzetre.⁴⁸

A vitában nehéz egyértelműen valamelyik oldalra állni. A Pragmatica Sanctionak az együttbirtoklás megállapítása és a trónbetöltési rend meghatározása két összefüggő, de egymástól elkülöníthető rendelkezése. Amíg az együttbirtoklás fennáll, vitathatatlanul a Habsburgokat illeti a magyar trón. Az együttbirtoklás megszűnése után azonban a trónbetöltésre vonatkozó rendelkezések minden különösebb probléma nélkül alkalmazhatóak. A főkérdés tehát az, hogy az együttbirtoklás a trónöröklési szabályoknak is bontófeltétele, vagy pedig nem. Deák Ferenc ezt bontófeltételként határozta meg, a szabad királyválasztóknak ez volt az egyik legfontosabb érve.⁴⁹ Ezzel szemben is volt azonban ellenérv, amely szerint Deák a problémát a magyar állami szuverenitás fenntartásának szempontjából vizsgálta.⁵⁰ Az együttbirtoklást azért kívánta meg, hogy Magyarország ne legyen beolvasható a birodalomba, a Habsburgok csak az örökös tartományoktól elkülönítve kormányozhassák Magyarországot. Az együttbirtoklás megszűnésére nem azt az eshetőséget feltételezte, hogy Ausztria és Magyarország két különálló állam lesz, az egyik köztársasággá válik, s így formailag is csak Magyarországon uralkodhatnak a Habsburgok.

A Pragmatica Sanctio továbbélésének kérdésében újabb állomás az 1921-es trónfosztó törvény,⁵¹ amelynél a megszületés körülményeit és konkrét rendelkezéseit elkülönítve kell vizsgálnunk. Létrejöttének körülményeinél vitathatatlan külső nyomás alatt állt Magyarország, az antant IV. Károly visszatérésének megakadályozása végett kényszerítette ki a törvény meghozatalát. A külső kényszer pedig többekben felvetette az érvényesség kérdését.⁵²

A törvénynek két jelentős rendelkezése volt. Egyrésztől megszüntette IV. Károly uralkodói jogait, másrésztől hatályon kívül helyezte a Pragmatica Sanctiot. Az első rendelkezés erősen vitatható, és Magyarország történeti alkotmányával összeegyeztethetetlen. Mivel a Szent Korona tanból eredően az államhatalmat a nemzet és a király együttesen gyakorolja, e két tényező közül egyiknek sincs joga a másikat hatalmától megfosztani.⁵³ A trónöröklési rend megváltoztatása azonban elvileg elképzelhető, s a törvény rögzítette a szabad királyválasztás jogát is. A problémát azonban ez a törvény sem oldotta meg. Le lehetett ugyanis olyan következtetést is vonni belőle, hogy a Pragmatica Sanctionak a trónöröklésre vonatkozó rendje az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával nem veszítette hatályát, ezért kellett azt 1921-ben hatályon kívül helyezni. Márpedig, ha ez a törvény a nemzetközi nyomásra történő meghozatala miatt érvénytelen, akkor a magyar törvényhozás nem tett mást, mint elismerte a Pragmatica Sanctio hatályosságát.

A kérdést igazából csak a köztársaság 1946-os kikiáltása zárta le, az államformaváltással ugyanis a trónbetöltés rendje feletti vita oka fogyottá vált.

⁴⁸ PÖLÖSKEI 342. o.

⁴⁹ TOMCSÁNYI 318-319. o.

⁵⁰ TOMCSÁNYI 323-324. o.

⁵¹ IV. Károly Ófelsége uralkodói jogainak és a Habsburg Ház trónörökösödésének megszüntetéséről szóló 1921. évi XLVII. törvénycikk.

⁵² BÖLÖNY 1942. 210. o.

⁵³ BÖLÖNY 1933. 16. o.

9. Összegzés

A mohácsi csatavesztés után a Habsburg dinasztia és Magyarország között egy közel négy évszázados kapcsolat alakult ki, amely egy sajátos viszonyt hozott létre hazánk és az örökös tartományok között is. Kezdetben a két államot csak a török elleni harcból eredő együttműködés kötötte össze, a közjogi kapcsolatot valójában a trónbetöltési rend egységesítése mélyítette el. Ennek első állomása a magyar országgyűlés által 1687-ben elfogadott elsőszülöttségi öröklés rend volt. Igazából azonban a Magyarországon 1722/1723-ban becikkelyezett Pragmatica Sanctio hozta ezt létre, amely a közös védelem céljából kimondta az örökös tartományoknak és Magyarországnak a Habsburg korona alatti együttbirtoklását. Éles konfliktusok származtak viszont abból, hogy a közös védelmet megalapozó Pragmatica Sanctio nem tisztázta ennek államszerkezeti részleteit. Nem tisztázta például azt, hogy ezt a közös védelmet két önálló, vagy egy közös hadsereggel kell megvalósítani. 1848-ban ez volt a konfliktus egyik legkritikusabb pontja, az önálló magyar hadsereg felállításáról szóló törvényt az uralkodó nem volt hajlandó szentesíteni.

Ezeket a hiányosságokat az 1867-es kiegyezés nagyrészt rendezte. Ennek vizsgálata kapcsán feleletet kaphatunk arra is, hogy a Pragmatica Sanctio miként viszonyult a magyar állami szuverenitáshoz. Korlátozta azt, vagy pedig nem. A válasz központi eleme, hogy az önálló magyar államhatalmi szervektől elvont jogosítványokat az osztrák szervek, vagy pedig az uralkodó kapta-e meg. Az uralkodó ugyanis az osztrák-magyar államjogi kapcsolatban egy harmadik pólust jelentetett, s megállapíthatjuk, hogy a magyar szervektől elvont jogosítványok gyakorlására ő volt jogosult. A magyar királyra ruházott jogok pedig nem tekinthetők a magyar állami szuverenitás korlátozásának.

A Pragmatica Sanctio hazánkban egy sajátos utóélete alakult ki az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után is. Jelentős politikai erőt képviseltek ugyanis az ún. legitimisták, akik a Habsburgok magyar trónhoz való jogát annak ellenére elismerték, hogy az azt megalapozó osztrák-magyar államjogi kapcsolat megszűnt. Velük szemben álltak az ún. szabad királyválasztók, akik szerint az államkapcsolat megszűnése után a királyválasztás joga visszaszállt a nemzetre. A problémát tovább bonyolította az antant nyomására 1921-ben meghozott trónfosztó törvény. A kérdést igazából csak a köztársaság 1946-os kikiáltása zárta le, az államformaváltással ugyanis a trónbetöltés rendje feletti vita oka fogyottá vált.

Irodalom:

BÖLÖNY JÓZSEF: *Királyi hatalom és kormányzói jogkör*. Budapest, 1933. (BÖLÖNY 1933.)

BÖLÖNY JÓZSEF: *Magyar közjog*. I. kötet. Budapest, 1942. (BÖLÖNY 1942.)

BRAUNEDER, WILHELM: *Österreichische Verfassungsgeschichte*. (8. Auflage) Wien, 2001. (BRAUNEDER)

CSEKEY ISTVÁN: *A magyar trónbetöltési jog*. Budapest, 1917. (CSEKEY)

DEÁK FERENC: *Adalékok a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Venczel ily című munkájára „Das ungarisch-österreichische Staatsrecht”*. A magyar közjog

- történelmének szempontjából. In: DEÁK FERENC: *Válogatott politikai írások és beszédek II.* Budapest, 2002. 128-301. o. (DEÁK)
- ECKHARDT FERENC: *Magyar állam- és jogtörténet.* Budapest, 2000. (ECKHARDT)
- FERDINANDY GEJZA: *A magyar alkotmányjog tankönyve.* Budapest, 1911. (FERDINANDY 1911.)
- FERDINANDY GEJZA: *Magyarország közjogi viszonya Ausztriához és annak történelmi fejlődése.* Budapest, 1892. (FERDINANDY 1892.)
- HANÁK PÉTER: *Deák és a kiegyezés közjogi megalapozása.* In: *Tanulmányok Deák Ferenc életéről.* [Zalai gyűjtemény 5.] Zalaegerszeg, 1976. 305-336. o. (HANÁK)
- HAUKE, FRANZ: *Grundriß des Verfassungsrechts.* Lipzig, 1905. (HAUKE)
- HELLBLING, ERNST C.: *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte.* (Zweite Auflage) Wien-New York, 1974. (HELLBLING)
- HOKE, RUDOLF: *Österreichische und deutsche Rechtsgeschichte.* (2. verbesserte Auflage) Wien-Köln-Weimar, 1996. (HOKE)
- KATUS LÁSZLÓ: *Deák Ferenc és a kiegyezés.* In: *Deák Ferenc emlékezete.* (szerk: SZABÓ ANDRÁS) Budapest, 2003. 163-184. o. (KATUS)
- KORBULY IMRE: *Magyarország közjoga.* Budapest, 1884. (KORBULY)
- LEHNER, OSKAR: *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte.* (3. ergänzte Auflage) Linz, 2002. (LEHNER)
- MEZEY BARNA: *A republikánus Kossuth.* In: *Európai Magyarországot! (Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója)* Debrecen, 2004. 155-169. o. (MEZEY)
- NAGY ERNŐ: *Magyarország közjoga (államjoga).* Budapest, 1901. (NAGY)
- PÖLÖSKEI FERENC: *Az ellenforradalom államrendszerének kialakítása.* In.: *A magyarországi polgári államrendszerek.* (szerk.: PÖLÖSKEI FERENC és RÁNKI GYÖRGY) Budapest, 1981. 334-361. o. (PÖLÖSKEI)
- SZABÓ ISTVÁN: *Kossuth Lajos szabadságharc utáni alkotmánytervezetei.* In: *Európai Magyarországot! (Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója)* Debrecen, 2004. 133-154. o. (SZABÓ)
- TOMCSÁNYI MÓRIC: *Magyarország közjoga.* Budapest, 1932. (TOMCSÁNYI)
- ULBRICH: *Das österreichische Staatsrecht.* In: *Das öffentliche Rechts der Gegenwart* (Band X.) Tübingen, 1909. (ULBRICH)

Dr. Tomasitz István:

Vázlat a részvénytársaságok egyesülésének jogi szabályozásáról

1. Kezdetek

A középkori Európában a XI. századtól kezdődő kereskedelmi és ipari fellendülés hatására jelentek meg a ma ismert gazdasági társaságok előfutárai. A kor kereskedői felismerték, hogy nagyobb, merészebb vállalkozásokat csak másokkal közösen, a rendelkezésre álló erőket egyesítve, a felelősséget és a kockázatot pedig megosztva lehet véghez vinni. A legnagyobb, leginkább tőkeigényes és kockázatos vállalkozásokra a XVII. században megjelenő részvénytársasági formában került sor. A kereskedelem fejlődésével egyre nagyobb méretű társaságok jöttek létre. A XIX. századra már a részvénytársaság vált a legjelentősebb társasággá, a XX. század elejére, amikor már a tömegtermelés kezdett általánossá válni, kialakultak az óriásvállalatok, ezekkel együtt pedig a társaságok, különösen a részvénytársaságok közötti szorosabb együttműködés különböző formái.

2. Nagyvállalatok kialakulása

A nagyvállalatok kialakulásának folyamatát Kuncz Ödön a következőképpen határozta meg: „*a nagyvállalat létesülésének leghatalmasabb eszköze a tőkekoncentráció, és e koncentrációt legtökéletesebben a rt.-i formában működő vállalat képes megvalósítani.*” A részvénytársaság összegyűjti „*a termelés céljaira szabadon álló és önmagukban elégtelen kis tőkét*” és egy célra egyesíti azokat – ezt a folyamatot nevezi Kuncz elsődleges tőkekoncentrációnak. Ezt követi a másodlagos tőkekoncentráció, amikor a részvénytársaság egy másik részvénytársasággal szövetkezik valamilyen közös gazdasági célra. Ennek módjai „*a konzorcium, a kartell, a konszern, az érdekeltég-vállalás*”, valamint „*a vállalatokat legtökéletesebben összeolvasztó*” egyesülés.¹

3. A részvénytársasági egyesülés megjelenése a magyar jogban

Jelen dolgozat a részvénytársaságok egyesülésének II. világháború előtti magyar jogi szabályozását kívánja felvázolni. A részvénytársaságok az 1800-as évek elejétől jelentek meg Magyarországon. Bár a jogi szabályozás iránti igény már a XVIII. század végén megjelent, az első, a társasági joggal foglalkozó törvény csak később jelent meg: ez az 1840. évi XVIII. törvénycikk (a közkeresetre összeállt társaságok jogviszonyairól), amely röviden szabályozta a részvénytársaságot, elsősorban annak alapítását.² A részvénytársaságok egyesülése – minthogy ekkor kezdett egyáltalán meggyökerezni a részvénytársasági forma, ezért igény még nem volt rá – nem került szabályozásra. A törvény megjelenését követő, majd különösen a kiegyezést követő ipari fellendülés és gründolási láz, valamint a gazdasági változások következtében szükségessé vált egy új törvény megalkotása, és végül Apáthy István áldozatos munkája nyomán elkészült az 1875. évi XXXVII. törvénycikk, a Kereskedelmi

¹ KUNCZ ÖDÖN: *A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlatja*, Második bővített és átdolgozott kiadás, I. rész A kereskedő vállalata és a kereskedelmi társaságok, Budapest, 1928. 468-469. o.

² Lásd HORVÁTH ATTILA: *A részvénytársaságok és a részvénytársasági jog kialakulása Magyarországon*, Budapest, 2005. 151. o. és köv.

Törvény (Kt.), amely már az egyesülés vonatkozásában is tartalmazott rendelkezéseket. A Kt. a tárgyalt időszakban végig hatályban maradt, azonban az életviszonyok változásait figyelembe véve, a „*bírói gyakorlat az egyesülés tekintetében a Kt. meglehetősen hiányos és homályos intézkedéseit magyarázó és kiegészítő*”³ elveket dolgozott ki.

4. Az egyesülés a Kt.-ben

Az egyesülés a Kereskedelmi Törvényben a részvénytársaság feloszlásának esetei (Kt. 201-209. §) között, mint feloszlási (megszűnési) ok szerepel. (Kt. 201. § 3. pont) A törvény a továbbiakban egyesülés alatt – a mai terminológia szerinti⁴ – beolvadást érti, azaz amikor egy részvénytársaság beolvaszt egy másik részvénytársaságot, úgy, hogy a beolvadó rt. részvényesei részvényeikért cserébe a beolvasztó rt. részvényeit kapják ellenértékül. A beolvasztó társaság ezzel az aktussal a beolvadó rt. vagyonával növekszik, míg a beolvadó rt. – felszámolásra vonatkozó szabályok alkalmazása nélkül – megszűnik. A törvény csak részvénytársaságnak részvénytársasággal (illetve egy másik törvényi hely alapján szövetkezetnek szövetkezettel) történő egyesülését tette lehetővé, rt-nek más társasági formával, így szövetkezettel vagy később (a kft. intézményének a magyar jogban történt megjelenését követően) korlátolt felelősségű társasággal történő egyesülése a törvény alapján nem volt lehetséges.⁵ Mielőtt azonban rátérnénk a törvényi rendelkezések ismertetésére, szükséges áttekinteni, hogy mi nem minősült a Kt. szerinti egyesülésnek.

5. Az egyesülés elhatárolása más esetektől; az összeolvadás

A törvény nem szabályozza azt az esetet, ha két vagy több részvénytársaság megszűnik, és egy létrejövő új részvénytársaságra ruházzák teljes vagyonukat, és ez az új társaság lesz jogutódjuk. (Összeolvadás⁶) Apáthy István az összeolvadásos egyesülésről azt írja, hogy az egyesülés e fajtájáról a Kt. „*külön nem intézkedik ugyan, de sem lehetőségét, sem jogosultságát ki nem zárja.*”⁷ Ebben az esetben azonban valamennyi társaság felszámolása, „*felszámolási eljárás*” lefolytatása, ezzel együtt a társaságok tartozásának kiegyenlítése volt szükséges, és ezt követően külön, egy másik aktussal kerülhetett sor az új társaság alapítására.⁸ Az összeolvadásos egyesülés széleskörű alkalmazását, elterjedését egyébként az illeték és adószabályok is korlátozzák. Az 1920. évi XXIV. törvénycikk 14. § 6. pontja szerint ugyanis a Kt.-ben szabályozott, beolvadással történő egyesülés esetén az illetéket a beolvasztó rt.

³ KUNCZ 470. o., és lásd köv. o.

⁴ Lásd a ma hatályos 1997. évi CXLIV. törvényt a gazdasági társaságokról (Gt.) 73. § (1) bek.: *Beolvadás esetében a beolvadó gazdasági társaság megszűnik és annak vagyona az átvevő gazdasági társaságra, mint jogutódra száll át, amelynek társasági formája változatlan marad.*

⁵ Bp.T. 1014/1906. In: *A kereskedelmi törvény és joggyakorlata*, összeállították, utalásokkal és jegyzetekkel ellátták: DR. KUNCZ ÖDÖN – DR. NIZSALOVSKY ENDRE, Budapest, 1942. 376. o.

⁶ Lásd Gt. 74. §. (1) bek.: *Összeolvadás esetében az egyesülő gazdasági társaságok megszűnnek, és vagyonuk az átalakulással létrejövő új gazdasági társaságra, mint jogutódra száll át.*

⁷ APÁTHY ISTVÁN: *Kereskedelmi jog – különös tekintettel a nevezetesebb európai törvényekre*, Második, átdolgozott kiadás, Budapest, 1886. 298. o.

⁸ Lásd APÁTHY 296-298. o., KUNCZ 469. o.

egyesülés miatt kibocsátott új részvényei után kell megfizetni, tehát az illeték alapja csak a vagyonnövekmény. Ezzel szemben, ha úgy egyesülnek részvénytársaságok, hogy egy új részvénytársaság jön ezzel létre, tehát ha összeolvadnak, az új alapításra vonatkozó illetéket kell megfizetni, azaz a két társaság együttes vagyonának megfelelő értékű részvények után kell a részvénykibocsátási illetéket megfizetni.

6. További elhatárolások

Szintén különbözik az egyesüléstől a részvénytársaság vagyonának, mint egésznek az átruházása, mely esetben sem kerülhető el a felszámolás. Kuncz elkülöníti még az egyesüléstől azt az esetet, amikor egy rt. beolvad egy szövetkezetbe vagy más vállalatba, valamint a konszernt, mint létező, de a Kt. által nem szabályozott jelenségeket.⁹ Továbbá nem számít törvényes egyesülésnek az az eset sem, ha egy tulajdonoshoz kerül egy részvénytársaság valamennyi részvénye. Az egyszemélyes társaság ebben az időszakban még nem ismeretes, tiltott, azonban egy rt. részvényeinek egy kézben történő összegyűlése esetén nem szűnik meg a társaság, az rt. jogi személyisége megmarad, azonban a részvénytársaság ilyen állapotban hozott határozatait hivatalból megsemmisítik.¹⁰

7. Szerződés az egyesülésről és közgyűlési határozatok

Ahhoz, hogy az egyesülés megvalósuljon, szükség volt először az érintett részvénytársaságok között az egyesülésről, valamint annak feltételeiről rendelkező szerződés megkötésére. A szerződésben többek között meg kellett határozni a kicserélésre kerülő részvények értékét, és az átváltás árfolyamát. Az egyesülés elhatárolása, így a szerződés jóváhagyása is, az érdekelt részvénytársaságok közgyűlésének hatáskörébe tartozott. (Kt. 179. § 3. pont) A közgyűlések egyszerű szótöbbséggel dönthettek a kérdésben, nem kellett minden egyes részvényes hozzájárulása, de még minősített többség sem volt szükséges a határozathoz,¹¹ azonban a két társaság közgyűlési határozatának azonos tartalmúnak kellett lennie. Mindez azt jelentette, hogy a részvényesek jelentős része, akár mindkét rt. esetében a részvényesek 49 %-ának akarata ellenére sor kerülhetett egy ilyen jelentős döntés meghozatalára!

8. Alaptőke emelés és részvényátadás

A beolvastó társaságnak a másik társaság beolvastásával egyidejűleg – mivel nőtt a vagyona – általában alaptőke emelést kellett megvalósítania. Az alaptőke emelést új részvények kibocsátásával kellett véghez vinni. Az így létrejövő új részvények kerültek a beolvadó részvényeseknek átadásra. Az új részvények ellenértéke a beolvadó társaság vagyona, amely mint apport került a beolvastó társasághoz, ezért a tőkeemelésre a nem pénzbeli betét szabályait (Kt. 150., 156., 157. §§) is alkalmazandó volt. A két társaság közgyűlésének kellett meghatároznia a beolvadó vagyon, mint nem pénzbeli betét értékét és az ellenértékül átadásra kerülő részvények számát. A beolvastó rt. azonban semmilyen körülmények között sem

⁹ KUNCZ 469.o.

¹⁰ Bp. T. 2731/1904. In: *A kereskedelmi törvény*, 369. o.

¹¹ C. 978/1912. In: *A kereskedelmi törvény*, 369. o., valamint C. 1574/1905., In: *A kereskedelmi törvény*, 376. o.

szerezhetette meg saját részvényeit, tehát abból a célból sem, hogy azokat a beolvadó rt. részvényeseinek átadják. (Kt. 161. §.)¹² A beolvasztó rt. alaptökéjének az egyesülést követően legalább akkorának kellett lennie, mint a két társaságé együttesen volt, ellenkező esetben tőkelezésként forgott fenn, amihez viszont törvényszéki engedélyre volt szükség. (Kt. 209. §.) A bíróság akkor tekintett el attól, hogy megkövetelje a tőkeemelését, ha a hitelezői igények kielégítését anélkül is biztosítottak láta. A beolvadó rt. részvényesei részvényeikért cserébe, a fentieknek megfelelően, a beolvasztó rt. részvényeit kapták ellenértékül. Azonban csak részvényt kaphattak, készpénzt nem, ekkor ugyanis vagyonátruházásról (részvény eladásról), és nem egyesülésről lett volna szó. Az sem fordulhatott elő, hogy a beolvadó rt. részvényeseinek választási lehetőséget biztosítsanak, hogy részvényeikért cserébe a beolvasztó rt. részvényeit vagy készpénzt kérnek-e. Annak azonban nem volt akadálya, hogy a két társaság részvényei árfolyam különbözete miatt, a különbözet kiegyenlítése céljából készpénz is kerüljön átruházásra. Azonban ezzel ellentétes nézet is megjelent a szakirodalomban, amely szerint az ilyen aktus érvénytelen.¹³

9. Üzletkör változása

Ha mindkét rt. üzletköre (tevékenységi köre) azonos, akkor a beolvasztó rt. alapszabályát e tekintetben nem kellett változtatni, ellenkező esetben az üzletkör változtatáshoz, bővítéséhez valamennyi részvényes hozzájárulása szükségeltetett, ugyanis az ezirányú döntés ki volt véve a részvénytársaság közgyűlésének hatásköréből.¹⁴ (Kt. 179. § II. bek.)

10. Az egyesülés közzététele

Az egyesülést jóváhagyó közgyűlési határozatokban rendelkezni kellett: a beolvadó rt-nél a társaság megszűnésének kimondásáról, a beolvasztó rt-nél az alaptőke emelés elhatározásáról, valamint az esetleges alapszabály módosításáról is. Az egyesülésről szóló határozatokat a cégjegyzékbe való bevezetés, és a társasági hirdetések felvételére rendelt lapokban, illetve a hivatalos lapban történő közzététel végett be kellett jelenteni az illetékes törvényszéknél. (Kt. 181. §, 202. §, 208. § 3. pont) Az egyesülést hirdetés útján legalább háromszor kellett közzé tenni, és e hirdetésben fel kellett hívni a beolvadó társaság hitelezőit, követeléseik – harmadik közzétételtől számított – hat hónapon belüli érvényesítésére. A hitelezők felhívása – a részvénytársaság megszűnésének egyéb eseteitől eltérően – egyesülés esetén elmaradhatott, vagy későbbre is halaszthatták azt. (Kt. 202. §, 208. § 4. pont) A hitelezők számára a követeléseik érvényesítésre történő felhívás elmaradása vagy sikertelensége esetén a felhívott, ismert hitelezők követelését az illetékes törvényszéknél készpénzben kellett letenni.¹⁵ (Kt. 205. §) Az egyesülés tényét egyébként a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójáról szóló 1909. évi VIII. törvénycikk értelmében az illetékes adófelügyelőnél is jelenteni kellett. (7. §)

¹² B.T. 4481/1525.6.P.H.D.XVIII. 5.sz., In: KUNCZ 471. o.

¹³ KUNCZ 470. o., NÁDAS LADISLAUS (LÁSZLÓ): *Das ungarische Kartell- und Konzernrecht*, Berlin, 1928. 62. o.

¹⁴ B.T. 684/1925. In: *A kereskedelmi törvény*, 376. o.

¹⁵ APÁTHY 297. o.

11. Hitelezővédelmi szabályok

A Kt. a hitelezők védelme érdekében tartalmazott még további előírásokat. A beolvadó rt. vagyonát a hitelezők kielégítéséig vagy biztosításáig a beolvasztó rt. vagyonától elkülönítve volt köteles a beolvasztó rt. igazgatósága kezelni. (Kt. 208 § 1. pont) Minderre a mindkét rt. hitelezőinek védelme érdekében szükség volt, illetve ezt annyival lehet pontosítani, hogy valószínűleg a kisebb adósságállománnyal rendelkező társaság hitelezőinek volt fontos, hogy legalább egy ideig elkülönítve kezeljék társaságuk korábbi vagyonát. Az igazgatóság tagjai a külön kezelésért egyébként egyetemlegesen feleltek a beolvadó rt. hitelezői felé. (Kt. 208. § 2. pont) A külön történő vagyonkezelés külön könyvvezetést is jelentett, és a nyereséget is külön kellett tartani, osztalékfizetés is csak a külön kezelés megszűnése után volt lehetséges. A hitelezők részére szolgáló, fentebb írt hat hónap eltelte után vált csak lehetővé a beolvadó rt. vagyonának tényleges beolvasztása. (Kt. 204. §, 208. § 4. pont) Miután a beolvadó rt. vagyonát mindaddig el kellett különíteni a beolvasztó társaság vagyonától, amíg a beolvadó rt. hitelezői nem voltak kielégítve vagy biztosítva, ebből következően a beolvadó rt. *„a külön kezelendő vagyontömegre nézve tovább fennálló jogi személyiségét nem veszti el, hanem azt továbbra is megtartja.”*¹⁶

12. További felelősségi szabályok

A bírói gyakorlat értelmében (C. 1478/1935.) a részvénytársaságok egyesülése egyben üzletátruházásnak is minősült, ezért a beolvasztó rt. a kereskedelmi üzlet átruházásáról szóló 1908. évi LVII. törvénycikk szerint is felelős volt.¹⁷ Ez azt jelentette, hogy az üzlet átvevője, a beolvasztó társaság felelt a beolvadó rt.-nek azon üzleti kötelezettségeiért, amelyeket az átvétel (az egyesülés) idején már ismert vagy a rendes kereskedő gondosságával megismerhetett. (1. §)

13. Bejegyzés

Az egyesülés a cégjegyzékbe történő bejegyzéssel vált befejezetté, a joghatások a bejegyzéssel álltak be. Ezzel a beolvadó társaság jogilag megszűnt; külön vagyonátadásra nem volt szükség. A feloszlott, azaz a beolvadt társaság könyveit, a megszűnést követő 10 évig meg kellett még őrizni az illetékes törvényszék által megjelölt helyen. (Kt. 207. §)

14. Az egyesülés jelentősége

Kuncz Ödön 1928-ban megjelent művében következőképp fogalmazta meg az egyesülés lényegét és a hatályos jogi szabályozás hiányosságait: *„Az egyesülés a lefolyt gazdasági válság következtében meggyengült rt.-ok talpraállításának, másrészt pedig korunkban mindinkább erősödő koncentrációs és racionalizáló mozgalomnak egyik leghatékonyabb eszköze lévén, különösen a mai időkben vált nyilvánvalóvá a Kt. 208. §-ában foglalt szabályozás tökéletlensége és a bírói gyakorlatnak a gazdasági élet érdekeivel szemben kijegecesedett merevsége.”*¹⁸

¹⁶ C. 7479/1928. In: A kereskedelmi törvény, 377. o.

¹⁷ A kereskedelmi törvény, 377. o.

¹⁸ KUNCZ 472. o.

15. A szabályozás problémái

Kuncz idézett művében három problémakört említ, amelyeknek a gazdasági élet igényeivel összhangban történő megoldása felettébb kívánatos volna. Az első esetkör a korábban már említett alaptőke emelés, illetve annak szükségessége, ezzel kapcsolatban pedig a saját részvény megszerzésének tilalma. Előfordult ugyanis a gyakorlatban, hogy fuzionáló részvénytársaságok egymásban részesedéssel bírtak, így az egyesülést követően a beolvasztó társaság a beolvadó társaság vagyonával saját részvényét is megszerezte. E részvényekkel egyrészt nem nőtt a saját vagyona, másrészt ez a Kt. 161. §-nak már említett, saját részvény megszerzését tiltó rendelkezésébe ütközött. A második esetkör a részvénycserével kapcsolatos készpénzmozgást érinti. Felmerül a kérdés ugyanis, hogy lehet-e a beolvadó rt. részvényeseinek részvényeken felül készpénzt is adni, sőt továbbmenve, esetleg bizonyos részvényeseket kizárólag készpénzben kielégíteni, vagy másokat arra kötelezni, hogy saját részvényeik beszolgáltatásán túl ők maguk fizessenek még a beolvasztó rt. részvényeikért. Nem nehéz végiggondolni a kérdések mögött rejlő élethelyzeteket: a két társaság részvényeinek árfolyama több mint valószínű, hogy eltérő, és mindig lesznek olyan részvényesek, akik esetében a tiszta részvénycsere nem valósítható meg, és értékkülönbözlet keletkezik. Végül a harmadik problémás esetkör, amikor a két érintett társaság üzletköre eltérő, és a beolvasztó társaság fel kívánja venni a beolvadó rt. üzletkörét is. Dönthet-e a kérdésben, tehát az alapszabály módosításában a beolvasztó rt. közgyűlése, megváltoztathatja-e a közgyűlés a részvénytársaság tárgyát? A felvetett problémákkal kapcsolatban Kuncz Ödön megengedő álláspontra helyezkedett.¹⁹

16. Törvénytervezet a részvénytársaságokról

Kuncz Ödön a részvényjog átfogó megreformálása érdekében dolgozta ki törvénytervezetét a részvénytársaságokról. Tervezete az egyesülés szabályozását is megreformálta volna, a fent vázolt problémákat is kezelte volna, ám a terv terv maradt, törvény nem lett belőle. A Kt. sok kritikával illetett szabályai és annak bírói gyakorlata a szovjet típusú átalakulásig fennmaradtak.

Irodalom:

A kereskedelmi törvény és joggyakorlata, összeállították, utalásokkal és jegyzetekkel ellátták: DR. KUNCZ ÖDÖN – DR. NIZSALOVSKY ENDRE, Budapest, 1942.

APÁTHY ISTVÁN: *Kereskedelmi jog – különös tekintettel a nevezetesebb európai törvényekre*, Második, átdolgozott kiadás, Budapest, 1886.

HORVÁTH ATTILA: *A részvénytársaságok és a részvénytársasági jog kialakulása Magyarországon*, Budapest, 2005.

KUNCZ ÖDÖN: *A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata*, Második bővített és átdolgozott kiadás, I. rész A kereskedő vállalata és a kereskedelmi társaságok, Budapest, 1928.

¹⁹ Lásd KUNCZ 472-474. o.

- MEZEY BARNA (SZERK.): *Magyar jogtörténet*, 3., átdolgozott kiadás, Budapest, 2004.
- NÁDAS LADISLAUS (LÁSZLÓ): *Das ungarische Kartell- und Konzernrecht*, Berlin, 1928.
- NAGY FERENC: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve – különös tekintettel a bírói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásokra*, Nyolcadik, átdolgozott kiadás, I. kötet, Budapest, 1913.
- Törvénytervezet a részvénytársaságokról*, készítette: DR. KUNCZ ÖDÖN, Budapest, 1932.

Dr. Tóth Zoltán József:

Az „Eckhart-viták” anatómiájáról

A Szent Korona-tan XX. századi története a nemzeti öntudat és a tudomány, illetve a tudományos kutatás és a politikai vélemény, akaratformálás konfliktusainak története. A XIX. században, a kiegyezés után és a XX. század első felében (1945-ig) a jogtörténeti iskola és az általa is formált közvélemény a magyar történeti alkotmányt, illetve annak fejlődését az európai alkotmánytörténetben különlegesnek és egyedül állónak tartotta. Nézetük szerint, a magyar történeti alkotmány, és azon belül a megosztott politikai hatalom alkotmányos garanciáit jelentő Szent Korona-tan, valamint annak közjogi intézményei tartalmilag és formailag változhattak az évszázadok során, de azok közjogi jellege, eredete, sok tekintetben nemcsak a keresztény államalapítás, hanem a honfoglalás időszakáig visszamenőleg kiolvasható. Így a magyar történeti alkotmány és alkotmányfejlődés Európában egyedülálló, mert alapvetően sohasem magánhatalmi alapon szerveződött. A Szent Korona-tanhoz kötött intézmények tartalmilag az évszázadok alatt bővílhettek, változhattak, de a történeti magyar állam közösség és államszervező szempontjai meghatározó jellegzetességükben – így a személyi hatalmat korlátozó, azon túlmutató hatalom megosztás, és ellenőrzés – állandóak voltak és ez az alkotmánytörténetben, a maguk töretlenségükben nyomon követhetőek.

Ez a nézetrendszer, amely a nemesi és rendi hagyományokat is követte, a magyar politika, és nemzeti öntudat részévé válik a XIX. század második felében. A trianoni békeszerződés után pedig, a politikai, közéleti, tudományos elit meghatározó része a jogfolytonos egyedülálló magyar alkotmányfejlődést, a sajátos magyar közjogi érzéket, államalkotó és fenntartó tehetséget, még inkább a nemzeti öntudatot megőrző és erősítő támasznak tekintette. Továbbá a békés úton megvalósuló a nemzetközi jog keretein belül az alkotmányos jogrendbe illeszthető területi revízió megfelelő keretének is.¹

Eckhart Ferenc egyetemi tanár, aki Pázmány Péter Tudományegyetem Jog és Államtudományi Kar Magyar alkotmány- és jogtörténeti tanszéket 1929 óta vezette az 1931-ben megjelent tanulmányában, a „*Jog és alkotmánytörténet*”-ben a magyar alkotmány fejlődéséről kialakult általános és uralkodó nézetet tudománytalannak és soviniztának nevezte. A Hóman Bálint által szerkesztett „*A történetírás új útjai*” című kötetben publikált írásában meghatározta azokat a szemléleti alapokat is, melyek alkalmazásával lehet csak nézete szerint tudományos kutató és oktató munkát végezni. Tanulmánya széleskörű és valóságos politikai és tudományos vitát eredményezett és új kutatásokat indított el az 1930-as és 40-es években.

Eckhart Ferenc már az 1920-as évek elején a magyar tudományos élet jelentős részét meghatározó, befolyásoló Klebelsberg Kunó – Szekfü Gyula – Domanovszky Sándor baráti és tudományos kör részeként nagy tudományos és közéleti tekintéllyel bír. 1929-es egyetemi tanári kinevezését is gyakorlatilag a Jog- és Államtudományi Kar egész testülete támogatja, Illés Józsefen túl az a Tomcsányi Miklós is, aki a Molnár Kálmán mellett a legátfogóbb tudományos célzatú kritikával illeti. A

¹ BETHLEN: *Angliai előadásai. Teleki*

jogtörténeti iskolával – kollégáival – folytatott vitája tudományos tekintélyét nem érinti, pozícióját nem veszélyezteti, a politikai támadásoknak tudományos és politikai kapcsolat rendszere, ezen belül a kar támogatása miatt következményei nem lesznek, és nem lehetnek, a tudományos életben és a közéletben elfoglalt helyét, befolyását valójában nem veszélyeztetik, hanem csak növelik.

Az 1931-ben lezajlott vita Eckhart Ferenc megállapításairól és az azt megalapozó, tudományos nézetekről is szól, így a történelem szemlélet szellemtörténeti irányáról, a pozitivista alap kutatásoknak a tudományos gondolkodásban és feltárásában elfoglalt helyéről. A tudományos szemléletről szóló vita egy része Hóman Bálint szerkesztette kötetet, illetve azon belül Eckhart Ferenc tanulmányát is érintette.

Az Eckhart Ferenc nézeteiről szóló vitában őt támogatta a kormányzat egy része és a liberális ellenzék, a kormányzati körök másik része pedig, illetve a jobboldali ellenzék ugyanakkor támadta. Az 1931-es vitában meghatározásra került a szellemtörténet fogalma és Eckhart Ferenc tudományos nézetrendszerének több komponensű elemei is, amely a vitát követő két évtizedben egyre inkább letisztultak. Így tudományos szemlélet módjának meghatározó alapja elsősorban a források, az oklevelek legteljesebb pozitivista kutatása, feltárása; a pozitivista kutatások eredményei közötti összefüggéseket a történelem egyes meghatározott korszakain belül az uralkodó világszemlélet(ek), szellemi irányzatok alapján értelmezi (szellemtörténeti megközelítés), amelyek nélkül nézete szerint a nemzeti sajátosságokat sem lehet megérteni; az egymás követő korszakok, illetve az egyes államoknak a történelmi korszakokon átívelő történelmét pedig, a gazdaság alapú fejlődés elvű történetfilozófia kategóriái alapján rendszerezi, értékeli. (Ez az általános fogalmi rendszer elsősorban az 1945 után megjelent műveire jellemző.)

Eckhart Ferenc oktatási koncepcióját is ez a gondolati rendszer határozta meg. Álláspontja szerint a magyar alkotmány- és jogtörténetet az általános, egyetemes, európai jogtörténet keretein belül lehet értelmezni, ahol a gazdasági és társadalmi fejlődés általános szempontjai alapján a magyar viszonyokat megérteni legfeljebb a közép európai államokkal összehasonlítva lehet. Nem lehet és értelmetlen párhuzamokat vonni a nyugat európai (fejlettebb) fejlődéssel, amely egy fejlettebb állapotot tükröz a magyarországihoz képest. Eckhart Ferenc 1946-ban megjelent tankönyve – reflektálva 1931-es dolgozatára is – már egyértelműen ezt a nézetrendszert tükrözi.

Az 1931-es vitát valójában megelőzi, illetve előrejelzi az 1904-5-ben kicsúcsosodó, a budapesti egyetemen és a szaksajtóban 1901/2 és 1912 között folyó vita, amelyet elsősorban Timon Ákos vív a magyar alkotmány- és jogtörténet általa is helyesnek tartott tudománypolitikai megközelítéséért, és az oktatásban elfoglalt helyéért. Timon nézete szerint tudománytalan elfogadni a történetfilozófia általánosító, és értékelő kategóriáit és az ezek szerint történő rendszerezést és összehasonlítást, ekként az általános alkotmány- és jogtörténetet és az az alapján történő tanítást. Meglátása szerint alkotmánytörténetként csak egyes államok történetét lehet oktatni és a jogot csak jogfogalmak szerint lehet értelmezni a történelemben. (Timon későbbi kritikusi szerint modern tartalommal tölt meg a középkorban is használt fogalmakat.) Ezek alapján a magyar alkotmánytörténetet az európain belül közjogi jellege miatt

különlegesnek és egyedülállónak tartja és ellenzi az általános, vagy egyetemes jogtörténet külön tantárgyként történő tanítását. Ezt a szemléletet Eckhart spekulatívnek, tudománytalannak és sovínisztának is tartja 1931-es tanulmányában.

Az 1931-ben, a vita hatására is új lendületet vett kutatói, tudományos tevékenység eredménye Bartoniek Emma írásai, így a „*A Magyar királykoronázások története*” (1939), amely munkára Eckhart is többször hivatkozik az 1941-ben megjelent művében. Tanítványának Bónis Györgynek a korábbi kutatásaira építetett, az 1947-ben megjelent „*Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*” kötete és Eckhart Ferenc 1946-ban megjelent tankönyve a „*Magyar alkotmány- és jogtörténet*” nemcsak lezárásának tekinthető az 1931-ben a magyar alkotmány- és jogtörténettel, és a Szent Korona-tannal kapcsolatban felvetett kérdésekre adott tudományos válaszoknak, hanem korszak határnak is, amely után a marxista alapú materialista és az osztályharc alapján értelmezett fejlődéselvű keretek között értékelt pozitivistá jogtörténet írás hosszú évtizedei következnek.

Az „Eckhart-viták” tanulmányozásakor nézetem szerint két szempontot mindenképpen meg kell vizsgálni. Az egyik, hogy a pozitivistá kutatások eredményeiből levont következtetések, mennyire következhetnek a kutatást végző szemléleti paradigmájából. Ezen túl azt, hogy mit fogadunk el tudományos paradigmának. Ebből következik, hogy nehéz összehasonlítani két különböző szemléletet követő tudós ugyanazon tényekből levont következtetéseit. Sokkal inkább kialakíthatunk egy egységes véleményt az ugyanazon kategóriákat, paradigmákat használók kutatásainak összevetésével. Éppen ezért a jogtörténeti iskola következtetéseire legfeljebb összevetésként „mellé tehetjük” Eckhart Ferenc kutatási és elemző módszereihez hasonló kortársai megállapításait. Ugyanakkor messzemenőbb következtetéseket vonhatunk le, ha Eckhart Ferencnek a magyar alkotmány- és jogtörténet egyes kulcskérdéseit vizsgáló álláspontját, Bartoniek Emma, valamint Bónis György hasonló kérdéseket elemző következtetéseit hasonlítjuk össze. Bár Bartoniek Emma a pozitivistá tényfeltárásának értelmezési keretei egyértelműbben szellemtörténetiek, mint Eckharté, és Bónis is megkérdőjelezi 1947-es könyvében a fejlődés alapú történetfilozófiai koncepciót, sokkal inkább a szociológiát jelöli meg segítőként a jogtörténet értelmezésénél.

A másik elkerülhetetlen szempont az Eckhart viták bemutatásánál az, hogy a politika mit fogad el tudományos nézőpontnak és mit tekint objektív, és így megkérdőjelezhetetlen tudományos eredménynek, megállapításnak. Ez a szempont is, mint az előző, meghatározó oka, mind az 1931-es, mind az 1955-ös és a publicisztikai írásokból, valamint az országgyűlési, a kérdést érintő viták alapján az 1989 után napjainkig tartó harmadik Eckhart vitának, sőt a XX. század első évtizedében folyó konfrontációknak is. A tudományos paradigmák, valamint a politika állásfoglalása mellett a vizsgálat teljessége igényli Eckhart Ferenc személyes küzdelmeinek, kapcsolatrendszerének és személyiségének bemutatása is.

Összehasonlítva a jogtörténeti iskola (elsősorban Tomcsányi Miklós, és Molnár Kálmán tanulmánya alapján) 1931-ben leírt érveit Eckhart Ferenc 1931-es álláspontjával és az 1941-ben ismertetett „*A szentkorona-eszme története*” c. munkájában közölt kutatási eredményeivel, figyelemre méltó következtetéseket vonhatunk le. Az összevetések alapján elmondható, hogy Eckhart Ferenc is

megállapítja (1941) a magyar korona-tan az európai esetleges koronatanokhoz képesti különlegességét, amelynek egyik leglényegesebb oka a korona különleges jelentőségéhez is köthető személyes hűség kapcsolat. Ezt a megállapítást Bónis György is alátámasztja (1947), aminek elsődleges okát a magyarországi középkori birtokviszonyok az Európaitól eltérő jellege adja. A magyarországi hűbériség korszakában a dologi (magántulajdoni, magánhatalmi) jelleg erőteljesen másodlagos a személyi viszonyokhoz képest. Bónis – hasonlóan Bartoniek Emmához (1934, 1939) – ebből a magyar hatalom erőteljes közjogi jellegére következtet, amely megállapítások egyeznek, vagy közel állnak a jogtörténeti iskola álláspontjához. Eckhart Ferenc a korona-tan különlegessége mellett hangsúlyozza, hogy az európai hatások eredménye is a magyar hagyományok mellett, de a magyarországi fejlődést is csak az európai általános fejlődés keretei szerint tudja értelmezni. Ez alapján a királyi hatalom patrimonális jellege Magyarországon is kizárja, hogy a hatalom megosztás, és ellenőrzés kérdése a rendi korszak előtt jellemzően megjelenjen. Ebből következik, hogy a magyar alkotmánytörténetet nem lehet a közjogi viszonyok töretlen fejlődésként értelmezni, a Szent Korona-tan fejlődéséhez mérten végigvezetni. Ezt az álláspontját elsősorban az 1946-ban megjelent tankönyvének szerkezete, tartalma tükrözi. Eckhart Ferenc álláspontja, miközben új eredményeket hoz a Szent Korona-tan történetének vizsgálatával, annak egyediségét alátámasztva, valójában ebben a kérdésben vízváltó a jogtörténeti iskola képviselte nézettel szemben. Sőt Bartoniek Emma, de Bónis György 1940-es évekbeli véleményével összehasonlítva is.

Eckhart Ferenc életének és munkásságának 1945 és 1957 közötti szakaszát vizsgálva az állapítható meg, hogy amíg az 1930-as években, így 1931-ben is a támadás elsősorban az általa markánsan képviselt nézetrendszere ellen folyik, amely nem egyeztethető össze az uralkodó paradigmával az 1950-es években, így 1955-ben is elsősorban személye, az általa képviselt régi világgal szemben folyik. Bár marxizmus a pozitivistá forráselemzés osztályharcon alapuló dialektikus fejlődés értelmezési paradigmájával Eckhart nézetrendszere – erős kompromisszumokkal – egyeztethető, de személyisége és az általa képviselt világ és tudományosság sokak szemében 1949 után nem volt beilleszthető a szocializmus szovjet világába. Ennek alapvető oka, hogy az 1949 utáni politikai rendszer nemcsak, hogy radikálisan megtagadta a korábbi magyar állam és politikai rendszereivel való bármi folytonosságot, hanem azok hagyományait alapvetően meg akarta semmisíteni. Ezért a támadás, bár tudományos és tudományfilozófiai kérdések megvitatása céljából zajlott, mégis elsősorban személye és Bónis György ellen, valamint az általuk képviselt szellemiség, a „múlt” ellen irányult.

Az 1989 utáni – heveségük alapján a korábbi vitákhoz mérhető – összeütközések, amelyek hasonlóan az 1931-eshez, és eltérően az 1955-öshöz, elsősorban az egyetemen kívül a heti és napi sajtó publicisztikájában, a közéletben ezen belül az országgyűlésen folynak. Az alapvető kérdés most az, hogy a magyar állam jogfolytonossága, így a magyar történelem, és a magyar állam 1945 előtti hagyományai, szimbólumai miként illeszthetőek a mai magyar államiság keretei közé. A viták, amelyeknek része a magyar történelem értelmezése, és a magyar nemzeti és politikai öntudat kérdései is, alapvetően érintik a Szent Korona-tant és annak történetiségét is. Ugyanakkor az egyes nemzeti hagyományok tovább élésének hívei,

illetve a mai politikai és jogrendbe történő beépítése ellen tiltakozók, hasonlóan a korábbi vitákhoz az erőteljesebb politikai érvek mellett, tudományos, vagy tudományos jellegű érvelést is alkalmaznak. Kiragadva sokszor Eckhart életművéből az 1931-es tanulmányt.

A vitázó felek „ugyanazok” mint a korábbiakban. Az egyik fél keresi az 1944 előtti egyes közjogi hagyományokkal és szimbólumokkal a folytonosságot, a másik azt éppúgy ellenzi, mint az történt 1949 után (vagy megkérdőjelezi tudományos alapon, mint 1931-ben). A tudományos életben és az egyetemi oktatásban az elmúlt két évtizedben kialakult Eckhart és Bónis kultusz, amely tudományos állásfoglalásnak is tekinthető a maga ellentmondásában. Bár Eckhart Ferenc nem fogadta el a jogtörténeti iskola paradigmáit, ugyanakkor az 1944 előtti magyar államisággal való folytonosságot tagadók Eckhartot és Bónist is belekényszerítették saját tudományos célzatú világnézetükbe és elszigetelésükre is törekedtek (ami Bónis György esetében ez 1957 után meg is történt). A jelenlegi szemlélet egy része a pozitivista kutatás mellett a fejlődés elvű kategóriákat használja, vagy annak dologi irányát hangsúlyozza, de ugyanakkor elkezdődött a jogtörténeti iskola részleges, csendes rehabilitációja is, a magyar történeti hagyományok tisztelete.

Dr. Völgyesi Levente:

A *communio* mint kánoni jogelv megvalósulása a plébániákon

A XX. század folyamán az egyházi reformok hatására a plébánia fogalma jelentős változásokon ment keresztül. A századelőn a plébánia nem más, mint a legkisebb önálló, területileg meghatározott lelkipásztori és egyházigazgatási egység, amelynek élén a plébános áll.¹ A II. Vatikáni Zsinat jelentősen átértelmezte ezt a fogalmat: már nem a területi-igazgatási egységet szemléli a jog, hanem a közösségi elemet. A zsinat a részegyházak fogalom-meghatározása felől közelíti meg a plébániákat. Bár a megyéspüspök szerepe külön hangsúllyal kerül előtérbe, nem vitatható annak ténye, hogy a püspök egyházmegyéjében nem tud mindig és mindenütt személyesen a nyáj élén állni, hívő közösségeket kell létesíteni. Közülük legfontosabbak a plébániák, amelyek a püspököt képviselő helyi lelkipásztor vezetése alatt állnak, s az egész földkerekségre kiterjedő látható egyházat teszik jelenvalóvá.² Ebben a gondolatmenetben a helyi és az egész egyház közössége már előtérbe kerül, megvalósítva az egyház, mint minden megkeresztelt krisztushívő tökéletes társaságát.

A hatályos kódex még tovább lép, amikor úgy fogalmaz, hogy a plébánia a krisztushívőknek a részegyházon belül, állandó jelleggel megalapított közössége, amely lelkipásztori gondozását, a megyéspüspök felügyelete alatt, plébánosra bízák, aki annak saját lelkipásztora.³ Ez a definíció megadja a plébánia, mint szakrális közösség modern kori meghatározását, híven a zsinati dokumentumok szellemiségéhez. Ma már nem csupán egy liturgikus szolgálatokat végző, klerikusokat tömörítő egyházzól beszélhetünk, hanem a krisztushívőknek – így klerikusoknak és laikusoknak – az üdvösség szolgálatára rendelt közös munkálkodásáról. Ez a feladat nem csupán a Krisztussal teljes közösséget valló hívek megtartására és kiszolgálására hivatott, hanem jelentős missziós erőforrásokat is magában hordoz.

A közösségi jelentésváltozás irányába hat az a fejlemény is, hogy amíg a XIX. században külön beszélhetünk a plébániáról és az egyházközségről, addig a XX. század negyvenes éveire a két fogalom valójában már összemósódott, s bár a két fogalom a mai napig egymás mellett él, ma már a kettő között lényegi vonásaiban különbséget tenni szinte lehetetlen. Ez a tény is azt látszik alátámasztani, hogy a szociológiai értelemben elidegenedettnek tekinthető plébániai rendszer napjainkban már a helyi hívő közösség élő alapsejtjévé vált. Az egyház mára már egyértelműen és kétséget kizáróan több mint klerikusok gyülekezete.⁴

A zsinati atyák kijelölték a követendő utat: a plébánia adott helyen konkrétan megvalósuló egyházi közösség. Krisztus egyháza valóban ott van a hívek valamennyi törvényes helyi közösségében.⁵ A plébánia tehát nem igazgatási egység, hanem helyi közösség, amelyben maga az egyház valósul meg. A zsinat ezzel visszatért az eredeti, Újszövetség lapjairól ismert egyházfogalomhoz.⁶

¹ 1917-es CIC 216. k.

² SC 42.

³ CIC 515. k. 1. §

⁴ ERDŐ P.: *Egyházi jog*. Budapest, 1991. 293. o.

⁵ GS 26.

⁶ DOBOS L.: *Világiak a plébániai lelkipásztorkodásban*. Abaliget, 1996. 20. o.

A Szentírás helyi közösségekre utaló részei túlmutatnak az igazgatási tartalom: ezek azok a korai egyházszervezeti kezdemények, ahová az Úr napról napra meghívta az üdvösségre rendelteket, ahol a szeretet köteléke állott fenn. Az egyház Krisztus teste, amely bár egy, de sok tagja van. Isten azért alkotta meg így e testet és azért részesítette az alacsonyabb rendű tagot nagyobb tisztességben, hogy a testben ne támadjon meghasonlás, hanem a tagok tördjenek egymással. E tagoknak nem ugyanaz a feladata, hanem mindegyiknek más, viszont ennek ellenére egymásnak tagjai.⁷ Előbbiek fényében szemlélhetjük a plébániák, a részegyházak és az egész anyaszentegyház egymáshoz való viszonyát.

Miután megállapítást nyert, hogy a plébánia a klerikus és laikus krisztushívők helyi közössége, első tisztázandó kérdésünk legyen a plébánia vezetése és a hívek kapcsolata. Bár a CIC a plébánost jelöli meg a vezetői és képviselői feladat ellátásával, itt sem kell feltétlenül individuumból beszélni. Bár mai szemmel legtöbbször a magányos, megfáradt, idős plébános atyák jutnak eszünkbe, amikor a helyi egyházvezetésről beszélünk, a kódex lehetőséget nyújt az irányítás kollektív formájára. Vezetheti a plébániát szerzetesi közösség, világi papok együttese, természetesen mindkét esetben egy konkrét személy vezetői tisztséggel való megbízásával, de a jelenlegi paphiányos időkben akár diakonus vagy pappá nem szentelt személy, illetve – és a mi szempontunkból most ez a lényeges – előbbiek közössége.⁸ Érdekes lenne, de jelen dolgozat keretei nem engedik meg annak vizsgálatát, hogy előbbi szakrális közösség, illetve a hívek profán közösségének szimbiózisa az egyházi *communitas* milyen kölcsönhatások mentén valósítaná meg. Ezen túl is, újabb közösségként jelentkezik nagyobb plébániákon a plébános, a káplán(ok) és a lelkészek klerikusi közössége, amely sajátos módon kapcsolódik a hívek közösségéhez, együttesen szolgálva és kinyilvánítva az egyház Krisztusban való egységét.

Magyarországon, főleg falvak esetében, csupán eszmény marad a kódex azon előírása, hogy egy plébánosnak egy plébániája legyen.⁹ Lehetséges, hogy ez a kívánság a feudális kori *cumulatio beneficiorum tilalmának* jogintézményére kíván utalni, mindenesetre a mai kor egyházfelfogásának a törekvéseit is méltón fejezi ki, annak igényével, hogy a pásztor egy nyájhoz és a nyáj egy pásztorhoz tartozzon, ezzel is kifejezve a *communioban* megnyilvánuló ekleziológiai egységet.

Bár a hívek egyre több terhet vesznek le plébánosuk válláról, a feladatok egy jelentős és kizárólagos része továbbra is rajtuk marad. A plébános és hívek kapcsolatát fejezi ki a népért bemutatott vasárnapi szentmise kötelezettsége, amely látható módon fejezi ki a lelkipásztor és a lelki gondozására bízott hívő közösség kapcsolatát az Eucharisztia ünneplésében.¹⁰

A megyésfőpásztor a plébánosi kinevezéseket határozatlan időre adja. Kifejezi ezzel, hogy a plébános különös gondoskodására van bízva a helyi közösség, nem egy határozott idejű tisztviselői kinevezésről van szó, személye nem egy szolgáltató – adminisztrátori – szerep, hanem ennél sokkal mélyebb, bensőségesebb lelki kapcsolat.

⁷ ApCsel 2,47; 1Kor 12,12; 1Kor 12,24; Rom 12,5

⁸ CIC 517. k. 2. §; 520. k.

⁹ CIC 526. k. 1. §

¹⁰ CIC 534. k. 1. §

A plébánosoknak rendelkezniük kell a hivatali stabilitással.¹¹ A szocialista rendszer idején ezért is igyekezett az Állami Egyházügyi Hivatal gyakran cserélni a lelképásztorokat, hogy elkerülje egy spirituális kötődés kialakulását. Ennek nyomai a hívek lelkét is megfertőzték, amikor arra is lehet példát találni, hogy a hívek gyanúsán méregették azon plébánosukat, aki túl sok ideig maradt náluk, ebben valami különös, megmagyarázhatatlan, bűnös háttérrel láttak, rosszállással tekintve pásztorukra, ezzel megbontva a keresztényi testvériség közösségi kötelékét.¹²

A *communio* megvalósításában a plébánosra kulcsfontosságú feladat hárul: összekötő kapocs a hívei és a világegyház között. A hívek irányában az Újszövetség szentségeinek kiszolgáltatása az, amely a legnagyobb mértékben hozzájárul az egyházi közösség kialakításához, erősítéséhez és kifejezéséhez.¹³ A Megváltó titokzatos testének életéről és táplálásáról a szentségek útján gondoskodik.¹⁴ A plébánia a vasárnapi szentmisében, az Eucharisztia ünneplésében forr össze a legerősebben. Előbbiek megvalósítására szolgálnak a következőkben felsorolt, explikatív jelleggel szemléltetett eszközök. A liturgikus közösségi elemek dominanciáját kell biztosítani a szentmise folyamán. A nagymise előtt az egyházközség világi elnöke vagy megbízottja, amíg a szentmise után maga a plébános búcsúztathatja pár kedves szóval plébániája híveit. A hirdetések részletessége és személyes hangvétele is közelebb hozhatja a közösséget. A különféle emberi csoportoknak (életkor, családi állapot, stb. alapján) időszakosan találkozókat, beszélgetéseket, közös ájtatosságokat szervezhet. Élő tanácsadó szervvé teheti az egyházközségi képviselőtestületet.¹⁵ A zsinat szorgalmazza, hogy a plébános ismerje meg az egész nyáját.¹⁶

Nemcsak a plébános, minden plébánián tevékenykedő klerikus számára elsőbbséget kell élveznie a krisztusi közösségnek. Főleg nagyobb ünnepeken, amikor csak lehetőség nyílik, az egyéni és magánjellegű misézés helyett törekedni kell a szertartások közös végzésére, ezzel is kifejezve a *communiot*.¹⁷ A plébánia papjainál ezért fontos a közösségi élet megvalósítása.

A plébánosoknak mindig törekedniük kell arra, hogy az eucharisztikus áldozat megújítása legyen a keresztény közösség életének középpontja és csúcsa.¹⁸ Az egység legnyilvánvalóbb jele az Eucharisztia, ezért fontos a plébániai mise egyesítő ereje.¹⁹

A *communio* másik eleme a helyi közösség és a távlati dimenziók közelítése. Ezért a plébánosok segítőtársaikkal együtt úgy teljesítsék tanító, megszentelő és kormányzó feladatukat, hogy a hívők és a plébániai közösségek mind az egyházmegye,

¹¹ CD 31.

¹² GÁSPÁR V.: *A lajosmizsei Szent Lajos templom és egyházközség története*. PPKE HTK diplomamunka, Budapest 1997. 48. o.

¹³ CIC 840. k.

¹⁴ XII. Piusz pápa apostoli körlevele Jézus Krisztus misztikus testéről és az abban Krisztussal való kapcsolatunkról. Budapest, 1943. 16. o.

¹⁵ A Magyar Katolikus Püspöki Kar legutoljára 1993-ban fogalmazta meg a magyarországi katolikus egyházközségi képviselőtestületek szervezeti és működési szabályzatát. Ebben, az 5.6. pont alatt felsorolja azokat a képviselőtestületi bizottságokat, amelyeknek létrehozása ajánlott, a plébános munkájának megkönnyítése, tanácsokkal való segítése érdekében.

¹⁶ CD 30.2.

¹⁷ SC 27.

¹⁸ CD 30.2.

¹⁹ XII. PIUSZ 67-68. o.

mind az egyetemes egyház tagjainak érezzék magukat.²⁰ Így a plébános feladata a világiak előmozdítása a világegyház küldetéséhez való csatlakozása, az újraevangelizálás, a plébános együttműködése az egyházmegye püspökeivel és papságával, valamint a plébániai közösség bekapcsolása az egyházmegye és a világegyház vérkeringésébe.²¹ A plébánosi feladat így igen szerteágazó és felelősségteljes.

A hívek helyzete és szerepe sokat változott az elmúlt száz évben. Egyre tevékenyebben kell bekapcsolódnuk az egyház működésébe, és ezt nem csak az aggasztó paphiány okozza, hanem a paradigma-változás is.²² Az egykor passzív, szolgáltatásokat az illetékes területi egység központjában igénybe vevő hívek ma már cselekvésre vannak felszólítva. A cselekvés és a keresztyeni lét egyik legkifejezőbb és leglátványosabb helyszíne maga a plébánia.

Már a XIX. században is kifejezte a hívő közösség együvé tartozását. Ahogy például Budán, a Tabán városrészben, a katolikusok elkülönülve a Duna-parton, amíg az ortodox lakosság a Gellérthegy lábánál telepedett le,²³ úgy Debrecenben is külön városrészt alkotott a katolikus közösség. Sarkallta őket az is, hogy mindkét esetben kisebbséget képeztek városukban.²⁴ Ma szomorúan állapíthatjuk meg, hogy Magyarország minden településén kisebbségnek számít a keresztyeni vallásosság, amely az összetartás erejét szükségszerűen erősíti.

A hívők közössége leginkább a plébániákon érzékelhető. Benne az egyház válik láthatóvá.²⁵ A krisztushívők életállapotuknak megfelelően gyakorolhatják e szintéren jogaikat és kötelezettségeiket.²⁶ A zsinat nem szűnik meg szorgalmazni a hívek részvételét a liturgiában,²⁷ a kisközösségekben, vallásos helyi egyletek alapításában és az evangelizációban: Krisztus egyetlen testében vannak a hívők, feladatuk – többek között – az egyház növekedésének elősegítése. Minden egyes laikusnak a közösség többi tagjaival együtt kell táplálnia a világot a Lélek gyümölcseivel.²⁸ Már a zsinat előtt, XII. Piusz pápa is buzdítja körlevelében a papságot a laikusok kiemelkedő szerepének figyelembe vételére. Aki nincs teljes közösségben az egyházzal, az is tekinthet rá úgy, mint az üdvösségre vezető út egyedüli letéteményesére. Az egyházi közösség tagjai – hivatásuk alapján – nemcsak a papok és a szerzetesek, de családapai, családanyai hivatást választó krisztushívők is. Akik a teljes közösségben vannak az egyházzal, a plébániai napi hitgyakorlás keretében gyakorolják leggyakrabban és leglátványosabban jogaikat. A jogok gyakorlásának büntetés útján való felfüggesztése is itt mutatkozik meg a legszembetűnőbben. A szeretet megnyilvánulása is a család után a plébániai életben a legintenzívebb.²⁹

²⁰ CD 30.1.

²¹ ERDŐ 296. o.

²² AA 25.

²³ VÉGVÁRY A. (szerk.): *Adalékok Tabán történetéhez*. Budapest, 2000. 27. o.

²⁴ KISHÁZI-KOVÁCS L.: *A debreceni Szent Anna plébánia története*. Szeged, 1995. 125. o.

²⁵ SC 42.

²⁶ CIC 204. k. 1.§

²⁷ SC 30.

²⁸ LG 33 és 38.

²⁹ XII. PIUSZ 4, 5, 15, 18, 62. o.

A mai individualista világ nem kedvez a közösség eszméjének. Ennek a falnak az áttörése a legnehezebb feladat. Itt nagy az egyház szerepe, jelévé válik annak a testvériségnek, amely által Lélekben egyesíteni lehet minden embert.³⁰ Ezért elengedhetetlen az egyházi közösségek apostolkodása. Ebben aktív szerep jut a híveknek. Tanúságtételükkel olyan emberekhez is eljutnak, akikhez klerikusok soha. Munkájukkal közösséget vállalnak a papsággal. Ennek a közösségi apostolkodásnak a jól látható példája a plébánia, amely a különböző embereket összefogja és bekapcsolja az egyház egészébe. Meg kell szokniuk a világiaknak, hogy a papsággal szoros egységben kell dolgozniuk a plébánián, s hogy önmaguk és a világ problémáit és az emberek üdvösségébe vágó kérdéseket közös megtárgyalás és megoldás végett vigyék az egyházi közösség elé; saját egyházi családjuk minden apostoli és missziós kezdeményezéséhez erőik szerint ajánlják fel segítségüket.³¹

A közösségi és apostoli életre már a XIX-XX. század fordulóján is volt példa. A hívek akár saját, akár plébánosuk kezdeményezésére különféle egyesületeket hoztak létre: rózsafüzér társulat, szegényeket, árvákat, özvegyeket segítő szervezetek, egyházi énekkar, ifjúsági mozgalmak...stb. Egy-egy plébánia önerőből saját újságot is szerkesztett. Akár missziós nővéri állást is hirdethet egy egyházközség. Ez az alkalmazott személy felkeresheti otthonukban a családokat, lelkipásztori teendőket láthat el, nyilvántartást készíthet állapotukról.³²

Ahogy a fejnek is szüksége van a test segítségére,³³ ugyanúgy a világiak működésére is nagy szükség van, főleg a paphiány miatt. Jézus a mai emberen keresztül juttatja el mások számára az Örömhírt: ebben a formában is az Ige az egyház által kerül közvetítésre. Amint az Atya küldte a Fiút, úgy küldi a Fiú az ő egyházát a világba. Jelenleg Magyarországon a plébániák és a kisközösségek jelentik az egyház igazi erejét, a plébániái hálózatra lehet építeni. Ma és még egy darabig csupán álom marad, hogy minden plébánián álljon rendelkezésre kellő számú és szakképzett világi munkaező. A segítőköt három csoportba lehet osztani: első csoport a világi lelkipásztorok köre, akik igehirdetésben, klerikusi felügyelet melletti plébániavezetésben működhetnek közre. A lelkipásztori asszisztensek az adminisztrátori, sekrestyési, kántori feladatokban szolgálhatják a közösséget. Az önkéntes világi munkatársak alkalomszerűen segíthetik a közösség életét, családlátogatással, kisközösségek vezetésével, a világi dolgokban jártas, civil szakmájukat érintő ügyekbeni tanácsadással.³⁴

Az ember társas lény. Apostolkodásukban erre építhetnek a plébánia hívei. Ez feladat mind a klerikusok, mind a laikusok számára.³⁵ A teljes közösségre az Úr hívja a megtérőt, de kell egy szerető közösség, amely befogadja, és meg is tartja a jövevényt.³⁶ Ehhez a plébániának túl kell lépnie a zsinat előtti tanító és szentségkiszolgáltató – ezzel taxatívnek tekintendő – funkcióin, ezek nem meríthetik ki a működést. A plébánia mai célja az, hogy az embereket meghívja és elvezesse a krisztusi életre.

³⁰ GS 30.

³¹ AA 9, 10.

³² KISHÁZI-KOVÁCS 136-137. o.

³³ XII. PIUSZ 34. o. és 1Kor 12,21

³⁴ DOBOS 5-15. o.

³⁵ AA 18, 25.

³⁶ ApCsel 2,47

Ennek pedig elengedhetetlen feltétele a testvéri közösség léte. A közösség építése nem mellékes feladat, az egyház csak mint közösség tud létezni, képes megvalósítani önmagát. A „krisztusi tanítványa” tételhez nem elegendő a tanítás, az újonnan *communiora* lépőt be kell vonni a tanítványi körbe, be kell kapcsolni a közösségi életbe.³⁷ Így a plébánia elsődleges feladata a belső megújulás, a szeretet példás gyakorlása, ez már magában olyan tanúságtétel, amely új személyeket vonz Krisztus egyházába, ezeket a személyeket kell befogadnia, krisztusi emberekké alakítania a plébánia közösségének.³⁸

A legfontosabb erények közé tartozik az üdvösség elnyeréséhez és a Krisztushoz tartozás megvallásához az alábbi cselekedet: „*Idegen voltam és befogadtatok.*”³⁹ A befogadás nem más, minthogy a közösség teret ad a szívében az idegennek, aki még nincs (teljes) közösségben Krisztussal. A befogadás az első jele annak, hogy a plébánia él, éli és átéli a hármaskötelék kegyelmét. A megtérőket a Lélek érinti meg, a plébániai közösségnek az a feladata, hogy élni tudjon a lehetőséggel, amely számára kötelesség is. Vegyen részt az Eucharisztia és a többi szentség közösségi ünneplésében tudatosan és tevékenyen, azzal a tudattal, hogy az egységet és a krisztusi közösséget az azonos hit és az egyházkormányzat mellett a szentségek gyakori és közösségi vétele biztosítja. A magány megzavarhatja az elmét, az embernek nem jó egyedül lennie.⁴⁰ Régen egy közösség volt a család, a nemzetség, a falu.⁴¹ Ma már az elidegenedés hatására ezeknek a természetes közösségeknek az összetartó ereje szertefoszlott. Ma az együtt élő emberek heterogén közeget képeznek. De a közösség a mai napig is a valahová tartozás bázisa, az a hely, ahol megtalálhatjuk otthonunkat, önazonosságunkat. A közösség nem más, mint a nyitottság, a szeretet, az együttműködés, a gyógyulás, a növekedés, a megbocsátás, a bizalom és az (ön)elfogadás helye, élő test.⁴²

Fenti indokok alapján kijelenthetjük, hogy a keresztény közösségnek nagy lelkipásztori nyitottságot és befogadó készséget kell tanúsítania. Különösen a gyermekek nyitottak a hit felé, de ünnepélyes befogadásuk alkalmával, amikor először részesülnek a beavató szentségek által a hármaskötelék üdvösségszerző áldásaiból, szólíthatóak meg a szülők is. Még akik tartósan az állapotszerű bűn hatalmának foglyai és nem részesülhetnek az egyház összes javaiból, őket is a befogadás és az irgalmasság erényeivel kell fogadni, még akkor is, ha az egyházfegyelem megtartása nem engedi meg számunkra a teljes közösséget; viszont a testvéri szeretettel való felkarolást nem tiltja.⁴³

A plébánia az elsődleges hely, ahol a *communio* teljessége elnyerhető és gyakorolható a krisztushívők számára. Mind a klerikusok, mind a laikusok számára jogosítvány és kötelezettség a hármaskötelék által a teljes krisztusi közösség

³⁷ Ef 4,16. és PO 6.

³⁸ DOBOS 21. o.

³⁹ Mt 25,35

⁴⁰ Gen 2,18

⁴¹ MEZEY B. (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, 1997. 101-102. o.

⁴² VANIER, J.: *A közösség. A megbocsátás és az ünnep helye*. Budapest, 1995. 15, 30, 332, 37-76, 341-342, 363. o.

⁴³ *A családok lelki gondozása. Az Olasz Püspöki Konferencia ajánlása*. In: ERDŐ P. (szerk.): *Studia Theologica Budapestinensia*. Budapest, 1994. 11. kötet, 133. o.

megélése, valamint a missziós tevékenység, hogy az evangelizáció útján másokat is, akik nem hisznek, vagy már eltávolodtak Krisztustól, elvezesse az üdvösség zálogához. A plébánia egész közösségének és kisközösségeinek is ebben áll a legnagyobb lehetősége és állapotbeli kötelezettségének legkézenfekvőbb gyakorlása és teljesítése.

Irodalom:

A családok lelki gondozása. Az Olasz Püspöki Konferencia ajánlása. In: ERDŐ P. (szerk.): *Studia Theologica Budapestinensia.* Budapest, 1994.

DOBOS L.: *Világiak a plébániai lelkipásztorkodásban.* Abaliget, 1996.

ERDŐ P.: *Egyházjog.* Budapest, 1991.

GÁSPÁR V.: *A lajosmizsei Szent Lajos templom és egyházközség története.* PPKE HTK diplomamunka, Budapest 1997.

KISHÁZI-KOVÁCS L.: *A debreceni Szent Anna plébánia története.* Szeged, 1995.

MEZEY B. (szerk.): *Magyar jogtörténet.* Budapest, 1997.

VANIER, J.: *A közösség. A megbocsátás és az ünnep helye.* Budapest, 1995.

VÉGVÁRY A. (szerk.): *Adalékok Tabán történetéhez.* Budapest, 2000.

XII. Piusz pápa apostoli körlevele Jézus Krisztus misztikus testéről és az abban Krisztussal való kapcsolatunkról. Budapest, 1943.

1. Habsburg berendezkedés Erdélyben

Az 1680-as évek első felében sorsdöntő események zajlottak le az egész keresztény világ helyzetének alakulása tekintetében, s ezek meghatározóan kihatottak a két nagyhatalom ütközőjén élő erdélyi államra is. A félhold Bécs alatti katasztrofális veresége 1683 őszén nyitánya a csaknem 20 évig tartó osztrák-török háborúnak, amelynek eredményeként a Habsburgok végérvényesen felülkerekedtek a válságba jutott Oszmán Birodalommal szemben. A törökök katonai összeroppanása után, a délkelet-európai térségben hatalmi űr keletkezett, amelyet a Habsburg Birodalom igyekezett betölteni. A császári udvar Bécs ostroma után azonnal politikai offenzívába kezdett az Erdély fölötti uralom biztosítása érdekében. Az udvar politikai körei a törökellenes háború befejezése előtt nem akartak nyílt összeütközésbe kerülni az Oszmán Birodalom szorításából kikerülő népekkel, a hódításnak ezért valamiféle szövetségi vagy együttműködési keretet kellett találni. A diplomáciai manőverezés az 1691. évi Diploma Leopoldinum kiadásával zárult, hosszú időre megszabva a Habsburg Birodalom és Erdély közötti viszonyt.¹

A Diploma Leopoldinum a törökellenes háború pillanatnyi állásának függvényeként jött létre, egy olyan helyzetben, amikor a Habsburg Birodalom még nem lehetett biztos abban, hogy a törökellenes háború sikerrel zárul, és abban sem, hogy mit tarthat meg az elfoglalt területekből. A Diploma Leopoldinum utáni Habsburg berendezkedésben, így a legkülönbözőbb tendenciák érvényesültek.² A bécsi politika főbb irányvonalait az un. berendezkedési terv³ (*Einrichtungswerk*) tartalmazta, amelyet a Habsburg-ház az újonnan hatalma alá került, 1541 előtti magyar területek számára dolgoztatott ki külön e célra kinevezett bizottsággal. Ennek a tervnek szellemében folyt Erdély beillesztése a birodalomba. Erdélyt az egységes Habsburg Birodalom részeként kell megszervezni, eleinte a Diploma Leopoldinum előírásainak legalább részben és látszatra megfelelően, de a bécsi központi államapparátussal összhangban. A Habsburg Birodalom Erdélyben megvalósítandó fő céljai között a katonai érdekek érvényesítése⁴, az adók és kincstári jövedelmek lehető legnagyobb központi bevételt eredményező kezelése mellett, de nem kisebb súllyal a katolikus restauráció, másként katolikus megújulás vagy ellenreformáció szerepelt.⁵

2. A katolikus restauráció (vagy ellenreformáció)

A katolikus restauráció vagy ellenreformáció nemcsak hitleterjesztési törekvés, hanem birodalmi, politikai célkitűzés is. A Habsburgok érdeke a három nép és három

¹ ZAKARIÁS KINGA: *Habsburg-berendezkedés Erdélyben (1683-1691)* In: *Jogtörténeti Szemle*, 2005/1.

² TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690-1740*. Budapest, 1988. 222. o.

³ E terv ötös tagolású: az igazságszolgáltatás, egyházügy, közigazgatás, hadügy, valamint a kamarai és gazdasági ügyek főbb tennivalóit foglalja rendszerbe. Lényegében a központi hatalom érdekeihez és apparátusához idomuló intézményrendszer alapjait volt hivatott lefektetni.

⁴ A birodalom keleti-délkeleti előretolt hadállása szerepének betöltése.

⁵ KOVÁCS KISS GYÖNGY: *A bécsi politika főbb erdélyi irányvonalai (1711-1790)*. In: *Rendtartás és kultúra. Századok, mindennapok, változások Erdélyben*. Marosvásárhely, 2001. 73. o.

nemzet által lakott Erdélyben legalább a felekezetek „homogenizálása”. A katolikus Habsburg kormányzat katolikus hegemoniát igyekszik kialakítani Erdélyben, ahol a négy bevett vallás elve az alkotmány egyik alappillére.

A négy bevett, tehát törvényesen elismert vallás (*receptae religiones*) rendszere a XVI. század második felében alakult ki Erdélyben. A tordai országgyűlés már 1550-ben megengedte az evangélikus vallás gyakorlatát.⁶ Az 1557 júniusi országgyűlésen kimondták a szabad vallásgyakorlat elvét.⁷ A református felekezetet 1564 júniusában említik először törvényben, a tordai országgyűlés kimondta, hogy mind a Luther, mind a Kálvin követői teljes vallásszabadságot élveznek. 1571 januárjában az országgyűlés törvénybe iktatta az unitarizmus szabad vallásgyakorlását.⁸ A katolikus vallás Báthori István alatt erősödött meg annyira, hogy 1573 májusában Erdély történetében először a négy vallás szabadságát iktatták törvénybe.

Erdélyben négy államvallás nyert tehát létjogosultságot⁹, de a létező vallások egyenjogúsága csak elvileg létezett, a gyakorlatban erős református hegemonia érvényesült. Báthori István halála után, 1588-ban kitiltották Erdélyből a jezsuita rendet, megtiltották a katolikus szerzetesrendek működését. Törvénybe ekkor csak a három protestáns felekezet jogait iktatták be, a négy vallás szabadságát 1595 tavaszán iktatták újra törvénybe. Bocskaitól kezdve (1604-1606) 1690-ig református fejedelmek uralkodtak Erdélyben. A katolikus vallással szemben végig bizonyos korlátozások voltak érvényben. A jezsuita rendet 1607-ben újra kitiltották Erdélyből. Katolikus püspöke volt ugyan, de a XVII. században nem engedték be oda. A katolikus egyház híveit azonban nem háborgatta vallásukban senki. Ez volt a négy vallás rendszere Erdélyben. Nem zavartalan egyenrangúság, de mégis több, emberségesebb, mint a

⁶ „Ki ki az Istentől neki adott hitben megmaradjon és egyik vallás a másiktól semmi ürügy alatt ne zavartassék.” SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek 1540-1699*. XXI kötet, Budapest, 1898. (továbbiakban: EOE), EOE II. kötet 171. o.

ENDES MIKLÓS szerint „Ezzel Erdély megelőzte Németországot – a reformáció szülőföldjét – a protestantizmus recepciójában, mivel az előbbi határozat a passauai egyezmény előtt két és az augsburgi béke előtt öt évvel keletkezett” ENDES MIKLÓS: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Budapest, 1935. 135. o.

TRÓCSÁNYI ZSOLT fél évszázaddal később már másként ítéli meg az erdélyi vallási toleranciát: „A négy vallás szabadságát időnként szokás volt valamiféle igen korai – Erdélyben különösen korai – polgári vallási türelemnek értelmezni. Valójában nem az volt, hanem a kialakult realitások józan politikai érzékű elismerése.” TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Három nép, három nemzet, négy vallás*. In: *Magyarok a Kárpát Medencében*. Budapest, 1989.

⁷ Kimondta az országgyűlés, hogy mindenki követheti azt a hitet, amelyet akar, a régi vagy új szertartásokkal, csakhogy az új hit követői ne bántalmazzák a régi hit követőit. ENDES 139. o.

⁸ „... az egy Isten igéje mindenütt szabadon prédikáltussék s a confessióért senki meg ne bántassék.” ENDES 141. o.

⁹ „A négy recepta religiók (bevett vallások) az országnak ezen megegyezett közönséges végzései szerént, ennek utána is in perpetuum pro receptis (örök időkre bevettekül) tartassanak, boldog emlékezetű eleink dicséretes példájuk szerént, holott az hazának közönséges megmaradása is azt kívánja, hasonlóképpen az ország constitutiói és néhány rendben lött uniók is. Ezen négy recepta, úgymint: Evangelica reformata, (vulgo Calviniana), Lutherana sive Augustana, in locis juxta constitutiones regni solitis (vallásuknak az ország határozatai értelmében szokásos helyen való gyakorlása) ezután is megengedteessék.” Erdélyi Törvénytár. Approbata Constitutiok I. rész 1. cím 2. articulus

korabeli Európa reformációjának és ellenreformációjának türelmetlen világa.¹⁰ Ez az ingatag egyensúly az Erdély állami státusában bekövetkezett változásával megbomlott.

Az ellenreformáció első hullámának diplomái (1691-1697) az első Habsburg-berendezkedés alapjainak megteremtésével és a kormányzervek kiépítésével kapcsolatosan törekedtek a katolicizmus erdélyi megerősítésére. A Diploma Leopoldinum¹¹ lényegében még az Erdélyi Fejedelemség történetileg kialakult vallási viszonyait legalizálva szögezte le: „*a bevett vallások ügyében semmi változás nem lesz.*”¹² Ugyanakkor megerősítette a katolikusok szabad vallásgyakorlásának jogát és kimondta, hogy mely templomok juttatandók nekik.¹³ A kormányzervek kiépülésében, elsősorban ezek felekezeti összetételének alakulásában annyi módosítás történt, hogy kötelezően előírták a kormányzati szervezetben a katolikusok három-három fővel kapjanak helyet.¹⁴ A Diploma legelőnytelenebb pontja a 3. pont, amely a második változatba¹⁵ került bele. Ez előírja, hogy a rendek vitás kérdésekben igyekezzenek megegyezni, és ezt terjesszék az uralkodó elé jóváhagyásra. Ha nem jön létre megegyezés, a felek és az erdélyi tanácsurak meghallgatása után, az uralkodó dönt. Így jött létre 1693. április 9-én a katolikus pótdiploma¹⁶, amely a Diploma Leopoldinumot teljes egészében fenntartotta, azonban annak vitatott pontjait világosabbá tette. A pótdiploma első pontja a négy bevett vallás megfelelő javainak zavartalan élvezetét biztosította. A második pont a templom és iskolaátadásokról rendelkezik. A harmadik pont a katolikus iskolákban katolikusok alkalmazásáról és a vikáriusról tartalmaz rendelkezéseket. Végül biztosítja a katolikusok számára, hogy egyházaikat és vallásgyakorlataikat állandósítsák. A Diploma Leopoldinum kiegészítésül szolgált még az Alvincziana resolutio (1693. május 14), amely fontos, a későbbiekben sok vitára okot adó rendelkezést tartalmazott a Gubernium és a királyi tábla összetételére vonatkozóan: előírja, hogy minden bevett vallásból 3-3 alkalmas személy legyen ezekben – ha azonban az unitáriusok és evangélikusok közül nincs 3-3 megfelelő személy, az így keletkezett hiányt az uralkodó – a Gubernium meghallgatása után – úgy tölti be katolikusokkal és reformátusokkal, hogy ezek aránya e két szervnél egyenlő legyen. Ez egyrészt a négy bevett vallás felekezeti elvi egyenlőségének

¹⁰ Lásd TRÓCSÁNYI!

¹¹ Magyar fordítása: *Nemes Erdélyország nagyfejedelemségének újabb országgyűlési végzései (Articuli novellares diaetales) 1744-1811.* Kolozsvár, 1845.

¹² A Diploma Leopoldinum 3. pontja kifejezetten megerősíti az erdélyi törvénygyűjteményeket. Az Approbata Constitutiók I. rész 1. cím 3. cikkely kimondja: „*A négy recepta religiokon kívül in articulis fidei vel religionis (a hit vagy vallás dolgában) se privatus akármi rendbeli emberek, se pedig gyülekezetek innovatit (újítás) se pedig szakadozásokat béhozni vagy cselekedni ne merészljenek, sub poena notae infidelitatis (hűtlenség vétkének büntetése alatt).*”

¹³ „*...a katolikusok Kolozsvárt szentegyházat, Fehérváron kisebb templomot emelhetnek, de saját költségükön és más vallásbeliek sérelme nélkül. Mindenütt szabadon gyakorolhatják vallásukat, ott is, ahol kevesen vannak, különösen pedig ahol sokan vannak.*”

¹⁴ „*A 12 személyből álló belső tanácsban és királyi táblában is legalább három katolikus legyen*” – megj.: a belső tanácsban a Guberniumot kell érteni.

¹⁵ A Diploma Leopoldinum első változata 1690. október 16-án, a második változata, un. ünnepélyes formája 1691. december 4-én került kiadásra.

¹⁶ ENDES 336. o.

megtartását jelentette, másrészt lehetőséget a katolikusoknak a Guberniumban uralkodó református túlsúllyal szembeni előretörésre.¹⁷

A második ellenreformációs hullám 1697-el kezdődik, ekkor jelennek meg az ellenreformációs politikának olyan vonásai, amelyek szélesebb körben érintik Erdély felekezeti rendszerét. Az egyik ilyen kérdéskör az erdélyi katolikus püspök bejövételének kérdése, amely az országgyűlés ellenállásán megbukott. A másik a katolikus pótdiploma (1699. szeptember 5.), amely több vonatkozásban is megsérti a Diploma Leopoldinum rendelkezéseit. A karlóczi béke megkötése után, miután a török végleg lemondott Erdélyről, többé semmi sem állta útját a bécsi kormánynak, hogy Erdély alkotmányát teljesen átalakítsa. Úgy intézkedik, hogy az alapidplomában megjelölt tisztségekre való hármasság jelölésnél egy személy mindig katolikus legyen, pedig négy bevett felekezet van. Még súlyosabb volt az a rendelkezés, amely eltörölte a katolikusok vallásegynlősége ellen az akatolikusok összessége vagy egyes városok és mezővárosok által hozott törvényeket, statutumokat, illetve általuk kialakított szokásokat, s úgy nyilatkozott, hogy a katolikusok a jövőben az akatolikusokkal (különösen a reformátusokkal) azonos kiváltságokkal rendelkezzenek. Ez a döntés Erdély Diploma Leopoldinumban megerősített jogrendjének megbolygatására adott alkalmat, nem jelölte meg tételesen a katolikusellenesnek minősített rendelkezéseket. Súlyban nem mérkőzhetett az előbbiekkal, és teljesen méltányos is volt a pótdiplomának az az intézkedése, amely szerint a továbbiakban a katolikusok a tizednek a lelkésznek járó negyedét ne az akatolikus papoknak, hanem saját egyházuk papjainak fizessék, az akatolikusok pedig továbbra is adhatnak tizedet saját papjaiknak.¹⁸ A második ellenreformációs hullám másik iránya a román vallási unió volt.

3. A román vallási unió¹⁹

Erdély román²⁰ lakossága mint a három rendi nemzet²¹ jogaiban nem részes, megtűrt nemzet és a négy bevett vallás rendszerén kívül rekedt, a görögkeleti (ortodox) megtűrt vallásnak hívei éltek Erdélyben. A megtűrttség nem jelentett üldözést, de egyházszerzetileg az erdélyi görögkeleti egyházat kettős kötöttség jellemezte: a püspököt a havasalföldi metropolita nevezte ki, azonban a református püspök

¹⁷ TRÓCSÁNYI 222. o.

¹⁸ TRÓCSÁNYI 280. o.

¹⁹ A román vallási unió első szakaszát magyar forrásmunkák közül I. TÓTH ZOLTÁN klasszikus műve, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*. Csíkszereda, 1946. 1998 ismerteti részletesen. TRÓCSÁNYI ZSOLT hivatkozott műve a hatalmi struktúrával szorosabban kapcsolatos jelenségeket emeli ki. A román történészek közül sokan foglalkoznak a kérdéssel. Jelen műhelytanulmány megírásához DAVID PRODAN munkáját, a *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, 1948. 1971 használtam fel. PRODAN új irányt jelölt ki a kérdéskör történetírásában, kiegyenlítve az ortodox és görög-katolikus értelmezést, az unió románok történelmére gyakorolt pozitív hatását emeli ki. Figyelemreméltó a román és magyar álláspont közeledése is, legalább e tekintetben. PRODAN sokszor hivatkozik I. TÓTH művére.

²⁰ Akkor használatos szóval: oláh.

²¹ A magyar, székely, szász nemzet, melyek együttműködése az 1437-i kápolnai unió és ennek többszöri megújítása képezte a sajátos erdélyi rendiség alapját, a négy vallásszabadsága mellett az erdélyi alkotmányosság másik alappilléret.

ellenőrzése alá vonva az erdélyi fejedelem erősítette meg.²² Az erélyi görögkeleti püspökség tehát a fejedelmek pártfogásával, és a protestáns egyházszervezet erős hatása alatt jött létre. Mivel az országban nem érvényesült a „*cuius regio eius religio*” elve, földesúri jogon a református, unitárius, evangélikus és katolikus magyar, székely és szász birtokosok vagy városok nem avatkoztak bele jobbágyaik vallásába. A fejedelmi hatalom pártfogását élvező különösen erős református egyház és a rendek szorgalmazták ugyan a görögkeleti vallásúak áttérését²³ de a protestáns unió nem ragadott magával tömegeket, nem vált uralkodó tendenciává.²⁴

A reformáció térhódításának a Habsburg Birodalom vetett véget, a maga ellenreformációs politikájával. Az erdélyi katolikus egyház újjászervezésének bécsi központja, az Erdélyi Tanács és a fejedelemségben működő jezsuiták a katolikus vallást a protestánsokat félreszorítva, politikai erejükben megtörve, a Habsburg-dinasztia érdekei szerint kisajátítva kívánták államvallássá tenni. Tudatában voltak, hogy az erdélyi katolikus egyház léte a hívek tömegbázisán múlik, Erdély tömegei, a jobbágyok és középrétegek pedig protestánsok vagy a görögkeleti egyház hívei. A protestánsok magyar, székely és szász csoportjai összességükben hatalmas tömböt képviselnek és megbonthatatlanok. Nyilvánvaló, hogy a vallási és ezen át politikai erőviszonyok alakulása szempontjából az ország lakosságának 1/3-át²⁵ kitevő

²² „Noha az oláh náció az hazában, sem a státusok közé nem számláltott, sem vallásuk nem a recepta religioi közül való; mindazonáltal propter regni emolumentum, míglen patiáltanak (megtűretnek): I. Püspököt a fejedelemtől kérjenek, olyat, akit egyenlő tetszésekből az oláh papok alkalmasnak esmérnek; kit ha a fejedelmek illendőnek ítélnék lenni, úgy adjanak confirmatiot (megerősítést) reá; mind a fejedelmek hűségére, s mind az ország javára, és egyéb szükséges dolgokra nézendő conditiok és módok szerént.” – *Approbata Constitutiok VIII. cím*

²³ A szebeni országgyűlés (1566. november-december) így határozott: „...az Isten igéje szabadon hirdetessék, kiváltképpen pedig az oláhok között, kiknek pásztorai vakok lévén vakokat vezetnek, s képpen mind magukat, mind az szegény községet veszedelembé vitték.” ENDES 211. o.

²⁴ Paradox módon az uniót azonban némileg éppen a reformáció készítette elő, a román papság nagy részét rákényszerítve arra, hogy igazodjon az államhatalom igényeihez. Ugyanakkor az ellenreformáció biztatóbb távlatot kínált a katolikus hatalom jóval nagyobb privilégiumokat helyezett kilátásba, mert míg a református fejedelmek egyéni kiváltságokat adtak, az unió diplomák azt ígérték, hogy a görög katolikus papság egésze számára a többi bevett felekezethez hasonló helyzetet biztosít. – MISKOLCZY AMBRUS: *Románok a történelmi Magyarországon*. Budapest, 2005. 84. o.

A reformáció mérlege a román történelmi emlékezetben nem egyértelmű. Kulturális érdemét becsülik, társadalmi szempontból elítélik, mert azok a románok, akik áttértek az új hitre, miután tömegek nem követték őket, elszigetelődtek és néhány falutól eltekintve nyelvileg is beolvadtak a református vallási közösség zömét alkotó magyarságba. – MISKOLCZY 83. o.

R. VÁRKONYI ÁGNES: *Erdély változásai*. Budapest 1984. 196-203. o.; KÖPECZI BÉLA (szerk.): *Erdély története 3 kötetben*. Budapest, 1986. 2. kötet.

²⁵ A három etnikum arányának meghatározására a fejedelmi korból nincsenek megbízható összeírások. Az első számszerű adat Vasile Lupu, Moldva fejedelmének 1650 táján a Portához írt levele. Ő azt írja, hogy Erdély népességének több mint 1/3-a román. TRÓCSÁNYI szerint, beszámítva némi propagandisztikus túlzást, a románok számaránya 1650-ben Erdélyben 20-30%. A következő elfogadható adat egy kormányhatósági becslés 1713-1714 tájáról, amely szerint Erdély népességének 47%-a magyar, 19%-a szász és 34%-a román. Az eltérést TRÓCSÁNYI és előtte JANCsó BENEDEK (*A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota I-II*. Budapest, 1896, 1899.) a háborús pusztulásokkal és a folyamatos román betelepeléssel magyarázza. A román történetírás ezt vitatja. DAVID PRODAN (*Transilvania si iar Transilvania*. Bukarest, 1992. 165-166. o.) ezen megállapításokban a román nép minden áron való lekicsinylésére irányuló törekvést lát. „Amilyen nagyvonalúak a magyarok számának felbecsülésében, olyan gonddal törekcsenek arra, hogy kimutassák a románok

görögkeleti vallásúak potenciális kulcshelyzetbe kerültek.²⁶ A román néptömeg kiválóan alkalmas eszközül kínálkozott Bécs számára, hogy többszörös csapást mérjen a törekvéseivel szembeálló erdélyiekre: először, hogy lesújtson a protestánsokra, másodsor, hogy gyengítse a rendeket, harmadszor, hogy ellensúlyozza a központi kormányzat terveit örökösen kereszteszű ellenzéki hajlamú magyarságot.²⁷ Az új ellenzék létrehozása megerősítené a *divide et impera*, a birodalmi politikában oly ügyesen alkalmazott elvét.²⁸ A már hosszú múlttal, de csak nagyon szerény eredménnyel dicsekvő keleti katolikus expanzió így összetalálkozott a Habsburg-ház keleti expanziójával. Eredete szerint tehát a vallási unió részben politikai mű.²⁹

Az 1669-es „*congregatio De Propaganda Fide*” utasításai³⁰ mentén a ruténok unifikálása sikeres is. Magyarország területén Lipót császár 1692-i pátense adott az uniónak politikai és társadalmi távlatokat, amely azt ígérte az ott a katolikus egyházzal egyesülő göröghitűeknek, hogy a katolikusokéval azonos jogokat nyernek. Az északkelet magyarországi ukrán népesség között az unió sikeres és innen, a munkácsi unitus püspökség felől történik az első lépés az ortodox erdélyi románok katolikus uniáltatására 1694 elején. A püspök folyamodványt nyújtott be az éppen ülésező országgyűléshez az unió támogatása iránt. A gyűlés „*nem admittálván itt kívánságát*”, a Guberniumhoz továbbította az irományt (1694. január 2.). A püspök, tudomást szerezvén az elutasításról, 1694. január 5-én újabb „*írást*” adott be a rendekhez „*de*

számbeli növekedését, vagyis az állandóan növekvő bevándorlást. A XVI. század végére a 700.000 román lakosság számát 200.000-re becsülik. Az Erdélyi Fejedelemségben, az egész Erdélyi Fejedelemségben, valószínűleg 330.000-re. Veroncsics 1560 körül az erdélyi románok számát maximum a lakosság 1/4-ére becsülte. Vasile Lupu körülbelül ennyire tette volna a temesvári románok számát, természetesen azzal a szándékkal, hogy Erdély megtámadásáról meggyőzze őket. Jancsó és mások célja annak bebizonyítása, hogy a magyarok múltja felsőbbrendű; a románok jelenét akarják evvel gátolni, statisztikai adatokká degradálva őket és az ország építésében betöltött szerepüket lekicsinyíteni. Mikor nyilvánvaló, hogy a XVII-XVIII. század erdélyi román jobbágyság számarányát értékelve, nem tévedek túl sokat, ha a román jobbágyok számát az erdélyi jobbágyság 3/4-ére teszem.” A két nép és történelmesei közötti vitát kiválóan szemlélteti a PRODAN könyve mottójának választott idézet: „*A magyar nemes, a magyar millenium évében gögösen kérdi: Mikor fogjátok ti ünnepelni bejöveteletek 1000. évét? Az erdélyi román paraszt: Mi ide valók vagyunk!*”

²⁶ Lásd: VÁRKONYI

²⁷ I. TÓTH 28. o.

²⁸ PRODAN 101. o.

²⁹ I. TÓTH 28. o.

³⁰ A katolikus egyház a reformációval értékes tapasztalatokat szerzett, jó tanulság volt arra nézve, hogy a térítésben óvatosabban járjanak el. Éppen ezért a katolikus zsinat arra utasította misszionáriusait, hogy az unió keleti terjesztése során válasszák szét azt, ami a hithez vagy a dogmához tartozik, és azt, ami a rítushoz vagy egyházi rendhez tartozik. A hitnek egynek kell lennie, de a rítusok a különböző egyházakban lehetnek különbözőek. A misszionáriusoknak őszintén meg kell mondaniuk mindazoknak, akik unióra szeretnének lépni a római katolikus egyházzal, hogy nem kell megváltoztatniuk rítusukat, sőt megtarthatják a keleti egyház rítusát, annak minden sajátosságával. Tanácsos lenne, ugyanakkor az új naptár elfogadása, hogy a szabadnapok megegyezzenek. Ellenkező esetben gondot okozhat, hogy a földesurak nem fognak szabadnapot adni a románok ünnepein. Ez azonban nem képezi az unió feltételét. Egyébként is elsősorban a papokat kell megnyerni az uniónak és később, rajtuk keresztül a jobbágyokat. A papoknak kell az ortodox vallás összes „hibáját” kiküszöbölni, elegendő ha a felsorolt négy „hibát” (tévedést) nagyon gyorsan kiküszöbölik. Ezek az 1439-es firenzei zsinat 4 pontja, amelyek megkülönböztetik a keletit a nyugati egyháztól. – PRODAN 116-117. o.

csak az előbbeni válasza lött.”³¹ Eredményesebbnek bizonyult az a kezdeményezés, ami Erdélyen belülről indult ki, s amelynek fő mozgatóját a történetírás Baranyi Pál László gyulafehérvári katolikus lelkészben³² látja. A Diploma Leopoldinum kibocsátása és a karlóczai béke (1699) között a Habsburgoknak figyelembe kellett venni a rendek várható ellenállását, mivel a Diploma Leopoldinumban a császár megígérte, tiszteletben tartja a fejedelemség alkotmányát, valamint azt is, hogy Erdély nemzetközi jogállását még nem rendezték. Ilyen körülmények között az uniós törekvéseket nem lehetett közvetlenül és nyíltan végrehajtani. Kollonich Lipót bíboros³³ azonban politikájának kitűnő eszközeit találta meg a vallási meggyőződésüknél, térítői buzgalmuknál és tehetségüknél fogva az egyesülés előkészítésére rendkívül alkalmas jezsuitákban. Baranyi Pál hatására Theophilus, gyulafehérvári ortodox püspök, 1697 februárra összehívta a göröghitű zsinatot, ahol – miután a püspök hosszan ecsetelte a román egyház által a kálvinista fejedelmek alatt elszenvedett üldöztetést, a hamis praktikákat, a veszedelmes eretnokségeket, amelyekkel megpróbálták „megfertőzni” a román egyházat és ugyanilyen részletesen leírta az unió előnyeit és hasznát³⁴ – elfogadták a római katolikus egyház hitelveit³⁵ és kimondták az újraegyesülést a katolikus egyházzal. Ez volt az első lépés az unió irányába, amellyel az unió végrehajtásának dogmatikai akadályai elhárult. Ellenszolgáltatásként a román papság a következőket követelte: „*I. Hogy a görög szertartású papokat és szerzeteseket ugyanazon előjogok és jogok részesévé fogja tenni, amelyeknek nemcsak a római katolikus, hanem az unitárius, lutheránus és kálvinista papok már örvendenek. II. Hogy minden faluban, amelyikben parochus lelkész van, az egyházközösségnek parochiális háza legyen, nehogy a parochus lelkész idegen házban vagy telken legyen kénytelen lakni. III. Hogy a parochus lelkészek a püspöktől függhenek és rendelkezései alatt álljanak és semmiképpen sem világiaktól mint eddig.*” A zsinat találta hangsúlyozni, hogy a rítus teljesen az ortodox marad, a régi naptár, valamint a görög egyházi törvénykönyv (*pravila*) továbbra is érvényben marad. A legjelentősebb kikötés politikai jellegű: a zsinat követeli, hogy az egyesült egyház és tagjai részesüljenek ugyanazokban a jogokban, mint a római katolikus egyház és annak tagjai. Sőt továbbmenve, a kikötés egész nyíltan politikai jelleget ölt a zsinati jegyzőkönyvnek abban a kifejezésében, hogy ezentúl az egyesültek ne tekintessenek megtűrtnek, hanem a haza bevett fiainak.³⁶ A zsinat természetesen először a papság anyagi és társadalmi igényeinek kielégítésére törekedett, de figyelemre méltó, hogy ugyanakkor már a világi unitusoknak a bevett nemzetek és

³¹ TRÓCSÁNYI 281. o.

³² A protestáns erdélyi fejedelmek nem tűrték meg a jezsuitákat az országban, mégis már az uralomváltás előtt, sokszor polgári ruhában ott találjuk őket.

³³ A berendezkedési tervet kidolgozó bizottság elnöke, a Magyar Kamara elnöke, aki Bécsben a magyar és ehhez kapcsolódva az erdélyi ügyek szakértőjének számított, az abszolutizmus és centralizáció pillérének nyugvó Habsburg Birodalom odaadó híve.

³⁴ PRODAN 118. o.

³⁵ A firenzei zsinat (1439) négy pontja: *1. a pápa az egész keresztény egyház látható feje, 2. a mennyország és a pokol közt tisztító tűz is van, 3. az eucharisztiahoz elegendő a kovásztalan kenyér, 4. a Szentlélek nemcsak az Atyától, hanem a Fiútól is származik.*

³⁶ „...*nec habeantur uniti amplius ut tolerati, sed ut patriae filii recepti*”

vallások tagjaihoz hasonló hivatalviselési jogát is követelte.³⁷ A latin nyelvű egyesülési nyilatkozatot, amelyet az esperesek teljes bizonyossággal nem értettek, 1697. március 21-én írta alá Theophil egész klérusa³⁸ nevében.³⁹ Feltűnő, hogy a fent említett óhajok közül csak hármat tartalmaz ez a császárnak címzett nyilatkozat. A június 10-ig, Kollonichnak címzett nyilatkozat már tartalmazza a püspök aláírásán kívül az esperesekét is.

1697 végén a Katolikus Státus engedélyt kért a románok számára az egyesülésre, vagyis érvényt akartak szerezni a román uniós nyilatkozatnak. A javaslatot a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicisben⁴⁰ tárgyalták meg és fogadták el, de a református erdélyi kormányfőnek, Bánffy György gubernátornak és Bethlen Miklós kancellárnak sikerült elfogadtatni azt az elvet, hogy az ortodox román papok bármelyik bevett felekezettel egyesülhetnek, ez esetben elnyervén az illető felekezetek papságának jogállását, akik pedig megmaradnak az ortodox hiten, azok jogállása nem változik. Ez került bele I. Lipót 1698. április 14-i, a Guberniumhoz intézett rescriptumába. Ugyanakkor az udvar valójában csak a katolikusokkal való uniót támogatta. Ezt bizonyítja Kollonich 1698. június 2-i, a román papsághoz intézett felhívása, amely már nem tartalmaz más alternatívát, csak a katolikusokkal egyesülőket biztosította pártfogásáról, sőt panasztételre szólította fel őket, ha jogaik gyakorlásában valaki akadályozná őket. Ugyanakkor arra kötelezte a rendeket és a Guberniumtól kezdve le egészen a legalsó fórumig minden hatóságot, hogy a románok esetleges panaszait orvosolják. Ugyanakkor a zsinat által elhatározott egyesülést, amely végül 12 aláírásra korlátozódott az esperesek petícióján, kezdetben sok bizonytalanság övezte. Tulajdonképpen közvetlen következményekkel nem járt, aminek fényes bizonyítéka, hogy Theophil halála után, a megválasztott püspököt, Athanasius Anghelt, Deositheus jeruzsálemi pátriárka Bukarestben szentelte püspökké (1698. január 22.), aki eskü alatt fogadta meg az ortodoxia hű megőrzését.⁴¹

Katolikus nyomásra az új püspök 1698 októberére újabb zsinatot hívott össze, amely másodszor is kimondta az egyesülést. Ezúttal 38 főesperes írta alá az október 7-re keltezett román nyelvű dokumentumot, amely nem tartalmazza a firenzei négy pont elfogadását, ugyanakkor részletesen felsorolja a románok követeléseit⁴², sőt kikötik, hogy csak ezen feltételek mellett fogadják el az uniót. A jezsuitáknak megint közbe kellett lépni, így végül a latin nyelvű unió okmányba bekerült, hogy a püspökök, a főesperesek és az egész egyház szabad akaratukból fogadja el a firenzei négy pontot, a

³⁷ I. TÓTH 31. o., PRODAN 118-119. o.

³⁸ Theophilus episcopus ac clerus universus

³⁹ „...az egyetemes zsinaton (generalem Synodum) egyhangúlag (unanimes consensu) eldöntetett a Római Katolikus Anyaszentegyház kebelébe való visszatérés és egyesülés elfogadva, tiszteletben tartva és híve mindabban, amiben az egyház hisz, elfogad, tisztel, különösen pedig az a négy pont, amiben eddig különböztünk.” – PRODAN 119. o.

⁴⁰ A Habsburg Birodalom központi irányítását ellátó titkos konferencia, az 1527. január 1-én felállított titkos tanácsból nőtt ki 1669-ben; a Diploma Leopoldinum kibocsátása után ez a testület dolgozza ki Erdély viszonylatában a Habsburgok kormányzási céljait, követendő stratégiáját, nem az erdélyi kormányhatóság.

⁴¹ POMPILIU TEODOR: *Sub semnul luminilor. Samuil Micu*. Kolozsvár, 2000.

⁴² pl. a keleti egyházi rítus, naptár megtartása; Athanasie püspököt senki sem mozdíthatja el székéből, ha pedig ő meghalna, az egyetemes zsinat válasszon új püspököt, akít a pápának és a császárnak kell megerősíteni, fölötte az érsek áll.

román okmányban szereplő feltételek, amelyek az ortodox rítus és hit minden vonatkozásban való tiszteletben tartását követelik, kimaradnak.⁴³ A latin okmányt Athanasius és esperesei nem írták alá, bár tény, hogy a zsinat elfogadta a négy pontot.⁴⁴

Az 1698 októberi-decemberi országgyűlés már együtt ült, mikor erre a némileg bizonytalan hitelű állásfoglalásra sor került. Így született meg a gyűlés X. tc-e, amely az adózás vonatkozásában támadta meg az 1698. április 14-i rescriptumot, hiszen ezáltal a birtokos nemesség földesúri joga megszűnt a jobbágyrendű uniált román papok felett, s ezzel együtt az ebből folyó szolgáltatások is.⁴⁵ A rendek feliratban kérték a császárt (1698. november 23.), hogy az adózásban „*azon natiónak nagyobb szabadságot, a minemű eddig volt, ne engedjen a három natiónak injuriájára és praejudiciumára, nagy megszorítottatására.*”⁴⁶ Ugyanakkor a X. artikulus kimondja, hogy a császár azon rendelete, melynek értelmében az, aki a román papok közül a négy bevett vallás valamelyikére tér át és az adóját úgy fizesse, mint ahogy azon vallás papjai kötelesek fizetni, sérti az ország jogait és alkotmányát, mert a román nép és román vallás nem inkorporáltattak, ezért fizessék adójukat úgy mint eddig, s a földesúri honoráriumot adják meg.⁴⁷

A rendek tiltakozása ellenére Athanasius kérésére, a munkácsi görög egyesültek diplomájának mintájára I. Lipót 1699. február 16-án, a karlóczai béke megkötése napján⁴⁸, kiadta az első vallási uniós Diploma Leopoldinumot⁴⁹. A diploma a románokon kívül a magyarországi és erdélyi görögökre és ruténekre is vonatkozott, és tulajdonképpen az addigi uniós tárgyalásoknak, nyilatkozatoknak és határozatoknak a foglalata volt. Rendelkezései szerint a román, görög és ukrán egyházakat és egyházi személyeket, vagyonukat a firenzei zsinat 4 pontjának elfogadása esetén a katolikus egyháznak kijáró jogok illetik meg. Fontos, hogy itt csak a katolikusokkal való unió jelenik meg. Külön kiemeli a diploma, hogy az egyesült papok mentesek minden dézsma, robot és szolgáltatás alól. A diplomát a gyulafehérvári unitus zsinaton hirdették ki május 24-én.

Az erdélyi vezető elit protestáns többsége onnan ütött vissza, hogy I. Lipót 1698. április 14-i resolúciója lehetővé tette a bármelyik recepta religióval való uniót. A Gubernium 1699. június 21-én figyelmezteti Athanasius püspököt, hogy ne vindikáljon jogkört azon román papok felett, akik nem akarnak egyesülni a katolikus egyházzal, s ne háborgassa őket. Ezen kívül pedig az uralkodónak 1699. július 14-én küldött felségelölterjesztésében azt igyekszik bizonyítani, hogy az első uniós Diploma ellentétes az alap-Diploma Leopoldinummal, s úgy vélik, hogy az erdélyi románok Havasalföldre és Moldvába való kivándorlásának fő oka a katolikusokkal való vallási

⁴³ PRODAN 121. o.

⁴⁴ I. TÓTH 34. o.

⁴⁵ TRÓCSÁNYI 282. o.

⁴⁶ EOE 21. 407. o.

⁴⁷ EOE 21. 60. o.

⁴⁸ Az 1691-es Diploma Leopoldinum és a karlóczai béke között csak az unió előkészítéséről beszélhetünk, csak 1699-től, Erdély nemzetközi helyzetének stabilizálódásával teremtődtek meg a románok vallási uniójának legális keretei. – TEODOR 11-16. o., 25. o.

⁴⁹ PRODAN 121. o., I. TÓTH 34-35. o.

unióra kényszerítés.⁵⁰ A felségelöterjesztés azt is tartalmazza, hogy a románok áttérése nem használt a római katolikus egyháznak, mert a románoknak nincs hitük, egy babonás barbár nép, amelyik bármikor kész rosszat tenni. A változtatás célja csupán Erdély jogrendjének elvetése, a papság terheinek más adófizetőkre hárítása.⁵¹ A császár 1699. augusztus 26-án leiratot küld a kormányzékhez, amelyben visszatér 1698. április 14-i dekretumához és megengedi, hogy a románok a bevett vallások bármelyikével egyesüljenek.⁵² I. Lipót mindenesetre jónak látta Rabutint, az erdélyi generálist utasítani: ne tűrje el a román papok katolikus felekezettel való egyesülésének akadályozását vagy a katolikus uniótól való visszalépést.⁵³

A Gubernium ezek után 1699. szeptember 8-ára országgyűlést hirdetett, a leküldött propositiókban pedig az oláh papok ügyének elintézését sürgette. Még ugyanazon a napon kihirdették az első uniós Diploma Leopoldinumot. A tárgyalások befejezése után pedig, október 6-án megerősítették az artikulusokat. A IV. cikkely szólt a román papokról: „1. Kisebb faluban csak egy, nagyobb faluban legfeljebb két oláh papot lehet tartani. 2. Nem alkalmas embereket a püspök ne tehessen pópává. A vizsgát nem csak oláh papok előtt tegyék le, hanem arra olyan papot is hívjanak meg, amelynek a vallását felveszi. 3. Aki oláh pap akar lenni, az azon felekezet birtokában lévő iskolában tanuljon, mellyel ő uniólódni akar. 4. Amelyik pópának nincs ekléziája, a földesurak sérelme nélkül, lakjon kolostorban. 5. Dézsmát a papi telken kívül művelt földjeik után, s a terheket és adókat a más vallású ekléziái rendekkel egyformán viseljék. 6. Ha verekedés vagy más bűnbe esnek, úgy járjanak el ezek ellen is, mint a más vallású papok ellen, a fennálló hazai törvények értelmében. 7. Sem az oláh püspöknek, sem a papoknak valakit excommunicálni (kiátkozni) nem szabad.”⁵⁴ Ennek ellenére a diploma végrehajtása akadályokba ütközött. A Gubernium intézkedések sorozatával igyekszik biztosítani a végrehajtást. A Gubernium 1699. október 6-i biztosokhoz intézett rendelete az „ő felsége és a gubernium dispositiójának” elfogadására szólít fel, ellentmondást nem tűrő hangnemben.⁵⁵ A Gubernium 1699. október 7-i nyílt parancsa elrendeli, hogy a rendek „ne merészeljenek akadályt tenni” abban, hogy az oláh papok és parókiák, a császár dekrétumának és az országgyűlés végzésének kihirdetése céljából, összegyűljenek.⁵⁶ A kormányzék 1699. október 8-i utasítása pedig részletesen előírja az oláh lakosok összehívásának, a dekrétum felolvasása, az unió elfogadása kinyilvánításának módját.⁵⁷

Ahelyett azonban, hogy az uniót és nem uniót román papság helyzete rendezettebbé vált volna. I. Tóth Zoltán szavaival „vallási téren zűrzavaros állapot

⁵⁰ I. TÓTH 35. o., TRÓCSÁNYI 283. o.

⁵¹ PRODAN 122-123. o.

⁵² PRODAN 121. o.

⁵³ Cserei Mihály *Históriája*, Pest, 1852. 287. o.

⁵⁴ EOE 21. 64-65. o.

⁵⁵ „...félretéven kegyelmetek minden exceptiókat és maga mentegetéseket. Különb, aki nem obtemperál, animadiversiónkat el nem kerüli.” (EOE 21. 431. o.)

⁵⁶ EOE 21. 432. o.

⁵⁷ „Az ő felsége oláh papok uniójáról kiadott resolútiójának publicálására kibocsátott becsület embereket instrukciója: 1. ... az hová az oláh papokat és az oláh hallgatókat convocálhassák ..., 2. Praesentálják osztán magok előtt az ő kegyelmeknek adott pátensünket ..., 3. ... olvassák, vagy olvastassák el az egész arról való írást és adják eleikben ... szabadosan declarálják magokat ... melyik religióra akarják, vagy akarja ki ki uniólódni magát ... subsoriváltassák ... ” (EOE 21. 433. o.)

lépett föl Erdélyben”⁵⁸. Kétségtelen bizonyossággal igazolja ezt a megállapítást a fent említett intézkedés eredménytelensége, mely rendeltetése a románok uniós hajlandóságának megvizsgálása volt. A románok szinte kizárólag régi hitükben akartak megmaradni⁵⁹, még a papok is azt nyilatkozták, hogy nem akarnak uniálni. „Mindenben megtartjuk a mi oláh vallásunkat, a görög rítust, amelyben születtünk.” Többen inkább a kálvinistákkal szerettek volna egyesülni, ha már egyesülniük kell. A püspök maga sem tudta eldönteni, a bukaresti kötelék mellett tartson ki vagy az unió terve mellett. Teodosie metropolita és Dosoftei, jeruzsálemi pátriárka hónapokon keresztül Bukarestben tartotta és vizsgálat alá vonta Athanasius tevékenységét, végül pedig 20 pontban rögzítették számára az ortodox vallás megerősítéséhez szükséges instrukciókat. Időközben a jezsuiták is bevádolták az udvarnál⁶⁰, így Bécsbe rendelték meghallgatásra.

Athanasius Bécsbe indulása előtt összehívta az erdélyi román egyház egyetemes zsinatát⁶¹ Gyulafehérvárra 1700. szeptember 4-re. Általános felhatalmazást és megbízást kért tevékenységéhez. A zsinat harmadszor is kimondta a katolikus egyházzal való uniót. Az 1700. szeptember 5-ére keltezett nyilatkozat majdnem teljesen megegyezik az 1698. október 7-i unió nyilatkozat latin változatával, a firenzei 4 pont és a katolikus egyház hittételei világosan szerepelnek benne. A dokumentumon 54 főesperes neve szerepel és mindegyik név mellett az esperességhez tartozó papok száma, akik csatlakoztak az unióhoz, összesen 1563-an.⁶² A püspök és a főesperesek a saját és az egész clérus és nép nevében írták alá.⁶³ Úgy tűnik, a zsinat méretei impozánsak voltak, a püspök, az összes főesperes, 2-2 pap minden egyházkerületből és 3-3 lakos minden faluból vett részt rajta, így – az uniónyilatkozatot követő részletes magyarázat szerint – rajtuk keresztül 200.000 ember fogadta el az uniót. Nehéz megállapítani, a szöveg mennyiben tükrözi a valóságot. Athanasie azt akarta bizonyítani, hogy az uniót a nép is elfogadta⁶⁴, de valószínűleg több százezer ember nevében, de nem egyetértésével történt meg az unió megismétlése.⁶⁵ Ugyanakkor igaza van Jancsó Benedeknek⁶⁶, hogy ez az első politikai jellegűnek tekinthető felvonultatása a nemzeti szempontból öntudatlan parasztságnak.⁶⁷

⁵⁸ TRÓCSÁNYI 284. o., I. TÓTH 38. o.

⁵⁹ A Calcata-i parasztek azt nyilatkozták: „Mi, az egész falu, nem hagyjuk el a hitünk és vallásunk, amelyben születtünk; ha a papok más egyházzal akarnak egyesülni, az az ő bajuk nem a miénk, nekünk semmi közünk nincs hozzá; de ha észrevesszük, hogy meg akarják változtatni a hitünket, többé nem lesznek a papjaink.” – PRODAN 123. o., S. DRAGOMIR: *Istorică deosebirii religioare a romanilor din Ardeal in sec. XVIII.*, Szeben, 1920-1930. 17. o.)

⁶⁰ Kapy Gábor jezsuita vádja különösen figyelemreméltó, azt állítja, Athanasius nem őszinte híve az uniónak, minthogy általában a románok nem azok. Papjainak gyakran mondta: „*Vos estis unitis, non ege*”. – I. TÓTH 39. o., PRODAN 124. o.

⁶¹ Synodum generalem totius ecclesiae Transilvana-Valachicae et partium eidem aumexarum

⁶² I. TÓTH szerint 1653-an.

⁶³ „...totius cleri et populis. Unioni cum Romana Ecclesia nomine totius ecclesiae et nationis Valachicae.”

⁶⁴ PRODAN 124-125. o.

⁶⁵ I. TÓTH 39. o.

⁶⁶ JANCÓS BENEDEK: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota I-II.* Budapest, 1896., 1899. I. 638. o.

⁶⁷ I. TÓTH szerint Erdélyben a valláspolitikai érdekből a nemzetté válás belső szellemi feltételeinek kifejlődése előtt, egy külső hatalom mesterségesen vezette rá a románságot a politikai követelések

Athanasius miközben tisztázta magát a vádak alól⁶⁸, egy új diploma követelésével lépett fel a Habsburg Birodalom központi kormányzata előtt. Így került sor az un. II. vallási uniós Diploma Leopoldinum kiadására 1701. március 19-én.

4. A II. vallási uniós Diploma Leopoldinum⁶⁹

A diploma 15 pontból áll. Az 1. pont a régebbi diplomákhoz hasonlóan biztosítja az egyesült egyháznak személyeinek és dolgainak a katolikus egyházzal azonos jogait. Megerősíti és kiterjeszti az unitusokra a magyar királyok és az erdélyi fejedelmek által, az erdélyi alkotmányba is belefoglalt előjogokat és mentességeket. A 2. pont az unitus papokat „*mint a többi nemesi előjogoknak örvendőket*”⁷⁰ felmenti a jobbágyi szolgáltatások minden neme alól. A diploma legfontosabb pontja, a 3. pont úgy rendelkezett, hogy a laikusok, sőt a közrendűek is a katolikus rendhez tartoznak, amennyiben egyesülnek a római egyházzal. Ezek így megszűnnek megtűrtnek lenni és a hazának a többi rendekhez hasonló jogokkal rendelkező fiaivá válnak. Ehhez az intézkedéshez még egy intés járult, nehogy a rendelkezést bárki is semmibe vehesse. Ez a pont rendkívüli jelentőségű lett volna az erdélyi történelemre nézve, ha valaha érvényt szereztek volna neki. Az udvar hamar rájött, hogy Kollonichra hallgatva elhamarkodottan és meggondolatlanul adta ki a diplomát és az egész 3. pont beiktatása kifejezetten politikai baklövés volt. Mind az udvarnak, mind a rendeknek érdekében állt mindezt meg nem történné tenni és megkezdődött a diploma elhallgatása. A diploma formális megerősítésére sohase került sor, végrehajtására azonban igen, de a hírhedt 3. pont hatástalan maradt. A diploma 5. pontjában felállított teológus intézménye azonban egészen 1773-ig fennmaradt az unitusok legnagyobb elégedetlenségére. A püspök és papsága kánonjogi tudatlansága és az ebből származott botrányok elkerülése végett az esztergomi érsek a jezsuita rend tagjai közül egy un. teológust nevez ki, aki mint *auditor generalis* a múltbeli kellemetlenségek elkerülése felett örökdik.⁷¹

A diploma egyéb jelentős intézkedéseket is tartalmazott. Nyíltan szakított a románok szabad uniálási lehetőségének elvével a négy bevett felekezet

útjára, Erdélyben a politikum tehát megelőzte a nemzetiségi öntudat felébredését. A román történészek véleménye sem egységes a román nemzeti öntudat kezdeteit illetően. Egyesek (pl. PRODAN, korábban ARON BUNEA) a román nemzeti öntudat kezdeteit az unióban, de különösen INOCHENTIU KLEIN püspöki tevékenységében látták. A legelterjedtebb román nézet (I. TÓTH szerint hiedelem) a nemzeti újjászületés forrását Róma határában látta a fiatal román papnövendékekre, különösen az erdélyi triászra. NICOLAE IORGA pedig az ortodoxok harcaiban az unió ellen véli felismerni a román nemzeti öntudat kezdeteit.

⁶⁸ 1701. április 7-én egy 16 artikulusból álló nyilatkozatot írt alá

⁶⁹ I. TÓTH 40-47. o., PRODAN 125-133. o.

⁷⁰ „*veluti alios nobilitari praerogativa gaudentes*”

⁷¹ „*ob ignorantiam iurium canonicarum plurimi errores et ingentia sgandala, tam per ipsum fors Episcopum, et popas fuissent patratu et commissa, ad prae cavendus itaque similes disconventias, ... demandabitur theologus, quivelut causarum generalis auditor, similibus inconvenientiis serio invigilabit.*”

PRODAN finomít ezen a románokra nézve nem túl hízelgő rendelkezésen: a „hibák” elkerülése és az új egyház zökkenőmentes működésének biztosítása érdekében az 5. pont a püspököt az érsektől teszi függővé, és fölé helyez egy teológust, aki mint auditor generalis segíti a püspököt minden egyházi dologban. Azt ugyanakkor tisztázza, hogy a segítségnyújtás tulajdonképpen szigorú ellenőrzést jelentett, ahogyan Samuil Micu gúnyosan megjegyzi: „*a püspök a teológus vikáriusa volt*”. – PRODAN 128. o.

valamelyikével és egyedül a katolikus egyházzal való egyesülést nyilvánította lehetségesnek, mégpedig egy szubtilis megállapítással, mely szerint egyesülés dogmatikailag csak a katolikusokkal lehetséges, a többieknek legfeljebb a pártfogása alá helyezhetik magukat (11. pont).⁷² A kálvinista katekizmus kiküszöböléséről (4. pont), a stóla ügy rendezéséről (10. pont), a püspökválasztás módjáról (a király a zsinat által felterjesztett 3 egyén közül nevezi ki a püspököt) (12. pont), román iskolák felállításáról Gyulafehérvárt, Hátszegen és Fogarason (8. pont) és a román papság erkölcsi emeléséről (13. pont) szólt egy-egy pontja. Az utolsó két pont a diploma betartására figyelmezteti a király összes alattvalóit (14. pont) és az országgyűlésre, illetve a törvényhatóságokra bízva kihirdetését (15. pont).

A II. Diploma Leopoldinumot 1701. június 29-én Athanasius beiktatása után kihirdették az unitusok zsinatán, melyen közel 2000 pap tett hitvallást az unió mellett.⁷³ Mikor a zsinaton a papoknak bemutatták a diplomát, a 3. pont már nem szerepelhetett eredeti formájában. Ugyanezen év őszén megismételték a diploma kihirdetését, de a 3. pont tartalmára célzás nem történt. A diploma törvényerőre csak a rendi országgyűlés hozzájárulásával emelkedhetett volna. Ez pedig teljességgel kizárt volt, hiszen a diploma ellentétben állt Erdélynek az 1691-i Diploma Leopoldinumban ünnepélyesen biztosított alkotmányával, hiszen egy egész népet akart becsúsztatni a rendek sorába. Az 1701-i országgyűlés márciusban megszakította ülését de a diéta Bethlen Miklós szerkesztette sérelmi feliratának 3. cikkéből⁷⁴, amelyben az unió ellen tiltakoztak, nyilvánvaló mi lett volna a rendek álláspontja. Ugyanakkor a kérdéses 3. pontról a jólétesült kortársak (Cserei, Bethlen) sem tudnak semmit. A diplomát a Gubernimu úgy készítette elő az országgyűlés június 15-i ülésére, hogy a 3. pont szövegéből a legkényesebb részeket elhagyta. Így a diploma teljes, hiteles szövege nem került nyilvánosságra. Három évtizeddel később Inochentiu Micu Klein püspök⁷⁵ mégis a diploma 3. pontjára építette fel korszakalkotó nemzetiségi követeléseinek leglényegesebb pontjait.⁷⁶ A Diploma Leopoldinum fontosságát a 3. pont rendelkezéseiben látja, amelyek egyértelmű politikai jelentőségűek. Pompiliu Teodor⁷⁷ szerint megalkotják az unitus románok politikai nemzetek jogaiból való részesedés alap gondolatát, amely a jövőre irányuló román nemzeti program kvintesszenciája.⁷⁸

⁷² „...nec reformatae, nec lutheranae, nec unitariae Religioni unire se possunt, siquidem aliud esset se cum aliqua unire, et aliud religionis protectionem assumere.”

⁷³ „...Apor István összegyűjté véle sub titulo genaralis synodi et sub poena ft. 60 (egyetemes zsinat címén 60 ft büntetés terhe alatt) a szegény oláh papokat, circiter ezerkétszázat Fejérvárra, és ott aranyos papi ruhába, mitrába öltöztetvén a maga Apor házába, maga hintaján solemnis processioiban (ünnepélyes körmenetben) vivé az oláh templomba és instellálák püspöknek; sőt Apor dicsekvése szerint archiepiskopusnak (noha ez bolondság – Bethlen szerint) cum titulo illustrissimi et reverendissimi et ephoro vel paedagogo patre jesuita Szunyog (érseknek ... nagyságos és főtisztelendő címmel, Szunyog jezsuita atya felügyelete vagy oktatása alatt).” – BETHLEN MIKLÓS *Önéletrésze I-II.* Budapest, 1955. II. 51. o.

⁷⁴ „Adja Isten, nehogy ez a barbár és szapora nemzet bizonyos idő eltelte után a többi nemzetek ledöntésére merészkedjék.”

⁷⁵ „Inochentiu Micu: a román nemzeti politikai harc úttörője” – PRODAN 134. o.

⁷⁶ Klein követeléseinek kicsúcsosodásának koronája a negyedik nemzetként való elismerés

⁷⁷ nemrégiben elhunyt román történész, PRODAN tanítványa

⁷⁸ Ugyanakkor az Inochentiu Micu utáni püspökök nem hivatkoztak többé a diplomára. Az eredeti példány eltűnt és a későbbi unitus püspökök – mint Inochentiu Micu is – hiába keresték. Ezért román

Az unió körüli harcok azonban a diploma országgyűlés általi elfogadása⁷⁹ után is tovább tartottak. Nem a diploma 3. pontja körül, hiszen ez eredeti formájában nem került nyilvánosságra. Az ortodox románok nem hagytak fel eredeti hitük védelmével⁸⁰ és maguk a katolikus rendek is gyanakvással figyelték a rendi jogok bástyájának megbontását.⁸¹ Végül a Rákóczi szabadságharc annyira megingatta az uniót⁸², hogy 1708 után ennek kiépítését szinte újra kellett kezdeni.

Irodalom:

ALV GRAMA: *Istoria bisericii unite cu Roma*. Blaj, 1884.

Bethlen Miklós *önéletrésze I-II.*, Budapest, 1955.

Cserei Mihály *Históriája*. Pest, 1852.

DAVID PRODAN: *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, (1948) 1971.

DAVID PRODAN: *Transilvania si iar Transilvania*. Bukarest, 1992.

EMIL CERNEA - EMIL MOLCUT: *Istoria statului si dreptului romanesc*. Bucuresti, 2001.

ENDES MIKLÓS: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Budapest, 1935.

FRIEDRICH SCHULER VON LIEBLOY: *Siebenbürgerische Rechtsgeschichte*. Hermannstadt, 1855.

I. TÓTH ZOLTÁN: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*. Csíkszereda, (1946) 1998.

JANCSÓ BENEDEK: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota I-II.*, Budapest, 1896, 1899.

JANCSÓ BENEDEK: *Erdély története*. Budapest, 2001.

körökben a XVIII. század közepe táján (elsősorban az erdélyi triász körében: GHEORGHE SINCAI, SAMUIL MICU, PETRU MAJOR) az a vélemény alakult ki, hogy a diploma egyszerűen a jezsuiták hamisítványa és célja a teológus intézményének megerősítése. Hitelessége nem vonható kétségbe mióta KURT WESSLY megtalálta a nagyszebeni Brukenthal könyvtárban az eredetit és egy alapvető tanulmánya mellékleteként hasonmásban kiadta (*A doua Diploma Leopoldina*. Bukarest, 1938.) – I. TÓTH 352-353. o.

⁷⁹ a diplomát 1701. június 15-én a szebeni diéta elfogadta

⁸⁰ „... szegény oláhok és papok ... egynehány holnap múlva kezdték kívánni, hogy a régi kisebb templomban prédikáljon egy nem unitus pap és vigyen minden cultust a régi mód szerint végbe nekik. Ők tudják, mit kívántak de a püspök jezsuita pedagógusával együtt semmit sem cselekedett, sőt az olyanoknak halottjait sem temette el. Azon emezek felette megindulnak, összebeszélnek, esküsznek és egy Nagyszegi Gábor nevű ... pápistából oláh vallásra állott embert kurátornak tesznek, hogy az ő dolgokat folytassa gubernium, ország és akárki előtt; ők prater conscientiae libertatem secunduum ritum veterem (lelkiismeretünk szabadságán kívül régi rítusuk szerint) semmit sem kívánnak.” (Bethlen II. 52.o.)

⁸¹ „mert látták, hogy az egész ország szabadságának reversiojára való, azt az idegen haszontalan oláh nemzetet, akit propter interesse publicum az ország tolerált, más státusok körében tenni, s a több erdélyi régi státusok szabadságát azokkal comminikálni, mely dolognak adná Isten, még ide hátra rosszabb gyümölcssei is ne származzanak.” (Cserei Históriája 287-288.o.)

⁸² Az ortodoxok elégedetlensége fegyveres küzdelembe csapott át, amikor 1703-ban II. Rákóczi Ferenc felső Magyarországon zászlót bontott és elsőként a magyar államférfiak közül az „oláh nemzetet” is külön kiáltványban harcba szólította. (Miskolczi 85.o.)

- KOVÁCS KISS GYÖNGY: *A bécsi politika főbb erdélyi irányvonalai (1711-1790)*. In: *Rendtartás és kultúra. Századok, mindennapok, változások Erdélyben*. Marosvásárhely, 2001.
- KÖPECZI BÉLA (szerk.): *Erdély története 3 kötetben*. Budapest, 1986.
- KURT WESSELY: *A doua Diploma Leopoldina*. Bukarest, 1938.
- Magyar törvénytár 1540-1848. évi Erdélyi Törvények*, Budapest, 1900.
- MICU SAMUIL: *Istoria si lucrurile si intamplarile romanilor, Edutia sub titlul Istoria romanilor de Ioan Chiudris*. vol 1-2., Bucuresti, 1995.
- MISKOLCZY AMBRUS: *Románok a történelmi Magyarországon*. Budapest, 2005.
- Nemes Erdélyország nagyfejedelemségének újabb országgyűlési végzései (Articuli novellares diaetales) 1744-1811*, Kolozsvár, 1845.
- NICOLAE IORGA: *Istoria literaturii romane in sec. XVIII.*, vol2., Bucuresti, 1969.
- POMPILIU TEODOR: *Sub semnul luminilor. Samuil Micu, Presa Universitara Clujeana*. Cluj (Kolozsvár), 2000.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: *Erdély változásai*. Budapest, 1984.
- RALF KUTSCHERA: *Landtag und Gubernium in Siebenbürgen 1688-1869*. Wien, 1985.
- S. DRAGOMIR: *Istoria deosebirii religioase a romanilor din Ardeal in sec. XVIII.*, Sibiu (Szeben), 1920-1930.
- SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek 1540-1699*. XXI kötet. Budapest, 1898.
- TAMÁS LAJOS: *Az erdélyi oláhság*. In: *A történelmi Erdély*. Budapest, 2001.
- TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Erdély a Habsburg birodalomban*. História.
- TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690-1740*. Budapest, 1988.
- TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Három nép, három nemzet, négy vallás*. In: *Magyarok a Kárpát medencében*. Budapest, 1989.
- WESSELÉNYI ISTVÁN: *Sanyarú világ, Napló 1703-1708 I.*, Bukarest, 1983.
- ZAKARIÁS KINGA: *Habsburg-berendezkedés Erdélyben (1683-1691)*. In: *Jogtörténeti Szemle*, 2005/1.

Dr. Zlinszky János:

Demokrácia az egyetemen

Quod omnes tangit, ab omnibus approbetur. Ez a jogalkotás demokratikus előírása: ami mindenkit érint, mindenki által elfogadandó!

A mindenki alatt ugyan a gyakorlatban a többség értendő, mégis, legalább a javaslat megismerésének és véleményezésének lehetőségét valamilyen formalizált úton meg kell adni mindazoknak, akikre a jogszabály vonatkozik. A pontos fogalmazás tehát: ami mindenkire tartozik, azt mindenki véleményének meghallgatása után a többség egyetértése teszi kötelezővé.

Az egyetem jogilag szabályozott, egy cél érdekében alakult, egy cél felé forduló közössége professzoroknak, végzeteknek és diákoknak, oktatóknak és tanulóknak: *universitas professorum, doctorum et studiosorum.* Van-e az egyetemen demokrácia, avagy rendi előjogok késői hordozóját testesíti meg az intézmény, melyet többkevesebb sikerrel ostromol, a döntésekbe beleszólást követelve, hallgatók és alkalmazottak demosza?

Mi a demokrácia két alapjellemezője, alapértéke? A szabadság és az egyenlőség. Hogy állunk e két alapértékkel az egyetemen? Ha kielemezzük, talán megállapíthatjuk, mennyiben számon kérhető az egyetemi státúumokon a demokratikus elvek betartása.

Mit jelent a szabadság az egyetem viszonylatában? Több mindent. Először is két alapszabadságot, amelyek jogi védettségük miatt alapjogok is: a tudomány és oktatás szabadságát, illetőleg a tanulás és művelődés szabadságát, ami a pálya és foglalkozás megválasztásának is, a közéletben való részvétel szabadságának is előfeltétele.

A tudomány szabadsága magában foglalja a kutatás szabadságát, az eredmények közzétételének szabadságát, a tudás átadásának meggyőződésünk szerinti átadását. Testületesen azt a jogot, hogy tudományos kérdésekben csak tudományos fórum dönthet. Ám ez a tudományos közösség is csak a tudományos szintet, eredményt jogosult minősíteni, az abban foglalt meggyőződés, vélemény szabad és hirdethető akkor is, ha egyedülálló, ha kisebbségi, vagy ha az intézményi többség véleményével nem egyezik.

A tudományos közvélemény, a tudósok közösségének illetékessége a tudósi szint és eredmény elismerésében áll. Államigazgatási, bürokratikus mércék, (pl. publikációk száma, idézettség...stb.) a tudósi eredmények összemérésére nem alkalmazhatók, legfeljebb részadatokként értékelhetik azokat az arra jogosultak.

Ki a tudós? Van-e tudományos demokrácia? Lehet-e legalább egymás között testületen belül egyenlőnek minősíteni a tudomány művelőit, vagy ott egyértelmű, hogy „*non numerantur sed ponderantur*”? Úgy vélem, még ebben is csak módjával lehet egyenlőséget bevezetni. Például akkor, amikor tudományos testület kiegészül, vezetőt választ, szabályzatot állapít meg magának, közös feladat teljesítésének részleteit dolgozza ki (pl. tanrendet), akkor lehet demokratikusan dönteni. (Esetleg a kiválasztási, minősítési szempontok előzetes, véleménytől független rögzítése után.) Ám adott tudományszakkal kapcsolatban, amint sajátossá válik a döntés tárgya, úgy szűkül a demokrácia egyenlőségi lehetősége.

A tudóst a többi tudós elismerése avatja azzá. Lehet ez a felismerés téves. Lehet részrehajló. Lehet befolyásolt. Mindegy, nincs jobb mérce. Ahogy – a jogbiztonság

okán – a bíró téves jogerős döntése is konstitutív és értékfordó, úgy a tudós közösségé is. Mégpedig itt a szaktudomány álláspontja az irányadó: aki tudós, nem minden tudományos minősítésben illetékes, csak a saját tudományterületén.

Magának ennek a tudományterületnek a meghatározása, lehatárolása is az illetékes terület belső ügye: alkotmányellenesnek, mert a tudomány szabadságába ütközőnek tartom például a Felsőoktatási törvény előírását, amely a tudományterületek lehatárolását az Akadémia belső adminisztratív tudományterületi felosztásához, az egyetemi jelleget pedig e területek közül legalább kettőn több szakos műveléshez és oktatáshoz köti. Tudománytalan és önkényes, bürokratikus eljárás ez, olyanok részéről, akiknek nincs rá felhatalmazottságuk. A többi tudományszak tudósa ugyanis egy érintett szak tekintetében nem tudós, hanem művelt kívülálló, laikus.

Az egyetem azonban intézmény, általában több szakterületre felkészítő, tudományos felkészültségű intézmény, tudományterületenként karokkal, intézményi kérdésekben karok egyetemként együttműködő intézmény. Az intézményhez hozzátartozik annak anyagi alapja tág értelemben. Hozzá tartoznak az oktatást kérők, és bizonyos értelemben a már abban részesültek, de hozzá tartozik, hagyomány szerint, a létesítő, fenntartó is. Ennek az intézménynek oktatási, kutatási célját, területét, valamint képviselendő szellemiségét, világnézetét előre meghatározhatja az alapító. A meghatározott céllal egyesülő tudósok a maguk szabad kutatásának, oktatásának a meghatározott szellemben való művelését vállalhatják. A vállalás lehet a befogadás előfeltétele, az együttműködés feltétele.

A szellemiség közpénzből fenntartott, állami intézményekben vonatkozik a jogállami értékek, a törvényes rend, a demokratikus szellemiség elfogadására. E nélkül közteherből intézmény nem működtethető. Vonatkozhat azonban világnézetileg elkötelezett szellemiségű tudományművelésre, oktatásra is, ha ezt az alapító előre meghirdette. Ez esetben ez a többlet elvárható, és az attól való függetlenséget az oda felvételt kérők sem követelhetik. Más kérdés, hogy a követelményről az oda belépőket, oktatókat és hallgatókat, előre tájékoztatni kell, s amennyiben nincs igény a célzott szellemű oktatásra, úgy nem lehet az intézményt közpénzen fenntartani.

A kutatás és tanítás szabadsága tehát irányítást kaphat az alapítótól, és legitimálást az azt vállaló oktatók, valamint az azt igénylő vagy elfogadó hallgatók részéről. Az oktató szabad abban, hogy az intézményhez csatlakozik-e, amennyiben annak illetékes tudományos közössége őt oda meghívja, és a fenntartó kinevezi, befogadja. A továbbiakban szabad a maga tárgya oktatásában és kutatásában, az általa felismert tudományos igazságok közlésében. Rá (is) tartozik, és ezért joga van, a döntésekhez hozzászólni, azokban állást foglalni, a maga tudományszakának (karának) belső rendjéhez, oktatási rendjéhez, fejlesztéséhez, szóval a tudományos és oktatási kérdésekhez. Ellenkezik álláspontom szerint a demokráciával, de a tudomány szabadságával is, minden olyan kari SzMSz, amely a karra vonatkozó hasonló döntésekből a kar professzorait kizárja. Ugyanis a tudományszakon belül mindegyik sajátos részt képvisel, és nem jogosult helyette a maga szakterületéről másvalaki véleményt nyilvánítani. Mindnyájukat érintő kérdésekben mindnyájan jogosultak nyilatkozni.

Szervezeti kérdésekben, a Kart vagy az egyetem együttesét nem tudományos területeken érintő ügyek eldöntésére alkalmas lehet a képviseleti demokrácia is. Ott

esetleg képviselhetnek választott küldöttek és tisztségviselők. Másrészt az egész intézményt, vagy annak egy-egy oktatási szakegységét (karát) érintő nem tudományos kérdésekben jogos az igény, hogy más a döntések által érintettek is meghallgatást nyerjenek. Így tehát biztosítható alkalmazottak, segédoktatók, hallgatók érdekképviselése is, úgy, hogy minden érdekeltség meghallgattassék és megfontolást nyerhessen.

Mit jelent a hallgató tanulási, művelődési szabadsága? Azt, hogy megválaszthassa a neki tetsző intézményt, akár szellemisége, akár tudományzata, akár helye vagy az ott oktatók személyének vonzása alapján. A hallgató nem kényszeríthető felső tanulmányokra akarata ellenére. Viszont csak a választásra van joga, alapjoga a bejutásra nincs.

Mi szerint érvényesül a hallgatói beiratkozási szabadság? Egyrészt a rendelkezésre álló anyagi keret és oktatói kapacitás szerint. Még ha a hallgatók teljesen magukra vállalnák is a felsőoktatás költségeit, nem kényszeríthetik sem az intézményeket, hogy a szükséges alap(elő)képzettség híján valakit felvegyenek, sem új intézmény alapítására a közösséget. Két szűrő, a rendelkezésre álló intézményi helyek korlátja és az előfeltételek korlátja ellene állhat a bejutáshoz való jognak.

Van-e a hallgatóknak demokratikus joguk, vagy van-e a demokratikus közösségben élő társadalomnak joga abba beleszólni, hogy hány hallgatót és milyen előfeltételek alapján vesz fel felsőoktatási intézmény adott szakra? Hiszen érinti őket a kérdés, akkor pedig elvben beleszólni is joguk lenne, rájuk is tartozik.

Nos, a felsőoktatás szakkérdés, tudományos kérdés. A hallgató oda tanulni megy, a laikus társadalom azért tartja fenn, hogy szakképzést adjon, ami másutt és mástól nem nyerhető. Sem a tanuló nem szabhatja meg, mit kelljen tanulnia ahhoz, hogy szakemberré váljék – sem a laikus társadalom, hogy mitől lesz tanult valaki. Ez oktatói, tudományos illetékesség.

A felsőoktatási intézmény az objektív előfeltételek és a követelmények meghatározására jogosult és köteles: ebben nem lehet diszkriminatív, nem alkalmazhat nem, faj, születés szerinti megkülönböztetéseket. Ám a mércét maga alkalmazza, s felelőssége csak a diszkrimináció elkerülésében, a feltételek előre nyilvánossá tételében áll. A tudós oktató testület jogosult megállapítani és köteles tudni, melyek a hely szűkössége esetén az alkalmasabbak kiválasztásának lehetséges meghatározói. A jelentkező a neki meg nem felelő, az általa terhesnek tartott kívánalmak ismeretében eltekinthet a jelentkezéstől. A tudománynak senki számára sincs királyi útja...

Rendkívül fontos, épp mai viszonyaink között, hogy a felsőoktatási intézmények a maguk kebelében biztosítsanak lehetőséget a demokrácia elméletének és gyakorlatának elsajátítására. Hiszen értelmiséget képeznek, s milyen lesz az a demokrácia, amelynek még értelmisége sem tudja, mi fán is terem valójában társadalmi rendjük e fontos meghatározója. A demokráciát azonban valóban tanulni kell. Nem az az útja elsajátításának, hogy hozzá nem értő csoportok többségi alapon felelőtlen döntéseket hozzanak, és aztán megtapasztalják a saját bőrükön, mire is vezet ez. Hanem úgy lehet tanulni, ha megfelelő keretben, megfelelően formalizált, szabályozott rendben a főiskolák, egyetemek hallgatói saját ügyeikben eszmét cserélnek, véleményt és nézeteket egyeztetnek, szükség szerint a rendelkezésükre álló pénzügyi, idő- és eszköz-keretek felhasználásáról határoznak. Ha a saját érdekeik

képviselőre a maguk vezetőit, képviselőit megválasztják és működésüket számon is kérik. Ha a felsőoktatás belső életében kihasználják a nyilvánosság ellenőrző-nevelő hatását. Ha szóhoz jutnak szociális segélyek kiosztása, minőségi munka értékelése kérdéseiben, megfelelő irányítás mellett.

Egyetemi sajtó, ifjúsági rendezvények, közéleti, akár politikai vitafórumok, ha tájékoztatást szolgálnak kiegyensúlyozott módon, mind hasznos építő elemei lehetnek a hallgatók demokratikus érzéke fejlődésének. Hiba volna ezeket a lehetőségeket visszaszorítani, kihasználatlanul hagyni, még ha terhet is rónak az oktató testületre. A terhet vállalni kell, mert egyedülálló lehetősége a közéletre nevelésnek. S ha nem neveljük az értelmiséget közéletre, neveletlen marad, aminek viszont az egész társadalom kárát látja.

Mutatók

Tárgymutató

- actio tutelae, 68
ahl al-bayt, 58, 59, 61
Alkotmánybíróság, 20, 22, 23
állam, 11, 23, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35,
39, 40, 48, 51, 53, 63, 66, 67, 73, 79,
85, 89, 96, 99, 126, 129, 130, 131, 132,
133, 135, 145, 148
Alsólendva, 25
Alvincziana resolutio, 161
amīr, 58
antant, 133, 134
apport, 139
Arábia, 53, 55, 57, 58
arabok, 53, 54, 55, 56, 57, 67
Aranybulla, 101, 102, 106, 107, 108,
109, 110, 111
arbitrátor, 61, 66
Árpád-ház, 88, 103, 104, 105, 107
asszírok, 53, 65
Babatha-archívum, 67
Bács-Bodrog, 25, 26, 27
Bácska, 25, 26, 27, 32, 33, 35
Bánát, 25, 26, 27, 32, 35, 93, 94
Bar Kohba felkelés, 67
Baskíria, 46
bayt, 60
behistuni felirat, 54
bitorlás, 117, 118, 120, 121, 122, 123
Bizánci Birodalom, 102, 105
bizánciak, 55, 56, 57, 101
bunjevác, 27
°aşabiyya, 60, 62, 65
cenzúra, 28, 38, 73, 80, 115
comes, 99
communio, 151, 153, 156
Corpus Juris Hungarici, 114
cumulatio beneficiorum, 152
°uqūq, 62
Curia, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18
Csongrád, 26
dār al-nadwa, 64
dekrétum, 65, 66, 75, 76, 168
dhū al-tāg, 58
Diploma Leopoldinum, 159, 161, 162,
165, 166, 167, 168, 170, 171
Dobrodolpuszta, 28
Dráva, 25, 105
Drávaköz, 25, 26
Drávaszög, 25
Duna, 25, 26, 85, 86, 93, 94, 99, 154
egyesülés, 137, 138, 139, 140, 141,
142, 165, 166, 171
egyetem, 114, 175, 176
ellenreformáció, 159, 161, 163
Erdély, 87, 93, 94, 159, 160, 161, 162,
163, 165, 166, 167, 168, 172, 173
Eszék, 26
Etiópia, 55
etiópok, 57
Fehérló-monda, 88
felszámolás, 139
felülvizsgálat, 11, 14, 15, 16, 18, 20,
21, 22, 23, 24
feudális, 64, 152
foederati, 57
foedus, 57
Függetlenségi Nyilatkozat, 79, 127,
129, 130, 131
gāhiliyya, 53
Gazimestan, 39
giwār, 62
Göcsej, 25
Gubernium, 161, 167, 168, 173
gyula, 49, 95
Habsburg Birodalom, 125, 126, 159,
163, 165, 166, 170
Hercegszöllös, 26
Hetés-vidék, 25
Hetumoger-monda, 87, 89, 93, 94
Hittani Ügyek Kongregációja, 74
horka, 51
Horvátország, 25, 40, 42, 105
ḥāfī nafs, 64
ḥakam, 61

ḥalif, 62
 igazságszolgáltatás, 9, 22, 61
 II. Vatikáni Zsinat, 74, 75, 83, 151
 Impérium, 101
 index, 74, 83
 Inkvizíció, 74
 inkvizíciós bíróság, 73
 iszlám, 53, 57, 58, 61, 62, 63, 66, 68, 69, 70, 71
 ḥurr, 68
 Izrael, 53, 65
 járásbíróság, 14, 15
 joghurt-forradalom, 36
 Jogügyi Hivatal, 17, 18
 Jugoslenski Odbort, 28
 kabīr, 64
 kāhin, 61
 kalifátus, 60
 kancellária, 104, 107, 108, 111
 katonapolitika, 54
 kazár, 47, 48, 49, 90, 91, 98
 Kebele, 25
 kende, 49, 51
 kereskedő, 66, 70, 137, 141, 143
 kettős fejedelemség, 47, 49
 kiadó, 9, 113, 114, 119
 klán, 59, 60, 63, 66
 kompiláció, 68
 Konstantinápoly, 101
 kudurru, 66
 Laskó, 26
 lateráni zsinat, 73
 Legfelsőbb Bíróság, 11, 18, 19, 20, 21, 23, 36
 legitimisták, 132, 134
 Lendva, 25, 43
 liberalizmus, 39, 80, 82
 Limes Orientalis, 57
 maglis, 59, 62
 Magyarország, 20, 25, 28, 46, 47, 52, 102, 103, 110, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 154, 164
 mahr, 70
 māl Allāh, 63
 malik, 55, 58
 mawālī, 62
 média, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 82
 megyéspüspök, 151
 Mekka, 57, 58, 64
 Mezopotámia, 53, 55
 monogámia, 68
 Mura, 25, 42
 Muravidék, 25, 33
 Murszombat, 25
 muszlim, 53, 59, 65, 69, 95
 mut^ʿa, 68, 69
 nafs, 65
 nasab, 60
 Német-Római Császárság, 101
 nemzetség, 45, 46, 89, 97, 98, 99, 156
 neolitikum, 45
 népfelszabadító bizottságok, 34
 niceai zsinat, 73
 nikāḥ, 68, 70
 nikāḥ al-istibdāʿ, 70
 nikāḥ al-maqt, 70
 ṣaduqa, 70
 ṣarīḥ, 65
 Oszmán Birodalom, 159
 Őrség, 25
 pápaság, 73, 103
 perorvoslat, 17, 18
 perszonalunió, 125, 126, 127
 perzsa, 54, 55, 56, 57, 58, 64, 71, 90, 91
 Perzsia, 56, 57, 65
 plébánia, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157
 plébános, 151, 152, 153, 154
 polyandria, 68
 polygynia, 68
 pravila, 165
 primogenitúra, 67, 126
 qail, 64
 qalb, 65
 qasāma-eskü, 71
 qayl, 55
 reálunió, 126
 receptae religiones, 160
 részvény, 140, 142

részvénytársaság, 137, 138, 139, 140,
142
revisio, 11
Róma, 56, 170
Római Birodalom, 101
rüh, 65
sabor, 28
sajtó, 31, 32, 35, 37, 73, 74, 75, 76, 77,
78, 79, 80, 81, 148, 178
sajtószabadság, 78, 80
Samarria, 53
sayf al- ri'āsa, 59
sayyid, 58, 59, 60, 61, 63, 64
semmitőszék, 12
serviens, 108
shaykh, 58
sokác, 27
sunna, 61, 65
supplicatio, 11
szabad királyválasztók, 132, 133, 134
Szent Korona-tan, 145, 147, 148
Szent Officium, 74
Szerémség, 26, 28, 35
szuverenitás, 85, 130, 133, 134
teokratikus, 63
Tisza, 26, 27, 87, 88, 93, 94, 101, 104,
106, 110
Torontál, 25, 27
tömegkommunikáció, 74, 77
törzs, 47, 48, 50, 55, 58, 59, 61, 62, 63,
64, 88, 90, 93, 94, 95, 96, 98
törzsfő, 47, 50, 94, 95, 96, 98, 99
törzsszövetség, 47, 48, 96
Trianon, 25, 26, 30, 31, 120
Újbabiloni birodalom, 54
utánnnyomás, 114
vagyonközösség, 45
Vajdaság, 26, 35, 36, 37, 38, 39
vállalkozás, 87
Vend-vidék, 25
vérszerződés, 48, 49, 87, 90, 92
vétség, 118
Vojvodina-Vajdaság, 26
wagh, 65

Névmutató

- Aba Sámuel, 96
Abraha, 57
Abū Hāla b. al-Nabbāsh, 70
Ágoston András, 40
Ahābnak, 53
Akhaimenidák, 54
Aleksander Karadorodevic, 30
al-Hārith, 56
Allah, 53
Álmos, 48, 50, 51, 87, 88, 91, 92, 95
al-Mundhir, 56
Altorjay Sándor, 48, 51
Anonymus, 48, 50, 51, 86, 87, 89, 91, 92, 95, 100
Ante Trumbic, 28
Apáthy István, 123, 137, 138, 142
Arabia Felix, 55, 67
Arany László, 116, 123
Árpád, 28, 48, 51, 86, 87, 88, 91, 92, 94, 95, 98, 99, 101, 103, 104, 105, 107, 110
Ashshur-ah-iddina, 54
Ashshur-bān-apli, 54
Athanasius Anghelt, 166
Aurelianus, 56
Babatha, 67
Bánffy György, 166
Baranyi Pál László, 165
Bartonek Emma, 147, 148
Báthori István, 160
Bethlen Miklós, 166, 171, 172
Bónis György, 12, 124, 147, 148, 149
Bukovec János, 42
°Abbāsida, 58
°Arafāt, 57
°Ēzānā, 55
Cicero, 73
Cletus, 108
°Umar, 69
Cseres Tibor, 33, 34, 43
Csizmadia Andor, 48, 51
Csörgits József, 41
Csubela Ferenc, 40
Csuka Zoltán, 31
Deák Ferenc, 125, 129, 133, 135
Deositheus, 166
Domanovszky Sándor, 145
Domonkos László, 25, 27, 28, 29, 30, 34, 37, 43
Dzsajhani, 90, 91
Eckhart Ferenc, 47, 48, 49, 52, 102, 109, 110, 145, 146, 147, 148, 149
Fábry Zoltán, 31
Falicsi, 95
Frank Ignác, 12
Gardézi, 90
Gáspárdy László, 12, 18
Gavrilo Princip, 28
Gelasius, 73
Ghassānidák, 56
Gindibu, 53
Gordianus, 56
Hadrianus, 67
Hammurabi, 71
Heródes, 55
Hérodotosz, 54, 67, 71
Hódi Sándor, 40
Hóman Bálint, 145, 146
Hudad al-Alam, 91, 98
I. (Barbarossa) Frigyes, 101
I. Dārayavaush, 54
I. Ferdinánd, 125
I. Ferenc, 114
I. Lipót, 27, 166, 167
I. Manuél, 101
I. Shābuhr, 56
Ḥaḍramaut, 55
Ibn Fadhlán, 49, 91
Ibn Guraygjról, 69
Ibn Hajján, 94
Ibn Khaldūn, 59, 60, 64
II. Géza, 102, 103, 104
II. Ince, 101
II. János Pál, 82
II. Joannés, 101
II. Kambūgiya, 54
II. Kūrush, 54
II. László, 103, 104
II. Shābuhr, 57
II. Sharrukfn, 53

III. Arsenije Carnojevic, 27
 III. Béla, 103, 105, 106, 110, 111
 III. Pál, 73
 III. Tukultu-apil-Ēšharra, 53
 Ĥimyarita, 57
 Ĥīra, 57
 Illés József, 145
 Imre, 11, 12, 13, 24, 33, 105, 106, 110, 124, 135
 Inochentiu Micu Klein, 171
 Irfan Shahīd, 65
 IV. István, 103, 104
 IV. Károly, 131, 132, 133
 Ivan Rukavina, 34
 Jakab Sándor, 42
 Jancsó Benedeknek, 169
 Janus Pannonius, 9, 26
 John Milton, 79
 John Stuart Mill, 80
 Joszip-Broz Tito, 34, 35
 Józsa László, 41
 Justinianus, 101
 Ka^ʿba, 57
 Karadordevic-dinasztia, 28
 Kasza József, 40
 Keán, 96
 Kenedi Géza, 114, 116, 117, 119, 120, 124
 Kézai, 87, 89, 92, 94, 95
 Khadīga, 70
 Kinda, 57
 Kitonich, 11
 Klebelsberg Kunó, 145
 Kollonich Lipót, 165
 Komnenos Andronikos, 103
 Konstantin, 47, 48, 101
 Kós Károly, 31
 Kováts Gyula, 116, 124
 Kristó Gyula, 46, 52, 86, 100, 111
 Kuncz Ödön, 137, 138, 141, 142, 143
 Lakhmidák, 56, 57, 58
 Landerer Mihály, 114
 Laskai Osvát, 26
 László Gyula, 86, 92, 99, 100
 Lévy Andre, 30
 Levedi, 47, 48, 49
 Lustkandl Vencel, 125
 Ma^ʿīn, 55
 Makkabeusok, 55
 Makoroba, 58
 Malichus, 55
 Martin John O’Connor, 74
 Márton Miksa, 120
 Mavia, 65
 Mirmics Károly, 29, 32, 34, 35, 38, 39, 43
 Mohamed, 61
 Molnár Kálmán, 145, 147
 Mose Pijade, 34
 Muhammad-i Aufi, 91
 mukarribok, 55
 nabateusok, 55, 67
Nabu-na’id, 54
 Nagy Frigyes, 11
 Nagy Károly, 101
 Nikola Pasic, 28
 Ṭabarī, 57
 Palágyi Róbert, 122, 123
 Páll Sándor, 40
 Palmyra, 55, 56, 57, 58
 Pasza Árpád, 42
 Pescennius Niger, 56
 Petra, 55
 Philippus Arabs, 56
 Pillersdorf, 128
 Provincia Arabia, 56
 Ptolemaiosok, 55
 Qatabān, 55, 63
 Quşayy b. Kilāb, 58
 Quraysh, 58, 59, 64
 Radic, 32
 Schreyer Jakab, 12
 Septimius Severus, 56
 Shammar Yuhar^ʿish, 57
 Sīn, 54
 Sīn-ahhē-eriba, 54
 Slobodan Milosevic, 39
 Strabón, 64, 67
 Sükrüllah, 91
 Szalai Emil, 115, 120, 124

Szekfü Gyula, 111, 145
Szemere Bertalan, 115, 124
Szent István, 9, 26, 93, 96, 99, 105
Szenteleki Kornél, 31
Szenteleky Kornél, 29
T. S. Eliot, 83
Takács Ádám, 114
Taksony, 88, 96
Tarkancsu, 95
Tas, 96
Teleki Pál, 33
Tema, 54
Theophilus, 165, 166
Timna^c, 66
Timon Ákos, 48, 52, 111, 146
Toldy (Schedel) Ferencet, 115
Tomcsányi Miklós, 145, 147
Tomka György, 42
Trajanus, 56
Umayya, 58
V. Pius, 74
V. Wahrām, 57, 58
Valerianus, 56
Vasile Lupu, 163
Vékás János, 40
VI. Pál, 74
VI. Sándor, 73
Voltaire, 83
X. Leó, 73
XI. Pius, 74
XII. Pius, 74, 153, 154, 157
XV. Benedek, 74
XXIII. János, 77, 79
Zabalsut, 95
Zenobia, 56, 65
Zulta, 88, 95

Jogszabálymutató

1/1994 (január 7.) AB határozat, 21
12157. számú rendelet, 114
1687. évi II. törvénycikk, 126
1715. évi VIII. törvénycikk, 127
1741. évi LXIII. törvénycikk, 127
1753. évi bajor perrend, 11
180/B/2002. AB határozat, 22
1808. évi francia büntető perrendtartás, 11
1840. évi XV. törvénycikk, 11, 12
1840. évi XVIII. törvénycikk, 137
1867. évi III. törvénycikk, 132
1867. évi XII. törvénycikk, 129
1868. évi LIV. törvénycikk, 12, 13
1875. évi XXXVII. törvénycikk, 138
1878. évi V. törvénycikk, 117
1879. évi XL. törvénycikk, 118
1884. évi XVI. törvénycikk, 114, 116, 119
1908. évi LVII. törvénycikk, 141
1909. évi VIII. törvénycikk, 141
1911. évi I. törvénycikk, 13, 16
1920. évi I. törvénycikk, 131, 132
1920. évi XXIV. törvénycikk, 138
1921. évi LIV. törvénycikk, 120, 121, 122
1921. évi XLVII. törvénycikk, 133
1925. évi VIII. törvénycikk, 16
1930. évi XXXIV. törvénycikk, 16
1946. évi XVI. törvénycikk, 17
1947. évi XVIII. törvény, 34
1948. évi LVI. törvénycikk, 17
1949. évi XX. törvény, 18
1952. évi 22. törvényerejű rendelet, 17
1952. évi III. törvény, 17, 18, 21
1961. évi V. törvény, 122
1992. évi LXVI. törvény, 20
1997. évi CXLIV. törvény, 138
1999. évi CXX. törvény, 123
210/1950. (VIII. 20.) MT rendelet, 18
4071/1949. (VI. 4.) Korm. rendelet, 17, 18
4338/1949. (XII. 6.) MT rendelet, 18
9/1992 AB határozat, 20
Allgemeine Gerichtsordnung, 11
Diploma Leopoldinum, 159, 161, 162, 165, 166, 167, 168, 170, 171
Ideiglenes Törvénykezési Szabályok, 116
Pragmatica Sanctio, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134